

ma A: 1138/ *Mauog* [szn.] (MNY. 32: 131); 1372 u./ *ma* (JókK. 62); 1512 k. *mah* (WeszprK. 106); 1525 *Mo* (VitkK. 104); 1604 *Mái* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); NYJ. *mó* (MTsz.) **J:** <HSZ> **1.** 1138/ ? 'most | jetzt' (MNY. 32: 131) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 62) (↑); **2.** 1138/ ? 'ezen a napon | heute' # (MNY. 32: 131) (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 5); **3.** 1372 u./ 'hát, bizony, már | also, doch' (JókK. 150); **4.** 1769 'mostanság, manapság | heutzutage' # (NSz.) | <FN> **1.** 1416 u./¹ ? 'a mai nap | der heutige Tag' (BécsiK. 84), 1788/ 'ua.' (NSz.); **2.** 1798/ 'a jelen | das Heute, Gegenwart' (NSz.) **Sz:** ~i 1416 u./¹ *èmay* (BécsiK. 41)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) Az eredeti változat feltehetőleg a →*más* szó tövéből keletkezett -i latívuszzraggal. A hangfejlődés *maj* > *má* > *ma* lehetett. A *ma* eredetileg helyhatározószó volt; időhatározószóvá a →*holott*, →*itt* stb. szavakhoz hasonlóan fejlődött. A határozói 3. jelentéshez vö. →*úgy*.

📖 Nyr. 41: 478; MNY. 52: 35; TESz.; EWUng. • Vö. *majdan*, *máma*, *más*, *mind-*, *most*

maca Δ A: 1647 *maczája* (NySz.) **J:** 'szerető; ágyas, mellékfeleség | jmds Liebchen (Frau); Kebse'

■ Köznévvé vált tulajdonnév. | (⊕) A *Maca* személynévből keletkezett, amely a *Margit*, ill. a *Mária* személynév becéző alakja. További hasonló jelentésű köznévhöz vö. (N.) *böske* (az *Erszébet* becéző alakja) (MTsz.), *kata* (a *Katalin* becéző alakja) (MTsz.): 'szerető, kedves'.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; NévtÉ. 11: 16; EWUng. • Vö. *mackó*¹, *máriás*¹

macedón A: 1619 *macedonok* (MNY. 74: 510); 1646/ *Macedók* (MNY. 64: 468); 1660–1661/ *Maczédónok* (Zrínyi: MM. 2: 192); 1897 *makedonok* (PallasLex. *Makedonia* a.); 1936 *makedónok* (ÜILex. *Balkán félsziget* a.); 1937 *macedón* (PHLex. *Jugoszlávia* a.) **J:** <FN> 1619 'macedón(iai) ember | Mazedonier' (MNY. 74: 510) (↑) | <MN> 1767 'Macedóniával és lakóival kapcsolatos | mazedonisch' (MNY. 64: 468) – De vö. 1416 u./¹ *Macedoniay* (BécsiK. 83); 1535 *Macedonianofokatis* 'macedón(iai) ember | Mazedonier' (MNY. 66: 237)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *Macedones* [többes szám], *Macedo*, *Macedon* 'macedón ember' [< gör. *Μακεδών* 'ua.' < gör. *μακεδνός* 'zömök, vaskos, magasra nőtt']. (≈) Megfelelői: ném. *Mazedonier*; fr. *Macédonien*; stb.: 'macedón ember'. (⊕) A szó belseji *k*-t tartalmazó változatok görögösített alakok. Macedónia változatos népessége következtében a népnév különböző etnikumú csoportokhoz tartozókra vonatkozhat. A mai magyarországi nyelvhasználatban a szó belseji *k*-t tartalmazó változat – mint történettudományi szakszó – az antik államok lakosait jelöli.

📖 TESz.; EWUng.

macerál A: 1709 *maceráltassék* [sz.] (Pusztai); NYJ. *macérál* (MTsz.) **J:** **1.** 1709 'gyötör; zaklat | quälen, schikanieren' # (Pusztai) (↑); **2.** 1738–1743 '(be)áztat; áztatva lágyít | einwässern; mazerieren' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 146)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *macerare* 'beáztat, pácol, marat, meglágyít, megpuhít; bántalmaz, gyötör' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői: ném. *mazerieren* 'befüt, felfüt, puhít'; fr. *macérer* 'ua.; gyötör, kínoz'; stb.

📖 TESz.; EWUng.

macesz **A:** 1862 *maceszt* (SzegediH.); 1875 *maceszt* (NSz.); 1877 *máczeszt* (NSz.); NYJ. *matyész* (ÚMTsz.) **J:** 'pászka | Matze'

■ Jiddis jövevényszó. | (≡) Jidd. *mazze, mazo, mazzes* [többes szám] 'macesz, pászka' [< héber *maššāh* 'ua.', tkp. 'felolvasztott, elszopogatott']. (≈) Megfelelői: ném. *Matze, Matzen*; ang. *matzo, matzoth*; cseh *maces*; stb.: 'macesz, pászka'. (△) A magyar a jiddis többes számú alakot vette át → *bricsesz*, → *pajesz* stb.

📖 TESz.; EWUng.

macher **Δ A:** 1878 *macher* (Zolnay–Gedényi); 1913 *maher* (NSz.) **J:** **1.** 1878 'a tolvajokat irányító, a tolvajlást megtervező személy; a tolvaj segítőtársa; falazó | Leiter von Dieben, Plänemacher im Diebeshandwerk; Diebesgeselle' (Zolnay–Gedényi) (↑); **2.** [rendszerint nagy ~] 1888 'fortélyos, csalafinta, kópé; szélhámos, gazfickó | Erzschem; Gauner' (NSz.); **3.** [fő~] 1926 'fontos ember, irányító személy | bedeutende, maßgebende Person' (Zolnay–Gedényi)

■ Német jövevényszó, esetleg jiddis közvetítéssel is. | (≡) Ném. *Macher* 'vmi rossz okozója; irányadó személy', (argó) 'tolvaj; hamisjátékos', (baj.-osztr.) *macher* 'vki, aki a mestert játsza'; – vö. még jidd. *macher* 'vki, aki vmit készít; vezető, irányító; csaló, szélhámos'. A ném. *machen* 'tesz, csinál, okoz, előidéz stb' szóból jött létre. (≈) Megfelelői: szbhv. *maher*; le. *macher*; stb.: 'csaló, szélhámos, csirkefogó, tolvaj'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dauerol*

mackó¹ **× A:** 17. sz. második fele *maczkókám* (Thaly: VÉ. 1: 214) **J:** **1.** 17. sz. második fele 'kisebb fajta parlagi ló; csikó | Bauernpferd von kleinerem Wuchs; Füllen' (Thaly: VÉ. 1: 214) (↑); **2.** 1805 'egy fajta majom | Art Affe' (NSz.); **3.** 1830/ 'szamár | Esel' (NSz.)

■ Játszi szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A *Maca* személynévből keletkezett szórövidüléssel és -*kó* kicsinyítő képzővel. Állatok személynévi megnevezéséhez vö. → *gábos*, → *katicabogár* stb.

📖 MNy. 7: 456; Kelemen J.: Monds. 254; TESz.; EWUng. • Vö. *maca*

mackó² **A:** 1835 *maczkónak* (Társalkodó 1835. szept. 26.: 308); 1838 *Maczkó* (Tzs.) **J:** **1.** 1835 'medve | Bär' # (Társalkodó 1835. szept. 26.: 308) (↑); **2.** 1924 'széf, pénztárszekrény | Kassenschränk' (Szirmay: TolvSz. 35); **3.** 1935/ 'kezeslábas; tréningruha, melegítő | Overall; Trainingsanzug' (Németh L.: NygyvenÉv 435)

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *macko* 'medve; rugdalózó, kezeslábas ruha kisgyermek számára', (N.) 'nyulacska, nyuszi' [a szlk. *Matej* [SZN.] becéző alakjának köznevesülése]. Vö. még cseh *macek* 'nagyobb nyúl; medve', (N.) 'erős, testes fiú v. férfi'. (△) A 2. jelentés a ném. *Bär* 'nagy ragadozó állat', (argó) 'széf, pénztárszekrény' alapján keletkezett. A 3. jelentés azáltal jött létre, hogy egy overallt, ill. kezeslábast viselő ember alakja hasonlít a medvéhez. (⇒) A magyarból: ukr. (Kárp.) *моуко́в* 'gyermekre való kötött ruhácska'.

📖 Nyr. 34: 461; Kniezsa: SzlJsz. 321; TESz.; EWUng.

maccs **A:** 1835 *maccs* (Tzs.); 1836/ *Macs* (NSz.) **J:** **1.** 1835 'súlyos, a teljesíthetőség felét sem elérő vereség {kártyajátékban} | Matsch {im Kartenspiel}' (Tzs.) (↑); **2.** [~*ban marad*, ~*ba kerül*] 1930 'baj, reménytelen helyzet | hoffnungslose Situation' (Zolnay–Gedényi)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Matsch* 'egy játék teljes elvesztése <kártyajátékban>', *matsch* 'legyőzött; erőtlén, kimerült' [? < ol. *marcio* 'rohadt, romlott']. (⇒△) A szó valószínűleg a bécsi német közvetítésével került a magyarba.

📖 TESz.; EWUng.

mácsik × **A:** 1550 *Maczikot* (KultNád. 2: 115) **J:** 'egy fajta főtt tészta, metélt | Klößchen, Nudeln (haupts. mit Mohn usw. bestreut)'

■ Valószínűleg összetett szó. | (△) A →*mák* + →*csík*¹ tagokból keletkezett jelzői alárendeléssel. Összetételként elhomályosult, amelyet a szó belseji *k* megszűnése okozhatott. Ez az előtagban lévő *k* a tréfás felcseréléssel keletkezett, amely a →*csíkmák* szóban még megtalálható.

📖 EtSz. 1. *csík* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csík*, *csíkmák*, *mák*

macska **A:** 1249–1260 *Machkazorm* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 307); 1307 *Machakas* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 78); 1307 *Mochkas* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 375); 1395 k. *machka* (BesztSzj. 1092.); 1519 vafl *mafkath* (JordK. 808) **J:** 1. 1249–1260 'a macskafélék családjába tartozó, egérfogó háziállat | Katze' # (Wenzel: ÁÚO. 7: 307) (↑); 2. 1807 'horgony, vasmacska | Anker' (NSz.); 3. 1822/ 'apró parasztló | kleines Bauernpferd' (ItK. 19: 94); 4. 1840 'egy fajta gyermekjáték, ill. annak egyik résztvevője | Art Kinderspiel bzw. einer dessen Teilnehmer' (NSz.); 5. 1867 'a tűzhelyen az a vastárgy, amelyre a fát rakjuk, tűzikutya | Feuerbock' (CzF.); 6. 1885 'másnaposság | Katzenjammer, Kater' (NSz.); 7. 1888 'villa alakú vasdarab, amely megóvjá a hegynek menő szekeret a visszacsúszástól | {zur Benennung versch. Bestandteile des Wagens und des Pfluges}' (Nyr. 17: 383); 8. 1891 'leány, fiatal nő | Mädchen junge Frau' (NSz.); 9. 1902 'a kötélén magától keletkezett hurok | Verknotung, Knäuel' (ÚMTsz.) **Sz:** ~**s** 1283/ *Machkas* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 375) | ~**sodik** [ma főleg *el~*] 1792 *Matskáfodni* [sz.] 'izom elgémberedik; izomláza van | Muskelkater haben' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *mačka* 'macska; egy kocsi v. eke alkatrésze; horgony'; szlk. *mačka* 'macska; a kábelkomp futómacskája; stb.', (N.) 'horgony'; ukr. (N.) *мáчка* 'macska'; stb. [valószínűleg onomatopoetikus eredetű]. (△) A 2., 5. jelentés feltehetőleg a →*vasmacska* összetétel utótagjának önállósulásával jött létre, a 2. jelentés kétségtelenül egy szláv nyelvből is származhat. A 6. jelentés a ném. *Katzenjammer* 'macskajaj, másnaposság' hatását tükrözi. A 7. jelentés megfelelői a szerbhorvátban megtalálhatók. A 3., 4., 8., 9. jelentés metaforikus.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 321; Slavica 8: 95; TESz.; EWUng. • Vö. *angóra-*, *bak-*, *cibetmacska*, *macska*⁻¹, *macska*⁻², *mácsonya*, *pap-*, *vad-*, *vas*⁻¹

macska⁻¹

I. ~fa × **A:** 1286 *machkafa* [HN.] (OklSz.); 1816 *Macska-fa* (Gyarmathi: Voc. 99) **J:** 1. 1286 ? 'léc a tyúkólban, padláson, amelyen a tyúkok alszanak | Hühnerstange' (OklSz.) (↑), 1816 'ua.' (Gyarmathi: Voc. 99) (↑); 2. 1892 e. 'szarufa | Dachsparren' (Nyr. 34: 108) | ~**méz** × **A:** 1470 k. *Maczkames* (CasGl. 60.) **J:** 1. 1470 k. 'citromfű | Zitronenmelisse' (CasGl. 60.) (↑); 2. 1533 'nádeukor | Rohrzucker' (Murm. 1495.); 3. 1585 'mézga, gumi | Harz' (Cal. 466) | ~**nádrafű** † **A:** 16. sz. vége *Matska-nádra fű* (Gl.) **J:** 'pemetefű | Andorn' | ~**gyökér** **A:** 1578 *maczka gyöker* (Melius Juhász: Herb. 129) **J:** 'valeriána | Baldrian' | ILYENEK MÉG: ~**paréj** 'egy fajta gyomnövény | Art Unkraut' (1690: NSz.); ~**só** 'gipsz | Gips' (1870: NSz.)

II. ~szem A: 1391 *Machkazemew* [sz.] [szn.] (MNY. 63: 368); 1585 *Matska szóm* szín (Cal. 149) **J:** 1. 1391 'zöldessárga, világos szem | grünliches, gelbes, helles Auge' (MNY. 63: 368) (↑); 2. 1784 'zöldesszürke, ékköként használt kvarc | Katzenauge (Mineral)' (NSz.); 3. 1956 'közlekedési jelzőként használt, csiszolt, színes, fényvisszaverő (üveg)korong | Rückstrahler' (NSz.) **Sz:** ~**tövis** 1525 *Machka thýwýs* 'varjútövis | Rebhühnerkraut' (MNY. 11: 81) | ~**gém** † 1585 *Matska gem* 'kócsagfajta | Art Reiher' (Cal. 107) | ILYENÉK MÉG: ~**majom** 'cerkófmajom | Meerkatze' (1590: Szikszai Fabricius: LatMSzj. 62); ~**köröm** 'körömvirág | Ringelblume' (1759: NSz.) 'idézőjel | Führungszeichen' (1862: Hölgyfutár 1862. jún. 26.: 604)

■ Összetételi előtag, azonos a →*macska* szóval. | (⊕) Az 1. csoportban az előtag az utótagban álló dolog vagy növény értéktelenségét fejezi ki. A *macskagyökér*-nél az előtag arra utal, hogy a valeriána szaga narkotikus hatással van a macskára; hasonló megnevezéshez vö. ném. *Katzenwurzel* 'ua.'. A 2. csoportban az előtag az 'a macskához v. a macska egy testrészéhez hasonló' jelentésben áll.

📖 TESz. *macska*- a.; EWUng. • Vö. *fa, fü*¹, *gyökér, macska, méz, nádra*

macska-²

I. ~arany A: 1784 *Matskaarany* (NSz.) **J:** 'sárga csillámkő | Katzengold (Mineral)' | ~**ezüst A:** 1786 *Matska-Ezüst* (NSz.) **J:** 'ezüstcsillám | Katzensilber (Mineral)' | ~**asztal A:** 1858/ *macskaasztalt* (NSz.) **J:** 'vendégség alkalmával a gyermekeknek külön terített kisebb asztal | Katzentisch'

II. ~ugrás A: 1819 *matskaugrás* (HazKülfTud. 1819. aug. 21.: 117); 1867 *macskaugrás* (CzF.) **J:** 'kis távolság | Katzensprung (konkr. und auch abstr.)' | ~**zene A:** 1836 *macskazenéssel* (Jelenkor 1836. jún. 8.: 187); 1839 *Macskazenében* (NSz.) **J:** 'fülsértő, hamis zene, zajongás | Katzenmusik' | ~**cápa A:** 1893 *macska-C(ápa)* (PallasLex. *Cápa* a.) **J:** 'egy fajta cápa | Katzenhai' | ~**kő A:** 1908 *macskakővel* (PNapló 1908. febr. 20.: 25); 1933 *macskakövek* (MNY. 64: 214) **J:** 'útkövezésre használt, kisebb, durván megmunkált, gömbölyű felületű terméskő | Katzenkopfpflaster' | ILYENÉK MÉG: ~**jaj** 'másnaposság | Katzenjammer' (1882: BorsszemJ. 1882. aug. 20.: 9); ~**bagoly** 'egy fajta bagoly | Katzeneule' (1899: Természet 1899. szept. 1.: [2])

■ Tükörfordítások előtagja, azonos a →*macska* szóval. | (⊕) A tükörfordítások összetételek, német minta alapján keletkeztek; vö. ném. *Katzengold, Katzenmusik, Katzentisch* stb. Az 1. csoportban az előtag az utótagban megjelölt dolgok értéktelenségét fejezi ki. A 2. csoportban az előtag 'a macskára v. annak vmely tulajdonságára vonatkozó' jelentésben áll.

📖 TESz. *macska*- a.; EWUng. • Vö. *arany, asztal, cápa, ezüst, kő, macska, ugrik, zene*

mácsonya × A: 1784 *mátsonya* (Baróti Szabó: KisdedSz. 56); 1798 *Mátsona* (NSz.); 1808 *Matsonya* (Sándor I.: Toldalék) **J:** 1. 1784 'különféle tüskés levelű gyomnövény megnevezéseként' | {zur Benennung versch. Unkrautpflanzen mit stacheligen Blättern}' (Baróti Szabó: KisdedSz. 56) (↑); 2. 1807 'a buzérfélék családjába tartozó, fészkes virágzatú növény | Kardendistel (Dipsacus)' (MagyFűvészk.)

■ Szlovén jövevénytörzs. | (⊖) Szln. *mačina* 'festőzsoltina' [szlovén eredetű; vö. szln. *mačka* 'macska', (N.) 'barka' stb.]. (⊕) A megnevezés alapja a növény kaparó, karcoló jellege. – A *mácsonya* alak hangrendi kiegyenlítődéssel és elhasonulással és palatalizálódással keletkezett. (⊙) A 2. jelentésben növénytani műszóként is él. (⊕⇒) A magyarból: szlk. (R.) *máčoňa* 'számárbogáncs'.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 687; NytudÉrt. 71: 48; TESz.; EWUng. • Vö. *macska*

macsuka × **A**: 1738 *maczukásbottal* [sz.] (NyIrK. 9: 158); 1739 *Macsuka* (NyIrK. 9: 156); 1880 *matyukás* [sz.] (NSz.); NYJ. *macsuga, mocsika, mucsuka* (Bakos F.: REI. 264) **J**: 1. 1738 'bunkósbot, fűtykös | dicker Oberteil eines Knotenstocks' (NyIrK. 9: 158) (↑); 2. 1739 'furkósbot bunkója | Knotenstock, Knüttel' (NyIrK. 9: 157)

■ Román jövevényszó. | ≡ Rom. *măciucă*, [végartikulussal] *măciuca*, (N.) *măcioacă, mociúcă*: 'husáng, dorong, bunkó; görcs, bűtyök, csomó; fej (pl. a máké is)' [tisztázatlan eredetű]. Vö. még rom. (arom.) *măciucă, mățucă* 'ua.'. ≡ Megfelelői: blg. *mačyza* 'furkósbot, husáng, dorong, bunkó; fagolyó; kalapács'; szbhv. *mačuga, močuga* 'rúd, oszlop, karó'; stb. ⊙ A havasalföldi pásztorkodó kultúra műszava. ⊕ A szövégi *a*-hoz vö. →*áfonya*.

📖 NyIrK. 9: 155; TESz.; EWUng.

madám Δ **A**: 1718 *madam* (MNY. 60: 117); 1725 *madám* (MNY. 30: 32); 1752–1753 *madame* [ES. NEM M.] (MNY. 30: 26); 1755 *madámé* [□] (D. Éltés: FrSz. 71); 1792 *Mádám* (NSz.); 1796 *Madame* (NSz.) **J**: 1. 1718 'úrnő, hölgy | Dame' (MNY. 60: 117) (↑); 2. 1808 '(francia) nevelőnő | (französische) Erzieherin' (NSz.); 3. 1885 'bordélyház tulajdonosnője | Besitzerin eines Bordells' (NSz.); 4. 1897 'szülész, szülészeti ápolónő | Hebamme; Oberschwester (einer Entbindungsanstalt)' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | ≡ Ném. *Madam*; ang. *madam*; fr. *madame*; stb.: 'madám, háziasszony', szintén a németben 'bábaasszony'. A franciából terjedt el [< fr. *ma* 'enyém' + *dame* 'hölgy, dáma' szavakból]. ⇒ ⊕ A magyarba a francia és német nyelvből került. ⊕ A *madámé* változat téves olvasaton is alapulhat.

📖 D. Éltés: FrSz. 71; TESz.; EWUng. • Vö. *dáma, madonna*

madár **A**: 1113 ? *Modor* [HN.] (Györffy: DHA. I: 395); 1211 *Modoros* [sz.] [SZN.] (OkI Sz.); [1291–1294] *Madaraz* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 641); 1372 u./ *madaraknak* (JókK. 29); 1481 e. *marder* [?] ♂: *mader*] (TESz.); 1519 *madaarnak* (JordK. 906); 1604 *Madar* (Szenczi Molnár: Dict.); NYJ. *madër* (MTsz.) **J**: 1. 1113 ? 'tollakkal fedett, kétlábú, kétszárnyú, melegvérű, gerinces állat | Vogel' # (Györffy: DHA. I: 395) (↑), 1211 'ua.' (OkI Sz.) (↑); 2. 1802/ 'kifogásolható erkölcsű ember | loser Vogel' (NSz.); 3. 1889 'veréb | Spatz' (Nyr. 18: 505) **Sz**: **madaras** 1211 [SZN.] (OkI Sz.) (↑) | **madarász** [1291–1294] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 641) (↑) | **madarász(ik)** 1423 k. *madarazok* (MNY. 77: 508)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. A 2. jelentéshez vö. ném. *loser Vogel* 'könnyelmű ember'. ⊕ Belső fejlődésként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 TESz.; MNY. 70: 50; EWUng. • Vö. *császársz, jómadár, kanári, madár-*

madár-

I. ~köles × **A**: 1395 k. *madar keles* (BesztSzej. 381.) **J**: 1. 1395 k. 'beléndek | Bilsenkraut' (BesztSzej. 381.) (↑); 2. 1395 k. 'fagyal | Liguster' (BesztSzej. 358.); 3. 1578 'gyöngyköles | Steinsame' (NySz.) | **~sóska** × **A**: 1500 k. *Madar Sofka* (CasGl. 6.) **J**: 'lágyszárú, savanykás ízű gyomnövény | Sauerklee (Oxalis)' | **~cseresznye** **A**: 1825 *madár tseresznye* (NSz.) **J**: 'apró, fekete színű termést hozó, vadon termő cseresznye | Waldkirsche' | ILYENEK MÉG: **~eper** 'apró, kemény földieper, számoca | kleine harte Erdbeere' (1867: CzF.); **~liliom** 'egy fajta liliom | Art Lilie' (1867: CzF.)

II. ~süveg † **A:** 1405 k. *madā fūeg* (SchlSzej. 900.) **J:** 'fagyal | Liguster' | **~nyelv** **A:** 1578 *madar nyelw* (NySz.) **J:** 1. 1578 'gyöngyköles | Steinsame' (NySz.) (↑); 2. 1825 'érthetetlen, titkos nyelv | unverständliches Gerede, Geheimsprache' (NSz.); 3. 1851 'gyermek tréfás beszéde | entstellte Rede als Kinderspiel' (MNY. 13: 247) | **~tej** **A:** 1664 *madár téj* (Lippay: PosoniK. 1: 73) **J:** 1. 1664 'sárma | Vogelmilch, Milchstern' (Lippay: PosoniK. 1: 73) (↑); 2. 1759/ 'rendkívül finomnak képzelt, valójában sehol sem létező ennivaló | als außerordentlich schmackhaft gedachte, in Wirklichkeit nicht existierende Speise' (NSz.); 3. 1834 'tejből és tojásból készült édes étel | aus Milch und Eiern zubereitete Süßspeise' (Kassai: Gyökerésző 3: 307) | ILYENKÉ MÉG: **~húr** 'fagyal | Liguster' (1590: Szikszai Fabricius: LatMSzj. 20); **~köröm(fű)** 'csibeláb | Mäusewicke (Ornithopus)' (1783: NSz.)

III. ~ijesztő **A:** 1787 *madár ijesztő* (NSz.) **J:** 'madaraknak a gyümölcsösből, a vetésből stb. való elriasztására használt, többnyire ember alakú bábu | Vogelscheuche' | **~távlat** **A:** 1845 *madártávlat* (Fogarasi: MNSegédsz. *Vogelperspektive* a.) **J:** 'vminek a felülről, nagy magasságból való szemlélése | Vogelperspektive'

IV. ~látta **A:** 1791 *madár-látta* (NSz.) **J:** 'mezei munkáról v. hosszabb útról hazatért (személy), mezei munkáról v. hosszabb útról maradékként hazavitt (étel) | vom Feld rückgekehrt (Person), zurückgebracht (Ding)'

■ Összetéti előtag, azonos a →*madár*-ral. | (⊕) Az 1. csoportban az előtag 'egy szabadon élő madár környezetében megtalálható, egy ilyen madár eleségül szolgáló' jelentésben áll. A 2. csoportban 'egy madár testrészéhez, szervéhez, hangjához hasonló' jelentése van. A *madárnyelv* és a *madártej* 2., 3. jelentését idegen nyelvi minták is befolyásolták; vö. ném. (R.) *vögelsprache* 'érthetetlen nyelv, beszéd'; gör. *opvítwon γάλα* 'finom, minőségi étel'; lat. *lacta gallinaceum* 'ua.'; vö. még rom. *lapte de pasăre*; szlk. *vtáčie mlieko*; stb.: 'egy fajta édesség'. A 3. és 4. csoportnál az előtag konkrét kapcsolatban áll egy madárral; a 3. csoport összetételei egyúttal német mintára alkotott tükörfordítások; vö. *Vogelscheuche*, *Vogelperspektive*; a *madárlátta* (4. csoport) megszilárdult ragos alakulat, amelynek tkp. 'a madár által látott (személy, dolog)' jelentése van. – Utótagok a magyarban (a címszók kivételével): *ijesztő* (→*ijeszt*), *távlat* (→*táv*), *látta* (<→*lát*).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cseresznye, ijeszt, köles, lát, madár, nyelv, sóska, süveg, táv, tej*

madonna **A:** 1552 *madonnyákat* [✍] (MNY. 64: 95); 1559 *Madoniakot* (Székely I.: Krón. 221a); 1844 *madonnák* (NSz.) **J:** 1. 1552 '(olasz) asszony | (italienische) Frau' (MNY. 64: 95) (↑); 2. 1844 'Szűz Mária képen v. szoborként ábrázolva | Mariendarstellung' (NSz.)

■ Olasz jövevényszó. | (≡) Ol. *madonna* 'madonna, madonnakép' [< ol. (N.R.) *ma* 'enyém' + *donna* 'hölgy, dáma' szavakból]. (≈) Megfelelői: ném. *Madonna*; fr. *madonne*; stb.: 'madonna, madonnakép'. (⊕) A 2. jelentéshez vö. *Madonna* [SZN.] 'a szent szűz' (1807: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dáma, madám, primadonna*

madrigál **A:** 1748 *Madrigal-énekek* (NSz.); 1866 *madrigált* (NSz.) **J:** 'verses bók, ill. ennek többszólamú, énekhangra írt megzenésítése | Madrigal'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Madrigal*; ang. *madrigal*; fr. *madrigal*; ol. *madrigalo*, (R.) *matrical*; stb.: 'madrigál'. Az olaszból terjedt el [< ol. (R. vel.) *madregal*, *maregal* 'egyszerű; együgyű, tapasztalatlan, gyakorlatlan; ártatlan, vétlen' < lat. (kés.) *matricalis* 'az anyaghoz tartozó; elemi, alapvető, egyszerű']. (⇒) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *matéria*

madzag A: 1405 k. *mázág* (SchlSzj. 2120.); 1416 u.¹² *mazzagtokon* (MünchK. 16ra); 1538 *maczyag* (Pesti: Nomenclatura M4); 1604 *Madzag* (Szenczi Molnár: Dict.); 1669 *madtzagot* (NySz.); 1761 *maczagon* (NSz.); 1861 *mazdag* (MNysz. 6: 374) **J: 1.** 1405 k. 'spárga, zsinég | Bindfaden' # (SchlSzj. 2120.) (↑); **2.** 1585 k. 'mérőzsinór, zsinórmérték | Richtschnur' (Gl.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg német (feln.) jövevényszó. | (≡) Vö. ném. (kor. úfn. baj.-osztr.) *masseg, massig* 'kerület mérete' [< ném. (kfn.) *māz* 'méret, mérték; megfelelő méret', (baj.-osztr.) 'egy fajta úr-, terület- v. hosszmérték']. Vö. még ném. (kfn.) *mæzeg* 'mérésékelt, kicsi'. (⊕) A magyarba átkerült alak **masszag* 'zsineg, madzag, spárga' lehetett. A szó belseji *ssz*-ből affrikálódás útján *cc* válhatott, amely hangzóközi helyzetben zöngés *dz* lett. A származtatás fontos feltevése, hogy a korai adatoknak szó belseji *sz*-t kellett tartalmaznia, amely azonban teljesen bizonytalan. Hasonló jelentéstani típusú átvételhez a németből azonban vö. →*sing*, →*zsineg*.

TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *méc*

maffia A: 1874 *Maffia* (Hon 1874. okt. 4.: 24); 1895 *Mafia* (PallasLex.); 1898 *maffia* (NSz.) **J: 1.** 1895 'bűn- és terrorcselekményeket elkövető titkos szervezet Szicíliában | Geheimbund sizilianischer Briganten' (PallasLex.) (↑); **2.** 1910 'bűnös szövetkezés | verbrecherische Geheimbündelei' (Kelemen B.: IdSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Maf(f)ia*; ang. *maf(f)ia*; ol. *maf(f)ia*; stb.: 'maffia'. A szicíliai olaszból terjedt el [< ol. (szic.) *mafia* 'vakmerőség, önteltség' < arab *maḥyaṣ* 'dicsekvés, hengegés, felvágás']. (⇒⊕) A magyarba elsősorban az olasz irodalmi nyelvből került.

TESz.; EWUng.

mafla A: 1865 *mafla* (Üstökös 1865. szept. 9.: 303); 1873 *Mafla* (Nyr. 2: 185) **J: 'bamba | tölpelhaft'**

■ Jövevényszó, valószínűleg a németből. | (≡) Ném. (N.) *moffel* 'vastag, lelógó ajkú' [< ném. (kfn.) *muffen* 'húzza a száját']. Vö. még ném. (T.) *muffn* 'fog nélkül rág, mammog, majszol', *müfle* 'érthetetlenül beszél'. (⊕) A *la* végződéshez vö. →*frajla*, *sámla* (→*sámlí*) stb. (⊕) Származtatása a ném. *Maulaffe* 'báméskodó, szájatató' szóból téves.

TESz.; EWUng.

mag [7/2] A: 1086 *Magudi* [sz.] [szN.]; *Mogdi* [sz.] [szN.] (MNL (OL) Dl. 208421); 1086 *Moglout* [sz.] [szN.] (Györffy: DHA. I: 253); 1138/ *Mogu* [szN.] (MNy. 32: 131); 1138/ ? *Mogwa* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 131); 13. sz. eleje/ *mogzotbelevl* [sz.] (KTSz.); 1372 u./ *magtoknac* (JókK. 140); 1416 u.¹ *maḡuabol* (BécsiK. 10); 1562 *magw* (NySz.) **J: 1.** 1086 ? 'ivadék, utód; fajta, nemzetség | Nachkomme; Geschlecht' (MNL (OL) Dl. 208421) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 140) (↑); **2.** 1086 ? 'virágos növény termésében képződő, a csírat rejtő szaporítószerv | Kern, Samen' # (MNL (OL) Dl. 208421) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 462.); **3.** 1086 ? 'sperma | Sperma' (MNL (OL) Dl. 208421) (↑), 1416 u.¹ 'ua.' (BécsiK. 10) (↑); **4.** 1520 'szaporításra nevelt állat | Stammtier' (Oklsz.); **5.** [főleg E/3. személyű birtokos személyjellel] 1566 'vminek a kezdete | Anfang' (NySz.); **6.** [főleg E/3. személyű birtokos személyjellel] 1804 'vminek a lényege | das Wesentliche, Kern' (NSz.) **Sz: ~ló** 1086 [sz.] [szN.] (Györffy: DHA. I: 253) (↑); 1577 *Maglo* 'szaporításra nevelt | zur Vermehrung gezüchtet' (Oklsz.) | **~os** 1214/ ? *Mogus* [szN.] (VárReg. 319.); 1585 *Magos* <MN> (Cal. 462) | **~zat** 13. sz. eleje/ *mogzotbelevl* (KTSz.) | **~zik** 1416 u.¹ *magzoy* [sz.] (BécsiK. 132) | **~talan** 1519 *maghtalan* 'nem termő, terméketlen, gyermektelen | unfruchtbar, kinderlos' (JordK. 60) | **~vas** 1604 *Magvas* 'vmi,

aminek magva van | kernig' (Szenczi Molnár: Dict.); 1851 'tartalmas, velős (átvitt értelemben) | gehaltvoll' (NSz.) | ~oz, ~vaz 1774 *magvazó* [sz.] (NSz.)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | (≡) Zürj. (V.) *mij* 'hajtás <ruhán>, ruhaderék <ingen>'; votj. (Sz.) *migor* 'test; termet, testalkat'; cser. (KH.) *mojyâr* 'törzs, test' [< fgr. **munjka* 'test']. (△) A fgr. **nyk* > m. *g* hangváltozáshoz vö. → *bog*, → *dug* stb.; a 'test' > 'ivarszerv; mag, csíra' jelentésváltozáshoz vö. lat. *corpus* 'test, törzs; velő, csíra, mag'; ném. (ófn.) (*h*)*rēf* 'törzs; altest; anyaméh'. A származtatás problematikus, mivel a *v*-s tövváltozatokra nincs magyarázat. Az 1–4. konkrét jelentés és az 5., 6. elvont jelentés éppúgy egy 'test' alapjelentésre vezethető vissza.

📖 MNy. 20: 61; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *irmag*, *kendermagos*, *maga*, *magas*, *magasztal*, *magol*, *magvaváló*

maga **A**: 12. sz. vége/ *muga nec* (HB.); 13. sz. közepe/ *mogomnok* (ÓMS.); 1372 u./ *maganak* (JókK. 1) **J**: <NM> **1.** 12. sz. vége/ 'saját személye | er, sie, es selbst' # (HB.) (↑); **2.** 1372 u./ 'saját(ja) <mint birtokos jelző> | eigen <als poss. Attr.>' # (JókK. 46); **3.** 1668 '(<megszólításként> ön | Sie <als Anrede>)' # (LevT. 2: 321) | <HSZ> **1.** 1372 u./ 'egyedül | allein' (JókK. 27); **2.** 1372 u./ 'ugyan, hát <nyomatékosító funkcióban> | denn <in verstärkendem Sinn>' (JókK. 51) | <KSZ> **1.** 1510 'de, azonban | aber' (PéldK. 83–84); **2.** 1519 k. 'holott | zwar' (DebrK. 423) **Sz**: ~z 1821 *magáz* (NSz.) **R**: ~ban 1580 *magába* 'egyedül; mások segítségével; (hangosan) csak úgy maga elé beszél a levegőbe | allein; ohne Hilfe anderer; (laut) vor sich hin <reden>' (NySz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (△) A → *mag*-ból jött létre E/3. személyű -a birtokos személyraggal. Emellett az alak mellett létrejött egy külön paradigmasor egyéb birtokos személyjelekkel (-m, -d stb.). A szóban a magyarban ugyan nem bizonyítható, de a rokon nyelvekben megtalálható megfelelők alapján kimutatható 'test, törzs' jelentése az alapszónak megőrződött. Egy 'törzs' > 'maga' jelentésváltozás hasonlóan más nyelvekben is megtalálható; vö. jak. *bäjä* 'törzs' > *min bäjäm* 'én magam'; fr. (ófr.) *cors* 'test, törzs' > *mes cors* 'én magam'; stb. – Eredetileg vonatkozó névmás lehetett, amely egy nyomatékosító határozószóvá vált. A kötőszói funkció a *demaga* (1372 u./ *De maga* 'de, azonban' (JókK. 31–32.)) kötőszóban alakul ki. (△) A → *ma*, → *más* stb. szavakkal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 NytudÉrt. 38: 40; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 105; Bárczi: HBEI. 128; TNyt. 2/1: 781; EWUng. • Vö. *mag*, *magán*, *ön*⁻¹

magán **A**: 1578 *magan* (Bornemisza: ÖrdKís. 140) **J**: <HSZ> 1578 'egyedül, magában; külön | allein; besonders, abgesondert' (Bornemisza: ÖrdKís. 140) (↑) | <MN> **1.** [főleg összetételi előtagként] 1649 'saját, magántulajdonban levő | privat' # (MNy. 88: 509); **2.** 1673 'egyedüli, különálló | einzig, alleinig' (NySz.) **Sz**: ~os 1633–1634 *magánossága* [sz.] 'egyedüli, kizárólagos, egyedülálló | alleinig, alleinstehend' (NySz.) | **magányos** 1649 *magános* 'ua.' (NySz.); 1834 'magánember, magánzó | Privatmann' (NySz.) | ~oz 1784 'elválik, különválik, magányosan, egyedül él | sich absondern, einsam leben' (Baróti Szabó: KisdédSz. 52); 1833 [sz.] 'magánzóként él | privatisieren' (Fogarasi: Műsz.) | ~zó 1803 *magányzó* <MN> 'önző | selbstsüchtig' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Selbstsüchtig* a.); 1833 *magányzó* 'vagyonából, alkalmi jövedelmekből élő személy | Privatier' (Fogarasi: Műsz.)

magány **A**: 1804 *magányunkot* (Nyr. 41: 310) **J**: <FN> 1804 'magányosság, visszavonultság | Einsamkeit' # (Nyr. 41: 310) (↑) | <MN> 1808/ 'személyes, privát | privat' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **magán** megszilárdult ragos alakulat. | (△) A → *maga* szóból keletkezett -n módhatározói-esszívuszi raggal. Eredetileg melléknév volt; a melléknévi funkció

a *magán való* 'magányos, egyedülálló' (1588: NySz.) szószerkezetben alakult ki.

■ A **magány** nyelvújítási szó. | ☉ A *magányos*-ból jött létre, amely elvonás a *magán* szóból; vö. *átalány* (→*által*), →*talány* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *maga*, *magánhangzó*, *maszek*

magánhangzó A: 1777 *magán hangzóknak* (NSz.); 1790/ *magánhangzót* (NSz.) **J:** 'többé-kevésbé nyílt szájüreggel képzett, szótagot alkotó beszédhang | Vokal'

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ☹ Vö. ném. *Selbstlaut* 'magánhangzó'. ☹ Megfelelői: szbhv. *samoglasnik*; cseh *samohláska*; le. *samogloska*; stb.: 'ua.'. ☉ A magyarban: →*magán* 'magányos, egyedülálló' + *hangzó* (→*hang*) tagokból áll. Az utótagnak önállóan is ugyanolyan jelentése lehet: *hangzó* 'ua.' (1783: NSz.). ☹ Nyelvújítási szó. ☹ Korábbi, régi megnevezése: *szótevő*, tkp. 'szóképző <hang>' (1539: CorpGr. 7); *szóló betű*, tkp. 'zengő betű' (1553: Szathmári: RNyelvt. 395); stb. Vö. még a ma is élő szakszót: *vokális* 'ua.' (1789/: Kazinczy: Lev. 1: 362); amely a lat. *vocalis* 'ua.' szóból jött létre.

📖 Gáldi: Szótír. 363; TESz.; EWUng. • Vö. *hang*, *magán*

magány → *magán*

magas A: 1086 *Mogos* [HN.] (Györffy: DHA. I: 252); 1138/ ? *Mogus* [SZN.] (MNY. 32: 130); [1237–1240] *Scekesmagos* [HN.] (PRT. 1: 781); 1372 u./ *magas* (JókK. 38); 1560 k. *magass* (GyöngySzt. 1912.); 1784 *magofs* (Baróti Szabó: KisdedSz. 50) **J:** <FN> 1086 'vminek teteje, csúcsa; magasság | Gipfel; Höhe' (Györffy: DHA. I: 252) (↑) | <MN> **1.** 1215/ 'felfelé nyúló, fent levő | hoch' # (VárReg. 184.); **2.** 1416 u./² 'nagyra becsült; kiemelkedő | hochgeschätzt; erhaben' (MünchK. 75ra); **3.** 1728 'nagy rezgésszáma (hang) | von hoher Schwingungszahl, hoch (Ton)' # (NSz.); **4.** 1794 'elől képzett (magánhangzó) | palatal (Vokal)' (NSz.); **5.** 1807 'nagy (haszon, fizetés stb.) | groß (Gewinn, Verdienst usw.)' # (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **Sz:** ~**ú** [csak szókapcsolatban] 1372 u./ 'bizonyos magasságú | von bestimmter Höhe' (JókK. 38) (↑) | ~**ság** 1372 u./ *magafogat* (JókK. 4) | ~**ságos** 1372 u./ *magaffagos* (JókK. 131) | ~**ságú** [csak szókapcsolatban] 1416 u./¹ *magaffégo* (BécsiK. 13) | ~**ul** 1493 k. Fel *magasolth* (FestK. 107) | ~**odik** 1785 *magossodik* (NSz.) | ~**lat** 1833 *Magaslat* (Szily: NyÚSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | ☉ Az alapszó a →*mag* lehetett. A szóvég -s névszóképzőnek tűnik. A megnevezés az alapszó feltételezett, de nem igazolható 'test, törzs' jelentéséhez szolgálhat alapul. Az esetleges jelentésváltozáshoz vö. *testes* 'testes, elhízott, nagy termetű' (→*test*), *termetes* 'ua.' (→*termet*); vö. még zürj. (P.) *mijer* 'életforma, növény' > *mijera* 'növény, növényű'. – A *magas* eredetileg melléknév lehetett; a további melléknévi jelentések ebből jöttek létre metaforikusan. A főnévi jelentés a főnevesülésen nyugszik.

📖 MNY. 33: 164; NéprNytud. 7: 81; TESz.; EWUng. • Vö. *mag*, *röp-*

magaszt → *magasztal*

magasztal A: 1372 u./ *magasztalnak* (JókK. 125); 1512 k. *felmagoztalya* [l-j] (WeszprK. 141) **J:** **1.** 1372 u./ 'emel, épít | errichten, bauen' (JókK. 125) (↑); **2.** 1372 u./ 'felemel | emporheben' (JókK. 30); **3.** 1495 e. 'dicsér, dicsőít | lobpreisen' # (GuaryK. 126)

magaszt <IGE> † **A:** 1372 u./ *magasztafabā* [sz.] (JókK. 77) **J:** 'felemel; magasztal | erheben, rühmen' **Sz:** ~**ás** 1372 u./ 'áradozás, dicsőítés | Lobpreisen' (JókK. 77) (↑)

magasztat † **A:** 1372 u./ fel *magasztat* (JókK. 35); 1512 e. *magoztatny* [sz.] (WeszprK. 141) **J:** 1. 1372 u./ 'dicsőít | lobpreisen' (JókK. 35) (↑); 2. 1372 u./ 'felemel, magasba emel | emporheben' (JókK. 43) **Sz:** **fel-ás** 1372 u./ 'dicsőítés, megdicsőítés | Lobpreisen' (JókK. 35) (↑) | **fel-os** 1416 u./¹ *felmagasztatos* 'kiemelkedő, fennkölt, fenséges | erhaben' (BécsiK. 131) | **fel-at** 1416 u./² *felmagasztatta* 'dicsőítés, megdicsőítés | Lobpreisen' (MünchK. 5r)

magasztos **A:** 1787 *Magasztos* (NSz.) **J:** 'fenséges, fennkölt, ünnepélyes | feierlich, erhaben'

magaszt <NSZ> Δ **A:** 1844 *Magaszt* (NSz.) **J:** <MN> 1844 'magasztaló | lobprednerisch' (NSz.) (↑) | <FN> 1844 'magasztalás | Verherrlichung' (NSz.) (↑)

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **magaszt** ige származékszó, az alapszó bizonytalan. | ⊕ Az alapszó a →*mag* lehetett; a jelentésfejlődéséhez vö. →*magas*. A szóvég *-szt* névszóból képzett igeképző, műveltető igeképzői funkcióban. – Az ige a *magaszt*-ból *-l* gyakorító képzővel, ill. egy további *-at* műveltető igeképzővel keletkezhetek.

■ A **magaszt** névszó nyelvújítási szó. | ⊕ Nyelvújítási elvonás a *magasztal* szóból.

■ A **magasztos** származékszó. | ⊕ A *magasztos* valószínűleg a *magaszt* névszóból keletkezett *-s* melléknévképzővel; ez a körülmény arra mutat, hogy a *magaszt* névszó időrendileg korábbi kell, legyen, mint az első adat.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Az alábbi jelentésfejlődéséhez 'magas' > 'felemel, magasba emel'; vö. még lat. *altus* 'magas' > *exaltare* 'magasztal, dicsőít'; ang. *elevated* 'megemelt, megnövelt; domború, kiemelkedő'; ném. *erheben* 'felemel; magasztal, dicsőít' stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mag*

magasztat → *magasztal*

magasztos → *magasztal*

magazin **A:** 1693 *magazinumban* (Horváth M.: NEI.); 1705 *magazínhoz* (Pusztai); 1706 *magazint* (MNY. 61: 476); 1706–1709 *magazinom* (MNY. 55: 124); 1793 *magatzinokra* (NSz.); 1846 *bagazinja* (NSz.) **J:** 1. 1693 '(készlet)raktár, tárolóhely | Vorratsraum' (Horváth M.: NEI.) (↑); 2. 1808 'folyóirat | Zeitschrift' (NytudÉrt. 93: 21); 3. 1882 'bolt, áruház | Kaufladen, Warenhaus' (MagyLex. 11: 566); 4. 1882 'tölténytár | Patronenkammer' (MagyLex. 11: 566)

■ Vándorszó. | ⊕ Ném. *Magazin* 'raktárház; bolt; (illusztrált) folyóirat; tölténytár'; ang. *magazine* 'raktárház; tölténytár; (illusztrált) folyóirat'; ol. *magazzino* 'raktárház; bolt; (illusztrált) folyóirat', (giul.) *magazin* 'bolt'; fr. *magasin* 'raktárház; bolt; tölténytár; stb.', *magazine* '(illusztrált) folyóirat'; or. *magazin* 'bolt, raktárház; tölténytár', (R.) 'almanach, évkönyv'; stb. Vö. még lat. (k.) *magazenum* 'raktárház'. Forrása: arab *maḥāzin* [többes szám] 'árulerakat, csűr, pajta, fegyverkamra'. Az olaszból terjedt el. Az '(illusztrált) folyóirat' jelentés az angolban keletkezett. ⊕ A magyarba elsősorban a németből került át. ⊕ A *magazinum*, *magazinom* változatok latin hatást mutatnak.

📖 TESz.; EWUng.

mágia **A:** 1787 *Magia* (Mátyus I.: Diaet. 3: Előb. 44); 1794 *mágiára* (NSz.); 1838 *mágiás* [sz.] (NSz.) **J:** 'titkos tudomány; varázslat | Geheimkunst; Zauberei'

mágikus **A:** 1798 *magikus* (MHírm. 1798. aug. 28.: 72); 1835 *Magicus* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal.); 1842 *mágiikus* (NSz.); 1848 *magicus* (NSz.); 1877 *mágikus* (NSz.) **J:** 'mágiás, varázslatos | magisch'

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *magia* 'a mágus titkos tudománya' [< gör. *μαγεία* 'ua.']. | lat. *magicus* 'mágikus, varázsserejű' [< gör. *μαγικός* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Magie, magisch*; fr. *magie, magique*; stb.: 'mágia, varázslat', 'mágikus, bűvös'. (⊕) Egyes változatok szó belseji gy-
jéhez vö. →*logika*, →*tragédia* stb. A *mágikus* szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus* stb. – Az 1692-es *Magic* 'mágikus, bűvös' (MNY. 74: 518) esetleg az angol írásmódon alapuló korábbi külön átvétel lehet; vö. ang. *magic* 'mágia, varázslat; mágikus, bűvös'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mágus*

mágikus → *mágia*

magiszter → *magisztrátus*

magisztrátus **Δ A:** 1570 *Magistratus* (RMKtár. 36: 61); 1740 *Magyistratusinkat* (NSz.); 1782 *Magistrátusokat* (NSz.); 1898 *magisztrátus* (NSz.) **J:** **1.** 1570 'tisztviselő, hivatalnok | Amtsträger, Beamter' (RMKtár. 36: 61) (↑); **2.** 1575 ? 'hatóság, hivatal, felsőbbség | Behörde, Obrigkeit' (Heltai: Krón. 100a), 1763 'ua.' (NSz.)

magiszter **Δ A:** 1806 *Magisteri* (NSz.); 1895 *magiszter* (PallasLex. *Magisterium* a.) **J:** **1.** 1806 'mester; olyan személy, aki vmely területen kiválót alkot | Meister; großer Könner' (NSz.) (↑); **2.** 1865 'tanító | Lehrmeister' (Babos: KözhSzt.); **3.** 1895 'az, aki vmely egyetemen egy bizonyos tudományos fokozatot nyert | Magister {akademischer Grad}' (PallasLex. *Magister* a.)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *magistratus* 'vezető hivatal; hatóság, hivatal; állami hivatalnok' [< lat. *magister* (↓)] | lat. *magister* 'vezető, elnök, tanár, mester', (k.h.) 'diplomás magiszter' [vö. lat. *magnus* 'nagy']. (≈) Megfelelői: ném. *Magistrat* 'vezető köztisztviselő; közhivatal az ókori Rómában; városi közigazgatási terület, ill. hivatal; városi önkormányzat'; fr. *magistrat* 'magas rangú köztisztviselő, igazságügyi tisztviselő, bíró'; stb.; – ném. *Magister* 'alacsony akadémiai fokozat'; fr. *magister* 'néptanító, falusi tanító'; stb. (⊕) A szó belseji *gy*-s, ill. *s*-es ejtésmódhoz vö. →*angyal*, →*instrukció* stb.; a *g*-s, ill. *sz*-es alakhoz vö. →*evangélium*, →*amnesztia* stb.; a *magisztrátus* szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus* stb. A magyar *magiszter* kései megjelenése azzal magyarázható, hogy hivatalos megnevezésként a →*mester* volt használatos. – Az adat 1552/ *Magifter* 'előljáró' (Tinódi: Cronica Hla.) a magyar szövegekben latin szóként fordul elő.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mágnás, majszter, mester*

máglya **A:** 1487 ? *Maglas* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1515 *magulatores* [lat. -tores végződéssel] (MNY. 2: 108); 1528 *Magla schoo* (MNY. 2: 109); 1551 *maglya soo* (MNY. 2: 108); 1665 *máglásnak* [sz.] (MNY. 64: 95); 1838 *Mágja* (Tsz.) **J:** **1.** 1487 ? 'rakás, csomó, kupac | Haufen, Stoß, Stapel' (Oklsz.) (↑), 1515 'ua.' (MNY. 2: 108) (↑); **2.** 1816 'egymásra rakott, majd meggyújtott fahasábok halmaza | Scheiterhaufen' (Szily: NyÚSz.)

■ Szláv jövevénytyszó. | (≡) Szbhv. *mogila* 'sírhalom', (R.) 'kőrakás, kőhalom', (N.) 'domb, rakás, földrakás, földhányás, halom'; szlk. *mohyla* 'sírhalom, sír, sírkő'; or. *могила* 'sírgödör;

sírhalom'; stb. [ismeretlen eredetű]. (⊕) A *máglya* alak a második nyílt szótagban bekövetkezett hangzókieséssel és pótlónyúlással keletkezett. – Az ismertebb 2. jelentés a nyelvújítás kori jelentésszűkülés eredménye. (⊕) Nem tartoznak ide: *mágla* 'egy fajta úrmérték' (1604: Szenczi Molnár: Dict.) és *magla* 'hordóabroncs, dongavas' (1638: OklSz.); ezek ismeretlen eredetűek.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 322; TESz.; EWUng.

mágnás **A:** 1705 *Mágnások* (MNY. 88: 509); 1721 *Mágnások* (MNY. 88: 509) **J:** 'nagybirtokos, főnemes | Magnat'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.e.) *magnas* 'vmely nép, ország nagyjainak egyike' [vö. lat. *magnus* 'nagy'; eredetéhez vö. →*prímás*¹]. (≈) Megfelelői: ném. *Magnat*; fr. *magnat*; stb.: 'mágnás'. (⊕) A szóvégi *s*-hez vö. →*fakultás* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *magisztrátus*, *major*¹, *major*², *május*, *maximum*, *ómega*

mágnés **A:** 1577 k. *Magnes* kéweth (OrvK. 234); 1636 *mágnés* (NySz.); 1805 *mágnës* (NSz.); NYJ. *mágnis* (MTsz.) **J:** 'olyan anyag, test, amelynek mágneses tere van, és amely bizonyos fémeket magához vonz | Magnet' # **Sz:** ~**es** 1784 *Mágneses* (NSz.) | ~**ez** 1791 *mágnesezett* [sz.] (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (*lapis*) *Magnes* 'mágnés(kő)' [< gör. *Μάγνης (λίθος)* 'ua.', tkp. '(kő) Magnéziából', *μάγνης* 'mágnés' < *Μαγνησία* [HN.] 'Thesszália keleti partvidékének neve, a mágnesvasérc lelőhelye']. (≈) Megfelelői: ném. *Magnet*; ol. *magnete*; stb.: 'mágnés'. (⊕) A szóvégi *s*-hez vö. →*április*, →*móres* stb. A szó a régi szóhasználatban *mágneskő* (↑) összetételben is élt; ez részfordítás a latin szószerkezet (↑) alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *elektro-*, *magnetofon*

magnetofon **A:** 1884 *Magnetofon* (PestiH. 1884. máj. 30.: 9); 1957 *magnetofont* (NSz.) **J:** 'hangoknak elektromágneses úton hangszalagra való rögzítésére és visszajátszására való készülék | Tonbandgerät'

magnó **A:** 1957 *magnóra* (LudasM. 1957. szept. 19.: 14); 1958 *magnó* (NSz.) **J:** 'hangoknak elektromágneses úton hangszalagra való rögzítésére és visszajátszására való készülék | Tonbandgerät' #

■ A szócsalád alapja, a **magnetofon** nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Magnetophon*; ang. *magnetophone*; fr. *magnéophone*; stb.: 'magnetofon'. Az angolból terjedt el [tudatos szóalkotás a gör. *μάγνης, μαγνήτις* [birtokos eset] 'mágnés' + *φωνή* 'hang' szavak alapján]. (⇒⊕) A magyarba a németből és angolból került.

■ A **magnó** szórövidülés. | (⊕) A *magnetofon*-ból jött létre.

📖 ÉKsz.; EWUng. • Vö. *mágnés*, *telefon*

magnó → *magnetofon*

magol **A:** 1843 *magoljuk* (NSz.) **J:** 'gondolkodás nélkül, szóról szóra megtanul | büffeln'

■ Származékszó. | (⊕) A →*mag*-ból keletkezett *-l* igeképzővel. Azon a nézetten alapulhat, hogy valaki tananyagot nem összefüggésében tanulja, hanem szóról szóra bebeflázva úgy tesz, mint a magokat egyenként felcsipkedő madár.

mágus **A:** 1416 u.¹ *Magofoc* (BécsiK. 142); 1589/ *Magufoknak* (Balassi: Ist. C8a); 1605/ *Mágust* (Pázmány: ÖM. 1: 412); 1824 *máguszi* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1416 u.¹ 'az ókori perzsáknál' jósló, gyógyító, varázsló, álomfejtő pap | *Magier* (im alten Persien)' (BécsiK. 142) (↑); 2. 1605/ 'varázsló | Zauberer (auch abstr.)' (Pázmány: ÖM. 1: 412) (↑)

■ Latin jövevényszó. | (⊕) Lat. *magus* 'perzsa (csillag)jós, bölcs, tudós, pap' [< gör. μάγος 'ua.' < óperzsa *Maguš* 'egy néptörzs neve, amelynek papi feladatai voltak']. (⊗) Megfelelői: ném. *Magier*; ang. *magus*; stb.: 'mágus, varázsló'. (⊕) A magyar szóvégi *s*-hez vö. → *ámbitus*, → *glóbus* stb.

TESz.; Farkas: GLEl.; EWUng. • Vö. *mágia*

magvaváló **A:** 1667 *magva váló* (Lippay: PosoniK. 3: 15); 1753 *magvaváló* (NSz.); 1802 *magba váló* (NSz.) **J:** '(csonthéjas) magjától elváló húsú (gyümölcs) | steinlösend (Frucht)'

■ Összetett szó. | (⊕) Az E/3. személyű birtokos személyjelet tartalmazó *magva* (→ *mag*) + *váló* 'elváló, szétváló' (< → *válik*) alakból keletkezett alanyi alárendeléssel. Olyan szószerkezetben jött létre, mint a *a szilva magva váló* 'a szilva magja elváló'. A *magbaváló* változat népetimológiával keletkezett.

MNy. 28: 236; TESz.; EWUng. • Vö. *mag*, *válik*

magyal **A:** 1193 *Mogolof* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 27); 1233/ *Mogiol*; *mogial*; *mogyal* (MNL (OL) Dl. 200902); 1240 *mogvl* (NySz.); 1249 *magyal* (NySz.); 1284/ *Mogial* (OklSz.); 1291 *magel* (OklSz.) **J:** 1. 1193 'molyhos tölgy | Flaumeiche (*Quercus pubescens*)' (MNL (OL) Dl. 27) (↑); 2. 1807 'fényes, fogas levelű, fehér virágú, örökzöld kerti díszcserje | Stechpalme (*Flex aquifolium*)' (MagyFűvészk. 134)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A 2. jelentés a tudatos jelentésátvitel eredménye a nyelvújítás korában. (⊗) Összefüggése a → *muzsdaly* szóval tisztázatlan.

Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

magyar **A:** 870 k. *m. ġ. γ. rīya* [arab végződéssel] (Pais-Eml. 274); 1082/ *magyar* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 201041); 1086 *Mogurdi* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) Dl. 208421); 1121/ ? *Mogioroi* [sz.] [HN.] (MNy. 23: 362); [1200 k.] *Hetumoger* (An. Prologus); 1231 ? *Magyare* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 80); 1237 *Mager* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 48) **J:** <FN> 1. 870 k. ? 'magyar ember | Ungar' # (Pais-Eml. 274) (↑), 1082/ 'ua.' (MNL (OL) Dl. 201041) (↑); 2. 1814/ 'magyar nóta | ungarisches Lied' (NSz.); 3. 1832 'egy fajta magyar tánc | Art ungarischer Tanz' (ItK. 6: 368) | <MN> 1. 1456 k. 'a magyarokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | ungarisch' # (SermDom. 2: 15); 2. 1787 'református | kalvinistisch' (NSz.) **Sz:** ~**ság** 1508 *magarsaga* (DöbrK. 6) | ~**kodik** 1662/ *magyarkodásnak* [sz.] (NySz.) | ~**os** 1663 *magyaros* (MonIrók. 8: 372) | ~**tan** 1754 *magyartalan* (NSz.) | ~**ít** 1777 *magyarítását* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | ~**osodik** [főleg meg~, el~] 1784 *meg-Magyarosottak* (MNy. 64: 468) | ~**osít** 1792 e./ *magyarosítás* [sz.] 'vmit magyaros hangzásúval cseréli fel v. magyarrá formál | ungarisieren' (NSz.) **R:** ~**án** 1585 *Magyarán* 'azaz, vagyis; világos és érthető módon | klar und deutlich' (Cal. 203)

■ Valószínűleg összetett szó. | (⊕) A tagok olyan szavak, ill. elemek voltak, amelyek vagy kihaltak, vagy kezdettől fogva csak összetételekben léteztek. Az előtag örökség az ugor korból; vö. vog. (T.) *māñcī* 'vogul; meg nem keresztelt gyermek', (KL.) *māñs* 'a vogulok és osztjákok

összefoglaló népneve'; osztj. (V.) *mañt* 'egy osztják frátia neve' [ugor **mañcz* 'ember, férfi; nemzedék, nemzetség, család, frátia']. Az önállóan nem adatolt *er* utótag örökség a finnugor korból; vö. →*ember*, →*férj*, →*néember*. A tagok ilyen összekapcsolása más rokon nyelvben nem mutatható ki. A *magyar* alak veláris irányú hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. Összetételként elhomályosult. (◡) Idetartoznak: [1200 k.] *Mogerii* 'magyar, magyarországi' (An. Prologus); ? 1274/ *Magyari* [sz.], [HN.] 'ua.' (PRT. 10: 498); 1476 k. *magyarj* 'ua.' (SzabV.); az *i* végződés keletkezése tisztázatlan. Ugyanerre az etimonra mennek vissza: 950 k. (τοῦ) *Μεγάλη* 'egy magyar törzs neve a honfoglalás korában' (Moravcsik: Konst. 174); vö. még 1193 *Meger* [HN.] (ÓMOLv. 53); ezek palatális irányú hangrendi kiegyenlítődéssel keletkeztek.

📖 Németh Gy.: HonfKial. 247; Pais-Eml. 268; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *alpári*, *ember*, *férj*, *magyaráz*, *manusz*, *mese*, *néember*

magyaráz **A**: 1372 u./ *magyarázattya* [sz.] (JókK. 95); 1517 *magyeraza* (DomK. 103r) **J**: 1. 1372 u./ 'megértet, kijelent, (meg)tárgyal, megbeszél | erklären, erörtern' # (JókK. 95) (↑); 2. 1405 k. '(le)fordít | übersetzen' (SchlSzj. 2130.) **Sz**: ~**at** 1372 u./ *magyarázattya* (JókK. 95) | ~**ás** 1456 k. *magarazafaban* (SermDom. 1: 399) | ~**kodik** 1851/ *magyarázkodék* (NSz.)

■ Származékszó. | (◡) A →*magyar*-ból -z igeképzővel; vö. →*gyaláz*, →*vigyáz* stb. Az eredeti jelentése 'magyarul beszél' lehetett; a jelentéséhez vö. ném. *verdeutschen* 'németre fordít'.

📖 TESz. *magyar* a.; EWUng. • Vö. *bal-*, *magyar*

mahagóni **A**: 1788 *Mahogani* (NSz.); 1790 *Mahogany* fának (NSz.); 1793 *mahoni* (NSz.); 1794 *Mohogany* (NSz.); 1799 *Mahagónifának* (NSz.) **J**: 'egy fajta trópusi fa, ill. ennek értékes faanyaga | Mahagoni'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Mahagoni*, (R.) *mahogony(holz)*; ang. *mahogany*, (R.) *mahogeney*; fr. *mahogani*; stb.: 'mahagóni'. Forrása: [esetleg egy indián nyelv Közép- vagy Dél-Amerikában]. Vö. még lat. (tud.) *Swietenia mahagoni* 'ua.'. Európában az angolból terjedt el. (⇒◡) A magyarba angol és német közvetítéssel került.

📖 TESz.; EWUng.

maharadzsa **A**: 1837 *Maharadsa* (Figyelmező 1837. febr. 14.: 49); 1883 *Maha-Radsa* (MagyLex. 12: 4); 1915 *Mahárádzsa* (RévaiLex.) **J**: 'a legnagyobb rangú indiai fejedelem | Maharadscha'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Maharadscha*; ang. *maharaja*, *maharajah*; fr. *maharajah*, *maharadjah*; stb.: 'maharadzsa'. Az angol nyelvi hatás által vált elterjedtté [< hindi *mahārājā* 'nagyherceg' < hindi *mahā* 'nagy' + *rājā* 'király']. (⇒◡) A magyarba a németből és az angolból került. (◡) Idetartozik: (R.) *rádzsa* 'indiai fejedelem' (1816: Hübner: Lex. *Ostindia* a.).

📖 TESz.; EWUng.

mahomet × **A**: 1861 *Mahomet* (SzépirodFigy. 1861. aug. 1.: 610); 1872 *mahumed* (Nyr. 1: 136); 1882 *mahomet*-ember (NSz.); NYJ. *mohamēd* (ÚMTsz.) **J**: 'ormótlatlan nagy testű, nagydarab (ember) | robust'

■ Köznévvé vált tulajdonnév. | (◡) A magyar *Mohamed* [szN.]-ből jött létre; vö. 1559 *Machumet* [szN.] (Székely I.: Krón. 127a); 1856/ *Mohamed* [szN.] (NSz.) [< oszm. *Mohammed*

[szN.] < arab *Muḥammad* [szN.] tkp. 'a dicsőített'; az iszlám alapítójának nevéből]. (⊕) A jelentés a hasonló hangzású →*behemót* hatására keletkezhetett. Az arab személynév köznevesüléséhez vö. ang. *mammet*, *maumet* 'bálvány', (N.) 'lekicsinylés, lebecsülés kifejezésére'; or. (N.) *mazomém* 'mint szitokszó, káromkodás'.

📖 ALH. 7: 183; TESz.; EWUng. • Vö. *mohamedán*

máj **A:** 1405 k. *may* (SchlSzej. 427.); 1435 k. *mayä* [□] (SoprSzej. 23.); 1742 *májjájában* (NSz.); NYJ. *májj* (Csűry: SzamSz.) **J:** 1. 1405 k. 'a felszívódott tápanyagokat átalakító és az epét kiválasztó szerv | Leber' # (SchlSzej. 427.) (↑); 2. 1700/ 'az emberi máj mint bizonyos érzelmek, indulatok vélt helye | die Leber des Menschen als vermeintlicher Wohnsitz versch. Gefühle und Regungen' (NySz.) **Sz:** ~**as** 1405 k. *mayas* (SchlSzej. 1948.)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (T.) *majæt*; osztj. (V.) *muṣæl*; zürj. (KP.) *mus*, *musk*; votj. (Sz.G.) *mus*; cser. (KH.U.B.) *mokš*; md. (E.) *makso*, (M.) *maksa*; finn *maksa*; lp. (Wfs.) *mũökk'si*; – jur. *mūd*; szelk. *mīte*; kam. *mīt*; stb.: 'máj' [uráli **maksa* 'ua.']. (≈) Megfelelői: török *bayir*; mandzsu *faḡun*; stb.: 'ua.'. (⊕) A szó belseji **ks* > m. *j* hangváltozáshoz vö. →*íj*, →*ívik*¹. A szóvégi *a*-ra végződő változatok E/3. személyű *-a* birtokos személyjeles alakokból keletkeztek; vö. →*zúza*. A 2. jelentés a máj kiválasztó funkciójával függ össze; vö. még →*epe*. (⇒) A magyarból: rom. (N.) *mai* 'máj'.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *májfolt*, *rosszmájú*

majális **A:** 1654 *majális* (MNY. 84: 250); 1880 *majálisozók* [sz.] (NSz.); NYJ. *majáris* (ÚMTsz.) **J:** <MN> 1654 'májusi, tavaszi | Mai-, Frühlings-' (MNY. 84: 250) (↑) | <FN> 1845 'májusban, általában a szabadban rendezett, táncsal egybekötött mulatság | Maifest' (NSz.)

■ Latin jövevénytörzs. | (≡) Lat. (ú.h.) *majalis* 'május-' [< lat. *maius* 'május'; vö. →*május*]. (≈) Megfelelői: cseh *majáles* [többes szám]; szlk. *majáles* [többes szám]: 'majális'. (⊕) A szóvégi *s*-hez vö. →*brutális* stb. A főnévi jelentés bizonyosan a *majális ünnep* 'ua.' szó szerkezetéből származik.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *május*

majc × **A:** 1435 *mayach* (MNY. 61: 488); 1447 *Mayocz* (OkISz.); 1449 *Maycz* (OkISz.); 1470 *Mayecz* (OkISz.); 1612 *mais*z (Radvánszky: Csal. 2: 179) **J:** 1. 1435 'öv; kantárszár | Gürtel; Zügel' (MNY. 61: 488) (↑); 2. 1579 'drága anyagból készített szalagszerű díszítés | bandartige Verzierung' (Radvánszky: Csal. 2: 40); 3. 1877/ 'korc | Bund als eingefaßter oberer Rand an Hose und Rock' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A kétszótagos változatok az eredeti alakra mutatnak. A tisztázatlan etimológia miatt a jelentések kapcsolata egymáshoz nem állapítható meg, de metaforának tűnnek. (⊗) Nyugat-dunántúli nyelvjárási szó.

📖 TESz.; EWUng.

majd → *majdan*

majdan Δ **A:** 1372 u./ ýgyen *mayan*, *majdan* (JókK. 143, 16); 1508 *maytan*, *mayten* (DöbrK. 426, 406); 1635 *maydon* (NySz.) **J:** 1. 1372 u./ 'azonnal, rögtön | gleich, sofort' (JókK.

143, 16) (↑); 2. 1517 'nemsokára; később | später(hin)' (DomK. 170); 3. 1664 'csaknem, kis híján, közel | beinahe' (NySz.) Sz: ~i 1748 *Majdani* (NySz.)

majd A: 1495 e. *mayd* (GuaryK. 27); 1519 k. *Ingiammait* (DebrK. 29); 1753/ *Majdég* (NSz.); 1804/ *maj* (NSz.) J: 1. 1495 e. 'csaknem, kis híján, közel | beinahe' (GuaryK. 27) (↑); 2. 1518 k. 'később | später(hin)' # (SándK. 15r); 3. 1519 k. 'azonnal, rögtön | gleich, sofort' (DebrK. 29); 4. 1603 'egyszer ... másszor | mal ... mal' (NySz.); 5. 1794 'bizony, éppen | gerade' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **majd** belső keletkezésű, de kialakulásmódja vitatott. | ☞ Legvalószínűbbnek az látszik, hogy megszilárdult ragos alakulat. Az alapszó a *maj* (a → *ma* eredeti változata) lehetett szóval azonos. A szó végződése feltehetőleg -*t* helyrag, amely zöngésült; vö. → *hajdan*. A *majdég*, *majtég* változat szóvégi -*g*-je nyomatékosító elem.

■ A **majdan** származékszó. | ☞ A *majd*-ból keletkezett -*n* helyraggal (időhatározói szerepben).

☐ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☞ Mindkét szó jelentése egy eredeti 'itt' jelentésből alakulhatott ki.

📖 MNy. 52: 39; TESz. *majd* a.; EWUng. • Vö. *ma*, *majdnem*

majdnem A: 1816 *Majdnem* (NSz.) J: 'csaknem, kis híján, közel | beinahe, fast' #

■ Összetett szó. | ☞ A → *majd* 'kis híján' + a → *nem*² tagadószóból keletkezett szeretlen összetétellel. A hanghatár eltolódásával keletkezett a mondatokban és ebből alakulhatott ki, hogy a → *majd* szó 'kis híján' jelentése elhalványult, és emiatt a történés bizonytalanságát a → *nem*² szóval még ki kellett hangsúlyozni; vö. még *csaknem* (→ *csak*-).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *majdan*, *nem*²

májfolt A: 1791 *máj fótot* (NSz.); 1843 *májfoltokat* (NSz.) J: 'kisebb-nagyobb barna anyajegy, folt az emberi bőrön | Leberfleck'

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ☞ Vö. ném. *Leberfleck* 'barna pigmentfoltok a bőrön' [a lat. (ú.) *macula hepatica* 'ua.' alapján]. ☞ Megfelelői: szln. *jetrna lisa* 'ua.'. A megnevezés a barna, máj színéhez hasonló pigmentfoltokra utal. ☞ A magyarban a → *máj* + → *folt* szavakból jött létre.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *folt*, *máj*

majolika A: 1788 *Majolika* (NSz.) J: 'ónmázzal bevont, égetett cserépedény | Majolika'

■ Olasz (É.) jövevényszó, esetleg a németből is jöhetett. | ☞ Ol. (mant.) *maiolica*, (bol.) *majolica* 'egy fajta fazekasanyag; abból készített edény'; – vö még ném. *Majolika* 'ua.'. Az olaszban a (R.) *Maiorica* [HN.], *Maiorca* [HN.] 'Baleár-szigetek legnagyobbika' szóra megy vissza [< lat. (kés.) *Maiorica* [HN.] 'ua.']. Vö. sp. *Mallorca* [HN.] 'ua.'. ☞ Megfelelői: ném. *Majolika*; fr. *majolique*; stb.: 'majolika'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *major*²

majom [4] A: 1334 ? *Moyun* [HN.] (AnjOkm. 3: 80); 1395 k. *moimok* (BesztSzj. 1088.); 1405 k. *maym* (SchlSzj. 1670.); 1500 k. *maywm* (MNy. 50: 201); 1513 *mayom* (NagyszK. 250) J: 1. 1334 ? 'az emberhez leginkább hasonló, meleg égövi, ált. fákon élő emlős | Affe' # (AnjOkm. 3: 80) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 1088.) (↑); 2. [jelzői értékben is] 1787

'majomszerű ember | äffische Person' (NSz.) Sz: ~**kodik** 1568 *Mayomkodnak* (NySz.) | **majmol** 1761 *majmolódnak* [sz.] (NSz.)

■ Vándorszó. | (≡) Ol. *mammone*, (R.) *maimone*; rom. *maimuță*; szbhv. *majmun*; oszm. *maymun*; arab *maimūn*; stb.: 'majom'. Az arab nyelvi hatás által vált elterjedté [< újperzsa *maimūn* 'kisebb majom']. – Az átadó nyelv bizonytalan, esetleg az izmaeliták (muzulmán-bolgár népcsoport a középkori Magyarországon) által honosodott meg. (△) A magyar hangalak keletkezése tisztázatlan.

📖 MNy. 24: 118; TESz.; EWUng. • Vö. *cerkófmajom*, *majom-*

majom-

~**szeretet** A: 1723 *majom szeretettel* (NySz.) J: 'a szülőnek gyermeke iránti elfogult, túlzó, kényeztető, ragaszkodó szeretete | Affenliebe' | ~**kenyérfa** A: 1852 *majomkenyérfa* (NSz.) J: 'vastag törzsű, uborkaszerű, ehető termésű, trópusi fafajta | Affenbrotbaum (Adansonia digitata)' – De vö. 1783 *majom kenyérű fa* 'ua.' (NSz.) | ~**parádé** A: 1900 *majomprádé* (ÚMTsz.); 1924 *majomparádé* (Szirmay: TolvSz. 36) J: 1. 1900 'vmit v. vkit kedvesen utánzó gyermek | Nachahmer (Kind)' (ÚMTsz.) (↑); 2. 1900 'öltözködése v. viselkedése miatt nevetséges ember | lächerlicher Stutzer' (Zolnay–Gedényi); 3. 1964 'nagy hűhó, cirkusz | Affenkomödie' (NSz.) | ILYENEK MÉG: ~**komédia** 'nagy hűhó, cirkusz | Affenkomödie' (1848: NSz.); ~**színház** 'nagy hűhó, cirkusz, komédia | Affentheater' (1848: NSz.)

■ Tükörfordítás előtagja, azonos a →*majom* szóval. | (△) A tükörfordítások német minta alapján keletkezett összetett szók; vö. ném. *Affenliebe*, *Affenbrotbaum*, *Affenkomödie* stb. A *majomszeretet*-hez vö. még cseh *opičí láska*; szlk. *opičia láska*; stb.: 'majomszeretet'. A *majomparádé* eredetileg egy vásári bemutatót jelölt (3. jelentés); az 1., 2. jelentés metafora. – Az utótag a magyarban (a címszó kivételével): *szeretet* (→*szerelem*). – A tükörfordítás analógia hatására keletkezett: *majomsziget* 'fiatal férfiak csoportja, akik a táncterem közepén állnak' (1885 k.: MNy. 26: 79).

📖 TESz. *majomparádé* a., *majomszeretet* a., *majomsziget* a.; EWUng. • Vö. *fa*, *kenyér*, *majom*, *parádé*, *szerelem*

majonéz A: 1847 *mayonaiset* (NSz.); 1854/ *mayonnaiset* (NSz.); 1904 *majonéz* (Radó: IdSz.) J: 'tojássárgájából és étolajból készített hideg mártás | Mayonnaise'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Mayonnaise*; ang. *mayonnaise*; fr. *mayonnaise*; stb.: 'majonéz'. A franciából terjedt el [? < sp. *Mahon* [HN.] 'a Baleár-szigeteken, Menorcán']. A mártást állítólag először Mahon városában készítették annak francia bevétele után (1756). (⇒△) A magyarba a németből és franciából került.

📖 TESz.; EWUng.

major¹ × [4] A: 1330 Kunchspan *Maiura* [HN.] (MNy. 10: 236); 1332 *moyur* (Oklsz.); 1359 *Moyorhele* [HN.] (Oklsz.); 1364 *Mayor* (Oklsz.); 1418 *Mayer* [HN.] (Oklsz.); 1533 *maer* (Murm. 2380.) J: 1. 1330 'nagyobb gazdaságnak a határban levő része a gazdasági épületekkel és lakóházakkal | Meierhof' (MNy. 10: 236) (↑); 2. 1363/ 'majorosgazda | Meier' (Oklsz.); 3. 1533 'községi bíró, falubíró | Schultheiß' (Murm. 2380.) (↑); 4. 1604 'főjuhász | Oberschäfer' (MNy. 80: 254)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn. baj.-osztr.) *meier*, *maier* 'gazda, a földesúr által megbízott jószágigazgató', *mair* 'majorság, gazdaság', – ném. *Meier* 'jószágigazgató, egy telek bérlője' [< lat. *maior* '(a szolgák) elöljárója' < lat. *maior domus*

'ua.']. Vö. még ném. (D.) *Mayer, Mair* [családnév] és [HN.]. (≈) Megfelelői: szbhv. *majer* 'majorság, gazdaság'; szln. *majar, majer* 'majorosgazda, intéző'. (⇒△) A szó valószínűleg a ciszterciták közvezetésével – akik 1195-től Alsó-Ausztriából Nyugat-Magyarországra jöttek – került a magyarba. (△⇒) A magyarból: szbhv. *majur* 'majorság, gazdaság'.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *dóm, mágnás, majorság*

major² △ **A:** 1749 *májor* (D. Éltés: FrSz. 72); 1792 *Major* (NSz.) **J:** 'örnagy | Major'

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *major* 'örnagy; katonaoorvos'; – vö. még ném. *Major* 'tishti rang; tiszt ilyen ranggal'. A franciában a sp. *mayor* 'örnagy; vezető, irányító; előljáró' szóból [lat. *maior* 'nagyobb', amely a lat. *magnus* 'nagy' középfoka]. (≈) Megfelelői: ang. *major*; cseh *major*; stb.: 'örnagy'. (⊂) Idetartozik: (R.) *generálmajor* 'vezérörnagy' (1656: Horváth M.: NEL.), amely a ném. *Generalmajor* 'magas tishti rang; tiszt ilyen ranggal' szóból jött létre.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mágnás, majolika*

majoránna **A:** 1516 u. *mayorana* (Gl.); 1577 k. *Maÿoran* (OrvK. 35); 1578 *Maiorána* (Gombocz E.: BotTört. 47); 1578 *majoranna* (NySz.); 1642 u. *Maiorant* [□] (StUnBB. III/6: 161); 1708 *Majoránna* (Pápai Páriz: Dict.); NYJ. *majérána* (MTsz.); *mujuránna* (ÚMTsz.) **J:** 'vörösfehér ajakos virágú, illatos (termesztett) fűszernövény | Majoran (*Organum majorana*)'

■ Latin jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Lat. (k.) *majoranna* 'egy fajta gyógyfű, gyógynövény', (h.) *maiorana*: 'majoránna'; – vö. még ném. *Majoran* 'ua.'. A latinban tisztázatlan eredetű. (≈) Megfelelői: ang. *marjoram*; fr. *marjolaine*; stb.: 'ua.'. (△) A szóvégi *t* szeretlen járulékhang; vö. →*tulipán*.

📖 TESz.; EWUng.

majorság × **A:** 1527 *maiorfagok* (ÉrdyK. 424) **J:** 1. 1527 'major, tanya; {a feudális rendszerben} a földesúr saját kezelésében levő birtokrész | Meierhof; Allodialgut' (ÉrdyK. 424) (↑); 2. 1548 'ház körüli gazdálkodás; mezőgazdaság | Wirtschaft in einem Meierhof; Landwirtschaft' (Oklsz.); 3. 1690 'baromfi, aprójószág | Geflügel, Kleinvieh' (Radvánszky: Csal. 2: 404)

■ Származékszó. | (△) A →*major*¹ 'majorság, gazdaság' szóból keletkezett *-ság* névszóképzővel. A 3. jelentés feltehetőleg metonimikusan jött létre a 2. jelentésből. A jelentésváltozás oka az letetett, hogy a baromfi a háztáji gazdaságban nagyon fontos. A jelentésváltozást a *szárnyas majorság* 'szárnyas, baromfi' (1690: Radvánszky: Csal. 2: 404) szó szerkezet is elősegíthette.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *major*¹

majszog → *majszol*

majszol **A:** 1649 *majzolást* [sz.] (NSz.); 1724 *majszolhatok* [sz.] (Nyr. 71: 62) **J:** 1. 1649 'szájában az ételt szétmállasztva lassan eszeget | knabbern, mampfen' # (NSz.) (↑); 2. 1894 'mázol | schmieren, sudeln' (NSz.); 3. 1895 'rágódik vmin | an etw nagen, über etw grübeln' (NSz.)

majszog × **A:** 1816 *Majszogok* (Gyarmathi: Voc. 99 [ɔ: 107]) **J:** 1. 1816 ? 'pismog | herumtrödeln, pusseln' (Gyarmathi: Voc. 99 [ɔ: 107]) (↑), 1834 'ua.' (Gyarmathi: Voc. 107 *Székely íge* a.); 2. 1893 'rágcsál, eszeget | knabbern' (MTsz.)

■ Valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A szótó a →*maszat* szócsaládjának tövével állhat összefüggésben; vö. még (N.) *maszog* 'pismog, babrál' (MTsz.). A szóvég gyakorító képző. (⊖) Ugyanebből a töből egy játsz (folyamatos) melléknévi igenévképzővel: *majjszi* 'lassú, vontatott, unalmas, pismogó, lusta' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. *Maszuta* a.).

📖 MNy. 50: 257; TESz.; EWUng. • Vö. *maszat*

majszter × **A:** 1611 *Maizte'r* (MNy. 88: 509); 1730 u. *majszter* [ʔ ʃ] (MNy. 88: 509); 1826/ *májszter* (NSz.); 1839 *májister* (MNy. 49: 245); 1845 *meiszter* (NSz.); NYJ. *majisztër* (MTsz.) **J:** 'kisiparos-mester | Handwerksmeister'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Meister* 'iparosmester' [< lat. *magister* 'vezető, irányító, előjáró, tanár'; vö. →*magiszter*]. (≈) Megfelelői: szln. *mojster*; le. *majster*; stb.: 'iparosmester'. (⇒⊕) A szó a magyarországi német kézművesek nyelvének közvetítésével került a magyarba. (⊖) Idetartoznak: (R.) *majszterstuk* 'egy segéd munkája a mestervizsgához' ((1597/: MNy. 88: 509), ez bajor-osztrák közvetítéssel a ném. *Meisterstück* 'ua.'; a (R.) *rittmajszter* 'lovaskapitány' (1645–1646: Horváth M.: NEL.) szóból ered, amely a ném. *Rittmeister* 'lovasság vezére' szó átvétele.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *magisztrátus*

május **A:** 1416 u.² *Maius* (MünchK. 3r); 1519 *Mayos* hauanak (CornK. 193); 1651/ *Májusnak* (Zrínyi: MM. 1: 17) **J:** 'az év 5., a tavasz utolsó hónapja | Mai' #

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *Maius (mensis)* 'május' [lat. *Maius* 'istennév' alapján; vö. lat. *deus Maius* 'a nagy isten <Jupiter>'; lat. *maius* 'nagy, fenséges', amelyek etimológiai kapcsolatban állnak a lat. *magnus* 'nagy' szóval]. (≈) Megfelelői: ném. *Mai*; fr. *mai*; stb.: 'május'. (⊕) A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb. – A (R.) *máj* 'ua.' (1620: MNy. 73: 65) a németből keletkezett (↑). (⊖) Más, részben régi, részben nyelvjárási megnevezések: *pünkösöd hava* tkp. 'május' (1506: Melich: SzIJs. 1/2: 292); *elő gyümölcsű hó* tkp. 'a korai gyümölcs érési hava' (1539: CorpGr. 17); *ötöd hó* tkp. 'ötödik hónap' (1810 k.: MNy. 61: 106), *tavaszuó* (1810 k.: MNy. 61: 106).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mágnás, majális*

mák **A:** 1274 ? *Mak* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 12: 124); 1292/ ? *Maak* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 114); 1395 k. *mak* (BesztSzej. 480.); 1520 k. *maak* (MNy. 11: 134); 17. sz. *Mākk* (StUnBB. 1958/1: 171) **J:** 1. 1274 ? 'magasra növvő szára tetején jellegzetes gömbölyded toktermést hozó termesztett növény | Mohn' # (Wenzel: ÁÚO. 12: 124) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzej. 480.) (↑); 2. 1800 'pipacs | Klatschmohn' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Pipats* a.) **Sz:** ~**os** 1395 k. *makos* (BesztSzej. 1266.) | ~**ony** 1829 'máknedv, ópium {főleg átvitt értelemben} | Mohnsaft, Opium {heute haupts. abstr.}' (ÚMTsz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *mak*; szlk. *mak*; or. *mak*; stb.: 'mák' [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. gör. *μήκων*; ném. (ófn.) *maho*; stb.: 'ua.']. (⊕) A 2. jelentés metafora; vö. ném. *Mohn* 'pipacs', *Klatschmohn* 'egy fajta mezei virág'; ang. *poppy* 'mák', *red* (vagy *corn*) *poppy* 'pipacs'; stb. (⊕) A *mákony* nyelvújítási származék.

📖 Kniezsa: SzIJs. 323; TESz., *mákony* a. is; EWUng. • Vö. *csíkmák, mácsik*

makacs **A:** 1750 *makats* (Wagner: Phras. *Abstrufus* a.); NYJ. *makucs* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1750 'zárkózott | verschlossen, reserviert' (Wagner: Phras. *Abstrufus* a.) (↑); 2. 1767 'önfejű, nyakas | eigensinnig; hartnäckig' # (Pápai Páriz–Bod: Dict.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A szó belseji *u*-t tartalmazó változat egy későbbi fejleményből származónak tűnik.

📖 TESz.; EWUng.

makadám **A:** 1834 *macadamizálásnak* [sz.] (Fillértár 1834. szept. 20.: 237); 1840 *macdami* [sz.] (NSz.); 1867 *macadám* (NSz.); 1881 *makadám* (NSz.); 1898 *makadám* (NSz.) **J:** 'hengerelt, zúzott kőből készült útburkolat | Makadám'

■ Angol jövevényszó. | (≡) Ang. *macadam* 'útburkolat közúzalékból' az [ang. (sk.) *McAdam* családnévből; J. L. McAdam (1756–1836) útépítő volt Angliában]. (≈) Megfelelői: ném. *Makadam*; fr. *macadam*; stb.: 'makadám'. (⊂) Idetartozik: (R.) *makadamizál* 'makadámoz' (1828: Nyr. 93: 480), amely az ang. *macadamize* 'ua.' szóból keletkezett, a ném. *makadamisieren* 'makadámmal bevon' hatására.

📖 Nyr. 93: 479; TESz.; EWUng. • Vö. *ádámcsutka*

makaróni **A:** 1709 *maccarónibúl* (TörtTár 1883: 196); 1788 *Makaroni* (NSz.) **J:** 1. 1709 'csötészta | Makkaroni' # (TörtTár 1883: 196) (↑); 2. [jelzői értékben] 1863 'zagyva, kevert nyelvű, stílusú <költemény> | makkaronisch <Dichtung>' (MNY. 26: 245)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Makkaroni*; ang. *macaroni*; fr. *macaroni*; ol. *maccheroni* [többes szám], (vel.) *macaróni* [többes szám]; stb.: 'makaróni, csötészta'. Az olaszból terjedt el [tisztázatlan eredetű]. (⇒△) A magyarba főleg az olaszból és a németből került. (△) A 2. jelentéshez vö. ném. *makkaronisch*; fr. *macaronique*; ol. *maccherònico*; stb.: 'keveréknyelvű, makaronikus'. (⊂) Ugyanerre az etimonra mennek vissza: (R.) *makaró* 'egy fajta sütemény' (1698: Nyr. 73: 81); *makaróna* 'ua.' (1796: NSz.); ehhez vö. ném. *Makrone*; fr. *macaron*: 'mandulás sütemény'.

📖 Nyr. 73: 81; TESz.; EWUng.

makett **A:** 1902 *makettjét* (PNapló 1902. dec. 5.: 8); 1951 *maket* (Terényi: IdSz.); 1953 *makett* (Ország: MAngSz.) **J:** 1. 1902 'vminek a testszerű, rendszerint kicsinyített modellje, mása | Baumuster in verkleinertem Maßstab (für Bauwerke, Fahrzeuge usw.)' (PNapló 1902. dec. 5.: 8) (↑); 2. 1951 'nyomdai mintapéldány; (kötés)minta | Druckvorlage; Einbandmuster' (Terényi: IdSz.) (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Maket* '(nyomási) minta, (kötés)minta'; (svájci) *Makette*, *Maquette* 'terv, tervezet, modell, minta; nyomdatechnikai séma'; fr. *maquette* 'minta, modell, makett; egy kép, szobor terve; stb.'; ol. *macchietta* 'kis vázlat, tervek, karcolatok <festészetben stb.>'. Az olaszból terjedt el [*<* ol. *macchia* 'jegy, folt' (lat. *macula* 'ua.')] (⇒△) A magyarba a franciából (1. jelentés), és a németből (2. jelentés) került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *makula*

mak **A:** 1138/ ? *Mocu* [sz.] (MNY. 32: 205); 1274 ? *Mak* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 12: 124); 1395 k. *magch* fa, *moch* (BesztSzej. 880., 879.); 1405 k. *mak* (SchlSzej. 1565.); 1481 e. *mag*

(MNY. 85: 7); 1560 k. *Maak* (GyöngySzt. 2781.); 1590 *Makk* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 60) **J:** 1. 1395 k. 'tölgy és bükk termése | Frucht der Eiche' # (BesztSzj. 880., 879.) (↑); 2. 1533 'hímvevő vége | Eichel des männlichen Gliedes' (Murm. 791.); 3. 1533 'dió(fa) | Walnuß' (Murm. 1357.); 4. [jelzői értékben is] 1666 'a magyar kártya egyik színe | Eichel als Spielkartenfarbe' (NySz.); 5. 1668 '(makkhoz hasonló tárgyak és eszközök megnevezéseként) | (als Benennung eicheförmiger Gegenstände)' (MNY. 80: 254); 6. 1773 'kocsányos v. mocsártölgy | Stieleiche' (NyIrK. 28: 61); 7. 1807 'fel nem nyíló növényi termés | Schließfrucht' (MagyFűvészk. 22); 8. 1838 'hurok | Schlinge' (Tsz.) **Sz:** ~os 1233 ? *Mockus* [SZN.] (Oklsz.); 1378 *Maccus* [HN.] (Oklsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A szóvégi hosszú *k* másodlagos hangzónyúlás eredménye lehet. A 2–5. és a 6–8. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján. A 2., 5. jelentés esetleg a ném. *Eichel* 'makk' hatására keletkezhetett.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

makog **A:** 1673 *mokok* (NySz.); 1702 *mokogásáról* [sz.] (NySz.); 1755 *makogott* (MNY. 65: 343); 1820 *Mákok* (NSz.) **J:** 1. 1673 'izgalmában, félelmében *mak-mak*-féle hangot ad (kisebb állat, főleg mókus, nyúl, majom) | quäken od. ähnl. Töne von sich geben (Tiere, haupts. Hase, Eichhörnchen, Affe)' # (NySz.) (↑); 2. 1755 ? '(ember) értelmetlen hangokat hallat | stammeln, stottern' (NSz.), 1793 'ua.' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A szótó összefüggésben áll a →*mókus* és a →*mukkan*, →*vakog* szócsaládjának tövével, valamint a palatoveláris párhuzamosság alapján a →*mekeg* tövével is. A szóvég gyakorító képző. (≈) Valószínűleg ugyanebből a töből keletkezett folyamatos melléknévi igenévképzővel: 1211 *Mocou* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 1: 119).

📖 FilKözl. 14: 494; TESz.; Benkő: Fiktl. 98; EWUng. • Vö. *mekeg*, *mókus*, *mukkan*, *vakog*

makranc → *makrancos*

makrancos **A:** 1770/ *makranczos* (NSz.); 1770–1780 *makrántsoskodnak* [sz.] (NSz.); 1831 *makrontszos* (NSz.) **J:** 1. 1770/ 'makacs, nyakas, önfejű | widerspenstig, eigensinnig' (NSz.) (↑); 2. 1834 'vakmerő | tollkühn' (Kassai: Gyökerésző 3: 320)

makranc × **A:** 1770–1780 *makrantskodása* [sz.] (NSz.); 1793 *Makrantz* (NSz.) **J:** 'makacsság, akaratosság | Widerspenstigkeit, Eigensinn'

makroncás **A:** 1829 *Makronczás* (TudGyűjt. 13/11: 92); 1837 *Makronczás* (NSz.) **J:** 'makacs, nyakas, önfejű | widerspenstig, eigensinnig'

■ Ismeretlen eredetű szócsalád, tisztázatlan viszonyú tagokkal. | (△) A *makrancos* és a *makroncás* esetleg származékszavak lehetnek a *makranc* szóból; a szóvég -s melléknévképzőnek tűnik. Az is lehetséges azonban, hogy a *makranc* elvonás eredménye a *makrancos*-ból, és a *makroncás* a *makrancos* szó analógiájára jött létre. (△) A *marcangol* (→*marcong*) szóval való összefüggése kevésbé valószínű. (≈) 1339 *Mokronch* [HN.] (MNY. 2: 369) időrendi okokból aligha tartozhat ide.

📖 TESz.; EWUng.

makrapipa Δ **A:** 1793 *Makra pipáért* (Nyr. 72: 106); 1818 *makra-pípák* (NSz.) **J:** 'rövid cseréppipa | kurze Tabakspfeife aus Ton'

■ Összetett szó. | (⊕) A *makra* 'piros agyag' + →*pipa* tagokból áll, jelzői alárendeléssel keletkezett. Az önálló szóként nem adatolt előtag olasz jövevényszó: ol. *magra* 'piros agyag', (aquilai) *makra* 'ua.', (abr.náp.) *macra* 'okkersárga' [< arab *magra* 'piros agyag; ebből készített festék']. (⊕) A *makra* 'rövid agyagpipa' (1815: NSz.) önállósodás a *makrapipa* szóból. (⊕) Az előtag magyarázata egy *Makra* helynévből vagy személynévből téves.

📖 TESz.; MNy.; EWUng. • Vö. *pipa*

makroncás → *makrancos*

makula Δ A: 1518 k. *macula* (SándK. 1); 1527 *makwlanaal* kyl (ÉrdyK. 530); 1800 *mákula* (NSz.) J: <FN> 1. 1518 k. 'erkölcsi szeplő; szégyenfolt | moralischer Makel' (SándK. 1) (↑); 2. 1577 k. 'testi folt | körperlicher Fleck' (OrvK. 65); 3. 1585 'szennyfolt | Schmutzfleck' (Cal. 626) | <MN> 1835 'apró, csöppnyi | kleinwinzig' (Kunoss: Gyal.) Sz: ~**tlan** 1621 *Makulatlan* (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *macula* 'lyuk, rés; folt', (e.) 'szennyeződés (az eredendő bűn által)' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői: ném. *Makel*; fr. *macule*; stb.: 'jegy, folt'. (⊕) A szó a művelt köznyelvben ma főleg a *makulatlan* származékszóban él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *makett, makulatúra*

makulatúra A: 1796 *makulaturákra* (NSz.); 1807/ *Maculatúra* (NSz.); 1904 *makulatúra* (Radó: IdSz.) J: 'hibásan nyomott ív; selejtes papír | Makulatur'

■ Latin jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Lat. (kés.) *maculatura* 'makulatúra, selejtpapír', (h.) 'tervezet, vázlat'; – vö. még ném. *Makulatur* 'hibás nyomdai ív; hulladékpapír, papírhulladék'. A latinban a lat. *maculare* 'bepiszkit, beszennyez' szóból ered. (≈) Megfelelői: ang. *maculature*; fr. *maculature*; stb.: 'makulatúra, selejtpapír'. (⊕) Közvetítés esetén a végződés latinositás eredménye mint a *korrektúra* (→*korrigál*) szónál.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *makula*

mál × A: 1156 *malos* [sz.] [HN.] (MonStrig. 1: 107); 1234 *Maly* [HN.] (MNL (OL) DL. 196); 1395 k. heg *mal* (BesztSzj. 208.); 1563 *málya* [?] (LevT. 2: 32); 1737 *Szőllőmár* [HN.] (MNy. 4: 32); 1771 *Máj*-bőr (MNy. 60: 370); NYJ. *máláknak* [~a □] (ÚMTsz.) J: 1. 1156 'hegyoldal | Bergabhang' (MonStrig. 1: 107) (↑); 2. 1275 'állat hasi része; madár begye | Wamme eines Tiers; Kropf eines Vogels' (Oklsz. *ravasz-mál* a.); 3. 1613 ? 'folyópart | Ufer' (NyK. 15: 347), 1969 'ua.' (NytudÉrt. 66: 107)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Votj. (Sz.) *meľ'a, meľ'* 'szegy, begy, mell, hasi rész; ingelő'; ? cser. (M.) *malăš* 'a méhkas nyílásának fából készült fedele' [fgr. **mǫlʒ*, **mǫlʒj* vagy **mǫlʒk*: 'mell, szegy']. (⊕) A szó eredete azonos lehet a →*mell* szóval; a köztük levő hangtani viszonyt párhuzamos palatoveláris alakfejlődés vagy hangrendi átcsapás is magyarázhatja. Az 1., 2. jelentések az ősmagyar korban metaforikus úton, a finnugor alapjelentésből keletkezhetett. (↺) Nem tartozik ide: (R.) *part mallya* 'part vízmosa oldala' (1613: NyK. 15: 347); vö. →*padmaly*.

📖 Nyr. 56: 137; Mészöly: ÓMSzöv. 19; MNy. 56: 311; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *hasmánt, málinkó, mell, sármálú, verő-*

malac **A:** 1333/ ? *Malachpataka* [HN.] (Oklsz.); 1351 *Malach* [SZN.] (MNY. 10: 1032.); 1395 k. *malach* (BesztSzj. 1032.) **J:** <FN> **1.** 1333/ ? 'a disznó kicsinye, fiatal disznó | Ferkel' # (Oklsz.) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 1032.) (↑); **2.** 1818 'piszkos, rendetlen személy | Schmierfink' (NSz.); **3.** 1875 'tintafolt, paca | Tintenklecks' (NSz.); **4.** 1898 'elégtelen (iskolai érdemjegy) | Note »ungenügend«' (Dobos: DiákSz.) | <MN> **1.** 1803 'piszkos, koszos | unsauber' (NSz.); **2.** 1912 'trágár, ocsmány | unflätig' (NSz.) **Sz:** ~**os** 1449–1450 [SZN.] (MNY. 8: 228) | ~**ozik** 1604 *malatsozot* (Szenczi Molnár: Dict. *Porcétra* a.) | ~**kodik** 1835 *malackodik* (Tzs. *Ferkeln* a.) | ~**ság** 1867 *malaczság* (CzF.)

■ Jövevényszó, valószínűleg a szlovénból. | (≡) Szln. *mladec* 'fiatalember, legény', (N.) *mladci* [többes szám] 'fiatal, ifjú, kölyök <pl. disznóé>' [vö. szln. *mlad* 'fiatal']. Vö. még szln. (N.) *mládček* 'süldő, vadmalac; fiatal disznó'; szbhv. *mladac* 'fiatalember; fiatal méh'; stb. (⇒△) A magyarba feltehetőleg a szlovén többes számú alak került. (△) A szóvégi *i* tövégi magánhangzóként tűnt el; a *malac* alak a mássalhangzótorlódás feloldásával keletkezett. A származtatás kis nehézsége, hogy a régi, szlovén előfordulások 'malac, süldő' jelentéssel nem adatoltak. A főnévi 2–4. jelentés metafora. A jelentéshez vö. a →*disznó* szót és a ném. *Schwein* 'ua.' szó 'piszkos ember; tintafolt' jelentését.

📖 Kniezsa: SzJlsz. 687; TESz.; EWUng. • Vö. *malágy*, *verő-*

malágy × **A:** 1333/ ? *Malachpataka* [HN.] (Oklsz. *malac* a.); 1364 *Maladerdew* [HN.] (Oklsz. *erdő* a.); 1504 *fyzmalath* [HN.] (Oklsz. *fűz* a.); 1832 *Malát* (Nyr. 91: 69); 1834 *Malogya-fűz* (Kassai: Gyökerésző 3: 322); 1957 *malágyfűz* (Bálint: SzegSz.); NYJ. *málázsa*, *mlázsa* (NytudÉrt. 66: 105) **J:** **1.** 1333/ ? 'mocsaras bozót; bozótos, cserjés terület | sumpfiges Gesträuch; Gebüsch' (Oklsz. *malac* a.) (↑), 1364 'ua.' (Oklsz. *erdő* a.) (↑); **2.** 1834 'egy fajta fűz; fűzfavessző | Art Weidenbaum; Weidenrute' (Kassai: Gyökerésző 3: 322) (↑); **3.** 1882 'füzes | Weidenwald' (Nyr. 11: 527)

■ Jövevényszó egy déli szláv nyelvből vagy a szlovákból, esetleg román közvetítéssel is. | (≡) Blg. (N.) *mlážja* 'kosárkötő fűz'; szbhv. *mlad* 'fiatal szőlőtelepítés', (R.) 'fiatal erdő', *mláda* 'egy fajta növény, keltike'; szlk. (N.) *mlad* 'fiatal erdő'; – vö. még rom. *mladă* 'sarjhajtás; sarjerdő', *mlajă* 'kosárkötő fűz'. A szláv szavak töve az összl. **moldь* 'fiatal' szóra megy vissza. (△) A szóvégi *d*-s, *t*-s változatok depalatalizálódással keletkeztek. A szó belseji *zs*-t tartalmazó változat a szóföldrajz alapján a románból származhat. Az eredeti jelentés a 'fiatal hajtás, sarjadék' lehetett; a jelentéstanához vö. →*cseplye*, →*csepőte* stb.

📖 MNY. 44: 368; Nyr. 91: 64; TESz.; EWUng. • Vö. *malac*

maláj **A:** 1795 *Malájoknál* (MAlmanak 74); 1808 *Malájt* (NSz.) **J:** <FN> 1808 'maláj ember | Malaie' (NSz.) (↑) | <MN> 1883 'a malájokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | malaiisch' (MagyLex. *Malájok* a.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Malaie*; ang. *Malay*; holl. *Maleier*; fr. *malais*; stb.: 'maláj ember'. Forrása: maláj *malāyu* 'ua.'. Az angolból terjedt el. (⇒△) A magyarba is főleg az angolból került.

📖 TESz.; EWUng.

maláka △ **A:** 1244/ *Scegenmalaka* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 401); 1244/ *Sebesnilaka* [o: *Sebesmlaka*] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 401); 1298 *malakam* [lat. -*m* végződéssel] (Oklsz.) **J:** 'vizenyős, mocsaras hely | sumpfiger Ort, Morast'

■ Szerbhorvát és szlovén jövevényszó. | (≡) Szbhv. *mlaka*; szln. *mlaka*: 'pocsolya; láp' [szláv eredetű; vö. még lett *màlka*, *màlks* 'ital, ivás'; litv. *małkas* 'egy hajtás ivásnál']. Vö. még szlk. *mláka* 'pocsolya'; or. (R.) *молокита* 'láp, mocsár'; stb. (△) Csak néhány helynévben él a Dél-Dunántúlon.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 323; AEthn. 12: 26; TESz.; EWUng.

malária A: 1829 *malaria* (ErdélyiH. 1829. ápr. 21.: 282); 1876 *maláriába* (NSz.) J: 'váltóláz, mocsárláz | Malaria'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Malaria*; ang. *malaria*; fr. *malaria*; ol. *malaria*; stb.: 'malária', szintén az olaszban 'rossz levegő' jelentésben is. Az olaszból terjedt el [< ol. *mala* 'rossz, kellemetlen' + *aria* 'levegő']. (⇒△) A magyarba a nemzetközi orvosi szaknyelv közvetítésével került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ária*, *maliciózus*

malaszt A: 1138/ *Miloft* [SZN.] (MNY. 32: 134); [1165 k.] ? *malizt* [SZN.] (MonStrig. 1: 118); 12. sz. vége/ *miloftben* (HB.); 1372 u./ *malastual* (JókK. 2) J: 1. 12. sz. vége/ 'a kárhozattól megmentő isteni kegyelem | Gnade <Religion>' (HB.) (↑); 2. 1416/¹ 'kegy, jóindulat | Gunst, Wohlwollen' (BécsiK. 4) Sz: ~os 1495 e. *malasztos* (GuaryK. 54)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *milostb* 'könyörület, irgalom'; szbhv. *milost* 'kegyelem, könyörület, kegy; szeretet; kedvesség; stb.'; szlk. *milost* 'ua.'; or. *милость* 'kellemes külső; jóság, kegyelem; stb.'; stb.[< szláv **milb* 'kedves, szeretett']. (△) A magyarba a szó főleg egyházi szakszóként jutott el, koraisága miatt feltehetőleg a már megtérített pannóniai szlávok nyelvéből. A világi vonatkozású 2. jelentés valószínűleg szintén a szlávból került át. – 1. jelentésében a szó a katolikus hagyományban maradt fenn, de idővel felváltotta a →*kegyelem*.

📖 Melich: SzlJsz. 1/1: 19; Kniezsa: SzlJsz. 324; TESz.; EWUng.

maláta A: 1395 k. *malathar* [ɔ: *malatha*] (BesztSzj. 839.); 1541 *malátáual* [? mlatnak (MNY. 80: 254); 1688 *Malotás* [sz.] (HOKlSzj. 96); 1696 *malatajával* (NySz.); 1754 *malátot* (NSz.); 1782 *málthából* (NSz.) J: 1. 1395 k. 'moslék | Schlempe' (BesztSzj. 839.) (↑); 2. 1490 'mesterségesen csíráztatott gabona-, főleg árpamag, amelyet elsősorban sör gyártására használnak | Malz' (MNY. 70: 474); 3. 1568 'törköly | Trester' (MNY. 61: 488)

■ Jövevényszó egy déli szláv nyelvből vagy a szlovákból. | (≡) Szbhv. (N.) *mlâta* 'maláta'; szln. (N.) *mlâta*, *mlâto* 'malátaseprő, törköly'; szlk. *mlâto* 'törköly mint takarmány; törköly; stb.', (R.) *mlato* '(szőlő)törköly' [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. ném. (ófn.) *malz* 'maláta'; óporosz *piwa-maltan* 'maláta'; stb.]. (△) A *malát* változat keletkezéséhez vö. →*kolbász*, →*lapát* stb. Az eredeti jelentése 'cefre, mosléknak való seprő' lehetett, a legtöbb jelentés a magyarban ebből keletkezett. A legtöbbször használt 2. jelentés valószínűleg a szlávból ered.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 324; Balázs: Sylv. 256; TESz.; EWUng.

málé A: 1600 k. *Malë* (BrassSzt. 22); 1604 *Malé* (Szenczi Molnár: Dict.); 1708 *málé* (Pápai Páriz: Dict.); 1781 *maláj* (NSz.); 1796 *malaj* (NyIrK. 11: 17); NYJ. *máli* (UMTs.) J: <FN> 1. 1600 k. 'köles | Hirse' (BrassSzt. 22) (↑); 2. 1604 'köleskása; köleslepény | Hirsebrei; Fladen aus Hirsemehl' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 3. 1686 'kukorica | Mais' (Balassa I.: Kukorica 92); 4. 1692 'puliszka | Maisbrei' (Balassa I.: Kukorica 93); 5. 1708 ? 'kukoricaliszból készült sült,

édes pogácsa, prósza | Maiskuchen' (Pápai Páriz: Dict.) (↑), 1714 'ua.' (OklSz. *Málésütő* a.); **6.** 1770 'kukoricadara, kukoricaliszt | Maisschrot, Maismehl' (NSz.); **7.** 1838 'együgyű ember | Einfaltspinsel' (Tsz.) | <MN> **1.** 1805 'mamlasz, mulya | blöd' (NSz.); **2.** 1816 'rest, tunya | trag, faul' (Gyarmathi: Voc. *Lajho* a.)

■ Román jövevényszó, esetleg ukrán közvetítéssel is. | (≡) Rom. *mălai* 'köles; kukorica; kölesliszt, kukoricaliszt; kukoricaliszból v. kölesliszből készült lepényféle'; – vö. még ukr. (N.) *малáй, мелáй* 'köles; kukorica; kukoricakenyér, kukoricaliszból készült lepény'. A románban ismeretlen eredetű. (△) A hangalakhoz vö. →*karaj*¹, →*gané* stb. A főnévi 4. jelentés metonímia. A melléknévi 1. jelentés a *málészájú* 'száját tátó, buta, mamlasz. mulya' (1785: NSz.) összetételéből való önállósodás útján alakult ki.

📖 Balassa I.: Kukorica 92; TESz.; NyK. 73: 102; EWUng.

málha **A:** 1405 k. *máhá* (SchlSzj. 2123.); 1430 k. *malha* (SchlGl. 2213.); 1590 *Maalha* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 136) **J:** **1.** 1405 k. 'úti poggyászhoz való (bőr)zsák | (lederner) Reisesack' (SchlSzj. 2123.) (↑); **2.** 1590 'nyalábba kötött úti poggyász | Gepäck eines Reisenden' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 213); **3.** 1870 'katonai poggyász | Heeresgepäck' (NSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *malhe*, (baj.-osztr.) *malche*: 'bőrtáska; útizsák' [germán eredetű; vö. izl. (óizl.) *malr*; holl. (kholl.) *māle*; stb.: 'zsák']. (≈) Megfelelői: fr. *malle* 'útibőrönd; (úti)poggyász'; szln. *malha*, *mavha* 'koldustarisznya; hátizsák'; stb. (△) A szóvégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb. A szó belseji *á* a hangsúly és az *l* nyújtó hatására keletkezett.

📖 TESz.; EWUng.

malícia → *maliciózus*

maliciózus **A:** 1793/ *malitiosus* (NSz.); 1849/ *malitiösus* (NSz.); 1859 *malicziózus* (NSz.); 1927/ *malíciózus* (NSz.) **J:** 'rosszindulatú, gonoszkodó | boshaft'

malícia **A:** 1805/ *malitiáknak* (NSz.); 1807 *Malícia* (NSz.) **J:** 'rosszindulat, gonoszkodás | Boshaftigkeit'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *malitiosus* 'rosszindulatú, gonosz, alattomos'; lat. *malitia* 'rosszakarát, rosszindulat(úság)' [< lat. *malus* 'rossz, gonosz']. (≈) Megfelelői: ném. *maliziös*, *Malice*; fr. *malicieux*, *malice*; stb.: 'rosszmájú, maliciózus', 'rosszindulatúság'. (△) A melléknévi szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus* stb. A szó belseji *z* német hatást mutat. A *malitiösus* változat bizonyosan a francia, ill. a német megfelelők támogatásával keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *malária*

málínkó × **A:** 1800 *Malinkó* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Aranybegy* a.); 1867 *málínkó* (CzF.); NYJ. *malíngó* (ÚMTsz.) **J:** 'sárgarigó | Goldamsel (Oriolidae)' – De vö. 1792 *arany málínkó*, *sármálínkó* 'ua.' (Baróti Szabó: KisdédSz. *Gabos* a.); 1854 *arany máringó* 'ua.' (NSz.)

■ Különféle összetételek utótagjának önállósulásával keletkezett. | (△) Az *aranymálínkó*, *sármálínkó* (↑) típusú összetételekből. Ezeknek az összetételeknek az előtagjai az →*arany* és →*sár*² 'sárga' szavak, amelyek a madár aranylő, sárgás színű begytollaira utalnak. Az utótag a

málinkó származékszó a →*mál* 'madár begye' szóból keletkezett kicsinyítő képzővel; vö. *pirinkó* (→*pirinyó*). Egyéb megnevezése: →*sármálú*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *arany, mál, sár*²

mállik **A:** 1779 *márlott* (NySz.); 1784 *mállik* [▽] (Baróti Szabó: KisdedSz. 56); 1792 *málik* (MNY. 69: 282); 1878 *máll* (NSz.) **J:** 1. 1779 'az időjárás hatására széthull, morzsolódik, pusztul | verwittern, bröckeln' # (NySz.) (↑); 2. 1784 'virágzik | blühen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 56) (↑); 3. 1792 '(meg)érik, éretté válik | reif werden' (MNY. 69: 282) (↑)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Az eredeti változat bizonyosan a szó belseji *rl*-t tartalmazó; a szó belseji *rl* > *ll* hangváltozáshoz vö. →*abál*, →*sikál* stb. A 2., 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján, egy bizonyos virágzat, ill. gyümölcs, amely egy idő után mintegy széthullik, szétporlik.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

málna **A:** 1366 *Malnas* [sz.] [HN.] (SzékOkl. 1: 70); 1667 *Málna* (Lippay: PsoniK. 3: 227); 1789 *mánát* (NSz.); 1795 *Manna* ... eczetett (NSz.); 1854 *mánya* (NSz.); NYJ. *malina, marina* (MTsz.) **J:** 1. 1366 'málnát termő tüskés erdei és kerti cserje | Himbeerstrauch (Rubus idaeus)' # (SzékOkl. 1: 70) (↑); 2. 1667 'apró, piros bogyókból összetett, gömbölyded, kellemes illatú, édes levű gyümölcs | Himbeere' # (Lippay: PsoniK. 3: 227) (↑); 3. 1838 'szeder | Brombeere' (Tsz.); 4. 1957 'málnaszörp | Himbeersaft' # (Bálint: SzegSz.)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Szbhv. *malina* 'málnacserje; málna; kövi szeder'; szlk. *malina* 'málnacserje; málna', (N.) 'eperfa, szederfa'; or. *малина* 'málnacserje; málna'; stb. [< szláv **mal-* 'sötét, fekete']. ⊕ A *málna* alak a második nyílt szótagban bekövetkezett hangzókieséssel és pótlónyúlással keletkezett. A három szótagos változatok későbbi külön átvételek a szlovákból. A 3. jelentés metafora a 2. jelentés alapján. A 4. jelentés a *málnaszörp* (1888: NSz.) összetétel előtagjának önállósulásával keletkezett; az összetételhez vö. *málnaszirup* 'ua.' (1745: NSz.).

📖 Kniezsa: SzlJsz. 325; TESz.; EWUng.

malom [4] **A:** 1075/ ? *melinhalmu* [HN.] (MonStrig. 1: 58); [1116–1131] *Mulund* [sz.] [szN.] (PRT. 1: 595); 1180/ *zerdamolna* [HN.] (MNL (OL) Dl. 200920); 1199 *Mulum* [HN.] (MNL (OL) Dl. 201636); 1239 *Moluneuren* (Csánki: TörtFöldr. 3: 337); 1247 *molna* (OkISz.); [1268/] *Molonhel* [HN.] (MonStrig. 1: 555); 1271/ *Malunsok* [HN.] (MNL (OL) Dl. 285440); 1340 *Molinszegh* [HN.] (NSz.); 1469 ? *monos* [sz.] [szN.] (MNY. 57: 238); 1666 *ménot* [*mén* □] (MNY. 64: 89); 18. sz. *Mona* [□] (Nyr. 2: 227); 1890 *móna* [□] (Ethn. 1: 175) **J:** 1. 1075/ ? 'szilárd anyagok őrlésére való berendezés, üzem | Mühle als Anlage' # (MonStrig. 1: 58) (↑), [1116–1131] 'ua.' (PRT. 1: 595) (↑); 2. 1823 'egy fajta társasjáték, táblajáték; ennek egy figurája | Art Brettspiel; Figur in diesem Spiel' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Zwickmühle* a.); 3. 1863 'a sportnyelvben a kézzel, ill. lábbal végzett körkörös mozgás megnevezésére' | 'in der Sportspr zur Benennung versch. kreisförmiger Bewegungen mit den Armen bzw. Beinen' (Bánhidí: Sportny. 268) **Sz:** **malmos** 1358 [szN.] (MNY. 63: 368) | **malmozik** 1871 *malmozni* [sz.] (BorsszemJ. 1871. febr. 5.: 602); 1877 '(összefont ujjakkal a) hüvelykujjait egymás körül forgatja | die Daumen übereinander im Kreise bewegen' (NSz.)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Szbhv. *mlin* 'malom mint létesítmény; malom mint eszköz', (R.) *malin, melin* 'malom mint létesítmény'; szlk. *mlyn* 'ua.; egy fajta táblajáték'; ukr. *млин* 'malom mint létesítmény'; stb. [< ném. (ófn.) *mulin* 'ua.' < lat. (kés.) *molina, molinae* [többes szám] 'ua.']. ⊕ A *mén* és a *móna* változat szóösszerántással keletkezett; az utóbbi tartalmaz egy

elhomályosult E/3. személyű birtokos személyjelet, vö. *moha* (→*moh*¹). A 2. jelentés nemzetközi mintára keletkezett; vö. ném. *Mühle* 'szilárd anyagok őrlésére való létesítmény, üzem; egy fajta táblajáték'; ol. *mulinello* 'kis malom; egy fajta táblajáték'; stb. A 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján.

📖 NéNy. 8: 203; Kniezsa: SzJlsz. 325; NyK. 67: 130; TESz.; EWUng. • Vö. *amulett, mar*¹, *millye, molnár, moly, padmaly, szél-*

malter A: 1787 *malterosláda* [sz.] (MNy. 46: 189); 1787/ *málterekkel* (NSz.); 1860–1865/ *mojterbe* (NSz.); 1881 *máltért* (NSz.); NYJ. *máltá* (Nyatl.); *martély* (ÚMTsz.) **J:** 'vakolásra használt, homok és oltott mész keverékéből készült kötőanyag | Mörtel' #

■ Német (f.-ném.) jövevényszó. | ≡ Ném. (baj.-osztr.) *malter, máltá*, (R. f.-ném.) *mortel, mortar*, – ném. *Mörtel*: 'habarcs, malter' [< lat. *mortarium* 'mozsár; malter szétmorzsolására való edény; habarcskeverő edény; malter, habarcs']. ≈ Megfelelői (részben a magyarból): szbhv. (N.) *mälter*; cseh *moltýř*; rom. (N.) *máltă*; stb.: 'malter, habarcs'. ⊕ A szó belseji *j*-t tartalmazó változat részben palatalizálódással keletkezett, részben a német népnyelvi kiejtésnek felel meg. ⊕ Nem tartozik ide a (N.) *malter* 'egy fajta gabonamérték' (1795: NSz.), ez a ném. (R.) *malter* 'ua.' szóból ered; ez a ném. *mahlen* 'felaprít, darabol, szétdörzsöl, szétmorzsol' szóra megy vissza.

📖 Pais-Eml. 672; TESz.; EWUng. • Vö. *mozsár*

mályva A: 1395 k. *malua* (BesztSzj. 384.); 1604 *Malyva* (Szenczi Molnár: Dict.); 1708 *Mályva* (Pápai Páriz: Dict.); 1807 *máva* (NSz.); NYJ. *mába* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1395 k. 'a mályvafélék családjába tartozó dísz-, gyógy-, és gyomnövény | Malve (Malva)' (BesztSzj. 384.) (↑); 2. 1895 'muskátlí | Pelargonie' (Nyr. 24: 335)

■ Latin jövevényszó. | ≡ Lat. *malva* 'mályva' [a földközi-tengeri térség egy nyelvéből]. ≈ Megfelelői: ném. *Malve*; fr. *mauve*; stb.: 'mályva'. ⊕ A magyarban az *l* palatalizálódásával keletkezett alak dominál; vö. →*kályha*, →*pelyva* stb. A 2. jelentés metafora.

📖 TESz.; EWUng.

mama A: 16. sz. *mammam* [lat. *-m* végződéssel] (NySz.); 1712 *mamáját* (Nyr. 87: 358) **J:** 1. 16. sz. 'anya, anyuka | Mutter' # (NySz.) (↑); 2. 1815 'nagymama; öreg asszony | Großmutter; alte Frau' (ItK. 6: 481)

■ Vitatott eredetű. | 1. Belső keletkezésű, onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A kisgyermek első artikulált hangjainak utánzásához. Hasonló indulatszó más nyelvekben is van (↓). 2. Vándorszó. | ≡ Vö. ném. *Mama*; fr. *maman*; ol. *mamma*, (R.) *mama*; szbhv. *mama*; le. *mama*; stb.: 'mama'. Vö. még lat. *mamma* 'emlő, (anya)mell; dajka, dada; mama; nagyanya' [< gör. *μᾶμμα, μᾶμμη* 'anya; nagyanya; emlő, (anya)mell']. ▣ ⊕ A magyarba esetleg egy 'szláv' nyelvből került át. ⊕ Idetartoznak: *mami* 'anyuka' (1806: NSz.), amely a *mama* becéző alakja *-i* kicsinyítő képzővel; *mámi* 'idős hölgy, öregasszony; mama' (1787: NSz.); amely valószínűleg a ném. (N.R.) *mami* 'ua.' szóra megy vissza.

📖 Nyr. 87: 358; TESz., *mámi* a. is; EWUng. • Vö. *kis-*

máma A: 1778 *má ma* (NSz.); 1790 *máma* (NSz.); NYJ. *mamá, mámma* (ÚMTsz.) **J:** 'ma, ezen a napon | heute'

■ Összetett szó, kialakulásmódja azonban vitatott. | 1. Tautologikus összetétel. | (△) A mára elavult *má* (eredetileg a →*ma* változata) + →*ma* tagokból áll; tautologikus összetétel. 2. Összetett szó. | (△) A →*már* + →*ma* szavakból keletkezett, jelzői alárendeléssel. ■ (△) Az összetétel előtagja mindkét esetben nyomatékosító funkciót tölt be.

📖 MNy. 24: 49; TESz.; EWUng. • Vö. *ma*, *már*

mamaliga × **A:** 1781 *Mamaliga* (NSz.); NYJ. *mamajiga* (ÚMTsz.) **J:** 'puliszka, polenta | Maisbrei, Polenta'

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *mămăligă*, [végartikulussal] *mămăliga*, (N.) *mamaligă*, *mamal'igă* 'polenta, puliszka; erőtlén, nyápic ember, puhány' [ismeretlen eredetű; de vö. rom. (arom.) *mămă* 'kása, pép, massa']. (≈) Megfelelői megtalálhatóak a közép- és kelet-európai nyelvekben is: szbhv. *mamaljuga*; szlk. *mamaliga*; ukr. *мама́лыга* stb.: 'puliszka, kása'. (△) A szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*.

📖 TESz.; EWUng.

mameluk Δ **A:** 1613/ *mamelucusokat* (MNy. 66: 237); 1783 *Mameluk* nemzet (NSz.); 1802 *Mámellukok* (NSz.); 1804 *Mamelukok* (NSz.) **J:** 1. 1613/ 'a 13. sz.-tól a 16. sz. elejéig Egyiptomban uralkodó csoport tagja; egyiptomi testőr | einer der Mameluken, die die Herrschaft in Ägypten übten; Leibwächter in Ägypten' (MNy. 66: 237) (↑); 2. 1783 'mesztic | Mestize' (NSz.) (↑); 3. 1865 'hitehagyott, renegát | Abtrünniger, Renegat' (Babos: KözhSzt.); 4. 1874 'a kormány elvtelen, vakon engedelmeskedő híve | blind ergebener Anhänger der Regierung' (NSz.)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Mameluk* 'rabszolga; keleti uralkodó testőre; hűtlenség, renegát; egy kormány elvtelen követője'; fr. *mameluk* 'az egyiptomi szultán lovasa; Napóleon lovastisztje; <egy eszme, személy stb.> fanatikus követője'; ol. *mammaluco* 'török v. egyiptomi lovaskatona; testőr; eunuch; fejbólintó János'; (R.) 'muzulmán nő'; sp. *mameluco* 'az egyiptomi szultán lovasa; lüke, fajankó, tökfilkó'; szbhv. *mameluk* 'az egyiptomi szultán lovasa; kormánypártot követő'. Vö. még lat. (k.) *Mameluchi*, *Mammaluci* [többes szám] '(keresztény) gyermek mint az egyiptomi szultán rabszolgája', (h.) *Mam(m)aluchus* 'ua.; renegát; a kormány követője'. Forrása: arab *mamlūk* 'rabszolga', tkp. 'vki tulajdonában lévő személy'. Latin nyelvi hatás által vált elterjedté. (△) A magyarba főleg a latinból és a németből került át.

📖 TESz.; EWUng.

mamlasz **A:** 1803 *Mamlasz* (NSz.); 1809 *Mamlász* (NSz.); 1828 *mámlász* (NSz.); 1858 *mámlyászra* (NSz.) **J:** <MN> 1. 1803 'ügyefogyott, mulya, bamba | tölpelhaft' (NSz.) (↑); 2. 1812/ 'bohókás, bohó | närrisch' (NSz.) | <FN> 1823 'mulya, bamba ember | Tölpel' # (NSz.)

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *maml'as*, (N.) *mamlas*: 'ostoba, semmirekellő' [valószínűleg onomatopoetikus eredetű]. Vö. még cseh *mamlas* 'lüke, fajankó, tökfilkó'. (△) A főnévi jelentés az eredeti. (△⇒) A magyarból: szbhv. *mamlaz* 'ua.'.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 328; TESz.; EWUng.

mammon Δ **A:** 1416 u.^{/2} *mamonnac* (MünchK. 12vb); 1531 *ma[m]mon* (TelK. 249.); 1740 *mamonnájáért* (NSz.) **J:** 1. 1416 u.^{/2} 'a pénz, a gazdagság istene, bálványa, ill. maga a megszemélyesített gazdagság | Mammon' (MünchK. 12vb) (↑); 2. 1785/ 'pénz; kincs, érték | Geld; Schatz' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (e.) *mam(m)ona*, (k.) *mam(m)on*: 'gazdagság, mammon' [< gör. *μαμωνᾶς* 'gazdagság, bőség; vagyon' < arámi *māmōn*, *māmōnā* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Mammon*; fr. *Mammon*; stb.: 'gazdagság, mammon'. (⊕) A bibliafordításból vált elterjedté.

📖 TESz.; EWUng.

mámor → *mámeros*

mámeros **A**: 17. sz. *mámeros* (Thaly: VÉ. 2: 126); 1781 *mamhúrosok* (NSz.); 1793 *mámarossága*, *mámurosságból* [sz.] (NSz.); 1794 *mámorusság* [sz.] (NSz.); 1878 *Mámeros* (NSz.) **J**: **1.** 17. sz. 'ittas; másnapos | betrunken; verkatert' (Thaly: VÉ. 2: 126) (↑); **2.** 1794 'jóleső bódulatban, kellemes önfeledtségben levő | wonnetrunken' (NSz.)

mámor **A**: 1794 *Mamoruja* [~u □] (NSz.); 1796 *mámor* (I.OK. 30: 255); NYJ. *mámhúr* (Bálint: SzegSz.) **J**: **1.** 1794 'jóleső bódulat, kellemes önfeledtség | Taumel, Rausch' (NSz.) (↑); **2.** 1796 'ittasság; másnaposság | (Be)trunkenheit; Kater' (I.OK. 30: 255) (↑)

■ A szócsalád alapja, a **mámeros** oszmán-török jövevényszó, magyar képzéssel. | (≡) Vö. oszm. *mahmūr*, (R.) *māmur*, *māmīr*: 'ittas, mámeros, bódult, részeg' [< újperzsa *mahmūr* 'erősen ittas' < arab *mahmūr* 'részeg']. (⊕) A szóvég melléknévképző.

■ A **mámor** elvonás. | (⊕) A *mámeros*-ból lett elvonva.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) A (R.) *mamoru* változat egy *mámorusság* (↑) származékszóra vezethető vissza.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 688; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 264; EWUng.

mamusz × **A**: 1833 *mamuszkájit* (Regélő 1833. dec. 29.: 632); 1838 *mamuszka* [ʔ z-k] [sz.] (MNY. 71: 121); 1859 *mamuszait* (NSz.); NYJ. *māmuz* (Nyr. 88: 453) **J**: **1.** 1838 'posztóból v. nemezből készült, meleg házi cipő, bundás papucs | Pantoffel' (MNY. 71: 121) (↑); **2.** 1877/ 'téli harisnya | Winterstrumpf' (NSz.); **3.** 1889 'téli csizma | Winterstiefel' (Nyr. 18: 48)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg jelentésselkülönüléssel. | (⊕) Talán a *mamuz* 'sarkantyú' (1651: Zrínyi: MM. 1: 90) szóból keletkezett; ez talán az oszm. *mahmuz*, (R.) *mahmus*, *mamus* 'ua.' szóból eredhet [< újperzsa *mihmāz*, *mahmīz* 'ua.' < arab *mihmāz* 'ua.']. – A jelentésselkülönüléshez az a körülmény vezethetett, hogy ennek a fajta papucsnak a sarkantyúhoz hasonló sarokrésze volt.

📖 TESz.; EWUng.

mamut **A**: 1678 ? *mamhut* abrazatunak (MNY. 80: 254); 1807 *Mammúth* (NSz.); 1817 *Mammutoknak* (NSz.); 1845 *Mamuth* (NSz.) **J**: **1.** 1678 ? 'az elefánthoz hasonló, de sokkal nagyobb testű, hosszabb agyarú, sűrű szőrzetű, kihalt őskori állat | Mammut' (MNY. 80: 254) (↑), 1807 'ua.' (NSz.) (↑); **2.** 1845 'régimódi, özönvíz előtti ember, dolog | altmodischer Mensch, vorsintflutliches Ding' (NSz.); **3.** [főleg jelzői értékben] 1873 'óriás | Riese' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Mammut*; ang. *mammoth*; fr. *mammouth*; or. *мамонт*; stb.: 'mamut'. Az oroszból terjedt el [ʔ < jak. vagy tung. *mamut* 'a föld alatt élő']. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a németből került át. (⊕) A 2., 3. jelentés metafora.

📖 TESz. *mammut* a.; EWUng.

mancs¹ A: 1781 e./ *Mants* (Gáldi: Szótir. 68) J: 'fából készült golyó mint játékszer | hölzerner Spielball'

■ Jövevényszó egy nyugati szláv vagy keleti szláv nyelvből. | (≡) Cseh *míč*; plb. *mąc*; or. *мяч*; ukr. *м'яч*; stb.: 'labda' [< szláv **męk-* 'összenyom, összegyúr, ill. puha, finom, gyengéd']. (⊕) A szó belseji *n* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*abroncs*, →*dorong* stb. (⊙) A palóc nyelvjárásban él.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 328; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383

mancs² A: 1837 *Mancsod* (NSz.) J: 1. 1837 'bizonyos négy lábúak mellső lábának karmos ujjú része | Pfote, Tatze' # (NSz.) (↑); 2. 1885 'nagy, ügyetlen kéz | große, plumpe Hand' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Kapcsolata a *moncsol* 'összenyom, szétnyom, szorít; morzsol, dörzsöl, megpuhít' (1816: NSz.) szóval nem meggyőző; onomatopoetikus ige lehet, és csak nyelvjárási szóként él az ország északkeleti részén.

📖 TESz., *moncsol* a. is; EWUng.

mandarin¹ A: 1757 *Mandarinusok* (MNy. 69: 366); 1801 *Mandarin* (NSz.) J: 1. 1757 'magas rangú kínai állami tisztviselő | Mandarin' (MNy. 69: 366) (↑); 2. 1846 'hivatalnok, bürokrata; reakciós | Bürokrat' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Mandarin* 'magas rangú kínai államhivatalnok', (R.) *mandarin* 'ua.; magas rangú európai hivatalnok'; ang. *mandarin* 'mandarin; konzervatív politikus, bürokrata'; fr. *mandarin* 'mandarin; befolyásos ember'; port. *mandarin* 'mandarin'; stb. A portugál nyelvi hatás által vált elterjedté [< maláj *mantarī* 'a fejedelem tanácsadója, miniszter']. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a németből került át; a *mandarinus* változat latinosítás eredménye.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mandarin*²

mandarin² A: 1845 *mandarin* narancsok (NSz.) J: 'a narancssal rokon, de annál kisebb, lapítottan gömbölyű déligyümölcs | Mandarine' #

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Mandarine*; ang. *mandarine*; fr. *mandarine*; sp. *mandarina*; stb.: 'mandarin'. Az eredetéhez vö. →*mandarin*¹. A spanyolból és a franciából terjedt el. A névátvitel a kínai államhivatalnok narancsárga színű viseletének színbeli azonosságán alapulhat. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mandarin*¹

mandátum A: 1510 *mandatum* (MargL. 6v); 1637 *Mandatomba(n)* (MNy. 69: 111); 1870 *mandátum* (NSz.) J: 1. 1510 'parancs, megbízás | Gebot, Befehl, Auftrag' (MargL. 6v) (↑); 2. 1559 '(írott, írásbeli) rendelet, utasítás | (schriftlicher) Erlass' (MNy. 88: 510); 3. 1865 '(képviselői) megbízatás; megbízólevél | Mandat (eines Abgeordneten); Mandatsbrief' (Babos: KözhSzt. *mandatarius* a.); 4. 1941 '(az I. világháború után) a Népszövetségtől kapott megbízatás alapján kormányzott terület | Mandatsgebiet' (Kelemen B.: MNMSz. *Mandat* a.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *mandatum* 'parancs, utasítás, megbízás' [< lat. *mandare* 'kézbesít, átad; megbíz, rábíz vkire vmit']. (≈) Megfelelői: ném. *Mandat*; fr. *mandat*; stb.: 'küldetés, megbízás <jog, politika>; rábízott terület'. (⊕) A szó ma csak a 3. jelentésben

használatos, amely valószínűleg német hatásra keletkezett. A 4. jelentéshez vö. a francia és német megfelelőket.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dátum, komendál, mankó*

mándli × **A:** 1620 *Monthlit* (MNY. 88: 510); 1630 *mantli* (Radvánszky: Csal. 2: 255); 1643 *muntli* (Horváth M.: NEL. *mántli* a.); 1708 *mántli* (Pápai Páriz: Dict.); 1760 *Mantl* zsákban (MNY. 60: 370); 1772 *Mandlit* (MNY. 60: 370); 1773 *Mándlija* (MNY. 60: 370); 1775 *Mántedli* (MNY. 9: 369) **J:** **1.** 1620 'egy fajta rövid felsőkabát; köpönyeg | Art kurzer Überrock; Mantel' (MNY. 88: 510) (↑); **2.** 1708 ? 'ujj nélküli, könnyű (női) köpönyeg, körgallér | ärmelloser leichter Mantel (für Frauen), Umhang' (Pápai Páriz: Dict.) (↑), 1759–1767 'ua.' (NySz.); **3.** 1736 'fürdőköpeny, fürdőlepedő | Bademantel, Badetuch' (Nyr. 43: 412); **4.** 1772 'posztózeke, ujjas; dolmány | Wams; Dolman' (MNY. 60: 370) (↑)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. *Mantel*, (R.) *mandel*, (h. baj.-osztr.) *maunttl*: 'ujjatlan köpönyeg, köpeny; felső öltözék eső és hideg ellen; stb.' [< lat. *mantellum* 'burkolat, köpönyeg, takaró, fedél']. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *màntl*; szlk. (R.) *mantel*; stb.: 'kabát, köpeny'. (△) A *li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb. A szó belseji *d* esetleg a zöngés hangkörnyezet hatására keletkezhetett a magyarban is. A *mántedli* változat egy bajor-osztrák alakból származhat *-erl* ~ *-edl* kicsinyítő képzővel. A 3., 4. jelentés a magyarban keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mente*

mandolin **A:** 1824 *Mandolinét* (HasznMul. 20: 159); 1837 *mandolinját* (NSz.) **J:** 'körte alakú, pengetős hangszer | Mandoline'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Mandoline*; ang. *mandolin*; fr. *mandoline*; ol. *mandolino*, (vel.) *mandolin*; stb.: 'mandolin'. Az olaszból terjedt el [< ol. *mandola*, (R.) *mandora* 'pengetős hangszer, egy oktávval mélyebb a mandolinnál']. (⇒) A magyarba főleg az olaszból került.

📖 TESz.; EWUng.

mandula **A:** 1328 *Mondula* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 51); 1389 *Mondola* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 51); 1395 k. *mondola* fa (BesztSzj. 855.); 1490 k. *mandola* (NagyvGl. 22.); 16. sz. *mondula* (StUnBB. 1958. 1: 164); 1794 *mandulákon* (NSz.); NYJ. *mandulla* (Nyatl. 99.) **J:** **1.** 1328 'kora tavasszal virágzó, az őszibarackkal rokon gyümölcsfa | Mandelbaum' # (Csánki: TörtFöldr. 2: 51) (↑); **2.** 1328 'kora tavasszal virágzó, az őszibarackkal rokon gyümölcsfa termése | Mandel (Frucht)' # (Csánki: TörtFöldr. 2: 51) (↑); **3.** 1690 'mandula alakú, kötőszövetből álló szerv | Tonsille' # (NySz.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (vel.) *màndola* 'mandula <gyümölcs>', (tr.) *màndula* 'ua.', (N.R.) *mandolo* 'mandulafa', – ol. *mandorla* 'mandula <gyümölcs>', *mandorlo* 'mandulafa' [lat. (kés.) *amandola*, *amandula* 'ua.' (< gör. *ἀμυγδάλη* 'ua.')]. (≈) Megfelelői: ném. *Mandel*; szlk. *mandl'a*; stb.: 'mandula <gyümölcs, szerv>'. (△) A 3. jelentés átvétel a lat. (tud.) *amygdalae* 'mandulák szóból'.

📖 TESz.; GPann. 1: 10; EWUng.

mandzsetta Δ **A:** 1704 *mancset* (Tóth I.: MDivatsz. 29); 1742 *Manschettakkal* (MNY. 60: 370); 1774 *Mangyzsétás* [sz.] (MNY. 60: 370); 1785 *mántsétája* (MNY. 65: 343); 1788 *manzsétája* (MNY. 65: 343); 1799 *mandsét* (D. Éltés: FrSz. 72); 1877 *mancsett* (NSz.); 1927 *mandzsetta* (Fekete: Zárh. 23) **J:** 'kézelő | Manschette'

■ Német jövevénytyszó. | (≡) Ném. *Manschette*, (R.) *manchette*: '(kemény) hajtóka' [< fr. *manchette* 'ua.; ujjacska'; ez a lat. *manus* 'kéz' szóra megy vissza]. (≈) Megfelelői: szln. *manšeta*; cseh *manžeta*; stb.: 'mandzsetta, kezelő'. (△) A szó belseji *cs*-s változat átvétel lehet. A *cs* > *dzs* zöngésedéshez vö. →*lándzsa*; vö. még →*findzsa*. A szóvégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mankó*

mandzsu A: 1798 *mandsuk* (IrNyDolg. 98); 1808 *Mantsu*-Tatárok (NSz.) **J:** <FN> 1798 'mandzsu ember | Mandschu' (IrNyDolg. 98) (↑) | <MN> 1808 'a mandzsukkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | mandschurisch' (NSz.) (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Mandschu*; ang. *Manchu*; fr. *Mandchou*; stb.: 'mandzsu'. Forrása: mandzsu *manchu* '〈törzsnév〉', ennek közszói jelentése ismeretlen. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át. (△) A magyar *dzs*-s ejtés a német írásformát követi.

📖 TESz.; EWUng.; MNy. 116: 210

mangalica A: 1791 *mangaritzákat* (Ethn. 50: 13); 1792 *mangalitza* (Ethn. 50: 13–14); 1797 *mongolicza* (Gaál: MÁllM. 317); 1809–1811 *Mongulitza* (Gaál: MÁllM. 317); NYJ. *mangalic* (ÚMTsz.) **J:** 'egy fajta zsírsertés | Art Fettschwein'

■ Szerbhorvát jövevénytyszó. | (≡) Szbhv. *mangulica*, *mangulac* 'egy fajta zsírsertés' [ismeretlen eredetű]. (△) A *mangalic* változat keletkezéséhez vö. →*kolbász*, →*lapát* stb.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 328; TESz.; EWUng.

mangold A: 1621 *Mangolt* (Szenczi Molnár: Dict.); 1708 *Mángoltt* (Pápai Páriz: Dict.); 1763 *Mángold* (NSz.); 1966 *mangold* (Csapody–Priszter: MNövSz.) **J:** 1. 1621 'laboda; spenót | Melde; Spinat' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 2. 1774 'fehérrépa, salátarépa | Mangold (Beta vulgaris convarietas vulgaris)' (NSz.)

■ Német (feln.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. *Mangold*, (N.R.) *mangolt* 'egy fajta takarmányrépa', (R.) 'egy fajta zöldség' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői: cseh *mangold*; szlk. *mangold*: 'mangold, leveles répa'. (△) A szó a bajor-osztrák közvetítésével kerülhetett a magyarba. (⊙) Növényteni műszó.

📖 TESz.; EWUng.

mángorol × [1] A: 1661 *mongorlatlan* [sz.] (Nyr. 72: 254); 1666 *mangorlorá* [sz.] (NySz.); 1678 *mángorlott* [sz.] (Horváth M.: NEI.); 1679 *mángorolatlan* [sz.] (Nyr. 42: 363); 1683 *Mangollott* [sz.] (Horváth M.: NEI.); 1685 *mangeroltatásnak* [sz.] (Horváth M.: NEI.); 1688 *mangolatlan* [sz.] (Radvánszky: Csal. 2: 379); 1711 *Mangurlo* [sz.] (MNy. 38: 209); 1774 *mungarolni* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1661 'vásznat egy fajta eszközzel kisimít | glätten, mangeln (Leinwand, Wäsche)' (Nyr. 72: 254) (↑); 2. 1688 'kallóz, ványol | walken' (MNy. 3: 35); 3. 1836 'hengerel (földet) | (Ackerfeld) mit Walze bearbeiten' (MNy. 38: 209); 4. [*el~*, *ki~*] 1874 'megver | durchprügeln' (Nyr. 3: 282)

■ Német (feln.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. *mangeln*, (f.-ném.) *mangen*, (T.) *mangern*, (baj.-osztr.) *mānga*: 'nyomással (és gőzzel) kisimít, kivasal' [< ném. *Mangel* 'simítóhenger']. (≈) Megfelelői: szln. *mangati*; cseh *mandlovati*; stb.: 'mángorol'. (⇒△) A szó főleg bajor-osztrák közvetítéssel került a magyarba. (△) A *mángol* változat esetleg elvonással keletkezett olyan

alakokból, mint a *mángorlok* ~ *mángollok* E/1. személyben, amely *rl* > *ll* hasonlással jött létre. A 2–4. jelentés metafora az 1. jelentés alapján, a magyarban keletkezett.

📖 TESz.; EWUng.

mánia A: 1791 *mániába* (NSz.) J: 1. 1791 'dühöngés; egy fajta elmebetegség | Raserei; Art Geisteskrankheit' (NSz.) (↑); 2. 1811/ 'rögeszme; hóbort | fixe Idee; Rappel' (NSz.) Sz: ~s 1836 *maniásoknak* (Rajzolatok 1836. márc. 9.: 157); 1933/ *mániás* (NSz.)

mániákus A: 1800/ *Maniacusoknak* (I.OK. 30: 256); 1860 *mániakusz* (NSz.); 1888 *maniákusa* (NSz.); 1910 *mániákus* (NSz.) J: 1. 1800/ 'mániában szenvedő; dühöngő | an Manie leidend; tobsüchtig' (I.OK. 30: 256) (↑); 2. 1848 'hóbortos, bogaras, rigolyás | rappelig, grillenhaft' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *mania* 'örjögés, dühöngés', (tud.) 'egy fajta elmebetegség; megrögzült eszme, idea' [< gör. *μανία* 'örjögés; örültség, örület'] | lat. (k.h.) *maniacus* 'rögeszmében szenvedő; dühöngő, örjögő, eszeveszett'. (≈) Megfelelői: ang. *mania*, *maniac*; fr. *manie*, *maniaque*; stb.: 'rögeszme, mánia', 'mániás, tébolyodott, megszállott'. (△) A *mániákus* szóvégi *s*-éhez vö. → *ámbitus* stb.

📖 TESz.; EWUng.

mániákus → *mánia*

manikűr A: 1887 *manicuret* (PestiH. 1887. jún. 28.: 7); 1904 *manicure* [ES. NEM M.] (Radó: IdSz.); 1910 *mánikűr* (Kelemen B.: IdSz.); 1911 *manikűr* (NSz.) J: 1. 1887 'kézápolással foglalkozó személy | Handpflegerin' (PestiH. 1887. jún. 28.: 7) (↑), 1910 'ua.' (Kelemen B.: IdSz.) (↑); 2. 1917 'kézápolás | Handpflege' (Horovitz: IdSzMagy.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Maniküre* 'kézápolás; manikűrös(nő)'; ang. *manicure* 'ua.'; fr. *manicure* 'manikűrös'; stb. A franciából terjedt el [tudatos szóalkotás a lat. *manus* 'kéz' + *cura* 'ápolás, gondozás' alapján, valószínűleg a fr. *pedicure* 'pedikűr, lábápolás' mintájára]. (⇒△) A magyarba a francia és a német nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kúrál*, *mankó*

manipuláció A: 1788 *manipulatiót* (Honism. 11/6: 28); 1792 *manipulátziót* (NSz.) J: 1. 1788 ? 'mesterkedések, fondorlatok, ármánykodások | Machenschaften' (Honism. 11/6: 28) (↑), 1792 'ua.' (NSz.) (↑); 2. 1788 ? 'ügy-, üzletkezelés, igazgatás | Geschäftsverwaltung' (Honism. 11/6: 28) (↑), 1816 'ua.' (NSz.)

manipulál A: 1800 *mánipuláló* (MKurir 1800. márc. 14.: 328); 1833 *manipuláltatnék* [sz.] (NSz.) J: 1. 1833 'igazgat, kezel | verwalten' (NSz.) (↑); 2. 1841 'mesterkedik | Ränke schmieden' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.) *manipulatio* 'alkalmazás, használat, kezelés' | lat. (k.) *manipulare* 'kézenfogva vezet', (h.) 'kezel' [< lat. *manipulus* 'egy marék']. (≈) Megfelelői: ném. *Manipulation*, *manipulieren*; fr. *manipulation*, *manipuler*; stb.: 'kezelés, használat'; 'ármánykodás, mesterkedés, kezel, manipulál, befolyásol; ármánykodik, mesterkedik'. (△) Néhány jelentés német hatást mutat.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *komplett*, *mankó*

manipulál → manipuláció

mankó A: 1216/ ? *Moncau* [SZN.] (VárReg. 237.); 1455 *Manko* [SZN.] (OklSz.); 1527 *mankoot* (ÉrdyK. 633); 1739 *bankó* (Nyr. 95: 229); NYJ. *monko* (ÚMTsz.) J: 1. 1216/ ? 'botszerű, támaszul használt eszköz | Krücke' # (VárReg. 237.) (↑), 1527 'ua.' (ÉrdyK. 633) (↑); 2. 1839 'kasza fogantyúja | Griff der Sense' (MTsz.); 3. 1848 'támasz, segítség | Stütze, Hilfe (abstr.)' (NSz.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (fir.) *māniko* 'fogantyú, markolat, a csörlő hajtókarja', (mant.) *manicòt* 'karmantyú', (per.) *mānico* 'a kasza nyele', – ol., (R.) *manico* 'különbéle dolgok, szerszámok általában fából készült nyele' [< lat. (k.) *manicus* 'nyél, fogás, markolat' < lat. *manus* 'kéz']. (⊕) A szó belseji *i* kieséséhez vö. →*málna*, →*pálca* stb. A magyarba metonimikus jelentésváltozással került '(fa)mankó (fogantyúval)' jelentéssel. (↪) Nem tartozik ide: *mankó* 'pénztári v. raktári hiány' (1858/: NSz.), ez nemzetközi szó; vö. ném. *Manko*; ol. *manco*; le. *manko*; stb.: 'ua.'

📖 TESz. *mankó*¹ a., *mankó*² a.; NytudÉrt. 88: 89; EWUng. • Vö. *fürmender*, *mandátum*, *mandzsetta*, *manikűr*, *manipuláció*, *manöver*

manna A: 1372 u./ *mennauwal* (JókK. 112); 1500 k. *manna* (TemGl. 71); 1527 *meennawal* (ÉrdyK. 632); 1529–1541 *minna* (RMNy. 2/2: 47); 1560 *ménáiát* [?✍] (NySz.) J: 1. 1372 u./ 'a Biblia szerint' csodálatos módon az égből hullott eledel | *Himmelsbrot*' (JókK. 112) (↑); 2. 1500 k. 'harmatkása | Mannagras' (TemGl. 71) (↑); 3. 1560 'némely növény ehető édes váladéka; egy fajta hashajtó | zuckerhaltige, eßbare Ausscheidung gewisser Pflanzen; Art Purgativ' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 254)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (e.) *manna* 'manna, mennyei eledel', (h.) 'harmatkása' [< gör. *μάννα*, *μάν* 'manna, mennyei eledel' < arámi *mannā* 'ua.' < héber *mān* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Manna* 'ua.'; fr. *manne* 'ua.'; mannacukor'; stb. A bibliafordításból vált elterjedté.

📖 TESz.; EWUng.

manó A: 1679 ? *manóság* [sz.] (KecskTört. 2: 500); 1777 *mono* (NSz.); 1780 k./ *manó* (NSz.) J: 1. 1679 ? 'törpeszerű képzeletbeli lény | Kobold, Wicht' (KecskTört. 2: 500) (↑), 1777 'ua.' (NSz.) (↑); 2. [*buzgó* ~, *ajtatos* ~] 1799 'egy fajta sáska | Gottesanbeterin (Fangheuschrecke)' (Pais: Ösv. 263)

■ Valószínűleg szóhasadás eredménye. | (⊕) A →*monoh* szóból. A *manó* 1. jelentése feltehetőleg a 'rejtett erdei remetelakban élő magányos ember' jelentésen alapulhat. A jelentéshez vö. ném. *Mönch* 'vmely szerzetesrendhez tartozó', (R.) 'kísértet'; lat. *monachus marinus* 'tengeri manó'; stb. A 2. jelentés metafora a szöcske jellegzetes lábainak tartása alapján. – A magyarázat nehézsége, hogy a →*monoh* már a középkorban kihalt. (⊕) Az értelmezés, hogy a *manó* szó a →*mond*-ból egy -ó (folyamatos) melléknévi igenévképzővel keletkezett, téves.

📖 MNy. 35: 259, 43: 53; TESz.; Pais: Ösv. 256; EWUng. • Vö. *monoh*

manöver A: 1790 *Manöver* (NSz.); 1882 *manéberen* (NSz.) J: 1. 1790 'tervszerű csapatmozdulat; hadgyakorlat | plangerechte Truppenbewegung; Feldübung' (NSz.) (↑); 2. 1793 'fortély, mesterkedés | Kniff, Kunstgriff' (NSz.); 3. 1883 'járműnek (hajónak, autónak stb.)

kedvező helyzetet, helyes irányt kereső mozgatai | Wendung eines Fahrzeugs' (MagyLex. 12: 65)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Manöver* 'gyakorlat; a hajó fordulása; mesterfogás' [< fr. *manœuvre* 'teljesítés; gyakorlat; stb.'; ez a lat. *manus* 'kéz' és *opera* 'tevékenység, cselekvés' szavakra megy vissza]. (≈) Megfelelői: ang. *manoeuvre*; cseh *manévr*; stb.: 'csapatmozdulat'. (△) Ma leginkább a 3. jelentés ismert.

📖 D. Éltés: FrSz. 73; TESz.; EWUng. • Vö. *mankó, operáció*

manusz **A:** 1900 *Manusz* (Kabdebó: Jassz.) **J:** 1. 1900 'vmely bűncselekmény áldozata | Opfer eines Verbrechens' (Kabdebó: Jassz.) (↑); 2. 1900 'illető, ipse {férfiról}; bácsi | bejahrter) Mann' (Jenő–Vető: TolvSz.)

■ Cigány jövevényszó. | (≡) Cig. *manuš* 'cigány; férfi, ember' [indoeurópai eredetű; vö. óind *manuṣya* 'férfi, ember'; ném. *Mann* 'ua.'; stb.]. (△) A *manusz* szó téves latinositás lehet. Az 1. jelentés jelentésszűküléssel keletkezett a 2. jelentésből.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *detektív, magyar, zsákmány*

manzárd **A:** 1793 *Manzsárdnak*-is (NSz.); 1850 *mansardlakába* (NSz.); 1865 *mánszárd* (Babos: KözhSzt.); 1936 *Manzárd* (Horovitz: IdSzMagy.) **J:** 'megtört tető; padlástér szobákkal | ausgebauter Dachstuhl; Zimmer darin'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Mansarde*; ang. *mansard*; fr. *mansarde*; stb.: 'manzárdszoba, tetőtéri szoba'. A franciában keletkezett [< fr. *comble à la mansarde* 'Mansard-féle tetőszerkezet', az építész F. Mansart (1598–1666) neve alapján]. (⇒△) A magyarba a németből vagy a franciából került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *akkumulál*

mappa **A:** 1603 *mappa* kefzkenő (MNY. 88: 510); 1637 *mapát* (MNY. 84: 250) **J:** 1. 1603 'abrosz | Tischtuch' (MNY. 88: 510) (↑); 2. 1637 'térkép | Landkarte' (MNY. 84: 250) (↑); 3. 1712 'akta- és irattartó | Akten-, Schreibmappe' (MNY. 79: 127)

■ Latin jövevényszó, valószínűleg német közvetítéssel is. | (≡) Lat. *mappa* 'egy darab szövet, anyag; abrosz', (k.) *mappa (mundi)* 'világtatlasz', tkp. 'a világ terítője', (h.) *mappa (geographica)* 'térkép'; – vö. még ném. *Mappe* 'atlasz, (nagy) térkép; aktatáska, dosszié', (R.) *mappa* 'térkép'. A latinban a héber (talm.) *m^enaḏā* 'legyező, pálmalevél; ívelt anyag'. (≈) Megfelelői: fr. (R.) *mappe* 'térkép; abrosz'; ol. *mappa* 'térkép'; stb.

📖 TESz.; EWUng.

mar¹ **A:** 1138/ *Morau* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 132); 1372 u./ *megmaruala* (JókK. 146) **J:** 1. 1372 u./ 'széttép; fölfal | zerreißen; auffressen' (JókK. 146) (↑); 2. 1416 u./ 'rendszerint foggal, körömmel) felsért, megsebez, szaggat | beißen, reißen, verletzen' # (BécsiK. 199); 3. 1416 u./ 'morzsol; dörzsol | zerkrümeln; reiben' (MünchK. 60rb); 4. 1585 'civakodással, szidalmazással, rágalmakkal stb. ártani igyekszik vkinek | mit Schimpf und Verleumdungen bekämpfen, mit jmdm in ewigem Zank liegen' (Cal. 611); 5. 1817 'vegyszer anyag) csípő, roncsoló hatást fejt ki | ätzen' # (NSz.); 6. 1953 'fa- és fémiparban) forgácsoló szerkezettel megmunkál | fräsen' (Ország: MAngSz.) **Sz:** ~6 1138/ [szN.] (MNY. 32: 132) (↑); 1853 'ragadozó madár | Raubvogel' (MNY. 13: 177); 1953 'marógép, a marógép forgácsoló alkatrésze | Fräse' (Ország:

MAngSz.) | ~**ás** 1416 u./¹ *megmarafod* (BécsiK. 199) | ~**dos** 1495 e. *mardofafa* [sz.] (GuaryK. 2) | ~**akodik** 1621 *Marakodni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**ós** 1867 *marós* <MN> (CzF.); 1959 'marógépen dolgozó munkás | Fräser' (NSz.)

■ Valószínűleg örökség az uráli korból. | ⊕ Vog. (AK.) *mor-* 'tör, eltör, összetör <tárgyatlan>'; osztj. (V.) *morj-* 'elreped, elhasad, kettétörök, széttörök'; finn *muru* 'darabka, törmelék', *murta-* '(össze)tör'; ? lp. (norv.) *morre* 'morzsa; falat, harapás <pl. kenyér>', *moarrá-* 'darabokra tör'; – jur. *mardā-* 'kettétör, széttör <tárgyas>'; szelk. *morru* 'darab, falat', *morna-* 'széttör, összetör'; kam. *bârujdābā-* '(össze)tör, szétfeszít'; stb. [uráli **mur3* (valószínűleg *mura*) 'darab, morzsa; széttördel, szétmorzsol, széttör, összetör'; feltehetőleg hangutánzó-hangfestő eredetű]. ⊕ Megfelelői: óind *morṇāti* 'összezúz, szét nyom, széttör'; lat. *molere* 'öröl; szétdörzsöl, szétmorzsol, darabol'. ⊕ A magyarban az igenévszó igei értékű tagja él tovább, ahol az uráli alapjelentés 'foggal, körömmel szétszaggat' jelentésárnyalata a 'beleharap vmibe, megrág vmit' jelentésből keletkezett. Az eredeti jelentés is megőrződött; vö. →*töremora*. Az első személynévi adat mind a négy korábbi jelentésre vonatkozhat.

📖 FUF. 2: 166; MNy. 52: 297; Vir. 1967: 209; TESz.; MSzFE. *mar*² a.; MSFOu. 151: 287; EWUng. • Vö. *malom, marcong, mart, martalék, morzsa, töremora*

mar² A: 1570–1580 k. *marját* (MNy. 64: 95); 1838 *Marj* (Tzs.); 1838 *Morj* (Tsz.) J: 'a két első lapocka közé (lónál, szarvasmarhánál) | Widerrist'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség az uráli korból. | ⊕ Vö. ? zürj. (Sz.) *moreš* 'mellkas'; ? votj. (G.) *mures* 'kebel, mell'; ? lp. (R.) *mairre* 'begy <madaré>'; – jur. *marc* 'hónalj, váll'; karag. *marahada* 'váll'; stb. [uráli **m8r3* 'domború, kimagasló vmi <pl. testrészt>']. ⊕ A magyarázatként feltételezett uráli alapjelentésből az egymáshoz érő testrészek mint a mell, begy, hát, váll a rokon nyelvekben ugyanúgy jöhettek létre; a jelentéséhez vö. →*ágyék*. – A *marj* ~ *morj* változathoz vö. →*fürj*, →*nyár*¹ stb. Általában -ja birtokos személyjellel fordul elő.

📖 MNy. 4: 75; TESz.; MSzFE. *mar*¹ a.; EWUng.

már A: 1372 u./ *ymmar* (JókK. 29); 1495 e. *imma* (GuaryK. 65); 1618 *má* (NySz.); 1834 *Mág* (Kassai: Gyökerésző 3: 324); 1863 *mán* (MTsz.); NYJ. *márt* (ÚMTsz.) J: 1. 1372 u./ 'hát, ugyan | also, denn' (JókK. 29) (↑); 2. 1476 k. 'többé <nem, nincs> | mehr <nicht>' # (SzabV.); 3. 1585 'máris | schon, bereits' # (Cal. 497); 4. [*már ... már*] 1635 'most ... most | mal ... mal' (NySz.)

■ Belső keletkezésű, keletkezés módja azonban bizonytalan. | ⊕ A szótő a →*más* tövével lehet azonos. A szóvégi -r jellege és funkciója tisztázatlan. A szóvégi g, t nyomatékosító elemek lehetnek. ⊕ Idetartozik: *már-már* 'kis híján' (1635: NySz.) összetétel a szó megkettőzésével keletkezett. – Idetartozik még a csupán összetételben előforduló *máron* 'már' (1372 u./ *ymaran* (JókK. 17); *immáron* (1591: NySz.)). Ez az *immár* →*im-* szóból keletkezett, valószínűleg -n módhatározó raggal.

📖 MNy. 58: 483; TESz.; EWUng. • Vö. *im-, máma, más*

marad <IGE> A: 1138/ *Maradec* [sz.] (MNy. 32: 131); 1211 *Morodec* [sz.] [szn.] (OkI Sz.); 13. sz. eleje/ *maradhaffun* [sz.] (KT.) J: 1. 1138/ ? 'hátramarad vki (holta) után | hinterbleiben <als nächster Angehöriger eines Verstorbenen>' # (MNy. 32: 131) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 156); 2. 13. sz. eleje/ 'állapotában, tulajdonságában nem változik | verbleiben' # (KT.) (↑); 3. 13. sz. közepe/ 'létezése nem szűnik meg, megőrződik | sich erhalten' # (ÓMS.); 4. 1372 u./ 'időzik, tartózkodik | verweilen' # (JókK. 13); 5. 1416 u./² 'vmilyen állapotba, helyzetbe kerül | in einen

Zustand geraten' # (MünchK. 54va); **6.** 1626 e. 'vkire örökségül rámarad | jmdm (als Erbe) zufallen' # (MNY. 43: 158); **7.** 1519 k. 'büntetést szenved, lakol | büßen' (DebrK. 331); **8.** 1591 '⟨matematikában⟩ kivonás eredménye lesz, visszamarad | bleiben ⟨Math⟩' (Keresztesi: Mat. 168) **Sz:** ~**ék** 1138/ [SZN.] (MNY. 32: 131) (↑); 1372 u./ *maradec* 'utód | Nachkomme' (JókK. 156); 1416 u./² '(étel)maradvány | Überbleibsel' (MünchK. 21ra) | ~**ás** 1493 k. meg *maradasth* (FestK. 159) | ~**vány** 1562 *maraduanyrol* (MNY. 11: 130) | ~**i** 1843 *Marady* [SZN.] (MNY. 51: 228); 1861 *maradiak* (NSz.)

marad <FN> † **A:** 1470 *maradyara* (SermDom. 2: 760) **J:** 'utód | Nachkomme'

maraszt **A:** 1519 *marasztangya* (JordK. 87) **J:** **1.** 1519 'halaszt | verschieben' (JordK. 87) (↑); **2.** 1527 'marasztal; visszatart, tartóztat | zurückhalten; zu bleiben nötigen' (ÉrdyK. 653); **3.** 1550 'büntet, elítél | verurteilen ⟨im Zivilprozess⟩' (RMNY. 2/2: 73); **4.** 1552 'nyugtat | beruhigen' (Heltai: Dial. H7a) **Sz:** ~**al** 1604 *Marasztalom* (Szeneci Molnár: Dict.)

■ Bizonytalan eredetű szócsalád, esetleg örökség; a tagok talán uráli kori töből keletkeztek magyar képzővel. | (≡) A tőhöz vö. jur. *maře-* 'visszatart, megtart', ? *maru* 'kapzsi, fukar'; tv. *māraʔá-* 'megerősít'; kam. *māri* 'kapzsi, fukar' [uráli **m8r3-* 'visszatart']. (⊕) Az egyeztetés gyengéje, hogy megfelelőket csak nagyon távoli rokon nyelvekből lehet adatolni. További bizonytalanságot okoz, hogy a kikövetkeztetett alapjelentés – amely az egyeztetés előfeltétele – a magyarban nem mutatható ki. Az igék végződése *-d* gyakorító képző, ill. *-szt* műveltető képző; vö. *akad* : →*akaszt*.

■ A **marad** főnév származékszó. | (⊕) Az uráli töből *-d* deverbális névszóképzővel keletkezhett.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) A *marad* 7. jelentése, ill. a *maraszt* 3. jelentése valószínűleg különböző szószerkezetek, mint a *büntetésben marad* 'vezekel, lakol', *büntetésben maraszt* 'elítél', tkp. 'büntetésben hagy' hatására keletkezett. A *maradi* származékszó esetleg egy kitalált személynévből vált köznévvé, és az ún. beszélő nevek közé tartozik.

📖 NyK. 71: 101; TESz.; MSzFE.; EWUng.

maraszt → *marad*

maráz Δ **A:** 1211 ? *Moraz* [SZN.] (OkISz.); 1212/ ? *Maraz* [HN.] (Mező–Németh: SzSzHn. 53.); 1519 *maraz* (JordK. 45); 1805 *maráz* (NSz.) **J:** 'dér | gefrorener Tau, Reif'

■ Jövevényszó egy déli szláv nyelvből vagy a szlovákból. | (≡) Szbhv. *mráz* 'fagy; dér; hidegség, hűvösség'; szln. *mráz* 'hidegség, hűvösség; fagy', (N.) 'dér'; szlk. *mráz* 'ua.; fagy' [indoeurópai eredetű; vö. ném. (ófn.) *murg-fari* 'lehulló, lepotyogó; törékeny, morzsalékony'; albán *mar9* 'fagy']. (≈) Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. (⊕) A korábbi tulajdonnevek ugyanarra az etimonra mennek vissza, azonban szláv névadáson is alapulhatnak, így ezek az adatok a *maráz*-zal szótörténetileg nem feltétlenül fűgnek össze.

📖 Nyr. 32: 529; Kniezsa: SzlJsz. 329; TESz.; EWUng. • Vö. *zúzmaráz*

marázsa × **A:** 1728 *Marossaval* (MNY. 58: 106); 1788 *Marázskákat* (NSz.); NYJ. *brázsa*, *mereze*, *mrázsa* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1728 'egy fajta halászháló | Art Fischernetz' (MNY. 58: 106) (↑); **2.** 1903 'egy fajta varsa | Art Fischreuse' (NéprÉrt. 4: 224)

■ Szláv jövevényszó, esetleg román közvetítéssel is. | (≡) Szbhv. *mreža*; szlk. *mreža*; ukr. *мережа*; stb.: 'háló'; – vö. még rom. *mreajă*, [végartikulussal] *mreaja*, *mreaje*, (N.) *meréjă*, *îmbreajă*, *umbreajă* 'halászháló; varsa'. A szlávban indoeurópai eredetű; vö. gör. *βρόχος* 'hurok,

szem'; ír *braig* 'lánc'; stb. ☐ A nyelvterület nyugati és délnyugati részein valószínűleg a szerbhorvát volt az átadó nyelv, keleten és délkeleten ezzel szemben a román. A *marázsa* alak hangrendi kiegyenlítődéssel és a szó eleji mássalhangzótorlódás feloldásával keletkezett. A *marossa* ([1200 k.]: An. 44.) változat a *Maros* folyó nevének kölcsönzéséből keletkezhetett. A *meresse* és feltehetőleg a *brázsa* változat is a románból jöttek létre.

☞ Nyr. 31: 102; Kniezsa: SzlJsz. 884; TESz.; EWUng.

márc × **A**: 1138/ *marcium* [lat. -ium végződéssel] (MNY. 32: 133); [1237–1240] *Marcadou* [HN.] (PRT. 1: 786); 1405 k. *march* (SchlSzj. 1500.); 1795 *málcznak* (NSz.) **J**: 1. 1138/ 'méhsör | Met' (MNY. 32: 133) (↑); 2. 1884 'mézből készült, jeges üdítő ital | Honigwasser (Erfrischungsgetränk)' (Nyr. 13: 332)

■ Valószínűleg francia (ófr.) jövevényszó. | ☐ Vö. fr. (kfr.) *march*, *marc*, – fr. *marc*: 'törköly; gyümölcsbűz, gyümölcsvelő' [< fr. (ófr.) *marcher* 'lépked, megy, masíroz stb.'; feltehetőleg a szőlő taposására vonatkozik]. Az ófrancia alak **mars* lehetett, amelynek szövége a magyarban affrikálódással *c* lett; vö. →*árboc*, →*párduc* stb. Az időrendileg első magyar jelentés a 'mézüledék' lehetett.

☞ MNY. 26: 389; TESz.; EWUng. • Vö. *marcs*

marcangol → *marcong*

marcipán **A**: 1544 *marzapant* (Oklsz.); 1584 *martzeapan* (NySz.); 1600 k. *marzapántos* [sz.] (NySz.); 1704 *marzipánt* (Pusztai); 1753 *Marcafánokat* (NSz.); 1768 *marcza-fánkot* (NSz.) **J**: 'mandulából és cukorból készített édesség | Marzipan' #

■ Olasz (É.) jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | ☐ Ol. *marzapane*, (fri.) *marzepàn*, (R.) *marzipane* 'mandulából készült édes massa'; – vö. még ném. *Marzipan* 'ua.'. Az olaszban az arab *martabān* 'porcelánváza, serleg, kupa' [?'köznév a hindi *Martaban* [HN.] ' híres porcelángyárral rendelkező város a Bengáli-öbölnél' szóból]. Vö. még újperzsa *martabān* 'porcelánváza'. Az olasz szó azon a körülményen alapszik, hogy ez a fajta édesség ilyen korszakban, tálakban stb. őrződött meg. ☐ Megfelelői: fr. *massepain*; or. *mapyuan*; stb.: 'marcipán'. ☐ A *marcafánk* és a *marcapánt* változat népetimológiával keletkezett.

☞ MNY. 1: 164; TESz.; Pellegrini: Arabismi. 590; EWUng.

március **A**: 1416 u./² *Marcius* (MünchK. 2r); 1783 *Mártziusi* [sz.] (NSz.) **J**: 'az év harmadik, a tavasz első hónapja | März' #

■ Latin jövevényszó. | ☐ Lat. *Martius (mensis)* 'március' [< lat. *Mars* 'a háború istene az ókori Rómában']. ☐ Megfelelői: ném. *März*; fr. *mars*; stb.: 'március'. ☐ A szövégi *s*-hez vö. →*ámbitus*. ☐ Más, részben régi, részben nyelvjárási megnevezések: *böjtmáshó* tkp. 'a nagyböjt második hónapja' (1489 k.: MKsz. 1895: 110); *fűhegy* tkp. 'a fűszál hegye' (1539: CorpGr. 17); *harmadhó* tkp. 'harmadik hónap' (1810 k.: MNY. 61: 106), *tavaszelő* (1810 k.: MNY. 61: 106), *változó* tkp. 'változó(hó)' (1810 k.: MNY. 61: 106).

☞ Melich: SzlJsz. 1/2: 292; TESz.; EWUng.

marcona A: 1456 k. *morczona* (SermDom. 2: 368); 1470 *morchanaſagaert* [sz.] (SermDom. 2: 368); 1529 e. *marczonak* (VirgK. 129) J: <MN> 1. 1456 k. 'bohókás, tréfás <beszéd> | scherzhaft <Rede>' (SermDom. 2: 368) (↑); 2. 1470 'gyáva, kishitű | kleinmütig' (SermDom. 2: 368) (↑); 3. 1613 'értéktelen, jelentéktelen | wertlos' (NySz.); 4. 1750 'vad, kegyetlen, kemény | grimmig' (Wagner: Phras. 526); 5. 1829 'maró, égető <szer> | ätzend' (NSz.) | <FN> 1. 1549 'semmiség, hitványság | Kleinigkeit, Geringfügigkeit' (LevT. 1: 63); 2. 1604 'vad, dühösködő kis állat | wildes, wütendes kleines Tier' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1831 'marószőr | Ätzmittel' (Szily: NyÚSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Néhány jelentés esetleg a →*mar*¹, →*marcangol*, →*mord* hatására keletkezhetett. ⊕ A *marcangol* (→*marcong*) szóhoz való etimológiai kapcsolat nem meggyőző. ⊕ A szó ma csak a melléknévi 4. jelentésben ismert. ⊖ Esetleg idetartozik: ? (R.) *marconaság* 'kis jegy, folt' (1533: Murm. 1533.).

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

marcong Δ A: 1561 meg *marczongani* [sz.] (NySz.); 1602 *martzang* (NySz.); 1626–1627 *morczongattatni* [sz.] (NySz.); NYJ. *marconi* (OrmSz.) J: 'marcangol | zerfleischen'

marcangol [1] A: 1602 *Martzanglották* (NySz.); 1757 *marczangolása* [sz.] (NSz.); 1763 *martzonglásban* [sz.] (NSz.); 1787 *martzingolásomat* [sz.] (NSz.); 1817 *mortzongolják* (NSz.) J: 1. 1602 'foggal, körömmel, kézzel tépáz, szaggat | zerfleischen' # (NySz.) (↑); 2. 1878 'fogdos | wiederholt greifen' (Nyr. 7: 477)

■ A szócsalád alapja, a **marcong** származékszó. | ⊖ A →*mar*¹ 'harap, mar, csíp; szakít, széttép' szóból jött létre. A szóvég -ng gyakorító képző. A szó belseji c (< sz) ugyancsak gyakorító képző; az affrikálódáshoz vö. →*harcol*, →*henceg*.

■ A **marcangol** származékszó. | ⊕ A *marcong*-ból keletkezett gyakorító képzővel.

📖 TESz. *marcangol* a.; EWUng. • Vö. *mar*¹

márga A: 1774 *Márga* (NSz.); 1784 *Marga* (NSz.) J: 'szénsavas mészből és agyagból álló, sárgás v. szürke kőzet | Mergel'

■ Latin jövevényszó. | ⊖ Lat. *marga* 'fehér, krétaszerű föld, márgás talaj' [bizonytalan eredetű, talán egy kelta nyelvből származik]. ⊖ Megfelelői: ol. *marga*; sp. *marga*; stb.: 'márga, agyagos mészkő'.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

margaréta A: 1541 *margaretha* (KazK. 59); 1649 *margaritához* (NSz.); 1731 *margarétasoktól* [sz.] (OklSz.); 1885 *margarit* (NSz.); 1899 *margarett* (NSz.); NYJ. *margarëta* (ÚMTsz.) J: 1. 1541 'drágakő | Edelstein' (KazK. 59) (↑); 2. 1649 'gyöngy | Perle' (NSz.) (↑); 3. 1885 'a fészkesek közé tartozó, sárga közepű, fehér virágú, vadon is, kertekben is termő növény | Margerite' # (NSz.) (↑)

■ Latin jövevényszó, később a németből is. | ⊖ Lat. *margarita* 'gyöngy' [< gör. *μαργαρίτης* (*λίθος*) 'ua.']; – ném. *Margerite* 'réti margitvirág, papvirág, margaréta'. ⊖ Megfelelői: fr. *marguerite*, (R.) *margerite*, *margarite*; ol. *margherita*, (R.) *margarita*, *margareta* stb.: 'gyöngy, drágakő; margaréta'. A növénynév a franciában keletkezett. ⊕ A régi magyar *Margareta* [szN.] (1152: MNyTK. 80: 31); *Margarita* (1358: MNyTK. 80: 31) női nevek a lat. (e.) *Margareta* személynévből erednek.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *margarin*

margarin **A:** 1839 *margarin*-savannyá (Századunk 1839. jan. 21.: [1]); 1865 *margarinsav* (Babos: Közhszt.) **J:** 'főleg keményített növényi olajból előállított, vajszerű készítmény | Margarine' #

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Margarine*; ang. *margarine*; fr. *margarine*; stb.: 'margarin'. A franciából terjedt el [tudatos szóalkotás a fr. *acide margarique* 'margarinsav', tkp. 'gyöngysav' szószerkezet második tagja alapján, a kémiai szakkifejezéseknél szokásos *-in(e)* képzővel]. Vö. még gör. *μάργαρον* 'gyöngy'. (⇒Δ) A magyarba elsősorban a németből került át. (≈) Tisztázatlan idetartozású: *margenád* 'növényi olaj' (1795–1799: MNy. 88: 510).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ecet*, *margaréta*

margó **A:** 1570 *margoiara* (Nyr. 94: 231) **J:** 'üres hely a papírlap szélén, lapszél | freibleibender Rand des Papierbogens'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *margo* 'szél, perem; elhatárolás, korlátozás' [indoeurópai eredetű; vö. óész. germ. *mōrk* 'erdő a határon'; gót *marka* 'határszél, mezsgye; határ'; stb.]. (≈) Megfelelői: ném. *Marge* 'szél, perem, szegély <papírlapé>; értékkülönbség'; fr. *marge* 'ua.; szabad tér, játéktér, mozgástér'; stb.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *márka*², *márki*, *mars*, *morkoláb*¹, *stájer*

marha **A:** 1358 *Marhas* [SZ.] [SZN.] (MNy. 63: 368); 1372 u./ *marchauval* (JókK. 70); 1456 k. *morhactol* (SermDom. 1: 308); 1566 *márha* (Heltai: Fab. 38) **J:** <FN> **1.** 1358 ? 'vagon; kincs | Vermögen; Schatz' (MNy. 63: 368) (↑); **2.** 1372 u./ 'ua.' (JókK. 70) (↑); **3.** 1508 'ingóság | bewegliches Gut' (MNy. 9: 86); **4.** 1533 'áru | Ware' (Murm. 401.); **5.** 1540 ? 'jószág, háziállat | Vieh' (KL. 222.), 1585 'ua.' (Cal. 55); **6.** 1587 'szarvasmarha | Rindvieh' # (MNy. 59: 485); **7.** 1779 u. 'nagyon buta ember | stockdummer Mensch' # (NSz.) | <MN> **1.** 1721 'rendkívül nagy | außerordentlich groß' (MNy. 58: 106); **2.** 1786 'hülye | blöd' # (NSz.); **3.** 1791 'erős | stark' (NSz.); **4.** [hsz-i értékben] 1908/ 'nagyon | sehr' # (Zolnay–Gedényi) **Sz:** ~**ság** 1780 k./ *marhaság* 'hülyeség, ostobaság | Blödsinn' (NSz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (ófn.) *marchat* 'kereskedelem, üzlet; vásár, piac; áru', (kfn.) *marcht* 'vásár, piac; szakmai kiállítás, kereskedelem, üzlet; áru; vásárhely, mezőváros', (baj.-osztr.) *mōrkx* 'vásár, piac, szakmai kiállítás', (kor. úfn. h.) *markcht* 'vásár, piac', – ném. *Markt* 'makk' [< lat. (vulg.) **marcatu*s 'árukereskedelem; nagy vásár, búcsú']. (Δ) A szövegi *t* a német szóban tárgyragként értelmezett és elvonatkoztatott. A főnévi 4., 5. jelentések keletkezésének oka az lehetett, hogy a szarvasmarha egykor a legfontosabb kereskedelmi áru volt. A főnévi 6. jelentés és a melléknévi 2. jelentés metafora a főnévi 5. jelentés alapján. (Δ⇒) A magyarból: szb hv. *marva*, (N.) *márha* '(szarvas)marha'; szln. (V.) *márha* 'ua.'; rom. *marfă* 'áru'.

📖 Nyr. 45: 340; UngJb. 2: 91; ALH. 1: 373; Kniezsa: SzlJsz. 884; TESz.; EWUng. • Vö. *markotány*, *masamód*

máriás¹ × **A:** 1639/ *Máriást* (MNy. 80: 254); 1699 *máriást* (MNy. 80: 254); 1735 *marjást* (MNy. 58: 106) **J:** <FN> 1639/ 'tizenhét, később húsz krajcár értékű, Szűz Máriát ábrázoló régi ezüstpénz | altes silbernes Geldstück mit Marienbild' (MNy. 80: 254) (↑) | <MN> 1793 'Szűz Mária képével díszített | mit einem Marienbild geschmückt' (NSz.)

■ Származékszó. | (Δ) A *Mária* [SZN.]-ból keletkezett *-s* névszóképzővel. A megnevezés arra utal, hogy az érme egyik oldala Szűz Mária képével volt díszítve. Hasonló szemlélethez vö.

→forint, →korona stb.

📖 NéNy. 2: 52; TESz.; EWUng. • Vö. *maca, máriaüveg, üdvözlég*

máriás² Δ **A:** 1787 *máriást* (NSz.); 1805 *Márjást* (NSz.); 1857 *mariás* (NSz.) **J:** 'egy fajta kártyajáték; az egy kézben levő, egyszínű király és felső együtt | Art Kartenspiel; König und Ober gleicher Farbe in einer Hand'

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (B.) *mariasch* 'két személyes kártyajáték; házasság', – ném. *Mariage* 'házasság; egy kézben ugyanolyan színű király és dáma' [< fr. *mariage* 'házasság; találkozó, összejövétel; király és dáma egy kézben <a kártyajátékban> stb.']. (≈) Megfelelői: szbhv. *marijaš*; cseh *mariáš*; stb.: 'egy fajta kártyajáték'.

📖 TESz.; EWUng.

máriaüveg **A:** 1820 *Máriaüveget* (NSz.) **J:** 'gipszkristályból v. csillámból hasított lemez | Marienglas' – De vö. 1786 *Mária üvegének*-is 'ua.' (NSz.)

■ Német mintára keletkezett részfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Marienglas* 'átlátszó alabástromgipsz' [a lat. (ú.) *glacies Mariae* 'ua.', tkp. 'Mária jege' alapján]. (⊕) A megnevezés alapja az lehetett, hogy a nép sokáig a szüziesség szimbólumának tekintette a színtelen, átlátszó kristálylemezeket, ill. az, hogy ezekkel a finomra hasított lemezekkel fedték be régebben a Mária- és általában a szentképeket. (⊕) A magyarban a *Mária* [SZN.] + →*üveg* szavak összetétele.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *máriás¹, üveg*

marjít → *marjul*

marjul × **A:** 1560 k. *maryulas* [sz.] (GyöngySzt. 4557.); 1784 *marúlni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 25); 1800 *morjulás* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1560 k. 'kificamodik | verrenkt werden' (GyöngySzt. 4557.) (↑); 2. 1893 e. 'kisebesedik; felhorzsolódik | wund werden; sich aufreiben' (MTsz.)

marjít × **A:** 1838 *Marjít* (Tzs.); NYJ. ki-*maritt* (MTsz.) **J:** 'kificamít | verrenken'

■ Származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A szótó ismeretlen eredetű. A szóvég *-ul* visszaható igeképző, ill. *-ít* műveltető igeképző. A szó belseji *j* szervetlen; vö. →*eper*, →*virrad* stb. A *marjul* 2. jelentése metonímia.

📖 TESz.; Benkő: FiktI. 132; EWUng.

márka¹ **A:** 1533 *markanak* (Murm. 2602.); 1743 *Márk-ban* (NSz.); 1760 *Márkát* (NSz.); 1796 *mark* (NSz.) **J:** 1. 1533 'régi súly- és pénzegység | alte Gewichts- und Münzeinheit' (Murm. 2602.) (↑); 2. 1881 'régi német, finn stb. pénznem | alte Währungseinheit in Deutschland, Finnland' # (NSz.)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Mark* 'régi súlymérték; 1873-tól német pénzegység'; fr. *marc* 'régi súlymérték, egy fél font arany v. ezüst', *mark* 'német márka'; szbhv. *marka* 'ua.'; or. *marka* 'ua.'; stb. Vö. még lat. (k.h.) *marca* 'súlymérték és pénzegység' [germán eredetű; vö. óész. germ. *merki* 'ismertetőjel, ismertetőjegy'; ném. (ófn.) *marc* 'jel, bizonyíték'; stb.]. Egy pénznem megnevezéseként keletkezett a németben a ném. *Marke* 'jel, jelzés, jelölés; árumegnevezés stb.'

szóból; vö. →*márka*². (⇒△) A magyarba a középlatinból, magyarországi latinból került. (△) A *márk* változat külön átvétel a németből.

📖 TESz.; LinguaNostra 37: 74; EWUng. • Vö. *márka*²

***márka*² A:** 1854 *Marke* [ES. NEM M.] (Heckenast: IdSzT.); 1858 *markkal* (NSz.); 1865 *márkot* (NSz.); 1904 *márka* (Radó: IdSz.) **J:** 1. 1854 ? 'emlékeztető jel | Merkzeichen' (Heckenast: IdSzT.) (↑), 1917 'ua.' (Horovitz: IdSzMagy.); 2. 1858 'levélbélyeg | Briefmarke' (NSz.) (↑); 3. 1906 'fajta, főleg áruk értékcsoportja | Fabrikat' # (NSz.); 4. 1917 'védjegy, árujegy | Warenzeichen' (Horovitz: IdSzMagy.) **Sz:** ~s 1947 *márkás* 'első osztályú, elsőrendű | erstklassig' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Marke*, (R.) *mark*: 'jel, jelzés, jelölés; sajátos jegy, jelzés; áruvédjegy, márkajelzés; osztály, minőség; (levél)bélyeg' [< fr. *marque* 'egy árura rakott jelzés; ismertetőjel, ismertetőjegy']. (≈) Megfelelői: szbhv. *marka*; cseh (N.) *marka*; stb.: '(levél)bélyeg; áruvédjegy, márkajelzés; osztály, minőség'. (△) A *márka* alak hanghelyettesítéssel keletkezett, esetleg a →*márka*¹ hatására; vö. →*cérna*, →*ciha* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *margó*, *márka*¹, *markíroz*

***markáns* A:** 1875 *markans* (VasárnapiU. 1875. szept. 5.: 571); 1888 *markans* (NSz.); 1898 *markánsan* (NSz.) **J:** 'határozott, jellegzetes | markant'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *markant* 'feltűnő, szembeötlő; erősen jellegzetes' [< fr. *marquant* 'ua.']. (≈) Megfelelői: szbhv. *markantan*; cseh *markantní*; stb.: 'ua.'. (△) Az *ns* végződés latinositással jött létre; vö. →*briliáns*, →*frappáns* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *markíroz*

***márki* A:** 1658 *Marques* [ES. NEM M.] (Horváth M.: NEI. 136); 1664 *markiss* (Horváth M.: NEI. 136); 1907 *márki* (NSz.) **J:** 'francia, olasz, spanyol v. angol örgróf | Marquis'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Marquis*; ang. *marquis*; fr. *marquis*; stb.: 'márki'. A franciából terjedt el [< fr. (ófr.) *marchis* 'örgróf' < ol. *marchese* 'ua.']. (⇒△) A magyarba főleg a franciából került.

📖 EWUng. • Vö. *margó*

***markíroz* Δ A:** 1802 *markírozásnak* [sz.] (NSz.); 1837 *markírozó* [sz.] (NSz.); 1890 *majgérozó* (NSz.) **J:** 1. 1802 'kiemel, hangsúlyoz | hervorheben, betonen' (NSz.) (↑); 2. 1837 'jelez, érzékeltet | andeuten' (NSz.) (↑); 3. 1844 'jelöl, jellemez; megjelöl, jellel ellát | charakterisieren; mit einem Zeichen versehen' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *markieren* 'jellel ellát, kihangsúlyoz; sejtet, jelez, utal'; stb. [< fr. *marquer* 'megjelöl, jelzéssel ellát']. (≈) Megfelelői: szbhv. *markirati* 'megjelöl, jelöléssel ellát'; cseh (N.) *markýrovat* 'színel, tettet'; stb. (⊂) Idetartozik: *demarkációs* 'sérült, elhalt köztöszövetből elvezethető <folyam, folyó, áramlás>' (1912: RévaiLex. 5: 414); 'ellenséges felek közt fegyverszünet alkalmával kijelölt ideiglenes <határvonal>' (1922: Nyr. 51: 48); a nemzetközi megfelelőkhöz vö. ném. *Demarkation*; fr. *démarcation*; stb.: 'határ, határrögzítés'.

📖 TESz., *demarkációs* a. is; EWUng. • Vö. *márka*², *markáns*

markotány Δ **A:** 1664 *markatan* (Horváth M.: NEI.); 1689 *markotány-szekere* (Monírók. 23: 36) **J:** 'a katonáknak a táborban ételt, italt stb. árusító kereskedő | Marketender'

markotányos Δ **A:** 1705 *markotányossa*, *markotányos-szekere* (Pusztai); 1790 *margatányosok* (NSz.) **J:** 'a katonáknak a táborban ételt, italt stb. árusító kereskedő | Marketender'

■ A szócsalád alapja, a **markotány** német jövevénytörzs. | (≡) Ném. (R.) *marckadant*, *marcodant*, – ném. *Marketender*: 'földművelés' [< ol. (R.) *marcatante* 'kereskedő']. (≈) Megfelelői: holl. *marketenter*; cseh *markytán*; stb.: 'markotányos, kantinos'. (⊕) A német kifejezés szóvégi *t*-jét a magyarban mint akkuzatívusz ragot fogták fel és vonatkoztatták el.

■ A **markotányos** származéktörzs. | (⊕) A *markotányos* a *markotány* származéktörzsa, az *-s* névszóképzővel a magyar foglalkozásnevek rendszerébe illeszkedik; vö. →*csaplár* ~ *csapláros*, →*esztergár* ~ *esztergályos*.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartozik: (R.) *marketanter* 'ua.' (1645–1646: Horváth M.: NEI.), ez a ném. (R.) *marckatenter* 'ua.' szóból ered. (≈) Esetleg ugyanerre az etimonra megy vissza: ? *markado* 'közvetítő, ügynök' (1537: Horváth M.: NEI.).

📖 MNy. 54: 537; TESz.; EWUng. • Vö. *marha*

markotányos → *markotány*

marmelád Δ **A:** 1820 *Marmeládok* (NSz.); 1834 *mármelád* (NSz.); 1847 *marmelád* (NSz.); NYJ. *marmaládé* (Bálint: SzegSz.) **J:** '(üzemileg készített) gyümölcsíz | Marmelade'

■ Német jövevénytörzs. | (≡) Ném. *Marmelade*, (R.) *marmelad*: 'besűrített, cukrozott gyümölcskása' [< fr. *marmelade* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ang. *marmalade*; or. *mapmelad*; stb.: 'ua.'.

📖 TESz.; EWUng.

márna **A:** 1590 *Maarna* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 90 [o: 80]); 1793–1797 *Marina* (Herman: HalK. 2: 811) **J:** 'a pontyfélék családjába tartozó megnyúlt, hengeres testű hal | Flußbarbe (Barbus barbus)'

■ Jövevénytörzs egy déli szláv nyelvből vagy a szlovákból. | (≡) Szbhv. *mrena*; szln. *mrena*; szlk. *mrena*: 'márna' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. (⊕) A *márna* alak az eredeti *marina* változatból keletkezett második nyílt szótagbeli hangzókiegészítéssel és pótlónyúlással.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 329; TESz.; EWUng.

maródi × **A:** 1704 *maródikot* (Pusztai); 1785 *marode* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1704 'beteg, menetképtelen katona | kranker, marschunfähiger Soldat' (Pusztai) (↑); **2.** 1767 'csapatától elmaradt, fosztogató katona, martalóc | Marodeur' (Pápai Páriz–Bod: Glossariolvm 607) | <MN> 1705 'menetképtelen (katona); beteg, gyengélkedő | marschunfähig (Soldat) revierkrank' (Pusztai)

■ Német jövevénytörzs. | (≡) Ném. *marode* 'menetképtelen', (R. au.) '(járó)beteg', (baj.-osztr.) *marodi* 'beteges, legyengült', – ném. *Marodeur* 'csapatától elmaradt, fosztogató katona' [< fr. *maraud* 'gazember', ill. *maraudeur* 'fosztogató katona']. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *màrōd*, *marōdēr*; cseh (N.) *marod*, *marodēr*; stb.: 'beteg, legyengült', 'beteg katona; martalóc,

fosztogató, katonaszökevény’. ⊕ A szóvégi *i* bajor-osztrák közvetítésre utal; vö. →*gázsi*, →*módi* stb.

📖 TESz.; EWUng.

marok [4] **A:** [1237–1240] ? *Moruc* [SZN.] (PRT. 1: 776); 1376 *Beumorkow* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1395 k. *marok* (BesztSzj. 110.); 1633–1634 *Marékni* [sz.] [SZN.] (NySz.); 1789 *marakkal* (NSz.); 1797 *mark* (NSz.) **J: 1.** [1237–1240] ? ’behajlított tenyér, marok; maroknyi, néhány | die hohle Hand; eine Handvoll’ # (PRT. 1: 776) (↑), 1376 ’ua.’ (Oklsz.) (↑); **2.** 1513 ’learatott gabona, len stb. ölbe szedett mennyisége | halbe Garbe, Hocke’ (NagyszK. 75); **3.** 1585 ’görög pénz és súlymérték egysége, drachma | Drachme’ (Cal. 342); **4.** 1604 ’az ökölbe szorított marok szélessége mint hossz mérték | Faust als Längenmaß’ (Szcenci Molnár: Dict. *Decadórus* a.) **Sz: markú** [csak szókapcsolatban] 1376 [SZN.] (Oklsz.) (↑) | **markos** 1424 ? *Markos* [SZN.] (Oklsz.); 1604 *markos* <MN> (NySz.) | **markol** 1529 *maroklatjaiglan* [sz.] (Radvánszky: Csal. 2: 4) | **markolat** 1529 (Radvánszky: Csal. 2: 4) | ~**nyi** 1585 *maroknyi* (Cal. 342)

■ Örökség, ugor kori tövel, magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. osztj. (Trj.) *murəs* ’egy fajta mérték’, (Ko.) *murəs* ’a tenyér alsó része és a felemelt hüvelykujj hegye közti terület’ [ugor **mðrɜ* ’üres kéz, tenyér’]. ⊕ A szóvég *-k* névszóképző; vö. →*farok*. A testrésznevekhez mint mértékjelölőkhöz vö. →*arasz*, →*hüvelyk* stb. A 3. jelentés metonímia. ⊕ A →*mar*¹ szóból való magyarázata terminológiai okokból kevésbé valószínű.

📖 NytudÉrt. 40: 227; TESz.; MSzFE.; NytudÉrt. 84: 61; EWUng. • Vö. *szűkmarkú*

maróni Δ **A:** 1788 *Maronenek* [*maronen* □] (NSz.); 1854 *Marone* [ES. NEM M.] (Heckenast: IdSzT.); 1865 *marrone* [ES. NEM M.] (Babos: KözhSzt.); 1879 *Maroni* (NSz.); 1904 *maróni* (Radó: IdSz.) **J:** ’nagy szemű gesztenye | Edelkastanie’

■ Olasz (É.) jövevényszó, esetleg a németből is jöhetett. | ⊕ Ol. *marrone*, (rom.) *maron*, (vel.) *maróni* [többes szám], (fri.) *maróni* [többes szám], (R.) *marone*, *maroni* [többes szám]: ’szelídesztenye’, szintén a velenceiben ’sült gesztenye’, szintén az ol. (R.) ’szelídesztenyefa’ is; – vö. még ném. *Marone* ’szelídesztenye’, (au.) *Maroni* [többes szám] ’ua.’. Az olaszban a lat. (k.) *marro*, *marronem* [tárgyeset] ’ua.’ szóból ered. ⊕ Megfelelői: ang. *maroon*; fr. *marron*; stb.: ’szelídesztenye, maróni’. ⊕ A *maronen* változat a németre, a szóvégi *i*-s változat az olasz többes számú alakra megy vissza.

📖 MNyTK. 73: 15; TESz.; EWUng.

mars **A:** 1676–1678 *mars* (MNy. 88: 510); 1770 *Mársot* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1676–1678 ’menetelés, (hadi) menet | Marsch als Fortbewegung einer Truppe’ (MNy. 88: 510) (↑); **2.** 1746 ’induló (zene) | Marsch (Musik)’ (NSz.) | <isz> 1755 ’indulj!, lódulj! | marsch!, pack dich!’ # (NSz.)

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. *Marsch* ’a katonák járásmódja; egy katonai egység haladása; egy fajta zenedarab’, *marsch* ’előre!, el!’ (B.) ’indulj!, lódulj!’ [< fr. *marche* ’járás, lépés; egy katonai egység haladása’]. ⊕ Megfelelői: ang. *march*; cseh (N.) *marš*; stb.: ’menet(elés), induló’. ⊕ A magyarba katonai műszóként került osztrák közvetítéssel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *alómars*, *márc*, *margó*, *marsruta*, *masíroz*

marsall A: 1561 *Marschall* (Horváth M.: NEI.); 1579 *landmarschalk* (Horváth M.: NEI.); 1586 *marsal* (Horváth M.: NEI.); 1670 *marechall* (Horváth M.: NEI.) **J: 1.** 1561 'a lovasság v. az egész hadsereg legfőbb parancsnoka; tábornagy | oberster Befehlshaber der Reiterei od. der ganzen Armee; (General)feld-marschall' (Horváth M.: NEI.) (↑); **2.** 1793 'vezető, vezér | Führer, Anführer' (NSz.); **3.** 1879 'vezető udvari tisztségviselő | Hofmarschall' (NSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *mareschall, marschalk, marschall* 'lovázmester, isztállómester; legfőbb parancsnok <lovasságé>; udvarnagy', – ném. *Marschall* 'legmagasabb katonai cím' [< ném. (ófn.) *marah* 'ló' + *scalch* 'szolga, szolgáló', később a visszavett fr. *maréchal* 'tábornagy, udvarnagy' hatására]. (≈) Megfelelői: ang. *marshal* 'tábornagy, udvarnagy'; szbhv. *maršal* 'tábornagy, udvarnagy'; stb. (△) A magyar alakváltozatok többszörös átvételre mutatnak. – A (R.) *marsalek* 'elnök; lengyel udvarnagy' (1657: StSl. 27: 331) a le. *marszalek* 'ua.; tábornagy, udvarnagy' szóból keletkezett.

📖 D. Éltés: FrSz. 74; Bárczi: FrJsz. 34; TESz.; EWUng.

marsruta Δ A: 1704 *marsruttát* (MNY. 61: 476); 1705 *marssultájokrul* (Horváth M.: NEI.); 1705 *marsrutáját, marsutája* (MNY. 61: 476); 1835 *Marsóta* (Kunoss: Gyal.) **J: 1.** 1704 'katonai menet megszabott rendje, útiránya | Marschroute' (MNY. 61: 476) (↑); **2.** 1858/ 'úti terv | geplanter Reiseweg' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Marschroute* 'előírt gyaloglás' [< ném. *Marsch* 'egy katonai egység haladása' + *Route* 'útvonal, útirány, a menetelő útvonala']. (≈) Megfelelői: szbhv. *marš-ruta*; or. *mapupym*; stb.: 'menetirány, útirány'. (⇒△) A magyarba katonai műszóként került az osztrákból. (△) A szóvégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mars, rutin*

mart × A: 1215/ *Mogos Mortu* [HN.] (VárReg. 184.); 1230/ *Kundurmart* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 486); 1395 k. *morth* (BesztSzj. 242.) **J: 1.** 1215/ 'kis hegy, domb, emelkedés | Hügel, Erhöhung' (VárReg. 184.) (↑); **2.** 1395 k. 'vízpart | Ufer' (BesztSzj. 242.) (↑)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (△) Főnevesült befejezett melléknévi igenév lehet *-t* képzővel a →*mar*¹ 'harap, elszakít; megsebez, megsért' szóból; vö. →*kert, sült* (→*sült*). Eredetileg a vízáramlás által kivájt folyópart oldalára utalhatott. Hasonló szemlélethez vö. (N.) *marás* 'víz által kivájt mélyedés a folyómederben' (ÚMTsz.). (△) A →*part* szóval való azonosítása téves.

📖 MNY. 52: 446; TESz.; NytudÉrt. 88: 49; MNY. 87: 462; EWUng. • Vö. *mar*¹

márt A: 1416 u./¹ *marŁad* [*márt* □] (BécsiK. 5) **J: 1.** 1416 u./¹ 'folyékony, híg anyagba beletartva azzal átitat, megnedvesít, azt felitatja | (ein)tauchen, tunken' # (BécsiK. 5) (↑); **2.** 1547 '⟨gyertyát⟩ mártogatással készít | (Kerzen) ziehen' (MNY. 25: 310); **3.** [(bele)~ja vmibe magát] 1598 'illetéktelenül beleavatkozik vmibe | sich unbefugt in etw einmischen' (NySz.); **4.** 1780 k. '⟨kést, szúró fegyvert⟩ beledöf vkibe, vmibe | stoßen ⟨Messer, Stichwaffe⟩' (NSz.); **5.** 1851 '(gyakran) mos | (oft) waschen' (Erdélyi: Köz. 409) **Sz: ~ás** 1585 *Martas* '(le)merülés, alámerülés, belemártás | Tauchen, Tunken' (Cal. 1070); 1604 'szósz | Soße' (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Örökség, ugor kori tő magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (T.) *mōrs-* 'alámerít, alámerül', (KL.) *mur-* 'süllyed, elmerül <tárgyatlan>; osztj. (V.) *māra-* 'nedves lesz', (É.) *mārət-* 'merít, márt, bemezt' [ugor **marz-* 'alámerít, alámerül'; a palatális párhuzamossághoz vö. →*mer*¹]. A szóvég *-t* mozzanatos vagy műveltető képző; vö. →*arat, foszt* (→*foszlik*) stb.

martalék **A:** 1527 *martaleekot* (ÉrdyK. 414) **J:** 1. 1527 'húsdarab | Stück Fleisch' (ÉrdyK. 414) (↑); 2. 1565 'konc, zsákmány | Beute' (NySz.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*mar*¹ 'harap, elszakít' szóból keletkezett. A szóvég *-lék* névszóképző; vö. *főzelék* (→*fő*¹), *ázalék* (→*ázik*) stb. A szó belseji *t* jellege és funkciója bizonytalan, úgy egy melléknévi igenévképző, mint E/3. személyű múlt idő jel is lehet. A hangalakot a →*martalóc* szó is befolyásolhatta.

📖 MNy. 52: 440; TESz.; EWUng. • Vö. *mar*¹

martalóc **Δ A:** 1494 *marthalowch* (Neumann: Registrum 1157.); 1538 *Martholoczy* [lat. -y végződéssel] (Oklsz.); 1544–1546 *martuluzi* [lat. -i végződéssel] (MonÍrók. 1: 161); 1553 u. *martolósokkal* [✂] (MonÍrók. 3: 90); 1554 *martalozok* (LevT. 1: 133); 1818 *Martallótz* (NSz.) **J:** 1. 1494 'keresztényekből szervezett török gyalogsági csapatnem katonája | Soldat einer türkischen Truppengattung aus zwangsseingezogenen Christen' (Neumann: Registrum 1157.) (↑); 2. 1578 'útonálló; emberrabló | Straßenräuber; Menschenräuber' (NySz.)

■ Oszmán-török jövevényszó, valószínűleg szerbhorvát közvetítéssel is. | ≡ Oszm. (R.) *martolos* 'keresztény katona a török seregben, keresztény dunai hajós török szolgálatban'; – vö. még szbhv. (R.) *martòlos*, *martòloz* 'egy fajta török gyalogos katona, emberrabló'; stb. Az oszmánban valószínűleg az újgör. *μαρτωλός* 'tévelygő bűnös', ahol a 'tévelygés, bolyongás' szó a nem keresztény seregben való szolgálatra utalhatott. ≈ Megfelelői: ol. (R.) *martalosso* 'zsoldos'; rom. (R.) *martalog* 'keresztény katona török szolgálatban'; szln. (R.) *martolòs* 'emberrabló'; stb. ⊕ A szóvégi *c*-hez vö. →*árboc*, →*párduc* stb.

📖 MNy. 7: 37; Kniezsa: SzlJsz. 690; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 268; GPann. 2: 18; EWUng.

mártír **A:** 1024/ *3enthadrianmartyr* [HN.] (MNL (OL) Dl. 207200); 1335 Adoryan *martir* [HN.] (NévtVizsg. 34); 1372 u./ *martyroknak* (JókK. 37); 1489 k. *martel* (MKsz. 1895: 108); 1518 k. *martel* (SándK. 15); 1641 *martéliok* (NySz.); 1723 *mártyr* (Farkas: GLEL.); 1795 k. *Mártír* (NSz.) **J:** 1. 1335 'vértanú | Märtyrer' (NévtVizsg. 34) (↑); 2. 1841 ? 'magát feláldozó személy; a saját áldozatkészségét kimutató személy | sich opfernde Person; seinen Opferwillen bekundender Mensch' (NSz.), 1847 'ua.' (NSz.)

mártírom † **A:** 1495 e. *martiromoknac*, *matírūfag* [sz.] (GuaryK. 74); 1708 *Mártírom* (Pápai Páriz: Dict.) **J:** 'vértanú | Märtyrer' **Sz:** ~**ság** 1495 e. 'vértanúság | Martyrium' (GuaryK. 74) (↑)

mártírium **Δ A:** 1792 *Martyrium* (Mindszenti: ReligHistLex. 1: 221); 1869 *Mártirium* (Hon 1869. aug. 17: 2); 1877 *martirium* (Ellenőr 1877. okt. 9: 1); 1930/ *mártíriumot* (NSz.) **J:** 1. 1792 'vértanúság | Martyrium {als Leiden}' (Mindszenti: ReligHistLex. 1: 221) (↑); 2. 1793 'vmely vértanú emlékhelye | Gedenkstätte eines Märtyrers' (Mindszenti: ReligHistLex. 2: 541)

■ Latin jövevényszó. | ≡ Lat. (e.h.) *martyr* 'vértanú, mártír' [< gör. *μαρτυρ* '(vér)tanú', ez a gör. *μαρτυς* 'tanú; tanúságtétel, tanúskodás' szó változata] | lat. *martyrum* [a lat. *martyr* többes szám birtokos esete] | lat. (e.h.) *martyrium* 'vértanúság, mártírium' [< gör. *μαρτύριον* 'tanúskodás, vértanúság, mártírium']. ⊕ A *mártírom* ~ *mártírium* a lat. *martyr* többes szám birtokos esetének igen gyakori használatára vezethető vissza; vö. lat. (e.) *sepulchra Martyrum* 'mártírsírok', *memoria Martyrum* 'a mártírok emléke'; stb. ≈ Megfelelői: ném. *Märtyrer*, *Martyrium*; fr. *martyr*, *martyre*; stb.: 'vértanú, mártír', 'vértanúság, mártírium'. ⊕ A *mártír* néhány változata elhasonulással keletkezett.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 344; TESz.; Farkas: GLEl.; EWUng.

mártírium → *mártír*

mártírom → *mártír*

márvány **A:** 1417 *Marmankw* [sz.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 717); 1441 *Marwankw* [HN.] (OklSz.); 1484 *Marwanyos* [sz.] [szn.] (OklSz.); 1528 *maruā* kőből (SzékK. 244) **J:** 1. 1417 'egy fajta kristályos mészkő | Marmor' # (Csánki: TörtFöldr. 2: 717) (↑); 2. 1787 'játékgolyó | Spielkugel' (NSz.)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Marmor* 'egy fajta mészkő', (baj.-oszt.) *marwel*, *marmel* 'ua.', (R.) 'játékgolyó'; fr. *marbre* 'márvány'; ol. *marmo* 'ua.'; szbhv. *mramor* 'ua.'; or. *μαρμαρος* 'ua.'. Vö. még lat. (h.) *marmor* 'ua.' [< gör. *μάρμαρος* 'kő, sziklatömb; márvány']. (⇒△) Az átadó nyelv bizonytalan, esetleg a német lehetett. (△) A szóvég problémás; de vö. →*mordály*.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

marxista **A:** 1873 *Marxisták* (MUjs. 1873. szept. 16.: [2]); 1897 *Marxisták* (PallasLex.) **J:** <FN> 1897 'a marxizmus híve, követője | Marxist' (PallasLex.) (↑) | <MN> 1903 'a marxizmusra vonatkozó, avval kapcsolatos | marxistisch' (MunkásmozgTört. 3: 173)

marxizmus **A:** 1896 *Marxizmus* (MSion 10: 692); 1899 *Marxizmus* (Népszava 1899. máj. 26.: 4) **J:** 'Marx, Engels és Lenin filozófiai, közgazdaságtani és politikai nézeteinek összefüggő rendszere; a kommunista világnézet elmélete | Marxismus'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Marxist*; ang. *Marxist*; fr. *marxiste*; stb.: 'marxista' | ném. *Marxismus*; ang. *Marxism*; fr. *marxisme*; stb.: 'marxizmus'. Ezek Karl Marx (1818–1883) családnevére mennek vissza. A 'marxista' jelentésű szó elsőként a franciából mutatható ki. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből kerültek át. (△) A *marxista* szóvége latinosítás eredménye; vö. →*kommunista*. Hasonló szavakhoz vö. *leninizmus* (1925: Sztálin: Leninizmus 16); *leninista* 'leninista <ember>; lenini(sta) <mn>' (1925: Sztálin: Leninizmus 33).

📖 TESz., *leninizmus* a. is; EWUng.

marxizmus → *marxista*

más **A:** 1372 u./ *azmaf* (JókK. 122.); 1535 *maaf* (Ozorai: Vit. C1b) **J:** <NM> 1. 1372 u./ 'következő, második | folgender' (JókK. 122.) (↑); 2. 1372 u./ 'nem ugyanolyan | anderer' # (JókK. 11) | <FN> 1. [birt. személyjellel] 1493 'másolat | Abschrift' (Zolnai Gy.: Nyelveml. 156); 2. 1527 'hasonmás <személyé>' | *Ebenbild* (ÉrdyK. 529); 3. 1573 'válasz | Antwort' (RMNy. 3/2: 97); 4. 1577 k. 'méhlepény | Mutterkuchen' (OrvK. 376) | <MN> 1873 'múlt, elmúlt | vergangen' (Nyr. 2: 324) **Sz:** ~**ik** 1372 u./ *mafyk* (JókK. 11) | **meg-ít** 1595 *Meghmasetäni* [sz.] (Ver. 64.) **R:** ~**ként** 1416 u./³ *Maskent* (AporK. 59)

■ Örökség, finnugor kori tő, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (T.) *māt* 'második, másik'; ? osztj. (Trj.) *mākj* 'előbb, korábban, valamikor, ezelőtt'; zürj. (Sz.P.) *mēd* 'másik, második'; votj. (Sz.) *mjd* 'másik'; cser. (KH.) *molâ* 'ua.'; finn *muu* 'ua.'; lp. (norv.) *nub'be* 'egy

a kettő közül; más(ik), második; legközelebbi' [fgr. **mu* 'más(ik)', '? ez, az, egyik, másik']. ⑤ Feltehetőleg egy mutató névmásból keletkezett. A jelentésfejlődéshez vö. →*az*¹, →*egyéb*; vö. még finn *tuo* 'az' : *toinen* 'másik'; osztj. (É.) *mōyal* 'az; többi'; stb. A szóvég valószínűleg -s melléknév képző. A főnévi jelentések az eredeti névmási 1., 2. jelentésből keletkeztek. A 4. jelentés arra utal, hogy a méhlepény a gyermek születése után másodikként hagyja el az anyaméhet.

📖 Szinnyei: NyH.; MNy. 51: 185; TESz., *mása* a. is; MSzFE.; EWUng. • Vö. *egymás*, *egyre-másra*, *-fajta*, *fele-*, *-féle*, *hason-*, *kép-*, *ma*, *már*, *más-*, *másod*, *másol*, *mássalhangzó*, *másutt*, *monnal*, *monnó*, *név-*

más-

I. ~világ A: 1416 u.² *mas uilagnac* (MünchK. 79va) **J:** 'túlvilág | Jenseits' # | **~állapot A:** 1693/ *más- Állapotban* (MNy. 74: 510) **J:** 'terhesség | Schwangerschaft'

II. ~fél A: 1435 *Masfel* [SZN.] (MNy. 67: 234); 1507 *maffel* (NyIrK. 6: 187) **J:** 'egy és fél | anderthalb' # | **~nap A:** 1519 *maf nap* (JordK. 371) **J:** <HSZ> 1519 'a következő napon | am nächsten Tag' # (JordK. 371) (↑) | <FN> 1790 'a következő nap | der nächste Tag' # (NSz.)

■ Összetett szavak előtagja, azonos a →*más*-sal. | ⑤ A →*más* névmás az első csoportban 'másik' jelentésben áll, jelzői szerepben. Keletkezésében az eredeti szépitő ném. *in anderen Umständen sein* 'terhes, állapotos' szószerkezet is szerepet játszhatott. Vö. még szln. *v drugem stanu*; szlk. *v druhom stave*; stb.: 'ua.', tkp. 'más állapotban (van)'. A 2. csoportban az előtag 'rá következően' jelentésben áll. A *másfél* állítmányi szószerkezetből vált összetétellé 'a követő fél' jelentésben; egy ősi számolási mód maradványa; vö. még *harmadfél* 'két és fél' (1519: JordK. 63); *ötödfél* 'négy és fél' (1527: ÉrdyK. 634) stb. Hasonló szavak más nyelvekben is vannak: lat. *sesqui*; ném. *anderthalb*; stb.: 'másfél'.

📖 TESz. *másfél* a., *másvilág* a.; EWUng. • Vö. *állapik*, *fél*², *más*, *nap*¹, *világ*

masamód Δ **A:** 1808 *masamód* (MNy. 30: 31); 1835 *Marschand' mod* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal. 60); 1846–1879 *maschanmód* (NSz.); 1867 *masamod* (NSz.); 1878 *massamód* (NSz.) **J:** 'női kalapok, sapkák készítésével foglalkozó nő; varrónő | Putzmacherin; Näherin'

■ Német (B.) jövevényszó. | ③ Ném. (B.) *marschandmod*, *maschandmod* 'kalaposnő, masamód, kalapkészítő' [< fr. *marchande de modes* 'női kalapok és divatárak kereskedője']. ④ Megfelelői: szbhv. *mašamoda* 'kalaposnő, divatárusnő'; cseh (N.) *maršamodka* 'cicomázkodó nő'; stb.

📖 Nyr. 30: 469; TESz.; EWUng. • Vö. *marha*, *módi*

másfajta → *-fajta*

masina × **A:** 1771 *masina* (MNy. 88: 510); NYJ. *maszina* (ÚMTsz.); *mesina* (MTsz.) **J:** **1.** 1771 'gép v. gépszerű szerkezet | Maschine, maschinenartiger Apparat' (MNy. 88: 510) (↑); **2.** 1822 'főzőgép; takaréktűzhely | Kochmaschine; Sparherd' (NSz.); **3.** 1857 'gyufa | Zündholz' (NSz.); **4.** 1890 'cséplőgép | Dreschmaschine' (Nyr. 19: 141)

masinista Δ **A:** 1793 *Maschinista* (NSz.); 1811 *Masinista* (NSz.); 1867 *masinista* (NSz.); 1884 *Masinista* (NSz.) **J:** **1.** 1793 'gépkezelő | Maschinist' (NSz.) (↑); **2.** 1912 'mozdonyvezető | Lokomotivführer' (ÚMTsz.)

masinéria Δ A: 1830 *masinéria* (NSz.) J: 'gépezet | Maschinerie'

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. *Maschine* 'mechanikus készülék, amely energiát közvetít; mozdony; stb.' [< fr. *machine* 'ua.'] | ném. *Maschinist* 'szakmunkás, aki egy erőgépet kezel' [< fr. *machiniste* 'ua.'] | ném. *Maschinerie* 'együtt dolgozó gépek csoportja; hajtómű' [< fr. *machinerie* 'ua.']. ⊗ Megfelelői: ang. *machine* 'gép, gépezet; tűzoltó készülék', *machinist* 'gépkezelő', *machinerie* 'gépezet'; szbhv. *mašina* 'gép, gépezet; mozdony', (N.) 'gyufa, gyújtó', *mašinista* 'gépkezelő; mozdonyvezető', *mašinerija* 'gépezet'; stb. ⊕ A szóvégi *a* latinosítás eredménye, a *masina* esetében hanghelyettesítéssel is keletkezhetett; vö. →*cérna*, →*ciha* stb. A 2. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján, a 3. jelentés valószínűleg a különféle újabb gyúlékony anyagok ravaszságával függ össze; vö. a szbhv. (↑). A *masina* 2. jelentéséhez vö. szlk. (N.) *mašina* 'sparhelt'. – A (R.) *machina* 'eszköz, gép' (1766: NSz.), *makhina* 'ua.' (1796: I.OK. 30: 264), amely a lat. *machina* 'ua.' [< gör. *μαχανά, μηχανή* 'eszköz'] szóból ered. ⊕⇒ A magyarból: rom. (E.) *mășina, moșina*: 'gyufa, gyújtó; séplőgép; mozdony'.

📖 Szily-Eml. 84; TESz.; EWUng. • Vö. *dinamó, mechanikus*

masinéria → *masina*

masinista → *masina*

masíroz × A: 1685 *masirozunk* (Horváth M.: NEL.); 1705 *marschérozzanak* (Pusztai); 1706 *maschírozás* [sz.] (MNY. 51: 220); 1707 *marschírozzanak* (MNY. 51: 220); 1779 *mársérozott* (NSz.); 1791 *masírozik* [□] (NSz.); 1882 *Masérodzó* [sz.] (NépkGy. 3: 202); NYJ. *macsírozik* [□] (ÚMTsz.) J: 'menetel | marschieren'

masírol × A: 1706 *máséroltassa* [sz.] (Horváth M.: NEL.); 1710 *masírolván* [sz.] (RákFLev. 3: 335); 1747 *Marsérolni* [sz.] (NSz.) J: 'menetel | marschieren'

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. *marschieren*, (baj.-osztr.) *má'fchiə'n*: 'zárt sorban, egyenletesen halad' [< fr. *marcher* 'ua.']. ⊗ Megfelelői: ang. *march*; or. *маршировать*; stb.: 'ua.'. ⊕ A szó az osztrák katonai nyelv közvetítésével került a magyarba. A szóvéghez vö. →*lavíroz* ~ *lavírol*, →*trancsíroz* ~ *trancsírol*.

📖 MNY. 50: 220; TESz.; EWUng. • Vö. *mars*

maskara A: 1558 *maskarák* [?] (MNY. 88: 510); 1585 *mazkara* (Cal. 662); 1790 *maszkorás* [sz.] (NSz.); 1796 *maszkurát* (NSz.); 1873 *Macskura* (Nyr. 2: 185) J: 1. 1558 ? 'álarcos, álruhába öltözött személy | verkleidete Person' (MNY. 88: 510) (↑), 1585 'ua.' (Cal. 662) (↑); 2. 1558 ? 'álarc; tréfából felvett öltözet | Maske; Verkleidung' (MNY. 88: 510) (↑), 1645 'ua.' (NySz.); 3. 1794 'álarcosbál | Maskenball' (NSz.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | ⊕ Ol. (rom.) *mascara* 'álarc, maszk; arcfesték, smink', (tr.) 'álarc, maszk', (vel.) 'ua.; beállított, feltett arckifejezés', (giul.) 'álarc, maszk «a színpadon is», (R.) *máscara, mascra, meschere* 'ua.; jelmezbe öltözés egy bizonyos szerephez; jelmezbe öltözött, kimaszkírozott személy', – ol. *maschera* 'ua.' [< ol. (N.) *masca* 'boszorkány' (lat. (kés.) *masca* 'szörnyeteg, boszorkány')]. ⊗ Megfelelői: blg. *maskapa* 'szemtelen, vicces mókamester'; szbhv. *maskara* 'álruhás, mókamester'; stb. ⇒⊕ A magyarba az olasz komédiásokkal került. ⊕ Az *s*-t és *sz*-t tartalmazó változatok különböző olasz nyelvjárási alakokra mennek vissza. – Az *u*-s változat keletkezése tisztázatlan.

📖 FilKözl. 14: 491; TESz.; EWUng. • Vö. *maskarádé, maszk*

maskarádé Δ **A:** 1789/ *Maskarade* (NSz.); 1793 *Maskarádák* (NSz.); 1799/ *maskerád* (NSz.); 1857/ *maskarádra* (NSz.); 1865 *maszkerade* (Babos: KözhSzt.); 1882 *maskurádében* (NSz.); 1895 *maskarádéját* (NSz.) **J:** 1. 1789/ 'álarcos, jelmezes farsangi felvonulás, álarcos bál | Maskenzug, Maskenfest' (NSz.) (↑); 2. 1799/ 'álarc, tréfás öltözet, jelmez | Verkleidung, Maske' (NSz.) (↑)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Maskerade*, (R.) *mascarada*, (B.) *maschkaradi*: 'jelmezes felvonulás; álruha, álarc' [< sp. *mascarada* 'jelmezes felvonulás' < ol. *mascherata*, (R.) *mascarata* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ang. *masquerade* 'álarcos ünnepély álruha, álarc'; fr. *mascarade* 'álarcosbál, maszkabál'; stb. (△) A szóvégi *-é*-hez vö. →*csokoládé*, →*parádé* stb. – A szóvégi *-a*-t tartalmazó változat hanghelyettesítéssel is keletkezhett; vö. →*cérna*, →*ciha* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *maskara*

máslás Δ **A:** 1558 *máslás* [✍] (MNY. 88: 510) **J:** 1. 1558 'lőre; vizezett bor | Nachwein, Tresterwein; mit Wasser gemischter Wein' (MNY. 88: 510) (↑); 2. 1785 'tokaji aszú seprőjén erjesztett, jó minőségű bor | Tokajer Nachwein' (NSz.)

■ Származékszó. | (△) A →*másol* 'utánoz, követ' szóból *-ás* névszóképzővel, a második nyílt szótagban bekövetkezett hangzókieséssel keletkezett. A keletkezéséhez a →*más* és a →*másod* szó jelentése is hozzájárult. Hasonló szemlélethez vö. lat. *vinum secundarium* 'lőre, máslás'; fr. *vin de seconde cuvée* 'bor a második préselésből'. A jelentésfejlődéshez vö. még *másolás bora* 'lőre, máslás', tkp. 'bor a második préselésből' (1808: Sándor I.: Toldalék).

📖 MNY. 2: 196; TESz.; EWUng. • Vö. *másol*

masni **A:** 1651 *masli* (Radvánszky: Csal. 2: 311); 1652 *Maszli* (Horváth M.: NEI.); 1661 *maschn* (Horváth M.: NEI.); 1666 *máslitska* [sz.] (MNY. 80: 255); 1886 *másnit* (NSz.); 1932 *masni* (PHNyr. *másli* a.) **J:** 1. 1651 'nemesfém-ből készült, szalagcsokor formájú ékszer | Schmuckstück aus Edelmetall in Form einer Bandschleife' (Radvánszky: Csal. 2: 311) (↑); 2. 1787 'szalagcsokor | Bandschleife' (NSz.); 3. 1885 'szem (kötésen, horgoláson) | Masche (bei gestrickter od. gehäkelter Arbeit)' (NSz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *maschn* 'hurok, kötés, csomó', (h. baj.-osztr.) *māšn* 'ua.', (B.) *masch'n* 'hurok', – ném. *Masche* 'hurok, kötés (kötélen hálón stb.)', (R.) 'fejdíszítő szalag' [indoeurópai eredetű; vö. óész. germ. *mōskvi* 'szem, hurok, masni'; lett *mazgs* 'csomó'; stb.]. (≈) Megfelelői: szbhv. *mašna* 'masni; egy fajta nyakkendő'; cseh *mašle* 'ua.; (keskeny) szalag'; stb. A *ni* végződéshez vö. →*dózni*, →*fecni* stb. A *li*-s változatok vagy egy bajor-osztrák *l* kicsinyítő képzős alakra mennek vissza, vagy a →*cetli*, →*hecsedli* stb. analógiájára keletkeztek.

📖 TESz.; EWUng.

másod **A:** 1372 u./ *mafod* (JókK. 14); 1395 k. *mafud* (BesztSzj. 950.); 1490 *massod* (SzalkGl. 43.); 1775 *második* [sz.] (NSz.) **J:** <SZÁMN> 1. 1372 u./ 'második, következő; másik | zweiter; folgender; anderer' (JókK. 14) (↑); 2. 1785 'magzatburok | Nachgebur't (Baróti Szabó: KisdédSz. 66); 3. 1831 'hasonmás | Doppelgänger, Ebenbild' (NSz.); 4. [~a, ~ja birt. személyjellel] 1886 'ocsú, a kicsépelt gabonának rostáláskor különváló szemetes alja, törmeléke | Aftergetreide' (Nyr. 15: 172); 5. 1928/ 'másodhang (zenében) | Sekunde (Musik)' (NSz.) **Sz:** ~ik 1416 u./³ *Masodik* (AporK. 166) | ~lat 1825 *másodlatai* (TudGyűjt. 9/9: 54); 1840 *Másodlat*

(Szily: NyÚSz.) | ~**lagos** 1841 *másodlagosan* (Tudtár 9/4: 250); 1843 *Másodlagos* (Szily: NyÚSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*más* 'következő, második' szóból -*d* sorszámnévképzővel keletkezett. A főnévi 2. jelentés kialakulását a →*mása* szó befolyásolhatta; vö. még lat. *secunda*, *secundina* 'méhlepény' < lat. *secundus* 'második'. Az 5. jelentés a *másodhang* 'szekund <zene>' (1900: NSz.) összetétel első tagjának önállósodásával keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *más*, *másodfű*, *másodperc*

másodfű × **A**: 1395 k. *mafud fiw* (BesztSzej. 950.); 1805 *másodfő* (NSz.) **J**: 'második évében levő <állat, főleg ló> | in seinem zweiten Lebensjahr stehend <Tier, haupts. Pferd>'

■ Összetett szó. | (⊕) A →*másod* 'második' + →*fű*¹ tagokból keletkezett jelzői alárendeléssel. Az összetétel arra utal, hogy a jószágot először a második évben hajták ki a legelőre; vö. →*harmadfű*. Hasonló szemlélethez vö. *negyedfű* 'a negyedik életévében levő <ló>' (1507: KL. 16.).

📖 EtSz. *fű* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fű*¹, *másod*

másodperc **A**: 1817 *másod pertz* (NSz.); 1822 *másod-perczig* (NSz.) **J**: **1.** 1817 'a perc hatvanad része | Sekunde <Zeitspanne>' # (NSz.) (↑); **2.** 1834 'a szögperc hatvanad része, szögmásodperc | Sekunde <Winkelmaßeinheit>' (Keresztesi: Mat. 135)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (⊕) A →*másod* 'második' + →*perc* 'perc' szavakból keletkezett jelzői alárendeléssel. A lat. *pars minuta secunda* 'szekund <időszakasz>', tkp. 'a második kisebbített rész <a hatvanas számrendszerben>' szószerkezetet alapján alkották meg. Más, hasonlóan ez alapján a latin szószerkezet alapján keletkezett szavak: (R.) *sékunda* 'szekund' (1783: NSz.); *szekundum* 'ua.' (1877: NSz.); vö. még ném. *Sekunde*; fr. *seconde*; stb.: 'ua.'. (⌘) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *másod*, *perc*

másol [1] **A**: 1416 u.³ *maz'la* meg, meg *maslottam* (AporK. 144, 69); 1476 k. meg ... *mafoll'ya* [l-j] (SzabV.) **J**: **1.** [főleg meg~] 1416 u.³ 'másít, változtat | abändern' (AporK. 144, 69) (↑); **2.** 1789 'írott szövegről az eredetivel egyező példányt készít | abschreiben, nachschreiben' # (MNY. 7: 20); **3.** 1790 'utánoz | nachahmen' (NSz.); **4.** 1808 'műalkotásról hasonló példányt készít | kopieren, nachbilden' (Sándor I.: Toldalék) **Sz**: ~**at** 1780 k. 'névszóragozás | Deklination <Grammatik>' (Nyr. 30: 424); 1807 'kópia, utáncat | Kopie, Nachahmung' (Szily: NyÚSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*más* 'más(ik); a más(ik)' névmásból -*l* igeképzővel keletkezett. A 2–4. jelentések a nyelvújítás alkotásai.

📖 Szily: NyÚSz.; SzabV. 126; TESz.; EWUng. • Vö. *más*, *máslás*

mássalhangzó **A**: 1780 k. *mással-hangzó* (Nyr. 30: 423) **J**: 'olyan beszédhang, amelynek képzésekor a tüdőből kiáramló levegő a szájban vmely akadályba ütközik | Konsonant' # – De vö. 1763 *mással hangzó Bőűk* 'ua.' (NSz.)

■ Tükörfordítás latin minta alapján, összetett szó. | (≡) Vö. lat. *consonans* 'mássalhangzó, konszonáns' [< lat. *con* [igekötő] + *sonare* 'cseng, kong, felhangzik, megzendül', a < gör. *σύμφωνα* [többes szám] 'ua.' alapján.]. (⌘) Megfelelői: ném. *Mitlaut*; szbhv. *suglasnik*; or.

согласный; stb.: 'ua.'. ☐ A magyarban: *mással* [< →*más* ('a más(ik)' névmás) + -val eszközhatározó raggal] + *hangzó* (→*hang*) tagokból áll. ☒ Nyelvújítási alkotás. ☞ Korábbi, régi megnevezés: *mássalzengő* (1539: CorpGr. 7) (→*zeng* 'cseng, zeng, hallatszik, szól'); *süket betű* (1553: Szathmári: RNyelvt. 395); *együttzengő betű* tkp. 'együtthangzó betű' (1648: MNy. 14: 175); stb. Vö. még a ma is élő szakszót: *konszonáns* 'mássalhangzó, konszonáns' (1549: Orth. A3b); ez a latinból származik (↑).

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *hang, más*

másunnan* → *másutt

másunnat* → *másutt

***másutt* A:** 1495 e. *Mafut* (GuaryK. 102); 1525 *Masot* (VitkK. 64); 1535 *Mafutth* (Ozorai: Vit. B2a); 1549 *máfutt* (Orth. B2a); 1592 *máfút* (NySz.); 1600 k. *masút* (BrassSzt. 24); 1852 *másütt* (NSz.) **J:** 1. 1495 e. 'máshol | anderswo' (GuaryK. 102) (↑); 2. 1535 'ismét, újra, megint | wieder' (Ozorai: Vit. B2a) (↑)

***másuvá* × A:** 1508 *masua* (NádK. 82); 1531 *mafowa* (ÉrsK. 168); 1557 *maswe* (LevT. 1: 262); 1569 *mafiuais* (ComBal. A2b); 1577–1580 *masuá* (NySz.); 1585 *Másuuá* (Cal. 116); 1595 *Mafeiüve* (Ver. 6.); 1679 *másüvé* (Thaly: Adal. 1: 316); 1757 *másúvá* (NSz.); 1802 *másívé* (NSz.); NYJ. *masuba* (ÚMTsz.) **J:** 'máshová | anderswohin'

***másunnan* × A:** 1525/ *másunnand* (TörtTár 1908: 81); 1585 *Másunnan*, *Masunnon* (Cal. 53, 28); 1772 *másonnan* (NSz.); 1891 *másünnen* (NSz.) **J:** 'máshonnan | anderswoher'

***másunnat* × A:** 1527 *mafwnnak* (ÉrdeyK. 116); 1560 k. *masvnnat* (GyöngySzt. 973.); 1563 *masonnat* (NySz.); 1577 k. *mafünath* (OrvK. 22); 1588 *masonnet* (NySz.); 1608 *masünet* (OklSz.); 1619 *Masunnet* (NySz.); 1682 *másünnat* (NySz.) **J:** 'máshonnan | anderswoher'

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ☐ A →*más* szóból keletkezett különféle határozóraggal. A *másutt*, ill. a *másuvá* alakok -t (> -tt) helyraggal, ill. -á latívuszraggal keletkeztek. A szó belseji v hiátustöltő. A *másunnan* és a *másunnat* raghalmozással alakultak ki: -n + -t helyraggal. Itt mindkét helyragnak ablatívuszi szerepe van; vö. →*honnét*, *honnán*, →*innét*, *innen* stb. A *másunnand* szóvégi d-je nyomatékosító szerepű. A szó belseji ü-s változatok az →*együtt*, *együnnen*, *együvé*, ill. az *egyebünnen*, *egyebütt*, *egyebüvé* (→*egyéb*) analógiájára keletkezhettek. – A (R.) *masonnaton* 'máshonnan, egyebünnen' (1560: GyöngySzt. 180.) a *masonnan* változathoz jött létre -n lokatívuszraggal. ☞ Egyéb megnevezések összetétel formájában: *máshová* 'máshova' (1525/: TörtTár 1908: 81); *máshun* 'másutt, máshol, egyebütt' (1651: Zrínyi: MM. 1: 72); *máshonnét* 'máshonnan, egyebünnen' (1789: NSz.): →*más* + →*hova*, ill. *hun* (→*hol*), ill. →*honnét* tagokból áll. ☐ A *másuvá* és a *másunnat* egyes későbbi változatai esetleg a *máshová*, *máshonnét* összetételek szóvegyülésével keletkeztek.

☞ MNy. 15: 15; TESz.; EWUng. • Vö. *más*

másuvá* → *másutt

***maszat* A:** 1759 *Maszath* [szN.] (MBosz. 2: 519); 1792 *mafzat* (MNy. 46: 189); 1838 *Maczat* (Tsz.); 1861 *masztos* [sz.] (MNysz. 6: 340) **J:** 1. [jelzői értékben is] 1759 ? 'éretlen ifjú, taknyos kölk; jelentéktelen személy | Rotzjunge; unbedeutende Person' (MBosz. 2: 519)

(↑), 1792 'ua.' (MNY. 46: 189) (↑); **2.** 1820 '(nedves, nedvesen elkenődött, elkenődve megszáradt) piszok, mocskok | (feuchter) Schmutz' # (NSz.); **3.** 1838 'szemét, piszok | Mist' (Tsz.); **4.** 1897 'moszat, alga | Alge' (NSz.)

maszatol **A:** 1791 *maszatolt* [sz.] (NSz.); 1838 *Mosztolódni* [sz.] (Tsz.) **J:** **1.** 1791 '(be)ken, megken | bestreichen' (NSz.) (↑); **2.** [ma főleg össze~] 1791 'bepiszkít | beschmutzen' # (NSz.) (↑); **3.** 1807 'pepecsel, pizmog | pusseln, herumtrödeln' (Márton J.: MNSz.–NMSz.)

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **maszatol** belső keletkezésű, valószínűleg onomatopoeitikus eredetű. | ⊕ A szótő a →*majszol* szócsaládjának tövével állhat összefüggésben. A (N.) *paszatol* ~ *piszatol* 'bepiszkol; pancsol, vizez' (1838: Tsz.), a *paszat* '(nedves, vizes) kosz' (1838: Tsz.) szóból feltehetőleg elvonással keletkezett, emellett szól *maszatol* tövéhez való kapcsolata, valamint a →*piszok* és a →*piszkál*, →*pismog* szócsalád tövével való kapcsolata. A *maszatol* végződése a -*tol* gyakorító képző; vö. →*zakatol*.

■ A **maszat** elvonás. | ⊕ A *maszatol* szóból keletkezett.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Az 1861-ből származó változat a [4]-es tőtípus hatását mutatja. Az 1. jelentéshez vö. *taknyos* (→*takony*). A 4. jelentéshez vö. →*moszat*. – A szócsalád tagjai a nyelvújítás korában kerültek át a nyelvjárásból az irodalmi nyelvbe.

📖 MNY. 56: 309; TESz. *maszatol* a., *paszatol* a. is; EWUng. • Vö. *majszol*, *moszat*, *piszkál*, *pismog*, *piszok*

maszatol → *maszat*

maszek **A:** 1951 *maszek* (LudasM. 1951. szept. 27.: 7); 1955 *Maszekkal* (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1951 'a magánszektorba tartozó, ott dolgozó | von privatem Sektor, im privaten Sektor Arbeitender' (LudasM. 1951. szept. 27.: 7) (↑); **2.** 1968 'nagyon jó, kitűnő | sehr gut' (Népszabadság 1968. márc. 15.: 9) | <FN> **1.** 1955 'magánszektor | privater Wirtschaftssektor' (NSz.) (↑); **2.** 1961 'magánszektorba tartozó kisiparos | in der Privatwirtschaft tätiger Gewerbetreibender' (ÉrtSz.) **Sz:** ~**ol** 1960 'egy bizonyos kereseti tevékenységet folytat | eine gewisse Erwerbstätigkeit ausüben' (NSz.)

■ Szórövidítéssel keletkezett szóösszevonás eredménye. | ⊕ A *magánszektor* 'egyéni termelő, szolgáltató stb. gazdasági szektor' (→*magán* 'egyedül, magában') + →*szektor* 'tárgykör, témakör, szakterület') összetett szóból keletkezett az elő-, ill. utótag első szótagjának összevonásával. A metonimikus melléknévi 2. jelentés a diáknyelvben jött létre.

📖 Nyr. 84: 337; TESz.; EWUng. • Vö. *magán*, *szekció*

mászik **A:** 1214/ ? *Mazam* [sz.] [szN.] [lat. -*m* végződéssel] (VárReg. 316.); 1247 *Mazo* [sz.] [szN.] (Wenzel: ÁÚO. 11: 358); 1416 u.¹ *maza* (BécsiK. 57); 1604 *Máfzok* (Szenczi Molnár: Dict.); 1817 *mászik* [▽] (NSz.) **J:** 'kúszik, kapaszkodva felfelé v. lefelé megy; csúszva, lassan halad | klettern; kriechen' # **Sz:** ~**kál** 1551 *maszkalnac* (NySz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Meglehetősen későn illeszkedett be az *ik*-es igék csoportjába.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fülbemászó*¹, *fülbemászó*²

maszk **A:** 1764 k. *Maszkára* (MNY. 88: 510); 1792 *mask* (NSz.); 1793 *Máskba* (NSz.); 18. sz. vége/ *maszkban* (NSz.) **J:** **1.** 1764 k. 'álarc, ill. a színésznek a kikészítéssel és parókával megváltoztatott külseje | Maske' (MNY. 88: 510) (↑); **2.** 1808 'álarcos alak, személy | maskierte

Person' (NSz.); **3.** [*halotti ~*] 1893 'a halott arcáról készített gipszmásolat | Totenmaske' (PallasLex.)

maszkíroz A: 1795/ *Maszkírozni* [sz.] (NSz.) **J:** 'maszkkal ellát, vminek álcáz | maskieren'

■ Német jövevénytörzs. | (≡) Ném. *Maske* 'álarc; az arclenyomat gipszöntvénye; beöltözött személy; stb.' [< fr. *masque* 'ua.; arcjáték, mimika'] | ném. *maskieren* 'feltesz egy álarcot; álarcot, álruhát ölt; elpalástol, leplez' [< fr. *masquer* 'ua.']. (≈) A *maszk* megfelelői: szbhv. *maska* 'álarc, maszk; beöltözött személy; látszat'; cseh *maska* 'álarc, maszk; farsangi jelmez; kétszínűség, képmutatás'; stb. (△) A *maska* változat szóvégi *a* hangjához vö. → *cérna*, → *ciha* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *maskara*

maszkíroz → *maszk*

maszlag A: 1544–1546 *mazlak* (MonÍrók. 1: 364); 1546/ *maßlag* (Tinódi: Cronica ila); 1788 *Maszlachnak* (NSz.); 1800 *maszlogot* (NSz.); 1892 *Maszlang* (Ethn. 3: 58) **J:** **1.** 1544–1546 'mérég; mérgezett étel | Gift; vergiftete Speise' (MonÍrók. 1: 364) (↑); **2.** 1641 ? 'csalás és ámitás, merő ámitás | Lug und Trug, fauler Zauber' (MNY. 88: 510), 1761 'ua.' (NSz.); **3.** 1664 'a burgonya rokonságába tartozó mérges növény, nagy fehér virággal és tövises tokterméssel | Stechapfel' (Lippay: PosoniK. 1: 97); **4.** 1788 'mámort és dühöt okozó ital | berauschendes und wütend machendes Getränk' (NSz.) (↑)

■ Vándorszó. | (≡) Oszm. (N.) *maslık* 'beléndek, kígyószisz; maszlag; indiai kender'; blg. *маслак* 'beléndek'; szbhv. (R.) *maslak* 'beléndek; harag, düh; bosszúálló'; cseh (N.) *mašlak* 'bódító lé'; le. (R.) *maslok* 'kábitó növényi kivonat'; ném. (R. bajor) *maßlach* 'maszlag'; stb. Forrása: arab *mašlūk* 'ua.'. Bizonyára a Balkánról terjedt el. (⇒△) A magyarba főleg a németből, esetleg szerbhorvát közvetítéssel került. (△) Az eredeti jelentés az 1. vagy a 3. jelentés lehetett. A szónak ma leginkább a 2. jelentése ismert. (△⇒) A magyarból (szóvégi g-vel): rom. (N.) *măslag*; szbhv. (N.R.) *maslag*; szlk. (K.) *maslag*; stb.: 'maszlag'.

📖 Knieszsa: SzJIsz. 886; TESz.; EWUng.

massza A: 1578/ *massává* (MNY. 79: 245); 1788 *Mássának* (NSz.); 1789 *mászsa* (NSz.); 1790 *maszszában* (NSz.) **J:** **1.** 1578/ 'sűrűn folyó anyag, pép | dickflüssiger Stoff, Brei' (MNY. 79: 245) (↑); **2.** 1788 'tömeg, sokaság | Unzahl, große Menge' (NSz.) (↑)

■ Latin jövevénytörzs. | (≡) Lat. *massa* 'tömeg, mennyiség', (h.) 'tészta, kása, pép; tömeg, mennyiség vmiből' [< gör. *μαῖζα*, *μάζα* 'árpakenyér; csomó, gombóc', tkp. 'dagasztott, gyúrt dolog']. (≈) Megfelelői: ném. *Masse*; fr. *masse*; stb.: 'tömeg; sűrű anyag'. (△) A korábbi változatok szó eleji s-es kiejtéséhez vö. → *passió* stb.; az sz-es alakozhoz vö. → *abesszin* stb. – A 1416 u.¹ *maffanak* 'tömeg' (BécsiK. 258) adat egy latin szó a magyar szövegben. (∼) Ugyanerre az etimonra megy vissza: (R.) *massa* 'olvasztókemence; (vas)kohó' (1770: MNY. 66: 177), amely a szlk. *maša* 'ua.' szóból keletkezett.

📖 TESz.; MNY. 66: 173; EWUng. • Vö. *masszív*, *mázsa*

masszázs A: 1878 *massage* (OrvH. 1878. okt. 6.: 840); 1883 *masszázs* (MagyLex. 12: 141) **J:** 'a test felületének egészségügyi céllal való szakszerű kenése, nyomkodása, ütögetése, gyúrása | Massage'

masször **A:** 1880 *masseuröket* (VasárnapiU. 1880. márc. 14.: 171); 1896 *masször* (PallasLex. *Masseur* a.) **J:** 'gyúró, a masszírozást végző személy | Masseur'

masszíroz **A:** 1883 *masszírozni* [sz.] (MagyLex. 12: 143); 1888 *masszírozta* (NSz.); 1914 *masszírozni* [sz.] (Kelemen B.: MNMSz.); NYJ. *macíroz, masszíroz* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'gyúr, masszást végez | massieren'

■ Francia, ill. német jövevényszó. | (≡) A *masszázs, masször* szóhoz: fr. *massage* 'masszázs', *masseur* 'masször' [< fr. *masser* 'maszíroz']. – A *masszíroz*-hoz: ném. *massieren* 'masszázzsal kezel' [< fr. *masser* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ang. *massage, masseur*; cseh *masáž, masírovati, masér*; stb.: 'masszázs', 'maszíroz', 'masször'.

📖 TESz.; EWUng.

masszíroz → *masszázs*

masszív **A:** 1750 *Maziv* (MNY. 80: 255); 1818 *massiv*-paszamántoknak (NSz.); 1877 *masziv* (NSz.); 1885 *masszív* (NSz.) **J:** 'erőteljes; tömör, szilárd | kraftvoll; fest, dicht'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *massiv*; ang. *massive*; fr. *massif*; stb.: 'masszív, stabil'. A francia nyelvből terjedt el [< fr. *masse* 'tömeg']. (⇒) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *massza*

masször → *masszázs*

mat † **A:** 1211 *Matou, Motou* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 515, 511); 1650 k. *matosz* (MNY. 42: 78) **J:** '(sötétben) tapogató(d)zik, botorkál, keresgél, kutat(gat); turkál, kotorászik, pismog | herumtappen, herumsuchen; kramen, pusseln'

matat **A:** 1784 *matatni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdédSz. 57); 1867 *motat* (CzF.) **J:** 'tapogatva keresgél, motoz | herumtappen, herumsuchen; kramen, pusseln'

■ A szócsalád alapja, a **mat** onomatopoetikus eredetű. | (△) Eredetileg a 'turkálás, kutatás, vmi után való tapogatás' hangjának utánzása.

■ A **matat** származékszó. | (△) Gyakorító-műveltető képzős származékszó a *mat*-ból.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (◡) Ugyancsak a *mat*-ból gyakorító képzővel: *matász* 'keresgél, kutat, tapogat, botorkál' (1861: MNyszet. 6: 340); nyelvjárási szóként él.

📖 SzegFüz. 3: 150; TESz. *matat* a.; EWUng. • Vö. *motoz*

matador **A:** 1787 *Matadórját* (NSz.); 1809/ *Matadorok* (NSz.) **J:** 1. 1787 'adu, fő ütőkártya | höchster Kartentrumpf' (NSz.) (↑); 2. 1809/ 'kimagasló személyiség; mesteri játékos; sportbajnok | hervorragende Persönlichkeiten; Sieger, Meister (in einem Spiel)' (NSz.); 3. 1809 '(bikaviadalban) az a torreador, aki a bikát megöli | Matador (im spanischen Stierkampf)' (MNY. 66: 283)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Matador*; ang. *matador*; fr. *matador*; sp. *matador*; stb.: 'matador, bikaölő; ütőkártya, adu', a németben és spanyolban szintén 'nagymester vmiben', a

franciában szintén 'hős, bajnok'. A spanyolból terjedt el [< sp. *mater* 'megöl; vet [kártyajátékban]']. (⇒△) A magyarba a német és francia nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng.

matász × **A:** 1599 *Matast* (Szabó T. A.: Tallózás 231); 1647 *matászával* (NyIrK. 4: 80); 1690 *matász* (NySz.) **J:** 'nyersselyem; selyemfonal | Rohseide; Seidenfaden'

■ Vándorszó. | (≡) Sp. *madeja* 'gombolyag; hajfűrt, hajtincs'; fr. *matasse* '(spanyol) selyemfonal'; ol. *matassa* 'fonalköteg'; rom. *mătase*, (N.R.) *mătăsă*, [végartikulussal] *mătása* 'selyemszál, selyem'; albán *mëndáfsh* 'ua.'; újbör. *μετάξι* 'nyersselyem'; stb. Forrása: gör. *μέταξα* 'ua.'. Vö. még lat. *mataxa*, *metaxa* 'cérna, fonal, kötél; (nyers)selyem'. (⇒△) A *matas*, *matász* változat a kereskedelem által főleg az olasz és a francia nyelvből került a magyarba; a *matásza* változat a románból ered (a szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*).

📖 TESz. *matász*¹ a.; EWUng.

matat → *mat*

matematika → *matematikus*

matematikus **A:** 1559 *Mathematicus* (Székely I.: Krón. 173b); 1662–1664 *mathematicus* (MNY. 73: 167); 1783 *Mátémátikusok* (NSz.); 1808 *Mátémátikos* (NSz.) **J:** <FN> 1559 'a matematikával foglalkozó szakember | Mathematiker' (Székely I.: Krón. 173b) (↑) | <MN> 1806/ 'matematikai | mathematisch' (NSz.)

matematika **A:** 1604 *Mathematikat* (Szenczi Molnár: Dict. *Mathemáticus* a.); 1674 *matémátika* (Farkas: GLEl.); 1708 *Mátémátikát* (Pápai Páriz: Dict. *Măthēmătīcus* a.) **J:** 'a tér- és számmenyiségek tudománya, mennyiségtan | Mathematik'

matézis **A:** 1653/ *mathesis* (Farkas: GLEl.); 1790 *mathezisi* [sz.] (NSz.); 1790/ *mathésisnál* (NSz.); 1800 *Mathézis* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1817 *Matézis* (MNY. 62: 488) **J:** 'a tér- és számmenyiségek tudománya, mennyiségtan | Mathematik'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *mathematicus* 'matematikus; matematikai' [< gör. *μαθηματικός* 'ua.', tkp. 'az elsajátításhoz tartozó' < gör. *μανθάνω* 'megtanul, elsajátít'] | lat. *mathematica* 'matematika' [< gör. *μαθηματική (τέχνη)* 'ua.' | lat. *mathesis* 'matematika; asztrológia, csillagjósítás' [< gör. *μάθησις* 'tanulás; tudás, tudomás; matematika']]. (≈) Megfelelői: ném. *Mathematiker*, *mathematisch*, *Mathematik*; ol. *matematico*, *matematica*; stb.: 'matematikus', 'matematikai', 'matematika'; – vö. még ang. (R.) *mathesis* 'matematika'. (△) A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus*, →*április* stb. (⊖) Idetartozik: *matek* 'matek <a diáknyelvben>' (1918: Zolnay–Gedényi), játszi szórövidülés a *matematika* kifejezésből.

📖 TESz.; EWUng.

matéria **A:** 1547 *materiath* (MNY. 88: 510); 1656/ *matériát* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 290) **J:** 1. 1547 'anyag, szövet | Stoff (Gewebe)' (MNY. 88: 510) (↑); 2. 1570 k. 'anyag | Materie' (MNY. 88: 510); 3. 1800 'tananyag | Lehrstoff' (Nyr. 111: 456); 4. 1807 'genny | Eiter' (NySz.)

materialista **A:** 1717 *Materialisták* (MNY. 88: 510); 1799 *matérialisták*-is (NSz.); 1870 *matériálisták* (NSz.); 1870 *materialisták* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1717 'szövő, takács | Weber' (MNY. 88: 510) (↑); **2.** 1783 'a materializmus híve, követője | Materialist' (NSz.) | <MN> 1869 ? 'anyagias | materialistisch' (NSz.), 1890/ 'ua.' (NSz.)

materializmus **A:** 1794/ *Materialismusra* (NSz.); 1844 *materializmus* (NSz.) **J:** 'az a filozófiai irányzat, amely a tudattal és gondolkodással szemben az anyag és a lét elsőbbségét hirdeti | Materialismus'

materiális **A:** 1795/ *materialis* (MNY. 84: 250); 1848 *materiális* (NSz.) **J:** 'anyagi, anyagi természetű | stofflich, materiell'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *materia* 'anyag, matéria' [< lat. *mater* 'anya'] | lat. (e.h.) *materialista* 'fűszerkereskedő, fűszeres, szatócs', (ú.) 'a materializmus képviselője' | lat. (e.ú.) *materialismus* 'materializmus' | lat. *materialis* 'anyagi'. (≈) Megfelelői: ném. *Materie*, *Materialist*, *Materialismus*, *materiell*; fr. *matière*, *matérialiste*, *matérialisme*, *matériel*; stb.: 'anyag, matéria', 'materialista, anyagi gondolkodású', 'materializmus', 'anyagi'. (△) A *matéria* 4. jelentése feltehetőleg a tudományos latinban keletkezett; ehhez vö. még ném. (baj.-osztr.) *materi*; ang. *matter*; fr. *matière purulente*: 'genny'. A *materializmus* és a *materialista* megfelelői más nyelvekben modern filozófiai szakszóként terjedtek el az angolból; vö. ang. *materialism* 'materializmus', *materialist* 'materialista, anyagi gondolkodású'; mindkét kifejezést Robert Boyle (1627–1691) vezette be 1674-ben. (⇒△) A magyarba való meghonosodását a német is elősegítette.

📖 TESz.; NytudÉrt. 93: 20; EWUng. • Vö. *madrigál*, *mátka*, *matrikula*, *matring*, *matróna*, *metropolis*, *muter*

materiális → *matéria*

materialista → *matéria*

materializmus → *matéria*

matézis → *matematikus*

matiné △ **A:** 1844 *matinée* (Honderü 1844. máj. 11.: 620); 1847 *matinéeet* (NSz.); 1882 *matinékra* (NSz.) **J:** 'délelőtti műsoros rendezvény, hangverseny, előadás | Matinee'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Matinee*; ang. *matinée*; fr. *matinée*; stb.: 'matiné, délelőtti előadás'. A francia nyelvből terjedt el [< fr. *matin* 'reggel']. (⇒△) A magyarba a német vagy a francia nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng.

mátka **A:** 1229/ *Mathka* [SZN.] (VárReg. 359.); 1508 *mathkaiaval* (NádK. 578) **J:** **1.** 1508 'jegyes, különösen a menyasszony | Verlobte(r) (haupts. die Braut)' (NádK. 578) (↑); **2.** 1519 'szerető | Geliebte(r)' (JordK. 69a); **3.** 1760 '(leánykori) barátnő | Freundin (in den

Mädchenjahre)' (NSz.); 4. 1838 'legény, aki pünkösdkor tojást kap egy leánytól | Bursche, der zu Pfingsten von einem Mädchen ein Ei bekommt' (Tsz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szláv jövevényszó. | (≡) Vö. szbhv. (R.) *matka* 'anya'; szlk. *matka* 'ua.', (R.) 'idős nő, néni; anyaméh; anyaméh, méhkirálynő'; or. *mamka* 'anyaállat, nőtény; anyaméh, méhkirálynő', (N.) 'anya; nő, asszony'; stb.; stb. [< szláv **mati* 'anya']. (≈) Megfelelői: albán *matkë* 'anyaméh, méhkirálynő'; rom. *matcă* 'ua.; folyómeder; forrás'. (△) A származtatás gyengéje, hogy a korábbi és máig leggyakrabban használt 1. jelentés a szláv nyelvekben nem adatolt. – A m. (M.) *mátka* 'anyaméh, méhkirálynő' külön átvétel a románból (↑).

📖 Kniezsa: SzJisz. 691; TESz.; EWUng. • Vö. *matéria*, *mostoha*, *muter*

matrac A: 1395 k. *matraz* (BesztSzj. 587.); 1516 *Matracz* (Oklsz.); 1604 *Modracz* (MNY. 8: 228); 1754 k. *Mátráczok* (NySz.) J: 'ágyban elhelyezett, keményre tömött, párnaszerű betét | Matratze' #

■ Vándorszó. | (≡) Ném. (kfn.) *matraz*, (R. h.) *madarotzen* [többes szám]; fr. *matelas*; ol. (bol.) *mataraz*, (bre.) *mataràs*; szbhv. *madrac*; or. *mampac*, *mampau*; stb.: 'ágybetét, matrac'. Forrása: arab *maṭraḥ* 'hely, ahova vmit ledobnak v. letesznek; matrac'. Az olaszból terjedt el. (⇒△) A magyarba német és olasz közvetítéssel került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tára*

matrica A: 1843 *matriczokkal* (PestiH. 1843. júl. 9.: 463); 1865 *matrice*, (*mátrisz*) (Babos: KözhSzt.); 1879 *Matriczok* (NSz.); 1888 *matriczája* (NSz.) J: 1. 1843 '(hátdalán ragadós) lehúzókép | Abziehbild' (PestiH. 1843. júl. 9.: 463) (↑); 2. 1865 'anyadúc | Matrice (Typographie)' (Babos: KözhSzt.) (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Matrize*; ang. *matrices* [többes szám]; fr. *matrice*; stb.: 'matrica'. A francia nyelvből terjedt el [< lat. *matrix* 'anya; anyaméh; anyakönyv, matrikula' < lat. *mater* 'anya']. (⇒△) A magyarba a francia és a német nyelvből került. (△) A szóvégi *a* hanghelyettesítéssel keletkezett. A szó általában a 2. jelentésében ismert. (≈) Idetartozik: (R.) *matrix* 'öntőminta, öntőforma' (1698/: MNY. 66: 238), amely a lat. (h.) *matrix* 'ua.' szóból ered.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *matrikula*

matrikula △ A: 1655 *matrikula* (ÚjÍrás 1981/8: 100); 1790 *Mátrikulát* (NSz.) J: 'anyakönyv | Matrikel'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *matricula* 'anyakönyv, matrikula' [< lat. *matrix* 'anya, anyaállat, anyaméh, méhkirálynő; anyakönyv, törzskönyv']. (≈) Megfelelői: ném. *Matrikel*; fr. *matricule*; stb.: 'anyakönyv, törzskönyv'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *matéria*, *matrica*

matróna △ A: 1621/ *matronák* (MNY. 79: 245); 1787 *mátronának* (Mátyus I.: Diaet. 3: 418); 1793 *Mátróna* (NSz.); 1805/ *matróna* (NSz.) J: 'tisztos, idősebb nő | Matrone'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *matrona* 'tiszteletre méltó nő; tisztetreméltó római nő' [< lat. *mater* 'anya']. (≈) Megfelelői: ném. *Matrone* 'idős, tisztetreméltó nő'; ang. *matron* 'ua.; felügyelőnő, főnövér'; stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *matéria*

matróz **A:** 1763 *Matroſz* (IrNyDolg. 80); 1789 *Matróz* (NSz.); 1793 *Mátrózok* (NSz.); 1794 *Mátrótz* (NSz.) **J:** 'hajóslegény | Matrose' #

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Matrose* 'tengerész' [< holl. *matroos* 'ua.']. (≈) Megfelelői: svéd. *matros*; or. *mampoc*; stb.: 'ua.'.

📖 IrNyDolg. 79; TESz.; EWUng.

matt¹ **A:** 1833 *Mattra* (NSz.) **J:** 1. 1833 'tompá {szín}; fénytelen, homályos {felület} | wenig leuchtend {Farbe}; glanzlos {Oberfläche}' (NSz.) (↑); 2. 1865 'bágyadt, erőtlén | kraftlos, matt' (Babos: KözhSzt.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *matt* 'tompá, életlen, nem fénylő, fénytelen, matt; kimerült; stb.' [? < lat. *mattus* 'nedves; kedvetlen; részeg']. (≈) Megfelelői: ang. *mat*; fr. *mat*; stb.: 'tompá, fény nélküli'.

📖 TESz. *matt²* a.; EWUng. • Vö. *kazamata*

matt² **A:** 1843 *matt* (NSz.); 1860 *mat*-ot (TESz.) **J:** 'a sakkjátékban:) a játszma végét jelentő állás, amelyben a megtámadott királynak már nincs több lépése | Matt (im Schachspiel)'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Matt*; ang. *mate*; fr. *mat*; sp. *mate*; stb.: 'matt'. A spanyolból terjedt el [elkülönülés a spanyol szó szerkezetéből sp. *jaque y mate* 'a király halott' < arab (*eš-*) *šāh māt* 'ua.']. (⇒) A magyarba elsősorban a németből került át. (△) De az is lehetséges, hogy a m. *matt²* önállósodással keletkezett a →*sakk-matt*-ból.

📖 TESz. *matt¹* a.; EWUng. • Vö. *eszencia, sakk-matt*

matula † **A:** 1568 *matula* (NySz.) **J:** 'éjjeliedény | Nachttopf'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *matula* 'mosogató; éjjeli edény, bili' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői: ang. *matula*; ol. (R.) *matula*: 'éjjeliedény, bili'.

📖 TESz.; EWUng.

matuzsálem **A:** 1787 *Mathusálemi* [sz.] (NSz.); 1839 *mathuzálemi* [sz.] (NSz.); 1844/ *Matuzsáleméletem* (PetSz.); 1891 *Matuzálem* (NSz.) **J:** 'nagyon idős férfi, aggastyán | sehr alter Mann' **Sz:** ~i 1787 (NSz.) (↑)

■ Köznévvé vált tulajdonnév. | (△) A *Matuzsálem* [szn.]-ből (1590 *Mathufelah*: (KárBibl. 1: 5r)) [< lat. (e.) *Mathusala* [szn.], *Mathusalam* [tárgyeset] [szn.] < héber *Metuséláh* [szn.] 'egy pátriárka neve a Bibliában, aki 969 évig élt']. (≈) Megfelelői: ném. *Methusalem* 'nagyon idős férfi, aggastyán'; fr. *vieux comme Mathusalem* 'idős mint a Matuzsálem'; stb. (△) A hangzóközi *zs*-hez vö. →*bazsalikom*.

📖 EWUng.

mátyás † **A:** 1786 *Mátyás* (NSz.) **J:** 'szajkó, mátyásmadár | Häher (Garrulus glandarius)'

■ Onomatopoeitikus eredetű. | (△) A madár hangját utánzó hangsor. A hangalak a *Mátyás* [szn.] hatására jöhetett létre. A szó később többnyire a tautologikus összetételben *mátyásmadár* 'szajkó' (1860/: NSz.) fordult elő.

📖 Horger: MSzav. 118; TESz. *matyásmadár* a.; Kiss J.: Mad. 326; EWUng.

matyó A: 1809 *Matyó* (NSz.); 1848 *matyók* [□] (NSz.); NYJ. *motyó* (MTsz.) **J:** <MN> **1.** 1809 'gyámoltalan, alkalmatlan | unbeholfen, untauglich' (NSz.) (↑); **2.** 1853/ 'Mezőkövesden és környékén élő néprajzi csoporthoz tartozó, rájuk jellemző {szokás, viselet stb.} | zu einer ung. ethnographischen Gruppe gehörig' (NSz.) | <FN> **1.** 1810 k. ? 'Mezőkövesden és környékén élő néprajzi csoport tagja | Angehöriger einer ung. ethnographischen Gruppe' (NSz.), 1834 'ua.' (Kassai: Gyökerésző 3: 333); **2.** 1887 'idegen, más vidéki ember | Person aus einer anderen Gegend, Fremdling' (Nyr. 16: 383)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg egy fiktív tő származékának szófajváltásával keletkezett. | (△) Főnevesült folyamatos melléknévi igenév lehet -ó képzővel, a →*motyog* szócsalád tövéből. A megnevezés alapja az lehetett, hogy az ügyetlen, ostoba, járatlan ember motyog, érthetetlenül beszél; vö. →*barbár*, →*néma* stb. A szó ma leginkább a melléknévi 2. és a főnévi 1. jelentésében ismert. (△) Összefüggése a *Matyó* [szn.]-vel (amely a *Mátyás* férfinév becéző alakja) kevésbé valószínű.

📖 NéNy. 1: 137; TESz.; EWUng. • Vö. *motyog*

mauzózeum A: 1604 *Maufoléumnac* (Szenczi Molnár: Dict. *Maufoléum* a.); 1793 *Maufoleuma* (NSz.); 1796 *mauzózeum* (I.OK. 30: 258) **J:** 'nagyobb szabású épület mint síremlék | Mausoleum'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *Mausoleum* 'Mauszólosz király síremlékének neve Halikarnasszoszban; díszes síremlék belső helyiséggel' [< gör. *Μαυσωλεῖον* 'Mauszólosz király síremléke; a világ hét csodájának egyike' < gör. *Μαύσωλος* [szn.]]. (≈) Megfelelői: ném. *Mausoleum*; fr. *mausolée*; stb.: 'síremlék, mauzózeum'. (△) A z-s alakhoz vö. →*bazilika*.

📖 TESz.; EWUng.

maximál → *maximum*

maximális → *maximum*

maximalista → *maximum*

maximum A: 1795 *Maximumot* (MHírm. 1795. jan. 20.: 99); 1830 *maximumának* (NSz.) **J:** <FN> 1795 'vmiből a legtöbb | Maximum' (MHírm. 1795. jan. 20.: 99) (↑) | <HSZ> 1900 'legfeljebb | höchstens' (Tolnai: MagySz. *Maximalis* a.)

maximális A: 1865 *maximalis* (Sürgöny 1865. jún. 13.: [1]); 1883 *Maximalis* (MagyLex. 12: 165); 1887/ *maximális* (NSz.) **J:** 'vmiből a lehető v. elérhető legnagyobb, legtöbb | maximal'

maximalista A: 1906 *maximálista* (BpHírlap 1906. szept. 13.: 8); 1919 *maximálisták* (Nyr. 48: 96); 1926 *Maximalisták* (Horovitz: IdSzMagy.) **J:** **1.** 1919 'bolsevik | Bolschewik' (Nyr. 48: 96) (↑); **2.** 1936/ 'olyan személy, aki túlságosan nagy igényekkel lép fel | Maximalist' (NSz.)

maximál A: 1914 *maximálták* (BpHírlap 1914. nov. 25.: 12); 1915 *maximálják* (NSz.) **J:** 'vminek a legfelső határát, mértékét meghatározza | maximieren'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Maximum*; ang. *maximum*; fr. *maximum*; stb.: 'maximum'; – vö. még lat. *maximum* 'legnagyobb, a legnagyobb vmi <időben és térben>; legtöbb'; stb. [< lat. *magnus* 'nagy'] | ném. *maximal*; ang. *maximal*; fr. *maximal*; stb.: 'maximális, legnagyobb fokú' | ném. *maximieren*; ang. *maximize*; fr. *maximer*; stb.: 'maximál' | ném. *Maximalist*; ang. *maximalist*; fr. *maximaliste*; stb.: 'maximalista'. (⇒) A magyarba a latinból (*maximum*), ill. németből és franciából kerültek, részben latinosított végződésel. (△) A *maximum* határozói jelentése a magyarban a *maximum lehet ...* 'legfeljebb ... lehet' szó szerkezet alapján keletkezhetett. A *maximalista* 1. jelentéséhez vö. →*bolsevik*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mágnás*

máz **A:** 1490 *mazos* [sz.] (Oklsz.); 1575 *mázockal* (Heltai: Krón. 168b); 1577 *mazz* (KolGl.) **J:** 1. 1490 'zománcszerű bevonat | glasurartiger Überzug' # (Oklsz.) (↑); 2. 1816 'kenőcs | Schmiere' (Gyarmathi: Voc.); 3. 1961 'bőr | Haut' (ÉrtSz.) **Sz:** ~**os** 1490 'mázzal bevont, bekenet | glasiert' (Oklsz.) (↑) | ~**ol** 1522 *Mazlo* [sz.] [szn.] 'be-/megken, rá-/felken | bestreichen' (MNYTK. 86: 58) | ~**olmány** 1834 *mázolmányjaikat* (NTársalkodó 1834. febr. 8.: 82); 1866/ *mázolmány* (NSz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *maz* 'kenőanyag, kenőcs; tapasz, ragasz, gitt; máz, bevonat, védőborítás <étel>'; szlk. *maz* 'ragasztó; csiriz, enyv, keményítő', (N.) 'kenőanyag, kenőcs; faggyú; zománc, fényezés; malter, habarcs'; or. *мазь* 'kenőanyag'; stb. [< szláv **maz-* 'megken, olajoz, beken']. (△) Az 1., 2. jelentés a szlávból jött létre, az 1. jelentés esetleg a szlovákból. A 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 330; TESz.; EWUng. • Vö. *kulimász, mézesmázos*

mazalín † **A:** 1363 *Mazalen* [szn.] (Oklsz.); 1400 *Mazalin* [szn.] (Oklsz.); 1405 k. *mazalín* pohar (SchlSzej. 1519.) **J:** 1. 1363 ? 'puszpáng, bukszus <anyag névként is> | Buchsbaum(holz)' (Oklsz.) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzej. 1519.) (↑); 2. 1533 'juharfa | Ahorn' (Murm. 1332.)

■ Jövevényszó, de az átadó nyelv bizonytalan. | (≡) Bizonyára a következő szavakkal függ össze: lat. (k.) *mazarinus*, *mazalinus* 'értékes pohár <többnyire fából>', (h.) *mazalinum*, *mazelinum* 'ua.'; fr. (ófr.) *mazelin*, *mazerin* 'erezett fa; pohár <többnyire erezett fából>'; ném. (R.) *maseren*, *maszren* 'juharfából készült'. Forrása: egy germán nyelv; vö. ném. (ófn.) *masar* 'görcsök a juharon és más fán; erezett fából készül pohár'; holl. (kholl.) *maeser* 'juharfa'; stb. (⇒) A magyarba főleg a latinból vagy a franciából került át. (△) A jelentés létrejöttének alapja esetleg az lehetett, hogy az erezett puszpángfából vagy juharból is készítettek tárgyakat.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

mázli **A:** 1882 *Masel* (Zolnay–Gedényi); 1888 *maslid* (NSz.); 1888 *mázlim* (Zolnay–Gedényi) **J:** 'szerencse | Glück' **Sz:** ~**sta** 1921 *mázlista* 'szerencsés fickó, a szerencse fia | Glückspilz' (BorsszemJ. 1921. nov. 13.: 2); 1956 *mázlista* 'ua.' (NSz.)

■ Jiddis jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | (≡) Jidd. *masel*, *masol*, *mazel* 'szerencse; csillag, szerencsecsillag; fátum, végzet, sors', (h.) *mazl* 'szerencse'; – vö. még ném. (argó) *mas(s)el* 'ua.'. A jiddisben a héber (ú.) *mazzāl* 'ua.'; csillag' szóból ered. (△) A *li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *slamasztika*

mázola × **A:** 1395 k. *mazala* (BesztSzej. 384.); 1500 k. *Mazola* (MNY. 11: 131); 1807 *Mázola* (MagyFűvészk. 394) **J:** 'fehér mályva, ziliz | Eibisch'

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A (R.) *mahola* (1807: MagyFűvészk. 394) szóval való esetleges kapcsolata tisztázatlan. Fontos gyógynövény neveként számos régi forrásban előfordul.

📖 TESz.; EWUng.

mazolán † **A:** 1618 *mazolan* szoknya (Nyr. 5: 160); 1620 *mezolán* (Radvánszky: Csal. 2: 225); 1749 *mazolány* (NySz.) **J:** 'ritka, hitvány gyapjuszövet | dünner, minder minderwertiger Wollstoff'

■ Olasz (É.) jövevényszó. | ⊖ Ol. (giul.) *mezalana*, (ver.) *mesolàn*, (É.) *màdzaláñ*, (R.) *mezalano*, – ol. *mezzalana*: '50%-os gyapjuszövet' [< ol. *mezzo* 'fél' + *latia*, *lano* 'birkagyapjú']. Vö. még rom. (L.) *madalana* '50%-os gyapjuszövet'. ⊗ Megfelelői: ném. (R.) *mesulan*; fr. (R.) *mézolane*; szbhv. (R.) *mazalana*; stb.: 'ua.'

📖 TESz.; MNY. 76: 212; EWUng. • Vö. *delén*, *lanolin*, *médium*, *velúr*

mazur¹ × **A:** 1550 *mazor* (LevT. 2: 21); 1555 *mazullá* [?] (MonÍrók. 3: 189); 1620 *Mazur* (NySz.); 1660 *Mazullyá* [ly-v] (NySz.); 1669 *mazúrrá* (NySz.) **J:** **1.** 1550 'bujdosó, hontalan személy | Heimatloser; Flüchtling' (LevT. 2: 21) (↑); **2.** 1555 'állásából elbocsátott magasrangú tisztviselő | aus seiner Stellung entfernter Beamter von hohem Range' (MonÍrók. 3: 189) (↑); **3.** 1660 'szegény, koldus | Habenichts, Bettler' (NySz.) (↑); **4.** 1838 'nehéz és piszkos | schwere und schmutzige Arbeit verrichtender Mensch' (Tsz.)

■ Oszmán-török jövevényszó. | ⊖ Oszm. *mazul*, (R.) *mazur*: 'elbocsátott. elengedett, szabadon engedett személy; a tisztségéből, hivatalából felfüggesztett személy' [< újperzsa *maz'ül* 'ua.' < arab *maz'ül* 'ua.']. ⊗ Megfelelői: rom. (R.) *mazil* 'elszegényedett bojár; rangjától, tisztségétől megfosztott herceg, fejedelem'; szbhv. (N.) *mázül* 'elmozdított, leváltott, rangjától, tisztségétől megfosztott'. ⊕ A jelentések az eredeti 2. jelentés bővülésével keletkeztek.

📖 MNY. 26: 134; TESz. *mazur* a.; Kakuk: ÉIOsm. 270; EWUng.

mazúr² † **A:** 1574 k. *maszur* (NySz.); 1577 *mazulok* (MNY. 10: 137); 1620 *Mazur* ország (NySz.); 1673 *Mazúr* (NySz.) **J:** <FN> **1.** 1574 k. 'egy lengyel népcsoport | Masure (Volksgruppe)' (NySz.) (↑); **2.** 1838 'lengyel eredetű, háromnegyedes ütemű, mérsékelt tempójú, páros tánc | Masurka' (NSz.) | <MN> 1620 'egy lengyel népcsoport-hoz tartozó, rájuk vonatkozó | masurisch' (NySz.) (↑)

■ Lengyel jövevényszó. | ⊖ Le. *Mazur* 'északkeleti lengyel népcsoport'. Etimológiai szempontból összefüggésben áll a le. *Mazowsze* [HN.] 'Mazuri-tóvidék' helynévvel, amely egy szláv, 'mocsár, láp, ingovány' jelentésű szóra vezethető vissza. ⊕ A helynévhez a magyarban vö. 1533 *Mazouia* tartoman 'Mazúria' (Gl. *Mazovia* a.).

📖 TESz. *mazurka* a.; EWUng. • Vö. *mazurka*

mazurka **A:** 1799/ *mazurkát* (I.OK. 30: 252) **J:** 'háromnegyedes ütemű, lengyel eredetű tánc, ill. ennek kíséretére írt zenemű | Masurka'

■ Nemzetközi szó. | ⊖ Ném. *Masurka*; ang. *mazurka*; fr. *mazurka*; stb.: 'mazurka'. A lengyelből terjedt el: le. *mazurek*, *mazurka* [birtokos eset] 'ua.' [az eredetéhez vö. →*mazúr*²]. A

különböző nyelvek átvették a birtokos esetű alakot. (⇒△) A magyarba leginkább a németből került, esetleg lengyel közvetítéssel is.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 331; TESz.; EWUng. • Vö. *mazúr*²

mázsa A: 1255 *masa* (OkI Sz.); 1395 k. *mazya* (BesztSzj. 764.); 1535 k. *Massany* [sz.] (Zay: Lánd. 55) **J: 1.** 1255 'egy fuvarnyi teher, súly, rakomány; nagy társzekér | eine Fuhre Last; großer Lastwagen' (OkI Sz.) (↑); **2.** 1255 '(fél méter)mázsa, Magyarországon 100 kg, métermázsa | Zentner, heute in Ungarn 100 kg, Doppelzentner' # (OkI Sz.) (↑); **3.** 1667 'mintegy 72 kupányi folyadékmérték | Flüssigkeitsmaß, etwa 72 Kannen' (Lippay: PosoniK. 3: 197); **4.** 1781 'nagyobb terhek mérésére való mérleg | Waage für größere Lasten' (MHírm. 787); **5.** 1888 'egy év (mint a büntetékiszabás időegysége) | ein Jahr Gefängnisstrafe' (NSz.) **Sz:** ~s 1412/ *Masas* [SZN.] (OkI Sz.) | ~1 1588 *mazalasbol* [sz.] (MNy. 62: 232)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (ver.) *mafa* 'régi űrmérték', (com.) *màsa*, , *ma'sa maza* 'fatörzs, fatuskó, nehezék', (R.) *massa* 'árumennyiség, halom, rakás; mértékegység <fa stb.>' [< lat. *massa* 'tészta; dolgok összessége, vmi tömege, sokasága' < gör. *μαῖζα* 'árpalisztból készült étel']. (≈) Megfelelői (esetleg a magyar közvetítésével): szbhv. *maža* 'rakomány, teher; tehergépkocsi, teherautó; fél mázsa'; ukr. *маша* 'fogat, teherautó, társzekér'; rom. *majă* 'rakomány, szállítmány'; stb. Eredetileg a nehéz kocsirakományok súlymértéke volt. (△) Az 5. jelentéshez vö. *kiló* (→ *kilogramm*). (△) A latinból, ill. az ukránból való származtatása kevésbé valószínű.

📖 NytudÉrt. 40: 206; TESz.; Hadrovics: UEISk. 356; GPann. 4: 7; EWUng. • Vö. *massza*

mazsola A: 1533 *Malosa* (Murm. 2163.); 1544–1546 *malosia* [lat. végződéssel] (MonÍrók. 1: 89); 1578 *molosza* (NySz.); 1742/ *mozsolját* (NSz.); 1762 *Mala'sának* (NSz.); 1788 *masola* (NSz.); 1809 *Mazsola* (NSz.); 1854 *maruzsa* (Bakos J.: Szműv. 19) **J: 1.** 1533 'egy fajta édes bor | Malvasier' (Murm. 2163.) (↑); **2.** 1544–1546 'aszalt szőlőbogyó | Rosine' # (OkI Sz.); **3.** 1854 'szultánina, damaszkuszi mazsola, feketeszemű mazsola | Sultanine, Korinthe {als Traubensorten}' (Bakos J.: Szműv. 19) (↑); **4.** 1936 'jelentéktelen sportoló; ügyetlen autós | unbedeutender Sportler; ungeschickter Autofahrer' (Zolnay–Gedényi)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (gen.) *marvaxia* [x = ž], (giul.) *malvaſia*, (bre.) *malvazia*, (vel.) *malvasia*, (R.) *malvagia*, *malvascia*: 'egy fajta édes bor; mazsolának való szőlőfajta', – ol. *malvasia* 'ua.' [< ol. *Malvasia* [HN.] (*Napoli di Malvasia* [HN.]) < gör. *Μομφασία* 'Spárta melletti helység, a megnevezett bor hazája']. (≈) Megfelelői: ném. *Malvasier*; fr. *malvoisie*; stb.: 'egy fajta édes bor'. (△) Az eredeti változat *malazsa* ~ *malozsa* lehetett. A *mazsola* alak hangátvetéssel keletkezett. A szó belseji *i* tisztázatlan, hogy miért nem esett ki, esetleg vö. ol. *fiorento* > m. → *forint*. A 4. jelentés tréfás metonímia.

📖 MNy. 2: 151; NytudÉrt. 50: 106; TESz.; NyK. 85: 307; EWUng.

méc Δ A: 1368 *Meech* (OkI Sz.); 1440 *mecz* (OkI Sz.); 1650 k. *mercz* (Nyr. 42: 363); 1665 *micz* (MNy. 80: 255) **J: 1.** 1368 'egy fajta területmérték | Art Flächenmaß' (OkI Sz.) (↑); **2.** 1440 'egy fajta űrmérték, véka, fél mérő | Art altes Getreidemaß' (OkI Sz.) (↑)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *metz*, *mitz* 'a molnároknak gabonában fizetett bér', *metz* 'egy fajta területmérték', *mètz-n* 'egy fajta edény; a gabona, só stb. kis mértékegysége', – ném. *Metze* 'régi gabonamérték' [< ném. *messen* 'mér']. (≈) Megfelelői: szlk. (R.) *meca* 'egy fajta gabonamérték'. (△) A *merc* változat szó belseji *r*-je inetimologikus; vö. → *léc*, → *piac*.

mecénás A: 1604 *Mæcenasnac* (Szenczi Molnár: Dict. *Mecænas* a.); 1792 *Mecenásunkat* (NSz.); 1793 *Mecénássága* [sz.] (NSz.); 1805 *Mécénás* (NSz.) J: 'művészetek pártfogója, támogatója | Mäzen'

■ Köznévvé vált latin tulajdonnév. | (≡) A lat. *Maecenas* [szN.]-ből keletkezett. C. Cilnius Maecenas (i. e. 70 k.–i. e. 8) az irodalom nagyvonalú pártfogója volt. (≈) Megfelelői: ném. *Mäzen*; ang. *Maecenas*; fr. *mécène*; stb.: 'a művészet pártfogója'. (⊕) A szóvégi *s*-hez vö. →*fakultás* stb.

📖 TESz.; EWUng.

mechanika → *mechanikus*

mechanikus A: 1778 *Mechanicus* (NSz.); 1800 *mechanikos* (Nyr. 111: 464); 1807/ *Mechanikust* (NSz.) J: <FN> 1. 1778 'gépszerkesztő | Maschinenbauer' (NSz.) (↑); 2. 1792 'gépész; műszerész | Maschinist; Mechaniker' (NSz.) | <MN> 1. 1807/ 'kényszerű, szükségyszerű, törvényszerű, gépies | zwangsläufig, mechanisch' (NSz.); 2. 1879 'mechanikai | die Mechanik betreffend' (NSz.)

mechanika A: 1789 *Mechanikájában* (NSz.); 1791 *mechanikának* (NSz.); 1811 *meckhanika* (Farkas: GLEl.) J: 1. 1789 'a mozgás, ill. a nyugalmi állapot törvényeinek vizsgálata | Mechanik (Lehre von der Bewegung der Körper und vom Gleichgewicht)' (NSz.) (↑); 2. 1789 'erőműtan, géptan | Maschinenkunde' (NSz.); 3. 1817 'mechanikus szerkezet | Getriebe' (NSz.)

mechanizmus A: 1789 *Mechanismustól* (NSz.); 1789/ *mechanizmust* (NSz.) J: 1. 1789 'gépiesség | Maschinenmäßigkeit' (NSz.) (↑); 2. 1789 'működés; működési mód | Funktionieren; Funktionsart' (NSz.) (↑); 3. 1818/ 'mechanikus szerkezet | Getriebe' (NSz.)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagjai, a **mechanikus**, **mechanika** latin jövéyszavak. | (≡) Lat. *mechanicus* 'műszaki, mechanikai; műszerész, szerelő, gépgyártó' [< gör. *μηχανικός* 'leleményes, ötletes, találékony; műszaki, mechanikai; gépgyártó' < gör. *μηχανή* 'gép, eszköz'] | lat. *mechanica* 'szerkezet, gépezet' [< gör. *μηχανική (τέχνη)* 'szerkezet, gépezet' *μηχανικά* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *mechanisch*, *Mechaniker*, *Mechanik*; fr. *mécanique*; stb.: 'mechanikai, gépi', 'műszerész, szerelő, szerkezet, gépezet'. (⊕) A *mechanikus* szóvégi *s*-éhez a magyarban vö. →*ámbitus* stb.

■ A **mechanizmus** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *Mechanismus*; ang. *mechanism*; fr. *mécanisme*; stb.: 'szerkezet, gépezet'; – vö. még lat. (ú.tud.) *mechanismus* 'gépezet, gyár, üzem'. (⇒⊕) A magyarba főleg a németből került át latin végződéssel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *masina*

mechanizmus → *mechanikus*

mécs A: 1211 ? *Mech* [szN.] (Oklsz.); 1532 *mechj* (TihK. 182); NYJ. *mëncs*, *mincs* (MTsz.) J: 1. 1532 'gyertyabél, kanóc | Docht' (TihK. 182) (↑); 2. 1551 'olajjal v. más zsiradékkal töltött edényből és kanócból álló kezdetleges világítóeszköz | Öllicht' (Oklsz.) Sz: ~es 1604

Meczes <MN> (Szenczi Molnár: Dict. *Myxos* a.); 1627 *mécseskéjével* [sz.] 'olajjal v. más zsiradékkal töltött edényből és kanócból álló kezdetleges világítóeszköz | Öllicht' (NySz.)

■ Vándorszó. | (≡) Fr. *mèche* 'gyutacs, gyújtózsínór, lámpabél, kanóc', (ófr.) *meche* 'kanóc, gyutacs, gyújtózsínór'; ol. (bol.) *mecia* 'ua.', (fri.) *miche* 'ua., lámpabél, kanóc', (rom.) *meccia* 'kanóc, gyutacs, gyertyabél'; prov. *mecha* 'gyutacs, gyújtózsínór, lámpabél, kanóc', (óprov.) *meca* 'ua.'; sp. *mecha* 'olajmécses, lámpabél, kanóc'; port. *mecha* 'gyutacs, gyújtózsínór, lámpabél, kanóc'; stb. A francia nyelvből terjedt el [lat. *myxa* 'gyertya-, lámpabél' < gör. *μύξα* 'piszok a lámpabélen']. (⇒Δ) A magyarba valószínűleg a francia vagy olasz nyelvből került, részben mint katonai szakszó 'kanóc, gyutacs, gyújtózsínór' jelentésben, részben az olajmécses megnevezéseként egy eredeti 'gyertya-, lámpabél' jelentésben. (Δ) A szóvégi magánhangzó elhagyázáshoz vö. →*beszéd*, →*kolbász* stb. A *mécses* származékszó -s melléknévképzővel önállósodás lehetett az olyan szószerkezetből, mint a *mécses lámpa* 'kanócos lámpa' (CzF.), *mécses cserép* 'agyagedény kanóccal' (CzF.) stb.

📖 MNy. 26: 30; TESz.; EWUng.

meccs A: 1837 *Match* (Regélő 1837. máj. 21.: 327); 1869 *Matsch* (Vadász-Vers. 1869. ápr. 10.: 46); 1872 *mátsch-csal* (Bolond Miska 1872. nov. 3.: 179); 1897 *mecscs* (PallasLex.); 1904 *mecs* (Radó: IdSz.) **J:** 1. 1837 '(sebességi) verseny, főleg lóverseny | Wettrennen, bes. Pferderennen' (Regélő 1837. máj. 21.: 327) (↑); 2. 1894 'mérkőzés, főleg a labdarúgásban | sportlicher Wettkampf, Treffen, bes. im Fußballspiel' # (SportV. 3: 40)

■ Angol jövevényszó. | (≡) Ang. *match* 'társ, egyenrangú ellenfél; házasság; sportmérkőzés, sportverseny'; stb. [< ang. (óang.) *macian* 'készít, csinál']. (≈) Megfelelői: ném. *Match*; fr. *match*; stb.: 'sportmérkőzés, sportverseny, találkozó'.

📖 Nyr. 93: 481; TESz.; EWUng.

mecset A: 1578 *mecytöth* (BudBLEv. 153); 1613 *mecsetet* [✍] (TörtTár 1881: 9); 1621 *Meczet* (Szenczi Molnár: Dict.); 1680 *mecsced* (Kakuk: ÉIOsm. 277) **J:** 'a muszlim istentisztelet háza, a közösségi ima színhelye | Moschee'

■ Oszmán-török jövevényszó, esetleg szerbhorvát közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *meşcit*, (R.) *meçit* '(kis) iszlám templom'; – vö. még szbvhv. *mečet*, (R.) *meçit*, *mezçid* 'ua.'. Az oszmánban az újperzsa *masjid* 'ua.' szóból ered [< arab *masjid* 'ua.']. (≈) Megfelelői: blg. *meçum*; le. *meczet*; stb.: 'ua.'.

📖 TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 277; EWUng.

medál Δ A: 1584 *medeall* (Századok 1877: 560); 1597 *medaille* (Kovács I.: LevAd.); 1625 *medály* (Horváth M.: NEI.); 1690 k. *medally* (Nyr. 42: 363); 1699 *médály* (NySz.); 1735 *medaj* (MNy. 38: 210); NYJ. *mětál* (ÚMTsz.) **J:** 'kerek v. ovális alakú, nyakláncon mellen viselt nagyobb ékszer | Medaillon'

medália Δ A: 1603 *medája* (Horváth M.: NEI.); 1612 *medaja* (Radvánszky: Csal. 2: 158); 1790/ *medaliával* (NSz.); 1795 *medalliát* (NSz.); 1878 *medálja* (NSz.); 1886 *metáliás* (NSz.); NYJ. *mędálija* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1603 'kerek v. ovális alakú, nyakláncon, mellen viselt nagyobb ékszer | Medaillon' (Horváth M.: NEI.) (↑); 2. 1795 'kitüntetésként, elismerésként v. vminek az emlékére adományozott érem | Medaille' (NSz.) (↑)

medailon Δ A: 1651 *metallon* (Horváth M.: NEI.); 1785 *medaillont* (MNy. 71: 122); 1810 *Medálliomos* [sz.] (NSz.); 1842 *medaliont* (NSz.); 1894 *medalyon* (NSz.) **J:** 1. 1651 'kerek v. ovális alakú, nyakláncon mellen viselt nagyobb ékszer | Medaillon' (Horváth M.: NEI.) (↑); 2.

1810 'kitüntetésként, elismerésként v. vminek az emlékére adományozott érem | Medaille' (NSz.) (↑)

■ Vándorszó. | (≡) A *medál*, *medália* szavakhoz: ném. *Medaille*, (R.) *medeie*, *medei*; fr. *médaille*; ol. *medaglia*, (R.) *medalia*, *medalla*; cseh *medaile*; le. *medal*; stb.: 'medál, érme'. Vö. még lat. (k.) *medali*, *medalla*, *medallia* 'csekély értékű érme' [< lat. *medialis*, -e 'középső']. – A *medalion* szóhoz: ném. *Medaillon*; fr. *médailon*; ol. *medaglione*; cseh *medailón*; le. *medalion*; stb.: 'nyakék; kerek v. ovális dombormű'. Az olaszból terjedt el. (⇒Δ) A magyarba különböző nyelvekből, részben a latinból, részben pedig német, olasz, francia közvetítéssel került.

📖 TESz. *medália* a.; Horváth M.: NEL.; EWUng. • Vö. *médium*

medália → *medál*

medalion → *medál*

meddig A: 1535 ah *meddeg* (Ozorai: Vit.); 1541 vala *mecczigleñ* [R.] (Sylvester: ÚT. 1: 51v); 1562 *meddiglen* [R.] (NySz.); 1575 *Mediglen* [R.] (NySz.); 1582 *medzig* (NySz.); 1805 *mëddig* (NSz.); NYJ. *möddég* (ÚMTsz.) J: 1. [a~] 1535 'amennyi ideig | solange {als Rel}' # (Ozorai: Vit.) (↑); 2. 1562 'mennyi ideig? | wie lange?' # (NySz.) (↑); 3. 1585 'milyen távolságra? | wie weit?' # (Cal. 886); 4. [a~] 1595 'amilyen távolságra | soweit {als Rel}' # (Ver. 87.); 5. 1645 'egy ideig | eine Zeit lang' (NySz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (Δ) A *më-* (amely a →*mī*² tőváltozata) alakból -ig terminatívuszraggal. A szó belseji *d* (> *dd*) valószínűleg névmásképző, amely az *addig* (→*az*¹), *eddig* (→*ez*¹) analógiájára illeszkedik a szóba. A *medzig* változat affrikálódással jött létre. Eredetileg kérdő névmás volt; vonatkozó névmássá egy vonatkozó mellékmondatban vált.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mī*²

meddő A: 1208/ ? *Medeum* [SZN.] [lat. -um végződéssel] (VárReg. 331.); 1211 *Medeh* [SZN.] (Oklsz. *magló* a.); 1266/ *Meddeu* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *meddew* (JókK. 116); 1416 u./¹ *mëddq* (BécsiK. 53); 1470 *meddw* (SermDom. 2: 652); NYJ. *mëddi* (Nyatl.); *möddi* (ÚMTsz.) J: <MN> 1. 1211 ? 'terméketlen, magtalan | unfruchtbar, gelt' # (Oklsz. *magló* a.) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 116) (↑); 2. 1585 'haszontalan | fruchtlos, improduktiv' # (Cal. 534); 3. 1833 'hasznosítható bányaterméket nem tartalmazó {kőzet} | taub, unhaltig {Gestein}' (NSz.) | <FN> 1. 1416 u./¹ 'eunuch | Eunuch' (BécsiK. 53) (↑); 2. 1661 'meddő juhokból álló nyáj | Herde von gelten Schafen' (MonTME. 1: 287); 3. 1891 'meddő kőzet | taubes Gestein' (Péché: MNBánySz. *Hányó* a.) Sz: ~**ség** 1416 u./¹ *mëddqfege* (BécsiK. 214)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó egy fiktív tőből. | (Δ) A szótő ismeretlen eredetű és a jelentése 'száraz' lehetett. A szóvégi -ő (folyamatos) melléknévi igenévképzőnek tűnik.

📖 MNy. 25: 345; TESz.; EWUng.

medence A: 1395 k. *medenceu* (BesztSzj. 833.); 1405 k. *medenche* (SchlSzj. 1518.); 1416 u./² *mëdencebè* (MünchK. 99vb); 1512 k. *medqnczeben* (WeszprK. 45); 1548 Rez *merenche* (Oklsz.); 1553 Rez *melencze* (Oklsz.); 1805 *mëdëncze* (NSz.) J: 1. 1395 k. 'tálszerű edény mosdásra, mosogatásra stb. | lache Schüssel zum Waschen, Spülen usw.' (BesztSzj. 833.) (↑); 2. 1782 'a csontrendszernek az a része, amelyet a két medencecsont, a keresztcsont és a farokcsont

alkot | Becken ⟨Anat⟩' (NSz.); **3.** 1843 'folyadék tárolására való nagyobb mélyedés, építmény | Bassin' # (NSz.); **4.** 1883 'szakajtókosár | {als Benennung versch. Geschirre zum Aufbewahren von Lebensmitteln}' (Nyr. 12: 95); **5.** 1886 'minden oldalról lejtővel határolt földfelszíni mélyedés | Vertiefung in der Erdoberfläche' (NSz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *mědnica* 'érme'; szbhv. *medenica* 'kolomp (vörösrézből)', (R. Kaj) *medenica* 'mosdótál'; szlk. *medenica* '(mosdó)tál (vörösrézből)'; or.-e. szl. *мѣдница* 'teknő, tál; kis értékű réz pénzérme'; stb. [< szláv **mědb* '(vörös)réz']. (Δ) A *medence* alak hangrendi kiegyenlítődéssel és a harmadik nyílt szótag magánhangzójának kiesésével keletkezett. A *medencő* változathoz vö. *csésző* (→*csésze*), →*serpenyő* stb. A *melence* változat a →*szelence*¹ hatására jöhetett létre. A 2., ill. a 3., 5. jelentés valószínűleg jelentéskölcsönzés a lat. (tud.) *pelvis* 'medence mint csont', tkp. 'tálszerű edény', ill. a ném. *Becken* 'medencecsont; medence; a földfelszín mélyedése'; stb.szavakból. A 4. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. (≈) Tisztázatlan idetartozású: 1113 *Medenz* [HN.] (Fejérpataky: KKOkl. 57).

📖 Melich: SzlJsz. 1/1: 137; Kniezsa: SzlJsz. 332; TESz.; EWUng.

meder [4] **A:** 1788 *meder* (Kreszn.); 1792 *medre* (Baróti Szabó: KisdédSz.); NYJ. *medër* (MTsz.) **J:** **1.** 1788 'öblösség, tágasság | Hohlheit, Geräumigkeit' (Kreszn.) (↑); **2.** 1792 'természetes v. mesterséges mélyedés a talajban, amelyben víz folyik | Flußbett' # (Baróti Szabó: KisdédSz.) (↑); **3.** 1848/ 'meghatározott irány v. jelleg | Verlauf' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (Δ) Az *er* végződés deverbális vagy denominális névszóképzőnek tűnik, de ez nem bizonyítható; vö. →*nyomorék*, →*sömör* stb. – A →*meddő*-vel való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

medicina → *medikus*

medika → *medikus*

medikus **A:** 1588 *medicuft* (Frankovics: Haszn. 114b); 1655 *medikus* (Újírás 1981/8: 100); 1806 *Médikusnak* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1588 'orvos | Arzt' (Frankovics: Haszn. 114b) (↑); **2.** 1655 ? 'orvostanhallgató | Medizinstudent' (Újírás 1981/8: 100) (↑), 1859 'ua.' (NSz.) | <MN> 1592 'orvosi képzésben részesült | medizinisch geschult' (MNy. 79: 245)

medicina Δ **A:** 1655 *medicina* (Újírás 1981/1: 100); 1786 *Medicinában* (NSz.); NYJ. *mēdēcina* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1655 ? 'orvostudomány, gyógyászat | Heilkunde' (Újírás 1981/1: 100) (↑), 1786 'ua.' (NSz.) (↑); **2.** 1698/ 'orvosképző intézmény v. kar; orvosi (egyetemi) tanulmányok, képzés | medizinische Akademie od. Fakultät; Medizinstudium' (MNy. 79: 245); **3.** 1715 'gyógyszer | Arznei' (MNy. 88: 511)

medika **A:** 1789 *Medicából* (RMKtár. 33: 47); 1817 *médicafakultás* (NSz.); 1895 *medikát* (NSz.) **J:** **1.** [jelzői értékben is] 1789 'orvostudomány, gyógyászat | Heilkunde' (RMKtár. 33: 47) (↑); **2.** 1904 'női orvostanhallgató | Medizinstudentin' (Radó: IdSz. *medica* a.)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *medicus* 'orvosló; gyógyító; orvos, gyógyító személy' [< lat. *mederi* 'gyógyít; orvosol vmit, gondoskodik vmiről; stb.']] | lat. (*ars* vagy *res*) *medicina* 'orvostudomány', *medicina* 'gyógyszer' | lat. *medica* 'orvosnő', (k.) 'bábaasszony', (h.) (*ars*) *medica* 'orvostudomány, orvosi hivatás'. (≈) Megfelelői: ném. *Mediziner*, *Medizin*; ol. *medico*,

medicina; stb.: 'orvos; orvostanhallgató', 'orvostudomány; gyógyszer'. (⊕) A *medikus* szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb.

📖 TESz. *medicina* a.; EWUng. • Vö. *meditál*

meditáció → *meditál*

meditál **A:** 1572 *meditálnak* (MNY. 88: 511); 1697/ *meditálni* [sz.] (NSz.) **J:** 'elmélkedik, tűnődik, gondolkodik | meditieren'

meditáció **A:** 1844 *meditatióimból* (Életképek 1844. júl. 24.: 109); 1865 *meditatio* [ES. NEM M.] (Babos: KözhSzt. *meditálni* a.); 1882 *meditációk* (NSz.) **J:** 'elmélkedés, tűnődés, gondolkodás | Meditation'

■ Latin jövevényszó. | (⊖) Lat. *meditari* 'elgondolkodik, elmélkedik, tűnődik' [indoeurópai eredetű; vö. gör. μέδομαι 'gondoskodik, törődik', μῆδομαι 'kigondol, határozatot hoz'; ír (óír) *midíur* 'elgondolkodik, vélekedik'; stb.] | lat. *meditatio* 'elmélkedés, elmélyedés, meditáció'. (⊗) Megfelelői: ném. *meditieren*, *Meditation*; fr. *méditer*, *méditation*; stb.: 'elmélkedik, tűnődik', 'elmélkedés, elmélyedés, meditáció'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *medikus*, *mód*

médium **A:** 1610 *médium* [✓] (MNY. 88: 511); 1620/ *mediumot* (MNY. 69: 366) **J:** **1.** 1610 'eszköz; közvetítő elem | Mittel; vermittelndes Element' (MNY. 88: 511) (↑); **2.** 1789/ 'középút; közép | Mittelweg; Mitte' (NSz.); **3.** 1872/ 'közvetítő személy a spiritizmusban | Medium im Okkultismus' (NSz.); **4.** 1973 'hírközlési eszköz | Kommunikationsmittel' (Bakos F.: IdSz.)

■ Latin jövevényszó. | (⊖) Lat. *medium* 'közép, középpont' (ú.) 'közvetítő', (h.) 'középút' [< lat. *medius* 'középső']. (⊗) Megfelelői: ném. *Medium*; fr. *médium*; ang. *medium*; stb.: 'közvetítő elem; közvetítő személy, médium <spiritizmus>; hírközlési eszköz'. (⊕) A 3. és 4. jelentés az angolban keletkezett, a magyarba német közvetítéssel került át. – (⊖) A *média* 'közeg' (1908/: NSz.) a lat. *medium* (↑) többes számú alakjának átvétele. Ez a szó a magyarban többes számú alakban is használatos; vö. *médiáknak* 'információt közvetítő eszközök' (1973: Népszabadság 1973. jan. 31.: 8).

📖 TESz.; NytudÉrt. 93: 45; EWUng. • Vö. *mazolán*, *medál*, *megye*, *mutyi*, *paksaméta*¹, *talmi*

medúza **A:** 1708 *Médusa* (Pápai Páriz: Dict. *Pegāfus* a.); 1723 *medufa* fej (Farkas: GLEI.); 1800 *Medúza*fő (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J:** **1.** 1708 'női szörny a görög-római mitológiában | weibliches Ungeheuer <Myth>' (Pápai Páriz: Dict. *Pegāfus* a.) (↑); **2.** 1786 'kocsonyás testű, gombához hasonló alkatú, kezdetleges szervezetű tengeri állat | Qualle' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (⊖) Lat. *Medusa* 'a mitológiai Gorgók egyike; kígyóhajú, ijesztő nőalak', (tud.) *medusae* [többes szám] 'medúza' [< gör. Μέδουσα 'Medúza <a Gorgók egyike>']. (⊗) Megfelelői: ném. *Meduse*; fr. *méduse*; stb.: 'Medúza; medúza'. (⊕) Az állattani jelentés a gomba alakú medúzák kígyószerű tapogatóival való hasonlóságán alapul.

📖 TESz.; EWUng.

medve **A:** 1138/ *Medue* [SZN.] (MNY. 32: 130); 1395 k. *medue* (BesztSzj. 1059.); 1416 u.¹ *mèdue* (BécsiK. 199); NYJ. *nedvě* (MTsz.) **J:** **1.** 1138/ 'nagy termetű, sűrű bundájú, növényi

táplálékkal is élő ragadozó | Bär' # (MNY. 32: 130) (↑); **2.** 1780/ 'olvasztókemence aljára tapadt nyersvas v. acélréteg, lángkemence-sósav | Ofensau' (MNY. 88: 511); **3.** 1834 'nyomtatás, cséplés közben megázott gabonacsomó | Getreidehaufen, der beim Drusch auf der Tenne vom Regen naß geworden ist' (Kassai: Gyökerésző 3: 340); **4.** 1836 'mogorva, rosszkedvű ember; nagydarab ember | mürrischer Mensch' (NSz.)

■ Jövevényszó egy szláv nyelvből. | ⊕ Szbhv. *medved* 'medve; öreg, otromba, nagydarab, zsémbes ember'; szlk. *medved'* 'medve; súlyos, nehézkes, esetlen ember'; or. *medvedь* 'ua.', (N.) 'nehezen eladható, ócska holmi'; stb. [< szláv **medь* 'méz' + **ěd-* 'eszik'; vö. még óind *madhuvád* 'édes(ség)et evő']. ⊕ A *medve* alak a szláv szóvégi *d* hang kiesésével keletkezett, mivel a magyar nyelvérzék kicsinyítő képzőnek értelmezte; vö. →*csere*, →*jegenye*. A 2., 3. jelentések (részben tréfás) metaforák.

📖 Nyr. 34: 461; Kniezsa: SzlJsz. 332; MNY. 51: 98; AEthn. 16: 38; TESz.; EWUng. • Vö. *jászol, metán, méz, mosómedve*

meg¹ A: 12. sz. vége/ *mige* zocoztia vola (HB.); 13. sz. eleje/ *mege* lel[he]ffe (KTSz.); 1372 u./ yrtattanak *meg*; *megj* nyttalfek (JókK. 1, 31); 1416 u./¹ *mëgaggac* (BécsiK. 24); 1490 k. vilagoseha *mek* (MKsz. 1881: 107); 1500 k. *megh* mongya (AporK. 57); 1536 *mewgh* irt (KL. 140.); 1560 k. *megh* berlem (GyöngySzt. 1747.); 1585 *Mee* tisztatom (Cal. 617 [v: 619]); NYJ. *eg* (MTsz.) **J:** <IK> 12. sz. vége/ 'a nem tartós cselekvés, történés kifejezésére, ill. a cselekvés, történés befejeződésének kifejezésére' # (HB.) (↑) | <HSZ> 1416 u./¹ 'hátrafelé, vissza, újra | wieder, zurück' (BécsiK. 24) (↑)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ Az eredeti *migé* változat a *mig* ~ *mëg* szavakból ered (ez a →*mög* korábbi változata) -é latívuszraggal; vö. *mögé* (→*mögött*). A *meg* alak egy, az igét megelőző szórendben, a latívuszrag rövidülésével, ill. megszűnésével keletkezett. A *meg* eredetileg határozószó volt 'vissza' jelentésben és a helyváltoztatást, ill. mozgást jelentő igékkel használták. Az 'ismét, újból' jelentés ebből a jelentésből alakult ki. A jelentésfejlődéshez vö. →*hol*, →*itt* stb. Az eredeti jelentés elhalványulása után a szó igekötővé vált.

📖 MNY. 42: 49; J. Soltész: Igeköt. 19; TESz., *meg²* a. is; Bárczi: HBEI. 124; Benkő: ÁrpSzöv. 162, 265; EWUng. • Vö. *fogdmeg, meg², még, megannyi, meggárgyul, meghitt, megint, meglehetős, meglett, megvált, mög, mögött*

meg² A: 1474 *meg* (BirkK. 2a); NYJ. *ëg* (MTsz.); *me, mék* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1474 'pedig | doch' # (BirkK. 2a) (↑); **2.** 1474 ? 'azonkívül; és | außerdem; und' # (BirkK. 2), 1610 'ua.' (CorpGr. 252)

■ Szófajváltás. | ⊕ A →*meg¹* 'vissza' szóból keletkezett. Ez a kötőszói szerep az összetett mondatokban alakult ki; ehhez hasonló fejlődéshez vö. →*hogy²*, →*hol* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ismét, meg¹*

még A: 1372 u./ *Meg* (JókK. 2); 1519 *meegen* [R.] (JordK. 928); 1524 *megy* (MNY. 25: 70); 1541 *mëgleñ* [R.] (Sylvester: ÚT. 2: 108); 1572 *migis* (NySz.); NYJ. *mé* (MTsz.); *mëg* (ÚMTsz.) **J:** 'annak kifejezésére, ill. nyomósítására, hogy vmely cselekvés, történés, állapot nem zárult le, tart, ill. tartani fog, ill., hogy vmi egyelőre nem történt meg, ill. csak kezdeti szakaszában van' | noch, noch mehr' # **R:** ~**len** 1372 u./ 'még | noch' (JókK. 61)

■ Szóhasadás eredménye. | ⊕ A →*meg¹* 'ismét, újból' szóból keletkezett szó belseji hangzónyúlással. A keletkezéséhez esetleg a →*meg²* 'ezenkívül, és' jelentései is hozzájárulhattak. A *mëglen* megszilárdult ragos alakulat *len* végződéséhez vö. →*pedig*.

még-

~**is** A: 1372 u./ *megyis* (JókK. 28) J: 1. 1372 u./ 'még, még mindig | noch (immer)' (JókK. 28) (↑); 2. 1372 u./ 'újból, ismét | wieder' (JókK. 7); 3. 1416² 'annak ellenére, ugyan, de | doch, dennoch' # (MünchK. 33va) | ~**sem** A: 1372 u. *megfem* (JókK. 17) J: 1. 1372 u./ 'annak ellenére nem | doch nicht' # (JókK. 17) (↑); 2. 1531 'bizonyos idő elteltével sem, még nem | noch nicht' # (ÉrsK. 75) | ~**pedig** A: 1650 *még penig* (NSz.) J: 'és ugyan noha, jóllehet, (ha)bár | und zwar' # | ILYENEK MÉG: ~**se** 'annak ellenére nem; még nem | trotzdem nicht; noch nicht' (1800: Márton J.: MNSz.–NMSz. *Még sem* a.); ~**hozzá** 'igen, még hozzá | ja, noch dazu' (1947: NSz.)

■ Összetételi előtag, azonos a →*még* szóval. | ☐ Az összetételek mondatokban keletkeztek a hanghatár eltolódásával. A jelentésfejlődéshez vö. ném. *noch* 'ezenkívül, azonkívül' : *dennoch* 'mégis, ennek ellenére'; vö. még ang. *still* 'még' : 'mégis, azonban'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *is, még, pedig, sem*

megannyi A: 1519 *megh annee* (JordK. 168); 1595 *Meghannyi* (Ver. 105.) J: 1. 1519 'éppen annyi, ugyanannyi | ebensoviel' (JordK. 168) (↑); 2. 1756 'számos, csupa | viel, lauter' (NSz.)

■ Összetett szó. | ☐ A →*meg¹* 'ismét, újból' + →*annyi* tagokból keletkezett, határozói alárendeléssel. Az eredeti jelentés 'még egyszer annyi' lehetett. A 2. jelentésnek nyomatékösítő funkciója van.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *annyi, meg¹*

megest → *megint*

meggárgyul A: 1853 *meggárgyultál* (Délibáb 1853. febr. 6.: 180); 1854 *Meggárgyultál* (NSz.) J: 'megbolondul | den Verstand verlieren'

■ Összetett szó. | ☐ A →*meg¹* (igekötő) + a (R.) *gárgyul* 'zavarossá válik, megőrül' (1833: TudGyűjt. 10: 77) szavakból keletkezett. Az utótag bizonytalan eredetű, esetleg a →*bárgyú* származékszava. A hangtani összefüggés azonban tisztázatlan.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bárgyú, meg¹*

meghitt A: 1589 *megh hit* (Balassi: Com. 330); 1594 e./ *meg-hitt* (Balassi: Ist. C10a); 1598 *meg hűt* (NySz.) J: 'bensőséges, otthonos | (ver)traut, innig, intim' #

■ Származékszó. | ☐ A *meghisz* szóból keletkezett a (R.) 'vkinek hitelt ad, teljes bizalommal van vki iránt' (1558: LevT. 1: 280) jelentésben -*tt* (befejezett) melléknévi igenévképzővel. A *meghisz* összetétel a →*meg¹* (igekötő) + →*hisz* 'hisz; bízik' szavakból áll. Hasonló szemlélethez vö. ném. *vertraut*; szlk. *dóverný*; le. *poufaly*: 'ismerős, bensőséges, őszinte'; vö. még ol. *confidente* 'ismerős, jártas; bizalmas barát'.

📖 J. Soltész: Igéköt. 50; TESz.; EWUng. • Vö. *hisz¹, meg¹*

megint **A:** 1506 *esmeghenth* (WinklK. 306); 1519 *meghynt* (LányiK. 60); 1555 *meggenth* (RMNy. 2/2: 111); 1763 *Megin* (NSz.); 1784 *Esmégint* (Baróti Szabó: KisdedSz. 99); 1805 *megéntennék* [R.] (NSz.); 1863 *Mégintlen* [R.] (Kriza [szerk.] Vadr. 508); 1881 *mögéntlen* [R.] (NSz.); NYJ. *mögént* (NSz.) **J:** <HSZ> 1506 'ismét, újra | wieder' # (Baróti Szabó: KisdedSz.) | <KSZ> **1.** 1531 'pedig, viszont | doch' (ÉrsK. 519); **2.** 1757 'és | und' (NSz.) **R:** ~**en** 1570 *Elmegenten* 'ismét, újra | wieder' (RMNy. 2/2: 111) | ~**len** 1771 *megintlen* 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz. Meg a.)

megest × **A:** 1784 *megeft* (Baróti Szabó: KisdedSz. 99); 1808 *Meges*, *Mégis* (NSz.); NYJ. *mögös*, *mögöst* (MTsz.) **J:** 'ismét, újra | wieder'

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ⊕ A →*meg*¹ 'ismét, újból' szóból *-ént* ~ *-int*, ill. *-st* módhatározói raggal keletkezett; vö. →*imént*, *örömet* (→*öröm*) stb. A *megint* először, ill. korábban ismételt formában is, *esmegint* (↑) alakban fordult elő, valószínűleg az →*ismét* hatására.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *meg*¹

meglehetős **A:** 1650 *meg-lehetősnék* (NSz.) **J:** **1.** 1650 'lehetséges | möglich' (NSz.) (↑); **2.** 1708 'elfogadható, tűrhető, elég | ziemlich' (Pápai Páriz: Dict.)

■ Származékszó. | ⊕ A *meglehet* 'adódhat, alakulhat, (úgy) lehet' (1527: ÉrdyK. 509) szóból *-ős* melléknévképzővel keletkezett; vö. *félős* (→*fél*¹), *ismerős* (→*ismer*) stb. A *meglehet* összetétel a →*meg* [igekötő] + *lehet* (→*lesz*) tagokból áll. A ma használatos 2. jelentés jelentésszűküléssel keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *lesz*, *meg*¹

meglett **A:** 1774 *meglett* (NSz.) **J:** '(már) felnőtt, felserdül | (schon) erwachsen, herangewachsen'

■ Jelentésselkülönülés. | ⊕ Jelentésszűküléssel keletkezett a (R.) *meglett* 'elkészül, bekövetkezik stb.' (1531: ÉrsK. 451) szóból. Ez *t* (> *-tt*) képzős, befejezett melléknévi igenév a *meglesz* 'elkészül; történik, megvalósul, bekövetkezik' szóból; vö. 1372 u./ *meg lewn* 'megtörtént, bekövetkezett' (JókK. 89); a *meglesz* összetett szó a →*meg*¹ igekötő + →*lesz* tagokból.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *lesz*, *meg*¹

megvált **A:** 1456 k. *megh valtani* [sz.] (SermDom. 1: 393); 1608 *megváltsad* (NySz.) **J:** **1.** 1456 k. 'vmely kötelezettség, teher stb. alól mentesít | von einer Verpflichtung, Belastung usw. befreien' (SermDom. 1: 393) (↑); **2.** 1493 '⟨a keresztény vallás tanítása szerint⟩ a bűntől és következményeitől kereszthalálával megszabadít | von der Sünde und ihren Folgen befreien, erlösen' # (FestK. 11); **3.** 1498/ 'visszavásárol, visszavált; pénzbeli ellenértéket ad, kártalanítást fizet | zurückkaufen, wiedererwerben; Entgelt leisten' (MNy. 32: 53); **4.** 1884–1885 '⟨jegyet⟩ megvesz | (Eintritts-, Fahrkarte) lösen' # (NSz.) **Sz:** ~**ó** 1493 k. *meg walthom* 'Messiás, Megváltó | Erlöser' (FestK. 11)

■ Összetett szó. | ⊕ A →*meg*¹ [igekötő] + →*vált* 'viszonzásképpen ad vmit; megment, megszabadít; megvált stb.' szavakból áll. A 2. jelentés a lat. (e.) *redimere* 'megold, megvált', *redemptor* 'Megváltó', *redemptio* 'megváltás' jelentésből keletkezhetett. Hasonló szemlélethez vö. még ném. *erlösen*, *Erlöser*, *Erlösung*; szbhv. *otkupiti*, *otkupitelj*, *otkupljenje*; szlk. *vykúpit*, *vykupitel*, *vykúpenie*; stb.: 'megold, megvált', 'Megváltó', 'megváltás'.

megy¹ **A:** 1055 feheruuaru rea *meneh* [sz.] (TA.); 1372 u./ *mednekuala*; *mehetuala* [sz.] (JókK. 10, 20); 1416 u./¹ *mégéc*; *mégen* [□] (BécsiK. 2, 20); 1490 *bemyne* (SzalkGl. 38.); 1513 *el meenne* (CzechK. 110); 1574 *meiénd* (NySz.); 1574 Altal *mönth* volna [✂] (RMNy. 2/2: 241); 1590 *mégy* által [□] (NySz.); 1693 *megy* (NySz.); 1782 *menyen* [□] (NSz.); 1838 *Mek* (Tsz.); 1844 *mensz* (NSz.) **J:** 1. 1055 'út, folyóvíz stb.) irányul, halad, vezet | verlaufen, führen (Weg, Fluß usw.)' # (TA.) (†); 2. 13. sz. eleje/ 'jár, halad, mozgásba jön, megindul | gehen, fahren, in Gang kommen usw. (Lebewesen, Fahrzeug)' (KTSz.); 3. 1416 u./¹ 'élettelen dolog) kerül, jut | gelangen (Gegenstand)' # (BécsiK. 221); 4. 1517 'időleges dolog) elmúlik, eltűnik; (idő, időbeli folyamat) múlik, telik | verschwinden (etw Zeitweiliges); vergehen (Zeit, Dauer)' # (DomK. 157); 5. 1590 'cselekvés, tevékenység) jól halad; (szerkezet) működik | (gut) vonstattan gehen; im Gang, Betrieb sein' # (NySz.); 6. 1590 '(be)fér; ráillik | Platz, Raum haben, hineinkönnen; hinpassen' # (NySz.); 7. 1616 'jól eladható (áru); elfogyó (mennyiség) | abgehen (Ware); aufgehen (Menge)' (RMNy. 2/2: 12); 8. 1961 'illik, való vmihez | zu etw passen' # (ÉrtSz.) **Sz:** **menés** 1372 u./ *el menefen* (JókK. 23) | **ment-** [birtokos személyjellel] 1372 u./ *mentettek* 'menés | Gang' (JókK. 82); 1533 u. 'víz partja, út széle, vminek a környéke | Gelände entlang, vor etw, Wegrand, Ufer(gelände)' (MonÍrók. 3: 99) | **menet** 1395 k. ki *meneth* 'menés, járás | Gehen, Gang' (BesztSzj. 326.); 1566 'járas, menés közben, menetkor | beim Gehen, auf dem Hinweg' (NySz.); 1833 'menetelő csapat | Zug (Gruppe)' (NSz.) | **menette** 1416 u./¹ *èlménèttèm* <HAT-I IGENÉV> 'elmenetel(em)kor' (BécsiK. 39) | **mentet** 1416 u./¹ *èlmentètlèc* 'meneszt, küld | schicken' (BécsiK. 224) | **mendegél** 1495 e. *Mendegel* [SZN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 836) | **menetel** 1559 oda *menetele* 'járas, menés | Gang' (Székely I.: Krón. 65a) | **meneszt** 1787 *meneszt* (Nyr. 1: 95) | **menetel** 1783 *menetelre* (Molnár J.: MKönyvHáz 1: 43); 1867 u. *menetelni* [sz.] 'masírozik | marschieren' (Szily: NyÚSz.) **R:** **mehetnék** 1826 *mehetnékje* van 'szükségét, igényét érzi, hogy elmenjen, el akar menni | Bedürfnis zu gehen, Fortwollen' (NSz.)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (T.) *miñ-* 'megy'; osztj. (V.) *měn-* '(el)megy'; zürj. (Sz.) *mun-* 'megy, jár, halad'; votj. (Sz.) *mijn-* 'megy'; cser. (KH.) *mie-* 'ua., jön'; finn *mene-* 'megy'; lp. (norv.) *mánná-* 'ua.'; – jur. *miñ-* 'megy'; szelk. *menda-* 'elhalad, elmegy'; kam. *mən-* 'megy'; stb. [uráli **mene-* 'megy']. (≈) Megfelelői: juk. *mān-* 'ugrik'; eszkimó *mənə-t* 'áthalad, keresztülmegy (osztályzásnál)'. (⊕) Az *ny-*es változat kiindulópontként szolgál a *j*, *gy* stb. hangot tartalmazó változatok keletkezéséhez. A *mén*, *mék* változatok a *mējən*, *mējék* stb. szavakra vezethetők vissza. A *megy* alak másodlagos a korábbi *megyen*-nel szemben; vö. →*lesz*, →*visz* stb. A *mēhet* szó *mē-* töve a *tēhet* (→*tesz*), *vēhet* (→*vesz*) analógiájára keletkezett. Minden elvont jelentés az eredeti 2. jelentésre vezethető vissza. – A szóvégi *n* egyes változatokban E/3. személyű személyrag. (⊖) Idetartozik: *jön-megy* 'jön-megy, ide-oda megy' (1590: NySz.); ikerszó, amely összetett szó a →*jön* és *megy* tagokból áll. A *jöttment* '(vmilyen) jöttment' összetétel (1779: NSz.), 'kószáló, csavargó' (1805: NSz.) -*t* (befejezett) melléknévi igenévképzővel keletkezett a *jön-megy* ikerszó tagjaiból.

☞ FUF. 21: 43; TESz. *megy* a.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *elő*⁻¹, *menten*, *tönkre-*

megy² × **A:** 1367 ? *Meges* [sz.] [SZN.] (OkI Sz. *méggyes* a.); 16. sz. *megében* (MNY. 54: 532); 1867 *megy* (Ballagi M.: MNYTSz.); NYJ. *méggyibe* (Nyr. 3: 473); *meggy* (MNY. 54: 531); *mődzső* (Imre: Felsz.) **J:** 'kanca, tehén stb. nemi szerve | Geschlechtsorgan der Stute, der Kuh usw.'

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A →*mög* szóból való magyarázata kevésbé valószínű, de a két szó később összekeveredhetett.

megye **A:** 1055 *megaia* (TA.); 1093/ *vluefmeğyeyje* [HN.] (MNL (OL) Dl. 248764); 1217/ *Megehid* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 384); 1574 k. *mőgyes* [sz.] (NySz.); 1805 *mėgye* (NSz.); NYJ. *mődzse* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1055 'határ; mezsgye | Flurgrenze, Rain' (TA.) (↑); 2. 1405 k. 'egyházigazgatási egység | Diözese' (SchlSzj. 498.); 3. 1449 'államigazgatási körzet, járás | Komitat (Verwaltungsbezirk)' # (OklSz.) **Sz:** ~s 1367 ? *Meges* [SZN.] (OklSz.); 1405 k. *meges* (SchlSzj. 498.)

■ Szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | (≡) Szbhv. *međa* 'mezsgye, dűlőhatár; sövénykerítés; stb.', (N.R.) *meja* 'mezsgye, dűlőhatár', (R.) (*gradska*) *međa* 'vármegye'; szln. *meja* 'dűlőhatár, mezsgye', (N.) *mėja* 'sövénykerítés; cserjés, csalt' [indoeurópai eredetű; vö. óind *mádhyas*; lat. *medius*; stb.: 'középső']. Vö. még óe. szl. *mežda* 'út'; szlk. *medza* 'mezsgye, dűlőhatár; a pálya oldalvonala'; or. *межа* 'birtokhatár, mezsgye'; stb. (⊕) A 2., 3. jelentéshez vö. (→*határ*) valamint a ném. *Mark* 'határ; a helység földterülete'; stb. szavakat.

📖 Bárczi: TihAl. 30; Kniezsa: SzlJsz. 333; TESz.; EWUng. • Vö. *médium*, *mezsgye*, *vármegye*

meggy **A:** 1220/ *Medies* [sz.] [HN.] (VárReg. 121.); 1254 *Megyes* [sz.] [HN.] (FNESz. *Fertőmeggyes* a.); 1264/ *Meggyes* [sz.] [SZN.] (Szentpétery: KritJ. 2/1: 20); 1395 k. *meg* (BesztSzj. 861–862.); 1805 *mėggy* (NSz.); 1834 *mőgy* (NSz.) **J:** 1. 1220/ 'meggyfa | Sauerkirschbaum' (VárReg. 121.) (↑); 2. 1395 k. 'a cseresznyéhez hasonló, sötétpiros, savanykás gyümölcs | Sauerkirsche' # (BesztSzj. 861.) **Sz:** ~es 1220/ [HN.] (VárReg. 121.) (↑)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Osztj. (Trj.) *virtmal'* 'piros ribizli' (*mol'* 'vér; bogyós gyümölcs leve'); zürj. (Sz.) *mol'* 'gyöngy', (Lu.) *ńur-mol'* 'tőzegáfonya, medveszőlő' (*ńur* 'mocsár, láp'); votj. (Sz.) *mul'i* 'bogyó; fűshéjú gyümölcs'; ? cser. (KH.) *muđā* 'áfonya' [fgr. **mol'3* vagy **mod'3*: 'vmilyen bokor bogyója']. A finnugor **o* a szó belseji palatális mássalhangzó hatására válhatott palatálissá a magyarban és az osztjákban. Az ősmagyar szó belseji **l'* (**đ*) affrikálódással gy-vé vált (vö. →*hagyp*).

📖 FUF. 18: 164; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *spanyol*-

méh¹ [8] **A:** 1093/ ? *mehus* [HN.] (MNL (OL) Dl. 208291, 67. old.); 1138/ ? *Mehe* [sz.] [SZN.] (MNy. 32: 205); 1138/ ? *Mihudi* [SZN.] (MNy. 32: 132); 1220/ *Mehus* [sz.] [HN.] (VárReg. 54.); 1255 *Myhluk* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 118); 1395 k. *meh*, *mej* (BesztSzj. 1144., 1146); 1533 *mee* (Murm. 1207.); 1629 *méhe* [□] (OklSzPótl.); NYJ. *mėjhem* (ÚMTsz.); *mév* (MTsz.) **J:** 'hártyás szárnyú mézgyűjtő rovar | Biene' # **Sz:** ~es 1093/ ? (MNL (OL) Dl. 208291, 67. old.) (↑); 1181/ ? *Mies* [HN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 43); 1220/ *Mehus* [HN.] 'az a hely v. építmény, ahol méheket tartanak, méhészet | Bienenstand' (VárReg. 54.); 1560 k. *Meehes* 'méhész | Imker' (GyöngySzt. 1644.) | ~ész [1237–1240] *Mehez* [HN.] 'ua.' (PRT. 1: 782) | ~észik 1613 *méhészni* [?/✓] [sz.] 'méhtenyésztő | Bienen züchten' (MNy. 88: 511)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Zürj. (P.) *moš*; votj. (Sz.) *muš*; cser. (KH.U.B.) *mükš*; md. (E.) *mekš*, (M.) *meš*; finn *mehiläinen*: 'méh' [fgr. **mekše* 'ua.']; feltehetőleg indoeurópai eredetű; vö. óind *máksikā*; av. *maḥšī*; stb.: 'légy; méh'. A finnugor szavaknak az indoeurópai nyelvek indoiráni ágában vannak megfelelői, az átvétel iránya bizonytalan (vö. még →*méz*). A méhészet a finnugor időkben a vadméheket begyűjtő ember életmódjára szorítkozik. A magyar változatok a szövegi *v*, *j* hangokra toldalékolt alakokból való elvonással jöttek létre, amelyekben

ezek a hangok hiátustöltők voltak. A kétszótagos változatok tulajdonképpen kicsinyítő képzős alakok, amelyekben a kicsinyítő képző elhomályosult, és a szó tövéhez csatlakozott.

📖 Munkácsi: ÁKE. 458; TESz.; MSzFE.; MSFOu. 151: 281; IUSprK. 45; EWUng. • Vö. *méz, moszkító, muslica, poszméh, vad-*

méh² [8] **A:** 13. sz. eleje/ *mihudnec* (KTSz.); 1405 k. *meh* (SchlSzj. 419.); 1416 u./¹ *mèhembèn* (BécsiK. 2); 1435 k. *mech* (SoprSzj. 14.); 1519 *meehet* (JordK. 35.); 1766 *mèjhembèn* (NSz.); 1801 *mé* anya (NSz.); NYJ. *mèjibül* (ÜMTsz.) **J:** 1. 13. sz. eleje/ 'nőnek, nőtény állatnak az a szerve, amelyben a magzat kifejlődik | Gebärmutter' # (KTSz.) (↑); 2. 1784/ 'vminek a belső része | Inneres {abstr.}' (NSz.)

■ Valószínűleg szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *мях, mex* 'tömlő, cső, fűjtató; has, altest'; szln. *meh* 'állatok bundája; fűjtató', (N.) 'tömlő, cső; (húgy)hólyag', (V.) *měj* 'fűjtató'; szlk. *mech* 'zsák', *mechy* [többes szám] 'fűjtató'; or. *mex* 'prém, szörme', (R.) 'tömlő, cső, fűjtató'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *mēsás* 'kos, verőkos; bunda, irha'; norv. *meis* 'kosár, vesszőfonadék mint szállítóeszköz'; stb.]. (⊕) A származtatás nehézsége, hogy az 'anyaméh' jelentés szláv nyelvekből nem bizonyítható, ill. a 'zsák; tömlő, cső' jelentés a magyarban nem adatolt. Bár a déli szláv nyelvekben van olyan jelentés (↑), amely az 'anyaméh' jelentéssel némileg összefügg, feltételezhető, hogy ez a jelentés korábban a szlávban is létezhetett. A magyar szó eredetileg *χ*-val hangozhatott, ma egyes szám alanyesetben a kiejtés *h* nélkül általános. A szó belseji *j* a népi változatban hiátustöltő. A 2. jelentés metafora.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 334; TESz.; EWUng.

mekeg **A:** 1546 k./ *mekegését* [sz.] (HoffgreffÉn. m2a); 1577 k. *mèkègh* (OrvK. 644); 1867 *mekég* (CzF.) **J:** 1. 1546 k./ 'rövid, szaggatott magas hangokat hallat (főleg kecske) | mekkern {haupts. Ziege}' # (HoffgreffÉn. m2a) (↑); 2. 1784 'hebeg, dadog | stammeln, stottern' (Baróti Szabó: KisdedSz. 57)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A →*makog* palatális párhuzamos alakja. A szóvég -g gyakorító képző. Hasonló onomatopoetikus szavak: lat. *miccīre* 'mekeg'; ném. *meckern* 'ua.'; cseh *mekati* 'ua.; béget, bög'; stb. (⊖) Valószínűleg ugyanebből a töből -e (folyamatos) melléknévi igenévképzővel jött létre: 1234–1270 *Meke* [szN.] (Wenzel: ÁÚO. 2: 10).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *makog*

mekkora → -kora

méla **A:** 1787 *mélából* (NSz.) **J:** <FN> 1. 1787 'ábrándozás | Träumerei' (NSz.) (↑); 2. 1824 'tréfa, tréfálkozás | Spaß' (NSz.) | <MN> 1. 1793/ 'ábrándozó | träumerisch' (NSz.); 2. 1795 'mélabús | schwermütig' (MKurir 340); 3. 1799/ 'tréfás, mókás | spaßig, drollig' (Csokonai: ÖM. 3: 302) **Sz:** ~z [ma főleg *el~*] 1787 *mélázva* [sz.] (Szily: NyÚSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Mivel a szó a főnévi 2. jelentésben és a melléknévi 3. jelentésben a nyelvjárásokban is él, feltételezhető, hogy a nyelvújítás korában a népnyelvből került be az irodalmi nyelvbe.

📖 TESz.; EWUng.

melák A: 1780 *melákok* (NSz.); 1878 *mélák* (NSz.); 1882 *mélák* (NSz.) **J:** 1. 1780 'nagy termetű mészároskutya, szelindek | großer Fleischerhund' (NSz.) (↑); 2. 1838 'mafla, bamba személy | Einfaltspinsel, Tölpel' (Tsz.); 3. [jelzői értékben is] 1881 'nagy termetű, esetlen mozgású személy | Trampel' (Nyr. 10: 190)

■ Valószínűleg köznévvé vált német tulajdonnév. | (≡) A ném. (R. Raj.R. D.) *Melac*, (R. báns.) *Melak*: 'kutyanévként' [valószínűleg a francia tábornok Francois *Mélac* (1641–1709) családnévére megy vissza]. Francois *Mélac* egyrészt kegyetlenségéről volt hírhedt, másfelől többnyire vérebekkel kísértette magát. (⊕) A 2., 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján.

📖 Bárczi: FrJsz. 33; TESz.; EWUng.

melankólia A: 1577 k. *Melancholia* (OrvK. 216); 1708 *Mélankóliás* [sz.] (Pápai Páriz: Dict. *Helléböröfus* a.); 1862/ *melankólia* (NSz.) **J:** 1. 1577 k. 'fekete epe, fekete epéjűség | Schwarzgalle; Schwarzgalligkeit' (OrvK. 216) (↑); 2. 1578/ 'búskomorság | Schwermut' (MNy. 79: 246)

melankolikus A: 1577 k. *Melancholicus* (OrvK. 417); 1777/ *mélankolikusok* (NSz.); 1791 *melanchólikussá* (NSz.); 1803/ *mélánkolikusok* (NSz.); 1808 *Mélánkolikos* (NSz.); 1855–1856/ *melankolikus* (NSz.) **J:** 1. 1577 k. 'fekete epét tartalmazó <testnedv>; fekete epéjű <beteg> | schwarze Galle enthaltend <Körpersaft>; schwarzgallig <Kranker>' (OrvK. 417) (↑); 2. 1577 k. 'búskomor | schwermütig' (OrvK. 25)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *melancholia* 'mélabú; búskomorság, melankólia' [< gör. *μελαγχολία* 'ua.'; vö. még gör. *μέλας* 'fekete' és a gör. *χολή* vagy *χόλος*: 'epe'] | lat. *melancholicus* 'a fekete epével kapcsolatos; mélabús' [< gör. *μελαγχολικός* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Melancholie*, *melancholisch*; fr. *mélancolie*, *mélancolique*; stb.: 'melankólia, mélabú', 'melankolikus, mélabús'. (⊕) A kedélyállapotra vonatkoztatás egy ősi véleményen alapul, amely szerint a mélabú onnan származhat, hogy az egyensúly az ún. testnedvek – vér, fekete epe, sárga epe és nyál – közül a fekete epe javára eltolódik. – A *melankolikus* szóvégi s hangjához vö. →*ámbitus* stb.

📖 TESz. *melankolikus* a.; EWUng. • Vö. *kolera*

melankolikus → *melankólia*

melasz A: 1833 *melasse*-czukor (Társalkodó 1833. ápr. 6.: 112); 1836 *mélásznak* (VasárnapiU. 1836. szept. 25.: 305); 1865 *melász* (Babos: Közhszt.); 1894 *répamelasz* (PallasLex. *Hamuzsír* a.) **J:** 'a cukorgyártás édeskés, csípős ízű mellékterméke | Melasse'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Melasse*; ang. *molasses* [többes szám]; fr. *mélasse*; sp. *melaza*; kat. *melassa*; stb.: 'melasz'. A spanyol és a francia nyelvből terjedt el [lat. (k.) **mellacea* [többes szám] 'cukorszörp'; vö. még lat. (kés.) *mellaceum* 'főzés útján besűrűsödött gyümölcsle']. (⇒) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng.

meleg A: (†1002 e.) 1018 k./ ? *μελεκδιος* [sz.] [SZN.] (ÓMOIv. 15); [1237–1240] *Melegd* [sz.] [SZN.] (PRT. 1: 774); 1372 u./ *melegfegben* [sz.] (JókK. 42); 1416 u./¹ *mèlèg* (BécsiK. 245) **J:** <MN> 1. 1372 u./ 'viszonylag magas hőmérsékletű | warm' # (JókK. 162); 2. 1372 u./ 'érezelmileg felhevült, buzgó | eifrig' (JókK. 42); 3. 1538 'langyos | lau' (Pesti: Nomenclatura V(1)); 4. 1590 'melegen tálalt, főtt <étel> | warm aufgetischt, gekocht' # (Szikszai Fabricius:

LatMSzj. 142); **5.** 1786 'összinte rokonszenvről tanúskodó, barátságos; meghitt | freundlich, traulich' # (NSz.); **6.** 1794 'melegítő hatású (ruhanemű, ágynemű) | warmhaltend (Kleid, Bettzeug)' # (NSz.); **7.** 1820 'izgalmas; veszélyes | aufregend, gefährlich' (NSz.); **8.** 1868 'vöröses, sárgás árnyalatú (szín) | warm (Farbe)' (NSz.); **9.** 1908 'homoszexuális (személy) | homosexuelle (Person)' (Zolnay–Gedényi) | <FN> **1.** 1533 'viszonylag magas hőmérséklet | Wärme' # (Murm. 53.); **2.** 1766 'érzésnek, kapcsolatnak baráti, meghitt volta | Vertraulichkeit' (NSz.) **Sz:** ~**ség** 1372 u./ (JókK. 42) (↑) | ~**ül** 1372 u./ *melegewluen* [sz.] (JókK. 162) | ~**edik**, ~**szik** 1519 ffl *meleggedygh* (JordK. 45); 1527 Megh *melegőzyk* (ÉrdyK. 515) | **melenget** 1762 *melengetésére* [sz.] (NSz.) **R:** **azon** ~**ében** 1720 ? 'azonnal, vmi után, halasztás nélkül | sofort' (NSz.); 1733 'ua.' (NSz.) – De vö. 1577 k. *melegget* (OrvK. 154)

■ Örökség, ugor kori tő magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (T.) *māli*; osztj. (V.) *meļak*: 'meleg' [ugor **māl̥s* 'meleg; felmelegszik']. (⊕) A szóvég denominális vagy deverbális -g névszóképző; vö. →*beteg*, →*hideg* stb. A melléknévi 7. és 9. jelentéshez vö. ném. *warm* 'nem hideg; izgalmas, veszélyes; homoszexuális'. A *melenget* változat elhasonulással keletkezett a *melegget* (↑) szóból; hasonló elhasonuláshoz vö. →*csüng*.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *vak-*

mell A: 1342 *Melies* [sz.] [SZN.] (MNY. 63: 368), de vö. →*mellék*; 1368 *Melles* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1372 u./ *melyenek* (JókK. 33); 1395 k. *valmel* (BesztSzj. 95.); 1416 u./¹ *qmell'ènn* (BécsiK. 81); 1717 e./ *mejjemre* (NySz.); 1787 *mejben* (NSz.); 1792 *möllyeiknek* (NSz.) **J:** **1.** 1342 'az emberi törzs felső, elülső része | Brust' # (MNY. 63: 368) (↑); **2.** 1395 k. 'mellvért, páncél | Brustharnisch' (BesztSzj. 95.); **3.** 1416 u./¹ 'érzésvilág, szív | Herz' (BécsiK. 81) (↑); **4.** 1519 k. 'női emlő | weibliche Brust' # (DebrK. 12); **5.** 1782 'vminek az elülső része | Vorderteil' (NSz.) **Sz:** ~**es** 1342 [SZN.] (MNY. 63: 368) (↑) | **meg-eszt** 1517 meg *mellyezte* 'rángat, tép, szaggat, marcangol | reißen, zerfleischen' (DomK. 54)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *māwə-l* 'mellkas'; osztj. (V.) *möyäl* 'ua.'; votj. (K.) *meļ* 'mellkas (embereké és állatoké)'; cser. (KH.U.B.) *mel* 'mellkas'; md. (E.) *mel'kt* 'tüdő', (M.) *mälkä* 'mellkas'; ? finn *mälvi* 'a madár melle'; lp. (norv.) *miel'gâ* 'mellkas (különösen az állatoké)' [fgr. **mälke* vagy **mälpe*: 'mellkas']. (≈) Megfelelője: juk. *melut* 'mell(kas)'. (⊕) A szó belsejének keletkezéséhez és esetleg a párhuzamos alakhoz vö. →*mál*. A szóvégi *ly*-es változatok másodlagos palatalizálódás eredményei.

📖 FUF. 15: 34; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *mál*, *mellék*, *mellény*, *mellesleg*, *mellett*, *mellkas*, *mellső*

mellé → *mellett*

mellék A: 1329 *Scigetmelliky* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 441); 1356 *Dernomelleke* [HN.] (Oklsz.); 1393 *Bodogazonmeleke* [HN.] (Oklsz.); 1405 k. *melekfonal* (SchlSzj. 2104.); 1405 *Breznyczemellyeke* [HN.] (Oklsz.); 1527 *melleekeet* (ÉrdyK. 401); 1773 *mejéke* (NytudÉrt. 1: 67); NYJ. *mëjjék* (ÚMTsz.) **J:** <FN> **1.** 1329 'környék; vminek a közelében levő hely | Gegend' # (Györffy: ÁMTF. 2: 441) (↑); **2.** 1686 'ajtó oldalsó kerete | Türpfosten' (HOklszj. 6); **3.** 1792 'templom mellékhajója | Seitenschiff (Kirche)' (NSz.); **4.** 1816 'láncfonal | Kettfaden' (NSz.); **5.** 1817 'csatolmány, melléklet | Beilage' (NSz.); **6.** 1843 'a kender legszálasabb része | faserigster Teil des Hanfs' (NSz.); **7.** 1957 'mellékállomás (telefoné) | Nebenstelle (Telefon)' (Halász: MNSz.) | <MN> **1.** 1405 k. 'hosszában futó | in der Länge laufend' (SchlSzj. 2104.) (↑); **2.** 1564 'oldalsó | seitlich, seitwärts befindlich' (Radvánszky: Csal. 3: 103); **3.** [főleg összetételek előtagjaként] 1778 'mellékes, nem fontos, járulékos, kiegészítő | nebensächlich,

zusätzlich' (NSz.) **Sz:** ~**el** 1765 *el mellékölték* 'nem vesz figyelembe, nem említ, elkerül vmit, távol kerül vmitől | beiseite lassen, meiden' (MNY. 7: 419); 1808 'csatol, hozzáfűz | beilegen, zufügen' (Sándor I.: Toldalék) | ~**es** 1779 *mellékes* (NSz.) | ~**let** 1829 *melléklettel* (Pák: Vadászattudomány 2: 165); 1831 *Melléklet* (Szily: NyÚSz.)

■ Származékszó. | (△) A →*mell* szóból keletkezett *-ék* névszóképzővel. Eredetileg egy helyre utalhatott. A *mell* 'mellkas' > *mellék* 'környék, vidék' jelentésváltozáshoz vö. →*mellett*, →*mellső* stb. A jelentések az eredeti főnévi 1. jelentésből fejlődtek ki jelentésbővüléssel. A főnévi 7. jelentéshez vö. *mellékállomás* 'mellékállomás <telefoné>' (1921: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mell*, *melléknév*

melléknév **A:** 1777 u. *melléknévnek* (Nyr. 30: 425) **J:** 1. 1777 u. 'tulajdonságot kifejező szófaj | Adjektív' (Nyr. 30: 425) (↑); 2. 1792 'a lényeket nem fedő nyelvi megjelölés | unrechter Name' (NSz.); 3. 1800 'a családi nevet kiegészítő névelem, ragadványnév; állandó jelző | Beiname; Epitheton' (Szily: NyÚSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (△) A →*mellék* 'mellékes, nem fontos; járulékos, kiegészítő' + →*név* 'névszó' összetételi tagokból keletkezett, jelzői alárendeléssel. A megnevezés arra utal, hogy ez a szófaj a mondatban többnyire egy főnévhez (vagy ígéhez) kapcsolódik. A szó a lat. *nomen adjectivum* 'melléknév', tkp. 'hozzáadott szó', ill. a ném. *Beiwort* 'melléknév' szóból magyarosítással jött létre. A szó elterjedéséhez a *főnév* (→*fő*-²) kifejezés is hozzájárulhatott. (⌘) Nyelvújítási szó. (⊖) Korábbi megnevezések: *mással álló név* 'ua.' (1527: Heyden: Puerilium 3); *hózzá tétethető* 'ua.' (1604: Szenczi Molnár: Dict. *Adjectivus* a.). Más, kísérleti alakok a latin, ill. a német szavak magyarosítására: *melléknévszó* 'ua.' (1777: Nyr. 30: 424); *toldaléknév* 'ua.' (1781: MNyTK. 49: 14); stb.

📖 MNyTK. 49: 14; TESz.; EWUng. • Vö. *mellék*, *név*

mellény **A:** 1815 k. *Mellény* (Szily: NyÚSz.); 1835 *melény* (NSz.); NYJ. *mellën*, *mellin* (Nyatl.) **J:** 'a mellkast takaró, ujjatlan ruhadarab | Weste' #

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A →*mell* szóból *-ény* névszóképzővel keletkezett, a mellkast takaró ruhadarab megnevezésére. (⊖) Hasonló szemlélethez vö. (N.) *melles*, *mellyes* 'mellény'. (⌘) Nyelvújítási származékszó.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *mell*

mellesleg **A:** 1561 *mellesleg* (TESz. *mellesleg* a.); 1790 *mellősleg* (NSz.); 1809/ *melesleg* (NSz.) **J:** 1. 1561 'oldalt | seitwärts' (TESz. *mellesleg* a.) (↑); 2. 1746 'párhuzamosan | gleichlaufend, parallel laufend' (NySz.); 3. 1781 'mellékesen, nem fő dolog gyanánt | beiläufig' # (NSz.); 4. 1784 'felületesen, futólag | oberflächlich' (Baróti Szabó: KisdedSz. 55)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (△) A →*mell* szóból *-s* melléknévképzővel + *-leg* módhatározóraggal keletkezett; vö. *közösleg* (→*közös*), *végesleg* (→*vég*) stb. Eredetileg helyhatározói értelemben használták. Az alábbi jelentésfejlődéshez 'mellkas' > 'oldalt megtalálható dolog' vö. még →*mellék*, →*mellett*.

📖 Klemm: TMondt. 209; TESz.; EWUng. • Vö. *mell*

mellett **A:** 1372 u./ *mellet*, *mellett* (JókK. 26, 84); 1470 *melett* (SermDom. 2: 512); 1517 *meljet* (MNY. 43: 157); 1533 *melliet* (Murm. 919.) **J:** <NÉVUTÓ> 1. 1372 u./ 'vmi közelében |

neben, bei, nächst jmdm; daneben' # (JókK. 26, 84) (↑); **2.** 1517 ? 'vmi kíséretében, vmivel együtt | mit' (MNY. 43: 157) (↑), 16. sz. vége 'ua.' (Radvánszky: Csal. 3: 49); **3.** 1524 'vmin kívül, fölül | außer' (MNY. 13: 122); **4.** 1527 'vmi érdekében, javára | für, im Interesse von' (ÉrdyK. 548); **5.** 1725 'vmi ellenére | trotz' (Mikes: TLev. 88); **6.** 1838 'vmi ellenében | gegen' (Tzs.) | <HSZ> **1.** [rendszerint birtokos személyjellel] 1416 u./² 'vmi közelében | daneben, dabei' # (MünchK. 66va); **2.** 1476 k. 'ezenfelül | überdies' (SzabV.); **3.** 1524 'vmi, vki javára, érdekében | für mich, dich usw., in meinem, deinem usw. Interesse' (MNY. 25: 69)

mellé A: 1372 u./ *melle* (JókK. 80); 1519 *melleed* (JordK. 47); 1770 *melleje* (MNY. 48: 230); NYJ. *mejjé, melé* (ÚMTsz.) **J:** <NÉVUTÓ> **1.** 1372 u./ 'közelébe | neben (mitAkk)' # (JókK. 80) (↑); **2.** 1495 e. 'vmin felül, kívül | außer, nebst' (GuaryK. 120); **3.** 1495 e. 'vmi gyanánt | als, für' (GuaryK. 120); **4.** 1512 k. 'vki, vmi javára, érdekében | für, im Interesse' (WeszprK. 77); **5.** 1528 'vmivel kapcsolatban; vmire vonatkozólag | im Anschluß an etw; in bezug auf etw' (SzékK. 104) | <HSZ> **1.** [rendszerint birtokos személyjellel] 1474 'vki, vmi közelében | neben jmdn; daneben' (BirkK. 7); **2.** 1476 k. 'közelébe | daneben' # (SzabV.); **3.** 1527 'vele (összehasonlít) | mit ihm (verglichen)' (ÉrdyK. 9); **4.** 1577–1580 'vki, vmi javára, érdekében | für mich, dich usw., in meinem, deinem usw. Interesse' (NySz.); **5.** 1810/ 'ezenfelül | überdies, dabei' (NSz.)

mellől A: 1410 k. te *melleled* (MvS.); 1416 u./² *tenger-mellől* (MünchK. 36va); 1529 e. *mellwle* (VirgK. 6); 1561 *mellyől* (NySz.); 1639 *melől* (NySz.) **J:** <HSZ> **1.** [birtokos személyjellel] 1410 k. 'közeléből, környezetéből el | von meiner, deiner usw. Seite' (MvS.) (↑); **2.** 1527 'mellette | neben jmdm' (ÉrdyK. 140) | <NÉVUTÓ> **1.** 1416 u./² 'vmi közeléből el | von ... her' # (MünchK. 36va) (↑); **2.** 1527 'oldalától (elpartolva) | von der Seite (abfallend)' (ÉrdyK. 548)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ⊕ A → *mell* szóból -t (> -tt) helyraggal, -é latívuszraggal, ill. -l ablatívuszraggal keletkezett. A *mellé* alak tartalmazza az E/3. személyű -é birtokos személyjelet is, amely a latívuszragban rejtve marad. Emellett az alak mellett létrejött egy külön paradigmásor egyéb birtokos személyjelekkel (-m, -d stb.). A *mellől* változataihoz vö. → *felől*. A szó belseji *ly* palatalizációval keletkezett. A szócsalád tagjai birtokos szerkezetben névutóvá, ill. határozószóvá váltak. Ezek eredetileg helymeghatározó szereppel bírtak. Határozószók, ill. névutók testrészek neveiből való hasonló kialakulásához vö. → *belül*, *hátsul* 'hátsul' (→ *hát*¹) stb.; vö. még finn *rinnalla* 'mellett' < *rinta* 'mellkas' stb. Az elvont jelentések a konkrétakból keletkeztek; vö. → *mögött*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mell*, *mellőz*

mellkas A: 1828 *Melkas* (NSz.) **J:** 'az emlősök testének a bordák, a mellcsont és a gerincoszlop által határolt része | Brustkorb' #

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ⊖ Vö. ném. *Brustkorb* 'mellkas'. ⊕ A magyarban: → *mell* + → *kas* összetételi tagokból áll. ☞ Nyelvújítási szó.

📖 TESz. *kas* a.; EWUng. • Vö. *kas*, *mell*

mellől → *mellett*

mellőz A: 1706 meg ... *mellőzöm* (RákFLev. 5: 262); 1753 *me lözvé* [sz.] (NSz.); 1816 *melléz* (NSz.) **J:** **1.** 1706 'kerül, megkerül | umgehen' (RákFLev. 5: 262) (↑); **2.** 1753 'vmilyen cselekvést nem hajt végre; vmit nem tart fontosnak | unterlassen; übergehen' (NSz.) (↑); **3.** 1759 'háttérbe szorít | zurücksetzen' # (NSz.); **4.** 1775 'kísér | begleiten' (NSz.)

■ Származékszó. | ☐ A *mellé* → *mellett* határozószóból keletkezett -z igeképzővel. Az eredeti változat *melléz* lehetett, a *mellőz* változat valószínűleg az *előz* (→ *előtt*), ill. a *mellől* (→ *mellett*) hatására keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mellett*

mellső **A:** 1808 *Melső* (NSz.); 1838 *Mellső* (Tzs.) **J:** **1.** 1808 'szomszédos | benachbart' (NSz.) (↑); **2.** 1828 'elülső, a mell oldalán levő | vordere' # (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☐ A → *mell* 'elülső rész, előrész' -ső névszóképzővel keletkezett, a *szélső* (→ *szél²*), *végső* (→ *vég*) stb. analógiájára. Az alapszó 'mellkas' > 'elülső rész, előrész' jelentésváltozásához vö. még → *mellék*, → *mellesleg* stb. ☞ Nyelvújítási alkotás.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *mell*

meló **A:** 1877 *melóche* bájesz-ből (NSz.); 1911 *Meloch* (RTolvSz.); 1911 *Melózni* [sz.] (Zolnay–Gedényi) **J:** **1.** 1877 'munka, nehéz testi munka | Arbeit' (NSz.) (↑); **2.** 1911 'mesterség, ipar; állás | Handwerk; Beruf' (RTolvSz. 45) **Sz:** ~**zik** 1911 *Melózni* [sz.] (Zolnay–Gedényi) | ~**s** 1924 *melós* 'dolgozó, munkás | Arbeiter' (Szirmay: TolvSz. 38)

■ Jiddis jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | ☐ Jidd. *melocho*, *melóche* 'munka; kézműves szakma, mesterség; mesterfogás'; – vö. még ném. (argó) *maloche*, *meloche* 'ua.; nehéz fizikai munka; hivatás'. A jiddisben a héber (ú.) *me'laḳāḥ* 'munka'. ☐ A *meló* alak keletkezése nem teljesen tisztázott.

📖 TESz.; EWUng.

melódia **A:** 1608 *melodiákat* (NySz.); 1792 *melódia* (NSz.); 1807 *mélodiás* [sz.] (NSz.) **J:** 'dallam | Melodie'

■ Latin jövevényszó. | ☐ Lat. *melodia* 'dal, dallam' [< gör. *μελωδία* 'ének, dallam; dallam, dal' < gör. *μελωδός* 'melodikus, dallamos, zenei; dalt éneklő' < gör. *μέλος* 'dal' + *ὥδός* 'éneklő']. ☐ Megfelelői: ném. *Melodie*; fr. *mélodie*; stb.: 'dallam'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fülemüle*, *óda*

mélt → **méltó**

méltán **A:** 1416 u.¹ *mēltan* (NySz.); 1476 k. *miltan* (SzabV. 140); 1848/ *méltány* (NSz.) **J:** 'megérdemelten, jogosan | wohlverdient; mit Recht'

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ☐ A *méltá-* többől (amely a → *méltó* 'megszolgált, kiérdemelt; igazságos, jogos' töváltozata) keletkezett -*n* módhatározóraggal. A → *méltó* szó belseji *a*-s töváltozatához vö. még *mélták* [többes szám] (1416 u.² *méltac*: (MünchK. 80va)). A *méltány* szövégi *ny*-es változatához vö. *magány* (→ *magán*), → *talány* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *méltány*, *méltó*

méltány **Δ A:** 1808/ *méltány* (NSz.) **J:** <MN> 1808/ 'megérdemelt, jogos | verdient, gerecht' (NSz.) (↑) | <FN> 1831 ? 'méltánylás; méltányosság | Würdigung; Billigkeit' (NSz.), 1833 'ua.'

(Fogarasi: Műsz. *Aequus* a.)

méltányol [1] **A:** 1820 *méltányolni* [sz.] (NSz.); 1831 *méltányol* (Szily: NyÚSz.) **J:** 1. 1820 'értékel, megbecsül, elismer | anerkennen, würdigen' (NSz.) (↑); 2. 1820 'a körülményeket figyelembe véve kedvezően íté meg (kérést); figyelembe vesz | entgegenkommend beurteilen; in Betracht ziehen' (NSz.); 3. 1833 'méltónak tart, méltat (megemlékezésre, figyelemre stb.) | für würdig halten' (NSz.)

méltánytalan **A:** 1825 *méltánytalan* (Minerva 11: 430); 1830 *méltánytalanul* [sz.] (NSz.) **J:** <MN> 1. 1830 'vkit, vmit érdeméhez méltóan nem értékelő, eléggé meg nem becsülő | nicht angemessen würdigend' (NSz.) (↑); 2. 1831 'igazságtalan | ungerecht' (Szily: NyÚSz.); 3. 1842 'kellően nem értékelt, eléggé meg nem becsült | nicht genügend bewertet' (NSz.)

méltányos **A:** 1828/ *méltányosnak* (NSz.) **J:** 1. 1828/ 'méltó, megérdemelt, jogos | verdient, gerecht' (NSz.) (↑); 2. 1832 'a körülményekhez képest) kedvező | günstig, vorteilhaft' (NSz.); 3. 1841 'megértő, a körülményeket figyelembe véve kedvezően ítélő (személy) | verständnisvoll' (NSz.)

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **méltány** tudatos szóalkotás, kialakulásmódja azonban bizonytalan. | (△) Szófajváltás lehet a →*méltán*-ból, az *n* palatalizálódásával.

■ A **méltányol**, **méltányos**, **méltánytalan** származékszavak. | (△) Valószínűleg a *méltány* 'értékelés, felbecsülés; méltányosság' származékszavai *-l* igeképzővel, *-s*, ill. *-talan* melléknévképzővel. Ennek a magyarázatnak a nehézsége, hogy a származékszavak időrendileg kissé korábbiak mint a *méltány* főnévi jelentése.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A magyarázat, hogy a *méltány* szó a (R.) *mélt* (→*méltó*) származékszava, kevésbé valószínű. (⌘) Nyelvújítási alkotás.

📖 Tolnai: Nyelvújítás 148; TESz. *méltányol* a.; EWUng. • Vö. *méltán*

méltányol → *méltány*

méltányos → *méltány*

méltánytalan → *méltány*

méltat → *méltó*

méltatlan → *méltó*

méltó [6] **A:** 1211 ? *Miltou* [SZN.] (Oklsz.); 1372 u./ *melto* (JókK. 17); 1416 u./² *méltac* (MünchK. 80va); 1451 k. *Miltholtasanak* [sz.] (Oklsz.); 1773 *mélytosztasson* [sz.] (MNY. 59: 104) **J:** 1. 1372 u./ 'vmit érdemlő, vmire érdemes | würdig' # (JókK. 17) (↑); 2. [létigével és főnévi igenévvel] 1372 u./ 'kegyes, hajlandó vmit megtenni | gnädig sein (etw zu tun)' (JókK. 156–157); 3. 1416 u./¹ 'vkihez, vmighez illő | passend' # (BécsiK. 48); 4. 1416 u./² 'megérdemelt; igazságos | verdient; gerecht' # (MünchK. 83rb); 5. 1525/ 'méltánylást érdemlő | würdigenswert' (TörtTár 1908: 79) **Sz:** ~1 1372 u./ *meltol̃ya* 'méltónak tart, kegyeskedik (vmit megtenni) | eine Gnade erweisen (etw zu tun)' (JókK. 5); 1372 u./ 'vmit méltányosnak íté, talál

| für angemessen befinden' (JókK. 4) | **~ltatik** 1372 u./ *meltoltattnak* 'méltónak tart, kegyeskedik (vmit megtenni) | eine Gnade erweisen (etw zu tun)' (JókK. 68) | **~ság** 1372 u./ *meltofagos* [sz.] 'kegy(esség), jóindulat | Gnade' (JókK. 71); 1416 u./¹ *meltofag* 'tiszteletet parancsoló magatartás | Würde' (BécsiK. 68); [birtokos személyjellel ellátott megszólításként, főleg *méltóságod*, *méltósága*] 1704 '⟨megszólításként⟩ ökegyelme | Euer Gnaden' (Kertész: Száll. 129) | **~ságos** 1372 u./ *meltofagos* 'kegyelmező | gnadenvoll' (JókK. 71); 1536 'előkelő, nemes | vornehm' (Pesti: Fab. 11b); 1607 'jogos, méltányos | angemessen' (MNy. 29: 182) | **~ltat** 1451 k. 'vmit méltányosnak ítélt, talál | für angemessen befinden' (OkI Sz.) | **~ztatik** 1519 *meltoztattanak* 'vki méltónak találztatik vmire | würdig sein' (JordK. 724); 1527 'méltónak tart, kegyeskedik (vmit megtenni) | eine Gnade erweisen (etw zu tun)' (ÉrdyK. 578) | **nagy~ságú** 1763 *Nagy Méltóságú* (MNy. 59: 104)

mélt † **A:** 1372 u./ Tudni *melt* (JókK. 1) **J:** 'adódik, történik | sich schicken'

méltatlan **A:** 1416 u./¹ *meltatlan* (BécsiK. 163) **J:** <MN> **1.** 1416 u./¹ 'vmit nem érdemlő, vmire nem érdemes | unwürdig' # (BécsiK. 163) (↑); **2.** 1416 u./² 'vmit igazságtalannak tartó | etw für ungerecht haltend' (MünchK. 46ra); **3.** [határozói értékben is] 1456 k. 'igazságtalan, nem megokolható | ungerecht' # (SermDom. 2: 574); **4.** 1673 ? 'vkihez, vmihez nem illő, nem való | unpassend' # (NySz.); **5.** 1696 'ua.' (NySz.) **Sz:** **~kodik** 1416 u./¹ (BécsiK. 164) | **~kodat** 1416 u./¹ *meltatlākodatod* (BécsiK. 14) | **~ság** 1456 k. *meltatlanfagrul* (SermDom. 2: 318)

méltat **A:** 1433–1435 *meltas* (LaskS. fol. 92); 1624 *méltatik* [sz.] (LevT. 2: 235) **J:** **1.** 1433–1435 'méltónak, érdemesnek tart vmire | für würdig halten' (LaskS. fol. 92) (↑), 1784 ? 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz. 54); **2.** 1624 'juttat | gelangen lassen' (LevT. 2: 235) (↑); **3.** 1810 'megbecsül, értékel | wertschätzen; würdigen' (Szily: NyÚSz.)

■ A szócsalád alapja, a **mélt** valószínűleg örökség; ugor kori tő, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. osztj. (V.) *mel-* 'belemegy <láb>, illeszkedik <csizma>', (Vj.) *mel-* 'illik, illeszkedik <cipő, ruha>' [ugor **mölz-* 'belemegy, helye van, elfér']. (⊕) A szóvég valószínűleg *-t* mozzanatos képző. A magyarban egy 'megfelel, passzol, alkalmas' > 'illik, illendő, megfelelő, adott, meglévő' jelentésváltozás ment végbe; a jelentéséhez vö. →*fér*; vö. még finn *sopi-* 'belemegy; illendő, megfelelő'. A magyarázat egyik gyenge pontja a magyar szóból hiányzó magánhangzóharmónia.

■ A **méltó**, **méltatlan** és a **méltat** származékszavak. | (⊕) A **méltó** -ó (folyamatos) melléknévi igenévképzővel, a **méltatlan** -atlan névszóképzővel, ill. a **méltat** -tat műveltetői igeképzővel keletkezett. A **méltat** 2. és 3. jelentése a nyelvjuttatás korában jött létre.

📖 NytudÉrt. 38: 14; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *méltán*

mely **A:** 1372 u./ *mellet*, *meljet* (JókK. 5, 6); 1416 u./¹ *mèllèc*, *mèllèt* (BécsiK. 17, 288); 1420 k. *Melic* [r.] (ÓMOlv. 283); 1527 *mellytók* (ÉrdyK. 61); 1553 *mewllj* (RMNy. 2/2: 98); 1790 *mell* (NytudÉrt. 1: 50); 1863 *meik*, *Miik* [r.] (Kriza [szerk.] Vadr. 509); NYJ. *méllik* [r.] (ÚMTsz.) **J:** <HSZ> 1372 u./ 'ami; amely | wie' (JókK. 104) | <NM> **1.** 1372 u./ 'ami (vonatkozó névmásként) | was (als Rel)' # (JókK. 5, 6) (↑); **2.** 1372 u./ 'amelyik (jelzőként) | welcher (als Attr.)' (JókK. 6); **3.** 1416 u./¹ ? 'melyik | welche (Person, Sache, Richtung, welcher Ort usw.)' # (BécsiK. 17); **4.** 1416 u./² 'aki (vonatkozó névmásként) | wer (als Rel)' (MünchK. 8va); **5.** 1416 u./² 'ki? | wer?' (MünchK. 13rb); **6.** 1456 k. 'milyen? | was für ein?' (SermDom. 1: 350); **7.** 1519 'valamely | irgendein' (JordK. 396) **Sz:** **~ik** 1420 k. *Melic* (ÓMOlv. 283)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) A *mē-* töből (amely a →*mi*² töváltozata) keletkezett *-l* (> *-ly*) ablatívuszraggal; vö. →*ily*, →*oly* stb. Eredetileg egy határozószó volt, amely a melléknév fokát határozta meg. Egy 'melyik; valamely <személy stb.>; milyen?' jelentésű névmássá

melléknévi használatban alakult ki, különböző jelzői szószerkezetekben. Vonatkozó névmási használatban vonatkozó értelmű összetett mondatokban jött létre.

📖 MNy. 35: 152; TESz.; NyK. 78: 287; EWUng. • Vö. *a-, akár-, -képpen, merre, mi², milyen, né-, vala-*

mély **A:** 1075/ *meler* [HN.] (MonStrig. 1: 58); [1237–1240] *Myler* [HN.] (PRT. 1: 782); 1329 *Melyespataka* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 63); 1372 u./ *mely* (JókK. 160); 1416 u./¹ *mél* (BécsiK. 177); 1541 *mill* (Sylvester: ÚT. 2: 48); 1559 *mell* (Székely I.: Krón. 139a); 1793 *méjj* (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1075/ 'olyan tárgy v. dolog, amelynek a felső részhez képest az alja nagyon lent van; alulra nyúló, alul levő | tief; unten befindlich' # (MonStrig. 1: 58) (↑); **2.** 1372 u./ 'fokozott mértékű | hochgradig' (JókK. 1); **3.** 1372 u./ 'mély értelmű | tiefsinnig' (JókK. 2); **4.** 1585 'olyan, amelynek nagy kiterjedésű belseje van | geräumig' (Cal. 647); **5.** 1696 'erősen átélt (érzés); erősen érző (szív, lélek) | tiefgeföhlt; geföhlvoll' (NySz.); **6.** 1785 'telt (szín) | tief, kräftig (Farbe)' (NSz.); **7.** 1806 'alacsony rezgésszámú, vastag (hang) | tief (Stimme)' # (NSz.); **8.** 1818 'a szájüregben hátul képzett (magánhangzó) | velar' (NSz.) | <FN> 1416 u./² 'mélység; vminek nagyon alul v. nagyon belül levő része | Tiefe; Unterstes, Tiefstes' # (MünchK. 59ra) **Sz:** ~**ség** 1372 k./ *melfejejrt* (JókK. 18) | ~**séges** 1372 u./ *melfeges* (JókK. 1) | ~**ed** 1742/ *mélyedéssel* [sz.] (NSz.) | ~**ít** 1779 *megmélyítése* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | ~**eszt** 1817 *megmelyesztve* (MonHung. 3: 264); 1843 *mélyeszté* (NSz.) | ~**ül** 1818 *mélyülnek* (MKurir 1818. ápr. 3.: 221); 1842 *mélyült* (NSz.)

■ Örökség az ugor korból. | (≡) Vog. (T.) *mäl*; osztj. (V.) *mél*: 'mély' [ugor **melz* 'ua.']. (⊕) Az eredeti melléknévi jelentésből származó, szín- és hangérzékre vonatkozó 6–8. jelentés képzeti, képzési nehézségen alapulhat; vö. más nyelvekben is: ném. *tiefblau* 'mélykék', *tiefe Stimme* 'mély hang', *tiefer Vokal* 'mély magánhangzó'; fr. *voix profonde* 'mély hang'; stb.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng.

melyképpen → *-képpen*

memória **A:** 1591/ *memoriája* (MNy. 69: 366); 1902/ *memóriám* (NSz.) **J:** **1.** 1591/ 'emlékezőtehetség | Erinnerungsfähigkeit' (MNy. 69: 366) (↑); **2.** 1972 'a számítógép adattároló egysége | Speicher eines Computers' (ÉKsz.)

memoriter **A:** 1803/ *memoriter* (NSz.) **J:** <HSZ> 1803/ 'fejből, emlékezetből | auswendig' (NSz.) (↑) | <FN> **1.** 1940 'könyv nélküli tanulás | Memorieren' (ÚILex. 18: 4488); **2.** 1957 'könyv nélkül megtanulandó szöveg | Memorierstoff' (Bakos F.: IdSz.)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *memoria* 'emlékezet, emlékezés' [< lat. *memor* 'vmire emlékező, jó emlékezőképességű'] | lat. *memoriter* 'fejből, emlékezetből'. (≈) Megfelelői: ném. (R.) *memoria*; ang. *memory*; stb.: 'emlékezet, emlékezés; emlékezőképesség'; – ang. *memoriter* 'fejből, emlékezetből'. (⊖) Idetartozik: *memorizál* 'betéve (meg)tanul' (1810/: NSz.), ez a ném. (R.) *memorisieren* 'ua.' hatására keletkezett. A szóvéghez vö. →*demoralizál*, →*favorizál*.

📖 TESz. *memoriter* a.; EWUng.

memoriter → *memória*

men-

~**hely** Δ **A**: 1825 *menhelyet* (Aranka Gy.: HáromÉrt. 11); 1831/ *menhelyet* (NSz.) **J**: **1.** 1831/ 'menedékhely | Zufluchtsstätte' (NSz.) (↑); **2.** 1843 'szállás, hajlék (hajléktalanok számára) | Asyl (für Obdachlose)' (NSz.) | ~**ház** Δ **A**: 1834 *Menház* (Szily: NyÚSz.) **J**: 'otthon, hajlék (hajléktalanok számára) | Obdachlosenheim' | ~**levél** Δ **A**: 1856 *menlevelet* (Kerékgyártó: MÉletr. : 407); 1867 *menlevelünkre* (NSz.) **J**: 'menedékház | Schutzbrief'

■ Összetéti előtag, elvonással. | ⊕ A → *menedék* szóból lett elvonva. ⊖ Az összetétel elődeihez vö. *menedékhely* 'szállás, hajlék (hajléktalanok számára)' (1604: Szenczi Molnár: Dict.); *menedéklevél* 'menlevél' (1533: Murm. 2544.). ⊕ A *menház* az utóbbi analógiájára keletkezett. Az alaktanához vö. → *dúvad*, → *rögeszme* stb. Hasonló szemlélethez a németben vö. ném. *Zufluchtsstätte* 'menedékhely, búvóhely', (R.) *fluchthaus* 'menhely, menedék'; *Schutzbrief* 'egy kísérő rendkívüli okirati igazolása'. ☞ Nyelvújítási alkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ház, hely, levél, menedék*

mén¹ **A**: 1138/ ? *Menes* [sz.] [szn.] (MNY. 32: 205); [1200 k.] *Menumorout* [szn.] (An. 11.); [1237–1240] *Menfy* [hn.] (PRT. 1: 780); 1261 *Menusitou* [sz.] [hn.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 67); 1395 k. *men* (BesztSzj. 939.); 1560 k. *Mény* loo (GyöngySzt. 425.) **J**: 'csődör | Hengst' **Sz**: ~**es** 1138/ ? [szn.] (MNY. 32: 205) (↑); 1261 [hn.] 'méntelep | Gestüt' (Csánki: TörtFöldr. 1: 67)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A magyar szókincs egyik nagyon régi eleme lehet. A *ménes* származékszó egy fajta -s gyűjtőnévképzővel keletkezett, így a szó a lovak egy ménhez csatlakozó csoportját jelöli; vö. *ménes csorda* (1566: NySz. I. mén a.).

📖 TESz.; EWUng.

mén² × **A**: 1577 *ostor menj ffa* (KolGl.); 1584 *Ostormen fa* (Gombocz E.: BotTört. 133); 1834 *Mény* (Kassai: Gyökerésző 3: 349); 1838 *ménjét* (Tsz. *Kankalék* a.) **J**: **1.** 1577 '(növénynév elemeként) | (als Element eines Pflanzennamens)' (KolGl.) (↑); **2.** 1834 'kútgém | Brunnenschwengel' (Kassai: Gyökerésző 3: 349) (↑)

■ Valószínűleg örökség a finnugor, esetleg az uráli korból. | ⊖ Osztj. (V.) *min* 'görbület, hajlat, kanyarulat', *mäni-* 'hajlik, lehajol'; md. (E.) *meñe-*, (M.) *mäñe-* 'hajlik, görbül (tárgyatlan)'; – ? jen. *munua-*, *muna-* 'hajlik, görbül (szántalp)'; ? szelk. *mîn-*, *mên-*, *men-* 'hajlik, görbül'; ? kam. *mun-* 'meggörbül, elgörbül, hajlik'; stb. [fgr. ? uráli **minz* 'hajlat, kanyar; hajlik, görbül, elgörbül, meghajlik']. ⊕ Az 1. jelentés csak az *ostorménfa* 'molnárcseresznye, kányafa' (1577: ↑): → *ostor* + *mén* + → *fa* összetételben fordul elő. Az összetétel *mén* eleme még megőrizte a szó 'hajlik; hajlat, görbület' alapjelentését; a megnevezés a növény ágának hajlékonyságára utal. A 2. jelentés az ostorménfának a kútgémhez való hasonlóságán alapul; vö. még → *kankalék*¹, → *kankalék*².

📖 JSFOu. 30/5: 83; TESz.; MSzFE.; EWUng.

menázsi Δ **A**: 1857 *menázsiénak* (Hölgyfutár 1857. nov. 3.: 1095); 1865 *menázson* (NSz.); 1868 *menázsiiban* (NSz.); 1874 *minázsi* (Nyr. 3: 185); 1878 *ménázsi* (NSz.); NYJ. *ménázsi* (Bálint: SzegSz.) **J**: 'katonai étkezés, élelemosztás, ellátás | militärische Verpflegung; Proviant'

■ Német (au.) jövevényszó. | ⊖ Ném. (au.) *Menage*, (B.) *menasch*: 'katonai ellátás; élelem, élelmiszer', – ném. *Menage* 'háztartás; (takarékos) gazdálkodás'; stb. [< fr. *ménage* 'háztartás; cselédség, szolgaság; gazdálkodás']. ☞ Megfelelői: ang. *menage* 'háztartás'; szbhv. *menaža* 'ua.; katonai ellátás'; stb. ⊕ A szóvégi *i*-hez vö. → *gázsí*, → *módi* stb. ⊖ Idetartozik: (R.) *menázsiroz* '(takarékosan) gazdálkodik; a közétkez(tet)ésben részt vesz' (1850–1889: NSz.), ez a ném. *menagieren* 'ua.' szóból ered.

mendemonda A: 1628 *monda mondat* (NySz.); 1720 *mendemonda* (Nyr. 71: 17); 1790 *mondi-mondákat* (NSz.); 1796 *mindemondára* (NSz.); NYJ. *ende-monda* (MTsz.) J: 'hír(esztelés) | Gerücht' #

■ Összetett szó, ikerszó. | ⊕ Az eredeti változat esetleg *monda-monda* volt; ez a *monda* 'mondta' (a → *mond* múlt idő E/3. személyű alakja) szóból megkettőzéssel és főnevesüléssel keletkezhetett. Eredetileg egy hír vagy történet többszörös elismétlésére utalhat. A *mendemonda* alak az első szótagi magánhangzó elhasonulásával keletkezett.

☞ MNy. 35: 135, 36: 304; TESz.; EWUng. • Vö. *mond, monda*

mendikál × A: 1609 *mendikálni* [sz.] (MNy. 88: 511); NYJ. *mëndikáll* (ÚMTsz.) J: 'koldul, kéreget | betteln'

mendikáns × A: 1609 *mendikásoknak* [?✂] (MNy. 88: 511); 1618 *mendicansoc* (NySz.); 1766 *mendikánsokból* (NySz.); 1878 *mëntikás* (NSz.); 1886/ *menyikás* (NSz.) J: 1. 1609 'a legátust kísérő kisebb kollégiumi diák | Bettelschüler eines Internats als Begleiter des Gelegenheitspredigers (bei Reformierten)' (MNy. 88: 511) (↑); 2. 1618 'kolduló barát | Bettelmönch' (NySz.) (↑); 3. 1688 'szolga; szolgadiák | Diener; dienstleistender Schüler' (Thaly: VÉ. 2: 71)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *mendicare* 'koldul, kéreget, könyörög' [< lat. *mendicus* 'koldus, kéregető'] | lat. *mendicans* 'kolduló, kéregető; koldus, kéregető', (e.) *fratres mendicantes* 'kolduló szerzetes'. ⊗ Megfelelői: fr. *mendier*; ol. *mendicare*; stb.: 'koldul, kéreget, könyörög'; – ném. *Mendikant* 'kolduló szerzetes'; ol. *mendicante* 'kolduló, kéregető; koldus, kéregető'; stb. ⊕ A korábbi és nyelvjárási változatok hangzóközi gy-s kiejtéséhez vö. → *angyal* stb.; a *mendikáns* szóvégi s hangjához vö. → *evidens* stb.

☞ TESz. *mendikáns* a.; EWUng. • Vö. *emendál*

mendikáns → *mendikál*

mené † A: 1519 k. *Meñe, mine* (DebrK. 338, 349); 1531 *menee, mennee, mennye* (ÉrsK. 453, 449, 517) J: 'mihelyt | sobald'

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ A *mē-* (amely a → *mi*² töváltozata) alakból keletkezett -*né* határozóraggal (-*n* lokatívuszrag + -*é* helyrag). Ugyanolyan szerkezetű, mint a → *mennyi*; a *né* szóvég még eredeti funkciójában fordul elő. Eredetileg egy helyhatározószó volt; a jelentésfejlődéséhez vö. → *itt*, → *ott* stb.

☞ NyK. 40: 319; NytudÉrt. 23: 136; TESz.; EWUng. • Vö. *mennyi, mi*²

menedék A: 1493 *menedéket* (Zolnai Gy.: Nyelveml. 156); 1514 *menedjeth* (MNy. 2: 162) J: 1. 1493 'nyugta, kötelezvény; kezesség, biztosíték | Quittung; Kaution' (Zolnai Gy.: Nyelveml. 156) (↑); 2. 1517 'mentő körülmény; mentség | Entlastungsumstand; Entschuldigung' (DomK. 303); 3. 1585 'mentesítés | Befreiung' (Cal. 382); 4. 1604 'oltalmat, védelmet nyújtó hely, körülmény, személy; a menekülés végpontja | Obdach; Zuflucht' # (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*menik* szóból keletkezett *-dék* névszóképzővel; vö. *folyadék* (→*folyik*), *hulladék* (→*hull*) stb. Egyéb megnevezések az 1. jelentéshez: *menedéklevél* összetett szó. (1524; utótag: →*levél*); *menítés* 'ua.' (→*menik*). ⊕ Nem tartozik ide: (R.) *menedék* 'út, lejtő, hegyoldal' (1583: NySz. 2: 749); ez a →*megy* 'vezet, irányít <út>' származékszava.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *men-*, *menik*

menekedik [2/3] **A:** 1372 u./ *menekethetykuala* [▽] [*d-h*] [sz.] (JókK. 146); 1416² *menèkedet* [sz.] (MünchK. 102rb); 1541 e./ meg *menekõdhetnec* [sz.] (Tinódi: Cronica h1a); 1767 meg ... *menekszik* (MNY. 60: 370); 1805 *mënekëdik* (NSz.); 1829 *menyekedjetek* (NSz.); 1832 *menekvése* [sz.] (NSz.); 1863 *mönekvém* (Krizsa [szerk.] Vadr. 32) **J:** 1. 1372 u./ 'bajból, veszélyből stb. szabadulást keresve távozik, szökik; oltalmat, vigaszt keres vhol, vkinél | fliehen, sich retten; sich in od. zu etw flüchten' (JókK. 146) (↑); 2. 1495 e. 'igyekszik szabadulni, távol maradni vmitől, vkitől | sich loszumachen, fernzuhalten suchen' (GuaryK. 91) **Sz:** ~**et** 1416 u./² 'szabadulás | Befreiung' (MünchK. 102rb) (↑) | ~**és**, **menekvés** 1493 k. megh *menekedeesem* (FestK. 371); 1832 (NSz.) (↑)

menekül **A:** 1834 *menekült* (Társalkodó 1834. jan. 29.: 34); 1841 *menekülheténk* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1841 'bajból, veszélyből stb. szabadulást keresve távozik, szökik; oltalmat, vigaszt keres | fliehen, sich retten; sich in od. zu etw flüchten' # (NSz.) (↑); 2. 1846 'igyekszik szabadulni vmitől, vkitől, elkerülni vmit, vkit | sich loszumachen, fernzuhalten suchen' # (NSz.) **Sz:** ~**t** 1846/ *menekült* <BEF MN-I IGENÉV> (NSz.); 1861 *menekültek* 'szökevény, menekülő | Flüchtling' (NSz.)

menekít **A:** 1841 *menekíteni* [sz.] (Társalkodó 1841. jún. 5.: 180); 1872 *Menekit* (Nyr. 1: 382); 1886 *menekítettek* (NSz.) **J:** 'védelmet, biztonságot nyújtó helyre juttat | retten'

■ A szócsalád alapja, a **menekedik** származékszó. | ⊕ A →*menik* szóból keletkezett *-edik* gyakorító-visszaható képzővel; vö. *emelkedik* (→*emel*), *verekedik* (→*ver*) stb.

■ A **menekül**, ill. a **menekít** tudatos szóalkotással keletkeztek. | ⊕ Ezek a *menekedik* alapján jöttek létre. Ebből lett a nyelvújítás korában a *menek(ik)* 'menekül, szökik, menekít' (1802: I.OK. 30: 253) kikövetkeztetve.

📖 TESz. *menekül* a.; EWUng. • Vö. *menik*

menekít → *menekedik*

menekül → *menekedik*

menik † **A:** 1508 *meneitisedet* [sz.] (DöbrK. 362); 1527 *mehetyk* meg [o: *menhetyk*] [▽] [sz.] (ÉrdyK. 86) **J:** 'menekül | sich retten' **Sz:** ~**ít** 1508 [sz.] 'kiment, kiszabadít, szabadon bocsát | retten, freistellen' (DöbrK. 362) (↑) | ~**ítés** 1508 'adóslevél | Schuldbrief' (DöbrK. 362) (↑)

■ Örökség a finnugor korból. | ⊕ Zürj. (Sz.) *mjn-* 'kiszabadítja magát, menekül'; md. (E.) *meñe-*, (M.) *mäñe-* 'kitér, kikerül, megszökik, kiszabadul'; ? lp. (norv.) *mænno-* '(a rénszarvas) mindig megpróbálja a hurkot kikerülni; (a rénszarvas) félénk, az érintést sem tűri' [fgr. **mänz-* 'megszabadul, menekül']. ⊕ A magyar szavak leginkább *-ik* toldalékkal voltak használatosak. Ma csak különböző származékszavakban (→*menedék*, →*ment*¹, →*ment*² stb.) él.

📖 MSFOu. 58: 125; TESz. *menekül* a.; MSzFE. *ment* a.; EWUng. • Vö. *menedék*, *menekedik*, *ment*¹, *ment*²

menstruáció **A:** 1860 *menstruat* (OrvH. 1860. nov. 4.: 880); 1865 *menstruatio* [ES. NEM M.] (Babos: KözhSzt.); 1910 *menstruáció* (Kelemen B.: IdSz.) **J:** 'havivérzés | Menstruation'

menstruál **A:** 1872 *menstruált* [sz.] (OrvH. 1872. aug. 18.: 563); 1891 *menstruálni* [sz.] (Füredi: IdSz.) **J:** 'havivérzése van | menstruieren'

■ Latin jövevénytörzs. | ⊕ Lat. (tud.) *menstruatio* 'havivérzés, menstruáció' | lat. *menstruare* 'menstruál' [< lat. *menstruus* 'havonta, havi' < lat. *mensis* 'hónap; havivérzés, menstruáció']. ⊕ Megfelelői: ném. *Menstruation*, *menstruieren*; ol. *mestruazione*, *mestruare*; stb.: 'havivérzés, menstruáció', 'menstruál'. ⊕ A szó belseji *s*-hez vö. → *instrukció* stb. ⊖ Idetartozik: (R.) *menstrua* 'havivérzés, menstruáció' (1546: MNy. 88: 511), ez a lat. *menstrua* 'ua.' szóból jött létre. Más, részben elavult megnevezések: *havi kórság* 'havivérzés, menstruáció' (1565: NySz.); *hószám* tkp. 'hónapszám' (1588: NySz.); *havi betegség*, *havi folyás* (1590: NySz.); *aszszonyihó*, tkp. 'női hónap' (1604: Szenczi Molnár: Dict.); stb.

TESz.; EWUng.

menstruál → **menstruáció**

ment¹ **A:** 12. sz. vége/ *mente* (HB.); 1416 u./¹ ki *mèntet* (BécsiK. 133); 1654 *mensegire* [sz.] (MNy. 69: 111) **J:** **1.** 12. sz. vége/ 'bajból, veszélyből kiszabadít; óv | retten, befreien; hüten, wahren' # (HB.) (↑); **2.** [*~i magát*] 1372 u./ 'elmenekül, megszökik | entfliehen' (JókK. 12); **3.** 1372 u./ ? ' (vád ellen) véd; mentségére szolgál vkinek | verteidigen, entschuldigen' # (JókK. 119), 1416 u./² 'ua.' (MünchK. 73rb); **4.** [*föl~*] 1807 'kötelezettség alól felold, mentesít | freisprechen, entlasten' (NSz.) **Sz:** ~**ő** 1319 ? *Menteu* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 675); 1544 *mentű* <FOLY MN-I IGENÉV> (RMKT. 2: 287); [*~ők* többes szám] 1835 'felszabadító, megmentő <tárgy is> | Befreier <auch Sache>' (NSz.); [*~ők* többes szám] 1892 'életmentő segítséget nyújtó, gyors betegszállítást lebonyolító intézmény nevéként | Rettungsdienst' (NSz.) | ~**ség** 1372 u./ *mentfege* 'igazolás, vmiből való kimentés | Entschuldigung' (JókK. 119) | ~**hetetlen** 1519 k. maga *menthetetlenök* (DebrK. 108) | ~**egetőzik** 1806/ *mentegetőzések* [sz.] (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A → *menik*-ből -*t* műveltető igeképzővel keletkezett. Főleg különböző igekötőkkel (→ *ki*², → *meg*¹ stb.) használatos. A magyar mentőszolgálatot 1887-ben alapították, a *mentő* ma leginkább a *mentőkocsi* 'mentőautó' (1897: NSz.), *mentőautó* 'ua.' (1926: NSz.) összetételekben fordul elő. ⊕ A magyarból: rom. *mîntui* 'megment, megóv, őriz'; szbhv. (Kaj) *mentovati* 'megment, megszabadít'.

TESz.; EWUng. • Vö. *menik*, *mentsvár*

ment² **A:** 1508 *mentvl* (DöbrK. 350); 1527 *mente* (ÉrdyK. 162) **J:** **1.** 1508 'megmentett; megmenekült | gerettet, davongekommen' (DöbrK. 350) (↑); **2.** 1527 'vmitől szabad, mentes | frei von etw' (ÉrdyK. 162) (↑) **Sz:** ~**es** 17. sz. vége *mentessé* (OklSzPótl.) | ~**esít** 1830 *mentesíteni* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | ~**esül** 1836 *mentesülnek* (NTársalkodó 1836. dec. 6.: 351); 1844 *Mentesülni* [sz.] (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A → *ment* szóból -*t* (befejezett) melléknévi igenévképzővel keletkezett. Ma leginkább a származékszavai élnek.

TESz.; EWUng. • Vö. *lég-*, *menik*

menta A: 1395 k. *manta* (BesztSzj. 367.); 1405 k. *menta* (SchlSzj. 871.); 1470 k. K^w *Minta* (CasGl. 19.); 1519 *meentaath* (JordK. 428); NYJ. *mēnta* (Bálint: SzegSz.) J: 'az ajakosok családjába tartozó, rendszerint lila virágú, jellegzetes illatú növény | Minze (Mentha)'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *ment(h)a*, *mintha* 'menta' [< gör. *μίνθα*, *μίνθη* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Minze*; fr. *menthe*; stb.: 'menta'.

📖 Kniezsa: SzJsz. 887; TESz.; EWUng. • Vö. *fodormenta*, *ló-*, *mentol*

mente Δ A: 1543 *menteth* (OkISz.); 1770 k. *méntét* (NSz.); 1805 *mēnte* (NSz.) J: 'prémezett (rövid) felsőkabát; posztóval bevont báránybőrből készült rövid kabát | pelzverbrämter (kurzer) Mantel; mit Tuch überzogene Jacke aus Lammfell'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Mantel*, (kfn.) *mentelin*; fr. *manteau*, (ófr.) *mentill*, *mēte*, *mènté*; ol. *mantello*; szln. *ménen*; or. *менменя*; stb.: '(ujjatlan, rövid) köpönyeg, köpeny'. Vö. még lat. *mantellum* 'burkolat, köpönyeg, takaró, fedél' [< lat. *mantus* 'rövid kabát']. (⇒Δ) Az átadó nyelv bizonytalan, esetleg a francia (ófr.) lehet. A szóvég keletkezésmódja tisztázatlan. (Δ⇒) A magyarból: szbhv. (R.) *menta* 'rövid kabát'; rom. (N.) *mintie* 'felsőkabát'.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *atilla*, *mándli*

menten A: 1531 k. *Menten* (MKsz. 1984: 232); 1577 k. *mēnthēn* (OrvK. 281) J: 'azonnal, rögtön | sofort'

mentést † A: 1591 *Mentést* [?✍] (NySz.); 1595 *mentest* (MNy. 63: 93) J: 'azonnal, rögtön | sofort'

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | (Δ) A *mēn-* (a → *megy* töváltozata) alakból keletkezett -*t* (befejezett) melléknévi igenévképzővel és -*n*, ill. -*st* módhatározóraggal; vö. → *bizton*, *folyton* (→ *folyik*), ill. → *képest*, *megest* (→ *megint*) stb. A *mentést* alak a *fogvást* (→ *fogva*), *nézvést* (→ *nézve*) stb. analógiájára keletkezett. – Hasonló jelentésváltozáshoz vö. *mindjárt* (→ *mind-*). – A (R.) *menten* 'vezető, eljutó, távozó' (16. sz. második fele: MNy. 60: 106) még tartalmazza a *mēn-* töváltozat eredeti jelentését.

📖 Klemm: TMondt. 189; TESz.; EWUng. • Vö. *megy*¹

mentést → *menten*

mentol A: 1878 *mentholból* (Balogh K.: Gyógyszerkönyv 831); 1897 *Mentol* (*menthol*) (PallasLex.) J: 'színtelen, borsos menta szagú, kristályos anyag | Menthol'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Menthol*; ang. *menthol*; fr. *menthol*; stb.: 'mentol'. A németből terjedt el [tudatos szóalkotás a lat. *mentha* 'menta' alapján (vö. → *menta*) a kémiai szaknyelvben gyakran használatos -*ol* képzővel; vö. *benzol* → *benzin*, → *vitriol* stb.]. (⇒Δ) A magyarba főleg a németből került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *menta*

mentor Δ A: 1790/ *mentora* (NSz.) J: 'nevelő; tanácsadó | Berater; Erzieher'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Mentor*; ang. *mentor*; fr. *mentor*; stb.: 'mentor'. A franciából terjedt el [köznév a gör. *Μέντωρ* [SZN.] 'Odüsszeusz fiának, Télemakhosznak barátja és tanácsadója' szóból ered. (⇒Δ) A magyarba elsősorban a németből került át.

mentől × **A:** 1416 u.¹ *mentol* (BécsiK. 6); 1495 e. *mintul* (GuaryK. 132); 1524 *mentyl* (MNY. 25: 70); 1530 *mynthel* (KL. 86.) **J:** 'minél {összehasonlításnál} | je {beim Kompar}'

■ Ragszilárdulás. | ⊕ Az alapszó a →*mind* ~ *mend* lehetett. A szóvég -*től* (összehasonlító funkciójú) ablatívusrag. Ugyanakkor az is lehetséges, hogy az alapszó a *mi*²; ebben az esetben a keletkezéséhez a *mennél* 'minél' (→*mi*²) is hozzájárulhatott.

☞ NytudÉrt. 23: 118, 120; TESz.; MNY. 63: 131; EWUng. • Vö. *mi*², *mind*

mentsvár **A:** 1798/ *Mentsvára* (I.OK. 30: 253) **J:** 'biztos menedéket adó hely | Zuflucht'

■ Összetett szó, valószínűleg tudatos szóalkotással keletkezett. | ⊕ A *ments* 'segítség' + →*vár*² összetételi tagokból, jelzői alárendeléssel keletkezett. Az előtag csak összetételben adatolt, a *ments* 'ments meg! segíts!' kifejezésből keletkezett főnevesüléssel (a →*ment* E/2. személyű felszólító alakja). A *mentsvár* keletkezéséhez egyrészt a (R.) *mentség hely* 'menedékhely' (1604: Szenczi Molnár: Dict.), másrészt a ném. *Fliehbürg* 'megerősített menedék' is hozzájárulhatott. ☞ Nyelvújítási származékszó.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *ment*¹, *vár*²

menü **A:** 1867 *menu* (HazKülf. 1867. dec. 26.: 827); 1875/ *menü* (Pusztai) **J:** 1. 1875/ 'étlap | Speisekarte' (Pusztai) (↑); 2. 1877 'étrend | Speisenfolge' (NSz.); 3. 1888 'egységáron kiszolgáltatót, meghatározott fogásokból álló ebéd, vacsora | feste Speisenfolge mit festem Gesamtpreis' # (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Menü*; ang. *menu*; fr. *menu*; stb.: 'menü. étlap'. A franciából terjedt el [jelentéskülönülés a fr. *menu* 'kicsi, csekély; vékony, keskeny' szóból]. ⊕ A magyarba elsősorban a németből került át.

☞ Msn. 6: 113; TESz.; EWUng. • Vö. *menüett*, *mínusz*

menüett **A:** 1736 *minevétnek* (MonÍrók. 11: 333); 1752–1753 *menuett* (MNY. 30: 26); 1760 *minuet*-tánc [az adat közlése nélkül] (NySz.); 1789 *Menvetto* (IrNyDolg. 151); 1793 *menüett* (D. Éltés: FrSz. 75); 1796 *minét* (I.OK. 30: 258) **J:** 'apró lépésekkel járt, háromnegyedes ritmusú tánc, ill. ennek ritmusára írt zenedarab | Menuett'

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Menuett*; ang. *minuet*; fr. *menuet*; ol. *minuetto*; stb.: 'menüett'. A franciából terjedt el [< fr. *menu* 'kicsi, parányi, apró']. A francia szó jelentése tkp. 'kis lépésekkel járt tánc'. ⊕ A magyarba elsősorban a németből és az olaszból került át.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *menü*

menza **A:** 1716 *Mensát* (MNY. 79: 246); 1897 *Menza* (Nyr. 26: 565) **J:** 'kedvezményes diákétkeztető | Speisehaus für Studenten und Schüler'

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *mensa* 'asztal; fogás <étkezés részeként>' [< lat. *metior* '(meg)mér']. Eredetileg az étel szétosztására utalt. Vö. még lat. (h.) *mensa academica* 'diákétkeztető'. ☞ Megfelelői: ném. *Mensa*; ol. *mensa*; stb.: 'ua.'. ⊕ A z-s változat német hatásra utal.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *matring*, *méter*, *mód*

meny A: 1354 ? *Menyhaz* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 669), de vö. → *menyét*; 1372 u./ *men* (JókK. 73); 1380 k. *meyn*, *m'ing* (KönSzej. 15., 10.); 1416 u./¹ *mènevèl*, *Mèn* (BécsiK. 1, 255); 1533 *Mónied* (Murm. 2238.); 1575/ *Minnyetske* [sz.] (Assz. Flb) J: 1. 1372 u./ 'fiatal nő, leány, szűz | Jungfrau' (JókK. 73) (↑); 2. 1380 k. 'menyasszony | Braut' (KönSzej. 10.); 3. 1380 k. 'a férj szüleinek szempontjából a fiú felesége | Schwiegertochter' # (KönSzej. 15.); 4. 1550 k./ 'fiatalasszony | junge Frau' (NySz.) Sz: ~ez 1416 u./¹ *menèztlèc* 'eljegyez | verloben' (BécsiK. 184) | ~ecske 1533 *menyeczke* 'fiatal nő, lány | junge Frau' (Murm. 585.)

■ Örökség az uráli korból. | ⊕ Vog. (T.) *miñ* 'meny'; osztj. (VDN.O.) *meñ* 'ua.'; zürj. (Sz.P.) *moñ* 'ua.'; votj. (Sz.) *iči-meñ* 'fiatal nő, fiatalasszony, sógornő, menyasszony'; finn *miniä* 'meny'; lp. (norv.) *mânne* 'ua.; a fiútestvér felesége stb.'; – jur. *meje* 'meny'; kam. *meji* 'ua.'; stb. [uráli **miñä* 'meny; fiatal nő']. ⊕ Ez eredetileg nem egy meghatározott rokonsági kapcsolatra utal, hanem általában egy fiatal, különösen egy házasság nőre (vö. a *menyecske* származékszó jelentésével is). Mint néhány magyar rokonsági viszony megjelölése, a *meny* szó is általában ragozott alakokban (birtokos személyjellel) használatos.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; NyIrK. 16: 109; EWUng. • Vö. *menyasszony*, *menyegző*, *menyét*

menyasszony A: 1405 k. *men azon* (SchlSzej. 251.); 1604 *Mennyaŷŷfzonyi* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Paŷtophórium* a.) J: 'mátka, ara | Braut' #

■ Összetett szó. | ⊕ A → *meny* 'menyasszony; meny' + → *asszony* szavakból keletkezett, valószínűleg tautologikus összetétellel; vö. → *ebfa*. A második tag nyomatékosító funkciójú lehet.

📖 Horger: MSzav. 119; TESz.; EWUng. • Vö. *asszony*, *meny*

menyegző [6] A: 1380 k. *Me[n]yiekező* (KönSzej. 2.); 1395 k. *menyekezev* (KönSzej. 2.); 1405 k. *menekewze* (SchlSzej. 247.); 1416 u./¹ *mènekèzèièrt* (BécsiK. 53); 1518 k. *menyegzooph* (SándK. 11r); 1519 *meenyekezéy* [sz.] (JordK. 423); 1528 *menyegzw* (SzékK. 359); 1533 *Műnűg zók* (Murm. 2223.); 1562 *menneközéssec* [sz.] (NySz.); 1575/ *mennyegző* (Assz. Fla); 1805 *mènnyegező* (NSz.); NYJ. *mönnyegező* (Bálint: SzegSz.) J: 'esküvő; esküvői lakoma | Hochzeit; Hochzeitsmahl' Sz: ~s 1470 *menekезes* 'esküvői | hochzeitlich' (SermDom. 2: 706)

menyekezik † A: 1416 u./² *mènekèzètn^c* [sz.] (MüncK. 37vb); 1536 ? *menyekewzgewnk* (Pesti: Fab. 48v); 1792 *Menyekezni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdédSz.); 1810 *Menyekezem* [▽] (NSz.) J: 'nősül, házassodik | heiraten <von Männern>' Sz: ~et 1416 u./² 'esküvő | Hochzeit' (MüncK. 37vb) (↑)

■ A szócsalád alapja, a **menyekezik** származékszó. | ⊕ A → *meny* 'szűz; menyasszony' szóból főleg deverbális *-kezik* igeképzővel. Ehhez a funkcióhoz mint denominális igeképzőhöz vö. *ellenkezik* (→ *ellen*), *fegyverkezik* (→ *fegyver*) stb. – A *menyegző* főnevesült folyamatos melléknévi igenév *-ő* képzővel a *menyekezik* alakból. A folyamatos melléknévi igenévhez vö. 1416 u./² *mènekèzə* (MüncK. 27vb). A *menyegző* alak az eredeti *menyekező* változatból keletkezett harmadik nyílt szótagbeli hangzókieséssel és *k > g* zöngésedéssel. – A *menyekezik* (↑) 1536-es adata esetleg a → *megy*¹ származékszava lehet.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *meny*

menyekezik → *menyegző*

menyét A: 1230 k./ ? *Menethescozma* [sz.] [HN.] (OklSz.); 1395 k. *menied* (BesztSzj. 1090.); 1405 k. *meneth* (SchlSzj. 1672.); 1470 k. *Menyet* (CasGl. 63.); 1533 *Móniet* (Murm. 501.); 1585 *menyét* (Cal. 499); 1794 *mennyet* (NSz.); 1805 *mënyét* (NSz.); NYJ. *mëgyed* (NyF. 9: 20); *mönyéntasszony* (Nyatl.) J: 'házak körül, ligetes mezőkön élő, kb. 20 cm hosszú, karcsú testű, megnyúlt fejű, vérszomjas, ragadozó emlős | Wiesel (*Mustela nivalis*)' #

■ Származékszó. | ⊕ A →*meny* 'szüz' szóból keletkezett -t kicsinyítő képzővel; vö. →*evet*. A szó belseji é hangzónyúlás eredménye. A szó belseji *ny* > *gy* affrikálódáshoz vö. →*mogyoró*. A →*meny* : *menyét* jelentésváltozáshoz vö. →*hölg*.

📖 Nyr. 36: 280; TESz.; EWUng. • Vö. *meny*

menyhal A: 1395 k. *mench hal* (BesztSzj. 301.); 1405 k. *men hal* (SchlSzj. 800.); 1493 *menyhal* (OklSz.); 1783 *menny-hal* (NSz.); 1788 *ményhalak* (NSz.); 1805 *mënyhal* (NSz.); NYJ. *méhhalat* (ÚMTsz.) J: 'a tökehállal egy családba tartozó ragadozó hal | Quappe (Fisch) (Lota lota)'

■ Összetett szó. | ⊕ A *meny* (↑) + →*hal*² tagokból keletkezett, tautologikus összetétellel. Az előtag valamelyik szláv nyelvből származik; vö. szbhv. (N.) *manj*; szlk. *mieň*; or. (N.) *мень, мен*; stb.: 'menyhal, ebihal' [tisztázatlan eredetű]. – Az összetétel létrejöttében közrejátszhatott a →*meny* szóval való homonímia elkerülésének szándéka. – Hasonló tautologikus összetételek ugyanezzel az utótaggal: →*gobhal*, →*lepényhal*. Egyes változatok a →*méh*¹, →*méh*², →*menny* hatására keletkezettek.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 335; TESz.; MNy. 75: 209; EWUng. • Vö. *hal*²

menyít → *menyül*

menny A: 12. sz. vége/ *munhi* [sz.] (HB.); 13. sz. eleje/ *menýun* (KTSz.); 1372 u./ *mennyjeý* [sz.] (JordK. 26); 1416 u./² *mëň* (MüncK. 22va); 1575 *mény* (Heltai: Krón. 93b); 1838 *Möndörgő-fű* (Tsz.) J: 1. 12. sz. vége/ 'az a hely, ahol a kereszténység tanítása szerint Isten, az angyalok és az üdvözültek élnek | Himmelreich' # (HB.) (↑); 2. 1370 'díszes tetőkárpit (ágyon) | Himmel, Decke (eines Bettes)' (OklSz. *ágy-menny* a.); 3. 1416 u./¹ 'égbolt, levegőég | Himmelsgewölbe' (BécsiK. 301); 4. 1470 'villám(lás) | Blitz' (SermDom. 2: 443) Sz: ~i, ~ei 12. sz. vége/ (HB.) (↑); 1372 u./ (JordK. 26) (↑) | ~ez 1625 *menyezni* [sz.] 'ível, ívet kiképez | wölben' (MNy. 11: 232)

■ Örökség a finnugor korból. | ⊕ Md. (E.) *meñel', mäñel', mänil'*, (M.) *meñel'*: 'égbolt' [fgr. **miñz* 'ua.']. ⊕ A *menny* alak a *meny* (12. sz. vége: ↑) változattól jött létre másodlagos kettőződéssel. A 3. jelentés lehetett az eredeti; a 2. jelentéshez vö. →*mennyezet*. A *mennyei* származékszó feltehetőleg egy másodlagos, ritka keletkezésforma, amely a *menny* teljes töváltozatából keletkezett; vö. →*szűz*.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; Benkő: ÁrpSzöv. 106, 156; Bárczi: HBEI. 179; EWUng. • Vö. *menny*-, *mennydörög*, *mennyezet*

menny-

~ország A: 1372 u. *menýorzagban* (JókK. 55) J: 'a mennyek(nek) országa | Himmel(reich)' # – De vö. 12. sz. vége/ *munhi uruzagbele* 'a mennyek(nek) országa | Himmelreich' (HB.) | ~ütés † A: 1490 *menýtysvel* (SzalkGl. 51.) J: 'villám(csapás) | Blitz(schlag)' | ~kő Δ A: 1525

k. *Meenkjw* (MNY. 11: 83) **J: 1.** 1525 k. 'villám(csapás) | Blitz(schlag)' (MNY. 11: 83) (↑); **2.** 1635 ? 'őskori kőszerszám, kőbalta | steinernes Werkzeug, Steinbeil aus der Urzeit' (MNY. 80: 255), 1897 'ua.' (PallasLex.); **3.** [állandósult szókapcsolatokban] 1718 'enyhe szitkozódásként' | Donnerwetter! {als mildes Fluchw.}' (MNY. 60: 370); **4.** [*mi a ~?*] 1756 'mi a csoda?, mi az ördög? | was zum Teufel?' (MNY. 71: 122); **5.** [határozószói értékben] 1790 'nyomatékosító szóként' | sehr' (NSz.); **6.** [jelzői értékben] 1790/ 'erős, rendkívüli, különös | ungeheuer, sonderbar' (NSz.); **7.** 1897 'a lábasfejűek kihalt rendjének kövülete | Belemnit' (PallasLex.)

■ Összetett szavak előtagja, azonos a →*menny* szóval. | ☞ Az összetételek szervesen birtokos szerkezetek. A Halotti beszédben előforduló *mennyei ország* (↑) azonban egy jelzős szó szerkezet. – Hasonló szemlélethez vö. ném. *Himmelreich* 'paradicsom'; ang. *kingdom of heaven* 'ua.'; stb.; vö. még ném. *Blitzschlag* 'mennydörgés, villámcsapás'; ang. *lightning stroke* 'ua.'; ném. *Donnerstein*; ang. *thunder-stone*; stb.: 'őskövület, fosszília; istennyila, mennykő'. – Az utótag a magyarban (címszók kivételével): *ütés* 'csapás, ütés' (→*üt* 'csap, ver, üt <villám>'). ☞ Idetartozik: *mennyütő* 'a villám által eltalált' (vö. 1273 *menytegudurre* [HN.] (Oklsz. *menny* a.); ez egy állítmányi szerkezet.

📖 TESz. *mennykő* a.; EWUng. • Vö. *kő, menny, ország, üt*

mennydörög A: 1513 *meñdorgonel* [sz.] (NagyszK. 68) **J: 1.** 1513 'a villámlást követően erős, morajló hang hallatszik | es donnert' # (NagyszK. 68) (↑); **2.** 1519 k. 'erős hangon szól, kiált | brüllen' (DebrK. 106); **3.** 1560 k. 'dörrenő hangot ad, dübörög | knallen, dröhnen' (GyöngySzt. 266.); **4.** 1783 'lövég' elsütéskor erős hangot ad | donnern {Kanonen}' (NSz.)

■ Összetett szó. | ☞ A →*menny* 'égbolt' + →*dörög* tagokból, alanyi alárendeléssel keletkezett. Hasonló szemlélethez vö. cser. *jumo küđârtâ* 'dörög'. ☞ Ugyanezzel az előtaggal alkotott rokon értelmű összetételek: 1405 k. *mengerges* 'mennydörgés, villám, mennykő' (SchlSzt. 75.); 1604 *mennydördülés* 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict.) stb. Az utótagokhoz vö. →*görög*¹, ill. *dördül* →*dörög*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dörög, menny*

mennyezet A: 1416 u./¹ *mènèzèt* (BécsiK. 42); 1636 *mennyezet* (NySz.); 1769 *menyegzetén* (NSz.) **J: 1.** 1416 u./¹ 'ágy tetőkárpitja és oldalfüggönye | Bettvorhang' (BécsiK. 42) (↑); **2.** 1450 k. 'hordozható, díszes tetőkárpit, baldachin | Baldachin' (Oklsz.); **3.** 1493 ? 'vmely helyiség födémje belülről nézve, plafon; boltozat, boltív | (Zimmer)decke' # (Oklsz.), 1517 'ua.' (DomK. 227); **4.** 1787 'égbolt | Himmelsgewölbe' (NSz.)

■ Származékszó. | ☞ Az alapszó a →*menny* lehetett. A szóvég *-zet* névszóképző. Ez a képző mindenekelőtt egy deverbális névszóképző; a denominális funkcióhoz vö. *nyelvezet* 'magyarázat' (→*nyelv*), *szózat* (→*szó*) stb. Nem zárható ki azonban, hogy a *mennyezet* (→*menny*) az alapszó; ebben az esetben a végződés *-et* névszóképző lehet. Ennek a magyarázatnak a nehézsége, hogy a *mennyezet* időrendben korábbi adatolású, mint a *mennyez* ige. – Az 1. jelentés keletkezéséhez vö. lat. *caelum* 'égbolt, boltozat, bolthajtás'; ném. *Himmel* 'égbolt; baldachin, díszmennyezet, mennyezet, plafon'; vö. még →*menny* 'mennyezet, födém, takaró'.

📖 Bárczi: SzófSz. *menny* a.; NytudÉrt. 71: 56; TESz.; EWUng. • Vö. *menny*

mennyi A: 12. sz. vége/ *Menýi* (HB.); 1372 u./ *meneben*, valamennyet (JókK. 41, 4); 1416 u./¹ *mènèieec, mènèiet* (BécsiK. 17, 37); 1456 k. *Meni* (SermDom. 1: 321); 1512 k. *valamine* (WeszprK. 70); 1553/ *Menyű* (Tinódi: Cronica C1b); 1584 *mennyin* (NySz.); 1584 *mení* (NySz.)

J: 1. 12. sz. vége/ 'milyen sok | wieviel?' # (HB.) (↑); **2.** 1372 u./ 'amilyen mennyiségű; amilyen mértékű | wieviel, soviel {als Rel}; in welchem Maße {als Rel}' (JókK. 41); **3.** 1416 u./³ 'amennyire | so weit, soviel {als Rel}' (AporK. 107); **4.** 1636 'akármennyi | wieviel immer' (NySz.) **Sz: ~ség** 1527 *Menyefygheth* (Hegendorf: Rudimenta 5)

■ Származékszó. | ⊕ A *mē* többől (amely a $\rightarrow mi^2$ tőváltozata) *-nyi* melléknévképzővel keletkezett; vö. $\rightarrow annyi$, $\rightarrow ennyi$. A *nyi* szóvég a *-né ~ -ni* határozóragból keletkezett (vö. $\rightarrow mené$) és a mérték meghatározására szolgál. A 3. jelentés lehetett az eredeti. A kérdő névmás > vonatkozó névmás fejlődéshez vö. $\rightarrow mely$, $\rightarrow meddig$ stb.

📖 NyK. 40: 298; TESz.; EWUng. • Vö. *a-*, *mené*, *mi²*, *se-*

menyül × **A:** 1488 *ky menieth* (MNy. 16: 79); 1540 *ky mēnywlt* [?] (LevT. 1: 9); 1577 k. *ký mēnywlnék* (OrvK. 587); 1588 *ki menyől* (NySz.) **J:** [ma csak *ki~*] '(ki)ficamodik | verrenkt werden' **Sz: ~és** 1488 *Menieles* (MNy. 16: 79)

menyít Δ **A:** 1604 *Kimenyitóm* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** [*ki~*] '(ki)ficamít | verrenken'

■ Örökség, ugor kori tő magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. vog. (T.) *mānə-mt-* '(le)szakad', (P.) *mānəmt-* 'szétszakít, összetép'; osztj. (DN.) *měňč-*, (O.) *mānsi-* '(szét)szakít' [ugor **menz-* 'szakít, széttép']. ⊕ A szóvég *-ül* visszaható igeképző, ill. *-ít* műveltető igeképző. A 'szakít, széttép' > 'kificamodik' jelentésváltozáshoz vö. *rándul* : $\rightarrow ránt^1$. A *menyít* szó a *készül* : *készít* ($\rightarrow kész^1$) típusú igepárok analógiájára keletkezhetett.

📖 JSFOu. 30/24: 18; TESz.; MSzFE.; Benkő: FiktI. 44; EWUng.

meó **A:** 1950 *MEO-kat* (MTech. 1950. febr. 1.: 18); 1956 *MEO*-pecsétjét (NSz.); 1956 *meós* [sz.] (NSz.) **J:** 'minőségi ellenőrző osztály | Gütekontrollabteilung'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett betűszó. | ⊕ A *minőségi ellenőrző osztály* 'minőségellenőrző részleg' (1961: ÉrtSz.) szószerkezetből jött létre.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ellen-²*, *mi-*, *osztály*

mer¹ **A:** 1340 *Wyzmereu* [sz.] [HN.] (OkI Sz.); 1416 u./¹ *mèreh* [sz.] (BécsiK. 263); 1598 *mériék* (Baranyai Decsi: Adag. 101) **J:** 'folyékony v. szóródó anyagból vmennyit kivesz | schöpfen' # **Sz: ~ül** 1372 u./ ? *merewluen* (JókK. 156) | **~ülés** 1372 u./ *merewleftew* [l] (JókK. 151) | **~ít** 1416 u./¹ (BécsiK. 263) (↑) | **ki~íthetetlen** 1506 *ky mereythhetetlen* (WinklK. 264)

■ Örökség az ugor korból. | ⊕ Vog. (KL.) *marəxt-* 'ismételten merít'; osztj. (J.) *mārat-* 'alámerít', (DN.) *měrat-* 'merít, márt, bemeit' [ugor **märz-* 'alámerít'; a veláris párhuzamossághoz vö. $\rightarrow márt$]. ⊕ A *merül* származékszó 'lemerít' > 'egy folyadékban elmerül' jelentésváltozása metonimikusan keletkezett. A *merít* származékszó az ugyanolyan jelentésű alapszót valamelyest kiszorította.

📖 NyK. 54: 259; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *márt*, *mereng*

mer² **A:** 1372 u./ *merjēn* (JókK. 16); 1416 u./¹ *mèrnè* (BécsiK. 65); 1519 *meer* (JordK. 171) **J:** 'van benne bátorság, elszántság, hogy vmit megtegyen | wagen' **Sz: ~ész** 1416 u./¹ *mèrez* (BécsiK. 266) | **~észik** 1416 u./¹ *mèrezte* 'van benne bátorság, elszántság, hogy vmit megtegyen | wagen' (BécsiK. 264) | **~észkedik** 1416 u./¹ *mèrezkedet* (BécsiK. 211) | **~észség** 1476 k. *mereffegbe* (SzabV.) | **~észel** 1519 *mereezlek* (JordK. 426)

■ Örökség az ugor korból. | (≡) Vog. (T.P.K.) *mār-*, (AL.) *mār-*: 'hisz, bízik' [ugor **mār3-* 'hisz, merészel']. A jelentéshez vö. finn *uskoa* 'hisz' : *uskaltaa* 'mer, kockáztat'; ném. *trauen* : *sich trauen, getrauen*. (△) A *merész* melléknév szokatlan képet mutat; de vö. →*kopasz*, →*száraz*. – Ugyanakkor nem zárható ki, hogy esetleg a *merészkedik*-ből létrejött elvonásról van szó. – A tréfás *mersz* 'bátorság, merészség' [főnév] (1842: NSz.) az E/2. személyű igéből jött létre főnevesüléssel; vö. *félsz* (→*fél*¹).

📖 FUF. 12: 74; TESz.; UEW. 869; EWUng. • Vö. *merény*, *vakmerő*

mér A: 1372 u./ *mertekletnenek* [sz.] (JókK. 80); 1416 u./¹ *megmeriēm; mērtēclētlēn* [sz.] (BécsiK. 296, 104); 1541 *mirō* [sz.] (Sylvester: ÚT. 1: 21) **J: 1.** 1372 u./ '⟨rendszerint vmely egységhez viszonyítva⟩ vminek, vkinek a nagyságát, mennyiségét, súlyát meghatározni igyekszik | messen' # (JókK. 80) (↑); **2.** 1531 'összehasonlít | vergleichen' (ÉrsK. 272); **3.** 1551 ? '⟨csapásban, büntetésben⟩ reszesít | (einen Hieb) versetzen; (eine Strafe) verhängen, bemessen' # (NySz.), 1669 'ua.' (NySz.); **4.** 1568 'osztályrészüll juttat | zuteil werden lassen' (NySz.); **5.** 1577 'bizonyos mennyiséget mérve elad, árul | verkaufen' # (Aritm. G4a); **6.** 1700/ 'végigjár | abschreiten' (NySz.); **7.** 1804/ 'tekintettel végigkísér; meg szemlél | mit dem Auge verfolgen, mit den Augen messen' (NSz.); **8.** 1857 'mérkőzik | sich mit jmdm messen' (NSz.) **Sz: ~ték** 1372 u./ [sz.] (JókK. 80) (↑) | **~tékel** 1372 u./ [sz.] 'mér | messen' (JókK. 80) (↑); 1416 u./¹ [sz.] 'mérésével | mäßigen' (BécsiK. 214) | **~ő** 1416 u./¹ *merōknēc* '(fel)mérő (ember), mérést végző személy | Messer ⟨Person⟩' (BécsiK. 296) | **~tékletlen** 1416 k./¹ *mērtēclētlēn* (BécsiK. 104) | **~téklethetlen** 1456 k. *merteklethetlen* 'mérhetetlen | unmeßbar' (SermDom. 2: 495) | **~tékhethetlen** 1456 k. *mertekhetetlen* 'mérhetetlen | unmäßig' (SermDom.) | **~téklet** 1456 k. *merteklethetlen* [sz.] (SermDom. 2: 522) | **~tékletes** 1456 k. *mertekleteffēgeth* [sz.] (SermDom. 2: 600) | **~tékletesség** 1456 k. (SermDom. 2: 600) | **~tékű** [csak szókapcsolatban] 1490 k. ket *mertekw* (NagyvGl. 300.) | **~hetetlen** 1493 k. *Merhethethlen* (FestK. 22) | **~téktelen** 1528 *mértéktelen* (SzékK. 207) | **~et** 1659 *méret* 'kimért terület | ausgemessenes Gebiet' (MNY. 69: 111); 1835 *méret* 'méret, kiterjedés, mennyiség | Ausmaß' (Kunoss: Gyal. *Dimensio* a.) | **~icskél** 1771 *mérécskelni* [sz.] (NSz.) | **~nök** 1834 *Mérnök* (Kunoss: Szóf.)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Szláv jövevényszó. | (≡) Vö. óe. szl. *mēriti* 'mér, megmér, utánaszámol'; szln. *meriti* 'mér, megmér'; cseh *měřiti* 'ua.'; or. *mepumb* 'ua.'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *māti*; gót *mitan*; stb.: 'mér, megmér']. (△) A származtatás nehézségét képezi az a körülmény, hogy a szlávból kölcsönzött igék a magyarban tartalmazzák az *-l* igeképzőt (vö. →*parancsol*, →*vádol* stb.), ez azonban itt hiányzik. **2.** Örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. zürj. (Sz.) *murtal-* 'mér, kimér'; votj. (Sz.) *mertal-* 'mér, mérlegel' [fgr. **mer3-* 'mér, megmér']. (△) A magyarázat csak akkor érvényes, ha a *t* a permi nyelvekben az igeképző részét képezi és nem a tőhöz tartozik.

📖 Bárczi: SzófSz.; MNY. 44: 89; Kniezsa: SzlJsz. 692; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *fő*⁻², *hőmérő*, *méc*, *mérce*, *mérkőzik*, *mérleg*, *mérésével*, *mértan*, *mérv*, *mód*, *űr*-

meráz † **A:** 1456 k. *meraž* (SermDom. 2: 461) **J: 1.** 1456 k. 'olcsó, értéktelen | wertlos' (SermDom. 2: 461) (↑); **2.** 1456 k. 'gyáva, kishitű | kleinmütig' (SermDom. 2: 586)

■ Ismeretlen eredetű. | (≈) A (R.) *mera* 'jelentéktelen, lényegtelen' (1621: Nyr. 6: 362) szó idetartozása kérdéses.

📖 TESz.; EWUng.

mérce A: 1395 k. *morthē* [ɔ: merche] (BesztSzj. 488.); 1634 *Mércse* (MNY. 80: 255); 1683 *mericzível* (MNY. 8: 369); 1788 *méttzéig* (NSz.); NYJ. *mírce* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1395 k. 'egy fajta űrmérték, ill. ilyen nagyságú edény | Art Hohlmaß bzw. Gefäß von dieser Größe' (BesztSzj. 488.) (↑); 2. 1720 ? 'mérőeszköz, mérőműszer | Meßinstrument, Meßgerät' (MNY. 88: 511), 1867 'ua.' (NSz.); 3. 1843 'fokbeosztás, skála | Gradeinteilung, Skala' (Kunoss: UjdSzóf. 70); 4. 1961 'mérték (átvitt értelemben) | Maß (abstr.)' (ÉrtSz.)

■ Jövevényszó egy déli szláv vagy nyugati szláv nyelvből. | (≡) Szbhv. *merica* 'kis méret, mérték; véka; köböl'; szln. *merica* 'mérce, véka; malomvám'; cseh *meřice* 'régí űrmérték: 61 liter; régi területmérték'; szlk. *merica* 'régí űrmérték: kb. 90 liter; régi területmérték'; stb. [*<* szláv **měra* 'méret, mérték']. (⊕) A *mérce* alak a második nyílt szótagban bekövetkezett hangzókieséssel (a szó belseji *i*-s változat későbbi külön átvétel a szlovákból) és pótlónyúlással keletkezett. A *mércse* változatot feltehetőleg egy kicsinyítő képzős szó, mint a *gyermekcse* (→*gyermek*) befolyásolta. A *mécce* változat a →*méc* hatására jöhetett létre. A jelentés keletkezéséhez nagy mértékben hozzájárult a →*mér* szó is. (⊕⇒) Esetleg részben a magyarból: rom. (N.) *miértă, herță* 'méret, mérték, véka'.

📖 Kniezsa: SzJsz. 336; TESz.; EWUng. • Vö. *mér*

mered A: 1508 fel ... *meredtek* (DöbrK. 210), de vö. →*meredek*; NYJ. *mergyed* (OrmSz.) **J:** 1. 1508 '⟨szem⟩ kidülledve egy pontra szegeződik; ⟨személy⟩ szemét meresztve bámul | glotzen; die Augen aufreißen' (DöbrK. 210) (↑); 2. 1577 k. 'feszessé, keménnyé, merevvé válik; mereven áll | erstarren; starr sein, ragen' (OrvK. 300) **Sz:** ~t 1577 k. el *meredēt* (OrvK. 40) | ~ez 1611 *Meredezni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.)

mereszt A: 1578 rea *méreztem* (Bornemisza: ÖrdKís. 127); 1585 *mereztem* (Cal. 1036); NYJ. *mergyeszt* (OrmSz.) **J:** 1. 1578 '⟨szemét⟩ csodálkozva, figyelve ráirányítja, rászegezi vmire, vkire | die Augen aufreißen; etw starr anblicken' # (Bornemisza: ÖrdKís. 127) (↑); 2. 1585 'feszesen, mereven kinyújt, felnyújt | starr ausstrecken, aufwärts strecken' (Cal. 1036) (↑); 3. 1808 ? 'megmerevít; dermeszt | versteifen; erstarren machen' (Sándor I.: Toldalék *Mereftés* a.), 1825 'ua.' (NSz.)

mereszkedik × A: 1750 k. *mereszkedik* [▽] (ItK. 12: 217); NYJ. *mergyeszkedik* (OrmSz.) **J:** 1. 1750 k. 'vmire, vkire nehezkedik | sich aufstemmen' (ItK. 12: 217) (↑); 2. 1792 'nyújtózkodik, ágaskodik; meredezik | sich bäumen; emporragen' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 3. 1792 '⟨szem⟩ mereven egy pontra szegeződik; ⟨személy⟩ bámészkodik | glotzen; gaffen' (NSz.)

mereget A: 1756 *meregette* (NSz.); NYJ. *mergyeget* (OrmSz.); *merjöget* (MTsz.) **J:** 'szemét, meresztgeti; ⟨tagjait⟩ mozdítja, nyújtogatja | die Augen wiederholt aufreißen; sich (die Glieder) strecken'

merenget Δ A: 1815 *merengette* (NSz.) **J:** 'szemét meresztgeti; ⟨tagjait⟩ mozdítja, nyújtogatja | die Augen wiederholt aufreißen; sich (die Glieder) strecken'

■ Valószínűleg örökség, ugor kori tövel és magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (É.) *mar-*, (KL.K.) *mär-* 'beszűkül, szűk lesz, megakad', (É.) *marēm* 'szűk, szoros; szükség, szorultság, szorongatás'; osztj. (O.) *mārem* 'szenvedés', (Kaz.) *mār̥a-* 'szükségbe jut' [ugor **mer3-* vagy **mār3-*: 'nyom, szorít, szűkít']. (⊕) Néhány változatban az *r*-hez egy inetimologikus *j* (> *gy*, *ny*) járul. A magyar '(meg)dermed, (meg)merevedik' jelentés (vö. a *mered* 2. jelentése) az alapjelentésből származhat. A jelentéséhez vö. *feszés* (→*feszül*); vö. még ném. *straff* 'feszés, szoros, kemény merev, rideg, kemény'. A szóvég különböző gyakorító képző, műveltető igeképző, ill. -*kedik* gyakorító-visszaható képző. A későbbi (*mereszkedik*, *mereget*, *merenget*) igék részben a →*mer*¹ származékszó homonim alakjaiként (vö. →*mereng*) nem válhattak köznyelvivé, bár egyesek a nyelvjárásokban még ma is élnek.

📖 NyK. 71: 101; TESz.; MSzFE.; Benkő: FiktI. 168; EWUng. • Vö. *meredek*, *merő*

meredek A: 1436 *Meredekhegh* [HN.] (Oklsz.); 1538 *meredek* (Pesti: Nomenclatura Q4); 1585 *Meredők* (Cal. 14); 1808 *meredékségei* [sz.] (NSz.); NYJ. *meredék* (Nyr. 6: 374) J: <MN> 1. 1436 'lejtős | abschüssig, steil' (Oklsz.) (↑); 2. 1972 'kockázatos, kétése, kérdéses | riskant, bedenklich' (ÉKsz.) | <FN> 1. 1538 '(el)törés, szakadás | Bruch' (Pesti: Nomenclatura Q4) (↑); 2. 1541 'hegyoldal, ereszkedő, rézsű | Abhang' (Sylvester: ÚT. 1: 86) | <HSZ> 1595 'hanyatt-homlok | Hals über Kopf' (Ver. 80.) – De vö. 1416 u.² *fōmèrèdec* 'ua.' (MünchK. 58va)

■ Származékszó. | ⊕ Valószínűleg a →*mered* szóból keletkezett -k névszóképzővel. A határozószói jelentéshez vö. →*hagyatt-homlok*. – A *főmeredek* (↑) összetétel tükörfordítás szerbhorvát mintára; vö. szbhv. *strmoglav* 'fejjel meredeken lefelé', tkp. 'meredek fej' [< szbhv. *strmo* 'lejtő, hegyoldal; meredek, lejtős' + *glava* 'fej']. A magyarban a *fő* 'fej' (→*fej*²) + *meredek* 'lejtő, hegyoldal szóból származik'.

📖 TESz. *mered* a.; Nyr. 97: 261; EWUng. • Vö. *mered*

méreg [4] A: 1275 *Merguswelg* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *merget* (JókK. 93); 1395 k. *mereg* (BesztSzj. 1112.); 1439 ? *Myrygyo* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 382); 1490 *myrghewel* (SzalkGl. 9.); 1495 e. *merog* (GuaryK. 7); 1559 *meereg* (Székely I.: Krón. 221b); NYJ. *mírëg* (ÚMTsz.) J: 1. 1275 'élő szervezetre káros, halált okozó anyag | Gift' # (Oklsz.) (↑); 2. 1517 'harag | Zorn' # (DomK. 102) Sz: **mérge**s 1275 [HN.] 'mérget tartalmazó | giftig' (Oklsz.) (↑); 1560 k. 'dühös | zornig' (GyöngySzt. 1457.) | **mérge**sség 1372 u. *mergeffegēt* (JókK. 27) | **megmérge**hel 1430 k. *megmergehelt* [sz.] 'mérgesít | vergiften' (SchlGl. 2155.) | **mérge**sít 1495 e. *meg mergofeyti* 'mérgez | vergiften' (GuaryK. 23); 1708 'dühösít | erzürnen' (Pápai Páriz: Dict.) | **mérge**lődik 1724 *mérgelődés [sz.] (Nyr. 42: 161) | **mérge**z 1779 *megmérge*zi (NyF. 50: 42)*

■ Vitatott eredetű. | 1. Alán jövevényszó. | ⊖ Vö. osz. *marg* 'méreg'. Vö. még av. *mahrka* 'halál, megsemmisülés'; újperzsa *marg* 'halál'; stb. Megfelelői az óind nyelvben is megtalálhatók (vö. még a 2. jelentés alatt). ⊕ A származtatás egy gyengéje a magyar szó palatális hangrendű, miközben az alán megfelelők velárisak; de vö. →*kin*cs, →*vér*t stb. 2. Örökség a finnugor korból. | ⊖ Vö. finn *myrkky* 'méreg'; észt *mürk* 'ua.; mérgező növény; acél' [fgr. **mirkk* 'méreg']. ⊕ A magyarázat gyengéje, hogy a finn szó a finn *myrkkä* 'szag, bűz' származékszava is lehet. Ebben az esetben magyar szóvégi g vagy a finnugor **rkk* zárhang folytatása lehet, vagy a magyar szó töve örökség a finnugor korból, a végződés pedig egy névszóképző az ősmagyar korból. – Az elvont 2. jelentéshez vö. újperzsa *zahr*; ol. *veleno*; or. *ῥοῦ*; stb.: 'méreg; harag, düh'.

📖 A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A finnugor alapszóból való származtatása kevésbé valószínű.

📖 Collinder: FUV.; TESz.; Ligeti: TörK. 171; UEW. 278; EWUng.

mereget → *mered*

mereglye × A: 1550 k. *mereglye* (MNY. 86: 251); 1610 *mereglényi* [sz.] (Oklsz.); 1636 *mereghleois* (MNY. 4: 181); 1647 *mereklye* (NySz.); 1805 *merëglye* (NSz.); 1816 *Merekje* (Gyarmathi: Voc. 99); NYJ. *mer*ek, *mer*ögle (MTsz.) J: 1. 1550 k. 'különféle célokra használt karó | Pfahl zu versch. Zwecken' (MNY. 86: 251) (↑); 2. 1585 'aratók által használt villa; szénagyűjtő villa | Gabel der Schnitter; Heugabel' (Cal. 655); 3. 1636 'merítő edény | Schöpffgefäß' (Oklsz.); 4. 1784 'petrence | kleiner Heuhaufen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 56)

■ Ismeretlen eredetű. | ☐ Jövevényszónak tűnik, de idegen nyelvű megfelelői nem mutathatók ki. A 3. jelentésre esetleg a →*mer*¹ lehetett hatással; vö. (N.) *merénke* 'merítő sajtár' (MTsz.), (N.) *merőke* 'füles fapohár' (MTsz.).

📖 Kniezsa: SzlJsz. 887; TESz.; EWUng.

mereng A: 1623 *merengerő* [sz.] (MNY. 80: 255); 1636 *mereng* vala (MNY. 4: 14); 1694 *meringillo* [sz.] (MNY. 80: 255) J: 1. 1623 'merülget, már-már elmerül | wiederholt sinken, beinahe versinken' (MNY. 80: 255) (↑); 2. 1807 'elábrándozik, elmélázik, gondolataiba merül | in Gedanken versunken sein' (MNY. 5: 32)

■ Származékszó. | ☐ A →*mer*¹ szóból keletkezett -ng gyakorító képzővel. A *merengerő* (↑) származékszó szó belseji *r* hangjához vö. →*harisnya*, →*kerekedik* stb. A ma ismert elvont 2. jelentés a nyelvújítás korában keletkezett.

📖 MNY. 5: 31, 9: 455; TESz.; EWUng. • Vö. *mer*¹

merenget → *mered*

merény Δ A: 1827 *merényök* (MNY. 54: 330) J: 1. 1827 'bátorság; bátor cselekedet | Mut; Wagestück' (MNY. 54: 330) (↑); 2. 1831/ 'próbálkozás, kísérlet; vállalkozás | Versuch; Unternehmung' (NSz.); 3. 1841 '(gyilkos szándékú) támadás vki ellen | Attentat' (NSz.)

merényel [1] A: 1831/ *merényleni* [sz.] (NSz.); 1839 *merényelte* (NSz.) J: 1. 1831 'megkísérel, megpróbál | versuchen' (NSz.) (↑); 2. 1834 'merészel, bátorkodik | wagen, sich trauen' (NSz.)

merénylet A: 1832 *merénylet'* (Társalkodó 1832. dec. 29.: 411); 1834 *merénylet* (Kunoss: Szóf. 48) J: 1. 1832 'merész cselekedet | Wagestück' (Társalkodó 1832. dec. 29.: 411) (↑); 2. 1834 'vállalkozás | Unternehmung' (Kunoss: Szóf. *Vállalkozat* a.); 3. 1834 'támadás vki ellen | Attentat' # (NSz.)

merénylő A: 1835 *Merénylő* (Tzs.) J: 1. 1835 'vmi megkísérlő, vmire vállalkozó személy | Unternehmer' (Tzs.) (↑); 2. 1881 '(gyilkos szándékkal) vkire rátámadó személy | Attentäter' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **merény** tudatos szóalkotásból eredő származékszó. | ☐ A →*mer*² szóból keletkezett -ény névszóképzővel.

■ A **merényel** származékszó. | ☐ A *merény*-ből jött létre -l igeképzővel.

■ A **merénylet** származékszó. | ☐ A *merényel* származékszava -et névszóképzővel.

■ A **merénylő** főnevesülés. | ☐ A *merénylő* főnevesült folyamatos melléknévi igenév -ő képzővel a *merényel* szóból.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☐ Nyelvújítási szó.

📖 MNY. 54: 330; TESz. *merénylet* a.; EWUng. • Vö. *mer*²

merényel → *merény*

merénylet → *merény*

merénylő → *merény*

mereszkedik → *mered*

mereszt → *mered*

merev [4] **A:** 1778 ? *merövek* (NSz.); 1794 ? *merevénn* (MNY. 9: 82); 1808 ? *merev* [kikövetkeztetett alak] (MNY. 15: 148); 1833 *merev* (MNY. 15: 148); 1836 *merébb* (NSz.) **J:** 1. 1778 ? 'rugalmasságát, hajlékonyságát, mozgáskéességét veszített <test, testrész> | starr, steif <Körper, Körperteil>; steif, ohne Leichtigkeit <Bewegung, Haltung>' # (NSz.) (↑), 1835–1839/ 'ua.' (NSz.); 2. 1833 'szilárd, rideg <anyag, tárgy> | hart, spröde <Stoff, Gegenstand>' # (MNY. 15: 148) (↑); 3. 1844 'felfogásában túl szigorú; hajthatatlan | steif, streng; unbeugsam' # (NSz.); 4. 1861/ 'magatartásában feszes, rideg, közvetlenség nélküli | brüsk, barsch' # (NSz.) **Sz:** ~ség 1835 *merevség* (Kunoss: Gyal. *Rigiditas* a.) – De vö. 1769 *mereve* (MNY. 9: 82)

■ Elvonással keletkezett tudatos szóalkotás. | (△) Valószínűleg a →*merevedik* szócsalád tagjaiból vagy esetleg egyes toldalékolt, a *merev-* (→*merő*) töváltozatból keletkezett alakokból jött létre elvonással. (⊖) Más, valószínűleg korábbi elvonás: *mereve* (1769: ↑). – Nyelvújítási alkotás.

📖 MNY. 15: 148; TESz. *merevedik* a.; EWUng. • Vö. *merevedik*, *merő*

merevedik **A:** 1527 meg *merewódeek* [▽] (ÉrdyK. 260); 1560 meg *mereuedet* (MNY. 13: 255); 1805 *Merevedik* (NSz.) **J:** 1. 1527 'dermed; hajlékonyságát, rugalmasságát elveszti, merevvé válik | vor Kälte erstarren; starr werden' # (ÉrdyK. 260) (↑); 2. 1788–1789 'fölmered; fölmeredve áll | emporstarren; ragen' (NSz.); 3. [vmivé ~ik] 1827/ 'új alakba rögződve vmivé válik | zu etw erstarren' (NSz.)

merevül **A:** 1533 Meg *mereuöl* (Murm. 933.); 1835 meg*merevül* (Tzs. *Erstarren* a.) **J:** 'merevedik | erstarren'

merevény † **A:** 1651/ *Merevényen* (Zrínyi: MM. 2: 19); 1784 *merevenyíteni* [sz.] (NSz.); 1780 e./ *Merevenen* (NySz.) **J:** 'merev | starr'

merevít **A:** 1664 *merevít* [?✂] (MNY. 6: 164, az adat nincs közölve!); 1700 meg*merevítette* (NySz.) **J:** 'merevvé tesz; dermeszt | versteifen; erstarren machen <Kälte>'

■ A szócsalád igéi származékszavak. | (△) A *merev-* szóból (amely a →*merő* töváltozata) keletkezett *-edik*, *-ül* visszaható igeképzővel, ill. *-ít* műveltető képzővel.

■ A **merevény** ragszilárdulás. | (△) A *merevény* tulajdonképpen egy megszilárdult ragos alakulat, ugyanabból a töváltozatból keletkezett *-n* (> *-ny*) módhatározóraggal; a végződést tévesen *-vén* határozói igenévképzőnek fogták fel. Jelzős szószerkezetben vált melléknévvé; a →*merev* elterjedése következtében a *merevény* kiszorult.

📖 MNY. 15: 148; TESz.; EWUng. • Vö. *merev*, *merő*

merevény → *merevedik*

merevít → *merevedik*

merevül → *merevedik*

mérőföld **A:** 1372 u./ *mely feldett* (JókK. 29); 1416 u./¹ *mel földön* (BécsiK. 239); 1519 k. *meerfeld* (DebrK. 26); 1541 *mill'-földint* (NySz.); 1569 *mérőföldet* [♣] (Thaly: VÉ. 1: 63); 1613 *mérőföld* (NySz.); 1749 *méjőfölket* (NSz.); 1753 *mérőföldek* (NSz.); 1799 *Milföld* (NSz.) **J:** 'nagyobb távolság mérésére való, változó értékű hossz mérték | Meile'

■ Összetett szó. | ⊕ A *mél* ~ *mér* 'mérőföld' + →*föld* szavakból álló tautologikus összetétel. Az önálló szóként nem adatolt előtag felnémet jövevényszó: ném. (kfn.) *mīl*, *mīle*, (T.) *maile*: 'mérőföld'; – ném. *Meile* 'egy fajta hossz mérték' [< lat. *milia* 'római mérőföld' < lat. *milia passuum* 'ezer lépés']. ⊗ Megfelelői: ang. *mile*; or. *миля*; stb.: 'mérőföld'. ⊕ A második tag a *ma* (R.) *menőföld* 'útszakasz, amely egy bizonyos idő alatt bejárható' hatására (1372 u./ *menew fewldet*: (JókK. 40)), *járőföld* 'ua.' (1518 u.: PeerK. 102) összetett szavakba került. A *mérőföld* alak és a *mérőföld*, *mértföld* változatok népetimológias úton keletkeztek; vö. →*mér*.

📖 Horger: MSzav. 121; TESz.; EWUng. • Vö. *föld*, *mile*, *passzus*

merinó **A:** 1812 *Merinosoknak* (MKurir 1812. máj. 5.: 501); 1832 *merinóval* (MNy. 65: 344) **J: 1.** 1812 'Spanyolországból származó, finom gyapjút adó juh fajta | Merinoschaf' (MKurir 1812. máj. 5.: 501) (↑); **2.** 1860 'e juh fajta gyapjából készült szövet | Merinowollstoff' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Merino*; ang. *merino*; fr. *mérinos* [többes szám]; sp. *merino*; stb.: 'merinójuh; merinói gyapjú, merinógyapjú'. A szavak egy berber törzs, ill. egy marokkói (*Benī*) *Merīn* dinasztia nevére mennek vissza. A spanyol és a francia nyelvből terjedt el. ⊕⊕ A magyarba a németből és francia nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng.

merkőce × **A:** 18. sz. *Merkőcze* (Nyr. 2: 227); 1827/ *merkicze* (NSz.) **J:** 'sárgarépa, murek | Möhre'

■ Szerbhorvát és szlovén jövevényszó. | ⊕ Szbhv. (N.) *mrkvica*; szln. *mrkvica*: 'murek, sárgarépa' [vö. [< szbhv. *mrkva*, ill. szln. *mrkva*: 'ua.']. Vö. még szlk. (N.) *mrkvica*; ukr. (N.) *морквіця*; stb.: 'ua.'. ⊕ A származtatás mellett szól, hogy a szó a Dél-Dunántúlon él. A *merkőce* alak hangrendi kiegyenlítődéssel, a mássalhangzótorlódás feloldásával, magánhangzó-kieséssel és vokalizálódással keletkezett. – A (R.) *merkác* 'ua.' (1583: Gombocz E.: BotTört. 129) ugyanerre az etimonra megy vissza; ez a szbhv. *mrkvac* 'ua.' szóból jött létre.

📖 Kniezsa: SzIJs. 337; TESz.; EWUng. • Vö. *murek*

mérkőzik **A:** 1789 *mérkeztek* (NSz.); 1790 *mérkezik* [▽] (NSz.); 1790 *mérkődznek* (NSz.); 1792 *mérkőzhetik* [sz.] (Ruzsiczky: KazTájsz. 299); 1834 *Mérkézik* (Kassai: Gyökerésző 3: 352); 1867 *mérkézik* (CzF.) **J:** 'vkivel erejét összeméri, versenyzik | sich mit jmdm messen, an einem Wettkampf teilnehmen' #

■ Származékszó. | ⊕ A →*mér* 'mér, megmér; összehasonlít, egybevet' szóból keletkezett -*kőzik* ~ -*kezik* visszaható igeképzővel; vö. *érkezik* (→*ér*²), *férkőzik* (→*fér*). Az eredetileg

nyelvjárási szó a nyelvújítás korában kerülhetett az irodalmi nyelvbe.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mér*

mérleg **A:** 1823 *Mérleg* (NSz.); NYJ. *míleg* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1823 'súlymérésre szolgáló készülék | Waage' # (NSz.) (↑); 2. 1832 'zárszámadás | Bilanz' (NSz.); 3. 1869 'olyan tornagyakorlat, amelyben a törzs és az egyik láb vízszintes helyzetben van | Standwaage' (Matolay: Tornazs. 118) **Sz:** ~**el** 1835 *mérlegel* 'mérleggel mér | wiegen' (Tzs. *Wägen* a.); 1867 'fontolgat, latolgat | erwägen' (CzF.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☐ A →*mér* 'mér, megmér; lemér' szóból keletkezett a tévesen, igéből képzett névszóképzőként felfogott *-leg* végződés; vö. →*egyveleg*, *göngyöleg* (→*göngyölít*) stb. ☹ Korábbi kísérleti alakok: *mércső* 'mérleg' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz. *Fontos* a.); *mérettyű* 'ua.' (1808: Sándor I.: Toldalék *Méertső* a.). ☹ Nyelvújítási származékszó.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *mér*

merő [7/1] **A:** 1341 *mereukw* [HN.] (OklszPótl.); 1508 *merp* követ (DöbrK. 443); 1535 k. *Meren* [R.] (Zay: Lánd. 24.); 1776 *merevén* [R.] (NSz.) **J:** 1. 1341 'merev, szilárd; meredő | starr, fest; empor-, herausragend' (OklszPótl.) (↑); 2. [határozói értékben is] 1527 'teljesen | schier, gänzlich' (ÉrdyK. 244) **R:** ~**n** 1535 k. 'teljes, tökéletes | gänzlich' (Zay: Lánd. 24.) (↑); 1873 'szüntelen, folytonos, szakadatlan | unablässig' (Nyr. 2: 523) | ~**ben** 1695/ *Merőben* 'teljes, egész | gänzlich, völlig' (NySz.); 1792 'mereven | steif {Adv.}' (NSz.); 1852/ 'egyenest irányban | geradeaus' (NSz.) | **mereven** 1776 'teljes, tökéletes | gänzlich' (NSz.); 1873 'szüntelen, folytonos, szakadatlan | unablässig' (Nyr. 2: 523) | ~**leg** 1839 *merőleg* 'teljesen, tökéletesen | gänzlich' (NSz.); 1858 'merőlegesen | senkrecht' (Keresztesi: Mat. 148)

■ Származékszó egy feltehetően uráli eredetű töből. | ☐ A szótő a →*mered* szócsaládjának tövével azonos. A szó végződése: *-ő* (folyamatos) melléknévi igenévképző. A szó belseji *v* egyes ragozott változatokban az *-ő* melléknévi igenévképző *β* kiindulási alakjából jöhetett létre továbbfejlődéssel, (amely később a *tő*höz illeszkedett) vagy egy hiátustöltő; vö. →*eleven*. Toldalékolt változatokban más hiátustöltő is van; vö. *merejül* 'teljes, egész' (1688: Radvánszky: Csal. 2: 390). A megszilárdult ragos alakulatok (*-n*, *-ben*, *-leg* raggal) főleg a 2. jelentés alapján keletkeztek.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mered*, *merev*, *merevedik*, *merőleges*

merőleges **A:** 1834 *merőlegesen* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'vmely egyenessel, ill. síkkal derékszöget alkotó (egyenest, sík) | lotrecht' #

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☐ A *merőleg* 'merőleges' (→*merő*) szóból *-s* névszóképzővel keletkezett. A *merőleges* szó keletkezése következtében az alapszó 'függőleges' jelentése kiszorult. ☹ Nyelvújítási származékszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *merő*

merre **A:** 1595 *Melyre* (Ver. 85.); 1604 *Merre* (Szenczi Molnár: Dict.); 1604 *Merré* (Szenczi Molnár: Dict. *Qua* a.); 1772/ *mere* (NSz.); 1788 *Mérre* (MNY. 5: 286); 1810 k. *meere*, *Mejre* (MNY. 61: 105); 1831 *Mörre* (NSz.); NYJ. *mörre* (MTsz.) **J:** 1. 1595 'melyik irányba?; hová? | in welche Richtung?; wohin?' # (Ver. 85.) (↑); 2. [vala~ is] 1596 'bármerre | wohin immer'

(NySz.); **3.** [főleg *a~*] 1683 'amerre (vonatkozó névmásként) | wohin (als Rel)' (Thaly: Adal. 1: 154); **4.** 1844 'hol?; melyik irányba? | wo?; in welcher Richtung?' # (NSz.)

merről A: 1787 *merrül* (NSz.); 1803/ *Merül* (NSz.); 1826/ *Merről* (NSz.); 1859 *mörrül* (NSz.); 1883 *merről* (NSz.); NYJ. *mérű, mörrül* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1787 'melyik irányból?; honnan? | aus welcher Richtung?; woher?' (NSz.) (↑); **2.** 1826/ 'ahonnan | woher, von wo (als Rel)' (NSz.) (↑)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ☐ A → *mely* 'melyik irány?, melyik hely?' szóból *-re* szublatívuszraggal, ill. *-ről* delatívuszraggal keletkezett. – A *merre* az eredeti *melyre* változatból jött létre *ly > l* depalatalizálódással és *lr > rr* hasonulással, esetleg az *arra* (→ *az*¹), *erre* (→ *ez*¹) hatására. A 3. jelentés korábbi megnevezése névutós szerkezettel: *valamely felé* 'ahová, amelyik irányba (vonatkozó névmásként)' (1551: LevT. 1: 85). – A *merről* feltehetőleg a *merre* analógiájára, az *arra* : *arról*, *erre* : *erről* mintájára jött létre.

☞ TESz.; NYK. 78: 287; EWUng. • Vö. *mely*

merről → *merre*

mérsékel [1] A: 1585 meg *merseklem*, *mersőklő* [sz.] (Cal. 784, 787); 1788 *mérsékelve* [sz.] (NSz.); 1790 *merzsékelteni* [sz.] (NSz.); 1816 *mérsékél* (NSz.); 1833 *mérsékleni* [sz.] (Fogarasi: Műsz. *Moderare* a.); 1874 *mírsekél* (Nyr. 3: 281) **J: 1.** 1585 'mér, megmér | messen; wiegen' (Cal. 784, 787) (↑); **2.** 1622 'ézelmet, indulatát csökkent, fékezi magát | (sich) mäßigen' # (LevT. 2: 193); **3.** 1754 'enyhít, csökkent | mindern; lindern' # (NSz.) **Sz:** ~t 1771 *mérsékelt* (NSz.) | **mérséklet** 1771 leg-*mérsékletesebb* [sz.] 'önmérséklet, önuralom | Mäßigung' (NSz.); 1800 'hőmérséklet | Temperatur' (Szily: NyÚSz.)

■ Származékszó. | ☐ A → *mér* 'mér, megmér' szóból keletkezett, valószínűleg *-ékel* gyakorító képzővel; vö. → *ficserékel*. A szó belseji *s* egy gyakorító képző; a szó belseji *cs*, *zs* ebből alakulhatott ki affrikálódással és zöngésedéssel.

☞ Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *hőmérő, mér*

mert A: 13. sz. eleje/ *mert* (ÓMS.); 1372 u./ *mer*, *Mjert* (JókK. 66, 56); 1547 *mört* [✓] (RMNy. 3/2: 6); 1548 *myrt* (LevT. 1: 52); 1854 *met* (NSz.); 1863 *mê*, *mett* (Krizsa [szerk.] Vadr. 509); NYJ. *mér*, *mëtt* (MTsz.) **J: 1.** 13. sz. eleje/ 'mivel; ugyanis | weil; denn' # (ÓMS.) (↑); **2.** 1372 u./ 'hogy | daß' (JókK. 29); **3.** 1598 'különben | sonst' (Simonyi: Kötszók 3: 238); **4.** 1882/ 'hanem | sondern' (NSz.)

■ Szóhasadás eredménye. | ☐ A *meret* szóból keletkezett, amely a *miért* (→ *mi*²) régi változata, szóösszerántással jött létre hangsúlytalan mondattani pozícióban. A tartalmilag egymásra utaló összetett mondatokban kérdőszóként kötőszóvá vált. Kötőszóként főleg okhatározói mellékmondatokban használatos (vö. 1. jelentés). A 2. jelentés jelentéskölcsönzés a lat. *quia* 'mert, mivel; hogy' szóból. A 3. jelentés a *mert különben* 'máskülönben' (1532: TihK. 113) szószerkezetben keletkezett. – A 13. sz. közepén felbukkant *merth* adat 'miért?' vagy 'mert' jelentésű lehetett – a jelentés bizonytalan – ez akár a *miért* adata is lehet.

☞ MNy. 57: 439; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 349; EWUng. • Vö. *mi*²

mértan A: 1827 *mértan* (Keresztesi: Mat. 130) **J:** 'geometria | Geometrie' #

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. (R.) *meßkunst* 'geometria, mértan'. (⊕) A magyarban: *mér* + *tan* 'tanulás, tanítás, művészet' (→*tanít*) tagokból keletkezett; az előtag a →*mér* 'megszerkesztett' alapján, és folyamatos melléknévi igenévi jelentéstani értékben áll. (⊖) További, mára elavult megnevezések: *mértudomány* 'geometria, mértan', tkp. 'a mérés tudománya' (1779: ItK. 9: 8); *mértudalom* 'ua.' (1835: Tzs. *Meßkunst* a.). (⌘) Nyelvújítási alkotás.

📖 Tolnai: Nyelvújítás 207; TESz.; EWUng. • Vö. *mér*, *tanít*

mérv Δ **A:** 1844 *mérve* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'mérték, arány | Maßstab'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A →*mér* 'mér, megmér' szóból -v névszóképzővel keletkezett, amely egy főnév tévesen képzőként felfogott v-s tövéből (vö. →*elv*, →*nyelv* stb.) kikövetkeztetett alak; vö. →*élv*. (⌘) Nyelvújítási származékszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mér*

mese **A:** 1333 *Mese* [SZN.] (MNy. 63: 368); 1372 u./ *meseuel* (JókK. 122) **J:** 1. 1372 u./ 'példázat; jelképes, találós mese | Parabel; Rätsel' (JókK. 122) (↑); 2. 1585 'csodás elemekkel teleszótt költött elbeszélés | Märchen, Fabel' # (Cal. 402); 3. 1725–1764/ ? 'kitalálás; kifogás, ürügy | Erfindung; Ausrede' # (NSz.), 1779/ 'ua.' (NSz.); 4. 1833 'cselekmény (irodalmi műben) | Handlung (in einem literarischen Werk)' (NSz.); 5. 1851 'üres szó; fölösleges beszéd | überflüssiges Gerede' (Erdélyi: Közm. 289) **Sz:** ~1 1585 *meséllők* (Cal. 403)

■ Örökség, ugor kori tő magyar képzéssel. | (⊕) A tőhöz vö. osztj. (V.) *mañt* 'monda', (DN.) *moñt* 'ua.; hősmonda, elbeszélés', (V.) *mant*-, (DN.) *moñt*- 'mesél, mesét mond' [ugor **mañc* vagy **maćs*: 'mese; elbeszél, elmesél']. Esetleg a →*magyar* előtagjával függ össze; 'nemzedék, nemzetség, család' jelentésű szavak összetételi előtagjaként fordulnak elő 'mese' jelentésben más nyelvekben is; vö. votj. (Sz.) *vižj-kil* 'állatmese, tanmese, elbeszélés, monda' (votj. (Sz.) *vižj* 'gyökér; nemzetség, törzs', *kil* 'nyelv, beszéd; szó, beszéd'). A magyarázat feltételezi, hogy az első szótagi uráli **a* a szó belseji palatális **ć* hatására palatalizálódott, amelyre a magyarban nincs analógia. Az alapszó eredetileg egy igenévszó lehetett, amelynek végződése eszerint egy kicsinyítő képző, vagy egy -*e* (folyamatos) melléknévi igenévképző. Abban az esetben, ha eredetileg egy folyamatos melléknévi igenév volt, főnevesülésen ment keresztül. Az 1. jelentés helyett később a 2. dominált, az utóbbi irodalmi műfajt megjelölő szerepe először a 19. sz.-ban szilárdult meg. – A *mese*, *mese*, *mesquete* formában előforduló *mesquete*, egy jelentés nélküli szó a mesekezdő formulában, ez valószínűleg a *mese* származékszava a képző játszi továbbképzésével; vö. →*bóbita*, →*csepőte* stb.

📖 FUF. 22: 143; MNy. 46: 74; TESz., *mesquete* a. is; MSzFE.; NyK. 81: 353; EWUng. • Vö. *magyar*, *péllda*-

messiás **A:** 1416 k.² *Meßias* (MünchK. 88ra); 1700 *Messiás* (NSz.); 1805/ *Messziáshoz* (NSz.); 1861 *Mesiás* (NSz.) **J:** 'az ószövetségi prófétáktól megjövendőlt) megváltó | Messias'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (e.h.) *Messias* 'Isten küldötte, megváltó, felkent király' [< gör. (bibl.) *Μεσσίας* 'a megígért megváltó' < arámi *mēšīhā* 'ua.' < héber *māši'ah* 'felkent']. (⊗) Megfelelői: ném. *Messias*; fr. *Messie*; stb.: 'a Megváltó'. A Bibliafordításokból terjedt el. (⊕) A szó belseji ss-hez, ill. a szóvégi s-hez vö. →*passió*, →*fakultás* stb. A régi *messziás* változat német hatásra keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng.

mester A: 1181/ *Mesteri* [sz.] [szn.] (Szentpétery: KritJ. 1: 44); 1233 *Mestur* [HN.] (Oklsz.); 1256 *Mestyr* [HN.] (Oklsz.); 1372 u. *męstert* (JókK. 77); 1416 u./¹ *męstęret* (BécsiK. 12); 1495 e. *męstę* (GuaryK. 4) **J: 1.** 1181/ ? 'előljáró, igazgató, felettes | Vorsteher, Vorgesetzter' (Szentpétery: KritJ. 1: 44) (↑), 1416 e./¹ 'ua.' (BécsiK. 12) (↑); **2.** [jelzői értékben is] 1372 u./ 'vmely területen vezető, tanító személyiség, mintakép | Führer, Vorbild, Lehrmeister (Religion)' # (JókK. 77) (↑); **3.** [jelzői értékben is] 1456 k. 'tapasztalt, (ki)tanult személy; ügyes, ravasz ember | erfahrene, ausgelernte Person; geschickte, schlaue Person' (SermDom. 2: 428); **4.** 1456 k. 'önálló iparúzésre jogosult személy | Handwerksmeister' # (SermDom. 2: 428); **5.** 1490 'az, aki vmely területen nevezetesen alkot, művész | großer Könnner, Künstler' # (MNY. 62: 81); **6.** 1527 'tanító, iskolamester | Lehrer, Schulmeister' (Heyden: Puerilium 20); **7.** 1589 'hóhér | Henker' (Úriszék 222); **8.** 1612 'peres ügyben, jogvitában eljáró hivatalnok | in Rechtssachen vorgehender Beamter' (MNY. 69: 111) **Sz: ~ség** 1416 u./¹ *męstęfęgevknek* [sz.] '(mesteri) tudás | Kunst' (DomK. 291); 1785 'kézműipar, kisipar | Handwerk' (NSz.); 1787 'mesterkedés, fondorlat, ármánykodás | Machenschaft' (NSz.) | **~séges** 1416 u./¹ *męstęfęges* 'művészi | künstlerisch' (BécsiK. 23); 1781 'hamis, nem valódi, nem igazi, nem eredeti | unecht, künstlich' (TESz.) | **~kedik** 1532 *męstęrkędnę* [sz.] (TihK. 295) | **~kélť** 1806 *męstęrkęlt* erőltetés (NSz.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (mant.) *męster*, (bol.) *męster*: 'mester'. Az olaszban két különböző etimonú szó keveredett; vö. ol. (É.R.) *mastro*, *maistro*, *maestro*, (vel.) *mestro*, (v.-ven.) *męstro* 'tanár, mester; iparosmester; vezető, irányító; mesteri, remek, ügyes, rátermett' [< lat. *magister* 'tanár, vezető, előljáró'], ill. az ol. (É.R.) *męstęro*, *męstęre*, *męstęro*, *męstęre* 'kézműves szakma, mesterség; szakma, hivatás, foglalkozás; szakmai tudás; professzionista, (tanult) iparos' [lat. *ministerium* 'szolgálat, munka(idő)']. (Δ) Valószínűleg a Bolognában tanuló magyar diákok révén jutott el Magyarországra. A 3. jelentéshez vö. az olasz szó (↑) melléknévi jelentését; a 7. jelentéshez vö. ném. *der rote Meister* 'hóhér'. (Δ⇒) A magyarból: rom. *męstę* 'mesterember, kézműves; mester vmiben; kimagasló, kiemelkedő'; szlk. *męstę* 'mester'; szbhv. *męstę* 'mester, előljáró; hóhér'.

📖 MNY. 10: 398; Kniezsa: SzJsz. 888; TESz.; Hadrovics: UeISk. 362; MNY. 83: 415; EWUng. • Vö. *ezermeister*, *fekete-*, *gyepmester*, *hopmester*¹, *hopmester*², *magisztrátus*, *miniszter*, *őr-*

mész A: [1200 k.] *Mezesynam* [sz.] [HN.] [lat. -*inam* végződéssel] (An. 19.); 1222 *Mezerum* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *mezetes* (JókK. 67); 1560 k. *Meesz* (GyöngySzt. 3494.); 1786 *mesz* (NSz.) **J: 'mész**kőből égetett fehér színű kötőanyag | Kalk' # **Sz: meszes** [1200 k.] (An. 19.) (↑) | **meszel** 1416 u./¹ *meszeld* [sz.] (NySz.) | **meszelő** 1416 u./¹ *Męzělęn* (BécsiK. 226) | **meszesedik** 1837 *meszesedhetik* (Honművész 1837. márc. 16.: 169); 1867 *meszesedik* (CzF.)

■ Ismeretlen eredetű. | (Δ) A szó belseji magánhangzó eredetileg nyílt volt. A régi földrajzi neveken a szó a mészkörre vonatkozott. – A nyelvjárásokban a tárgyesetben megszilárdult *meszet* 'mész' (1839: MTsz.) alanyeseti értékű.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *hágó*

mészár → *mészáros*

mészárol → *mészáros*

mészáros A: 1395 *Mezaros* [SZN.] (MNy. 63: 368); 1415 *Mezarus* [SZN.] (Oklsz.); 1416 u./¹ *emézarost* (BécsiK. 89); 1438 *Menzaros* [SZN.] (Oklsz.); 1522 *Mjzarws* [SZN.] (MNyTK. 86: 37) **J:** 'háziállat levágásával és húsának forgalomba hozatalával foglalkozó iparos, hentes | Fleischer, Metzger' #

mészár Δ A: 1443 *Myzaar* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 629); 1453 *Mezaar* [HN.] (Oklsz.); 1512 k. *mezarzekre* (WeszprK. 48v); 1575 *mészár* fűzet (Heltai: Krón. 114a); 1650 *meszarok* (Oklsz.) **J:** 'háziállat levágásával és húsának forgalomba hozatalával foglalkozó iparos, hentes | Fleischer, Metzger'

mészárol [1] A: 1536 *mezarlyon* [l-j] (NySz.); 1568 *meszarolliac* [l-j] (NySz.) **J:** [ma le~] 'levág, leöl, lemészárol | abschlachten, niedermetzeln'

■ Szláv jövevényszó, részben magyar képzéssel. | ⊕ Szbhv. *mesar* 'hentes, mészáros; húsevő'; szlk. *mäsiar* 'hentes, mészáros'; ukr. (Kárp.) *м'ясарь* 'ua.'; stb. [*<* szláv **męso* 'hús'] | szbhv. *mesariti* 'henteskedik, mészároskodik; szétszed, kizsigerel, szétbont'; szlk. *mäsiarit* 'henteskedik, mészároskodik'. ⊕ A *mészáros* szó a magyar foglalkozásnevek rendszerébe egy -s névszóképzővel illeszkedik; vö. *esztergyályos* (→*esztergyár*), →*kocsmáros* stb. Az eredeti változat egy szó belseji *n*-t tartalmaz, ami arra utal, hogy a szó még a 10. század vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. század végéig került a magyarba; vö. →*munka*, →*szent* stb. A *mészárol* vagy a *mészár* alak -l igeképzős származéka, vagy szláv nyelvekből ered. ⊕⇒ A magyarból (esetleg visszakölcsönzésként): szbhv. *mesaroš* 'hentes, mészáros'.

📖 Kniezsa: SzJlsz. 337; TESz. *mészár* a.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383 • Vö. *mészárszék*

mészárszék Δ A: 1512 k. *mezarzekre* (WeszprK. 96) **J: 1.** 1512 k. 'vesztőhely; vágóhíd | Richtplatz; Schlachthof' (WeszprK. 96) (↑); **2.** 1560 k. 'húsbolt, hentesbolt | Metzgerei' (GyöngySzt. 3959.)

■ Összetett szó. | ⊕ A *mészár* (→*mészáros*) + →*szék*¹ 'pad, pult; állvány' összetételi tagokból áll és jelzői vagy birtokosi, jelöletlen alárendeléssel keletkezett. Az utótag az állványzatra utal, amelyen az állatot levágják, ill. szétbontják; hasonló szemlélethez vö. ném. *Schlachtbank* 'állvány a mészárlásra'. Előtagként a →*mészáros* is előfordul; vö. *mészáros szék* 'ua.' (1597: Oklsz.).

📖 NéprÉrt. 19: 63; TESz.; EWUng. • Vö. *mészáros, szék*¹

messze A: 1372 u./ *mezze* (JókK. 109.); 1416 u./¹ *mèzzè, mèzze* (BécsiK. 70, 172); 1560 k. *męsze* (GyöngySzt. 1157.); 1585 *mezzi* (Cal. 647); 1636 *messzének* (NySz.); NYJ. *mësszi* (Imre: FelsSz.); *mejsze* (ÚMTsz.) **J:** <HSZ> **1.** 1372 u./ 'időben nagy távolságra | weit <von einem Zeitpunkt>' # (JókK. 109.) (↑); **2.** 1416 u./¹ 'messzire, távolba, távolra | weithin' # (BécsiK. 209); **3.** 1416 u./¹ 'távol <térbelileg> | weit, fern <räumlich>' # (BécsiK. 23); **4.** 1474 'sokáig | lange' (BirkK. 3); **5.** 1760 'kimagaslóan | bei weitem' (NySz.) | <MN> **1.** 1372 u./ 'távoli <térbelileg> | entfernt <räumlich>' (JókK. 39); **2.** 1565 'messze terjedő | ausgedehnt' (NySz.); **3.** 1608 'a jelentől nagy időbeli távolságra lévő | fern, entfernt <von einem Zeitpunkt>' (NySz.) | <FN> 1416 u./¹ ? 'messzeség | Ferne' (BécsiK. 251), 1791/ 'ua.' (NSz.) **R: messziről** 1584 (NySz.) | **messzire** 1604 (NySz.)

messzől Δ A: 1416 u./¹ *mèzzol* (BécsiK. 38); 1456 k. *mezel, mezzwl* (SermDom. 2: 314, 451); 1799 *Messziil* (NSz.) **J: 1.** 1416 u./¹ 'messziről | von weitem' (NagyszK. 88); **2.** 1513 'távol | weit, fern' (NagyszK. 88)

messzűnnen Δ A: 1493 k. *mezzewnnen* (FestK. 395); 1519 *mezzennen* (JordK. 479); 1552 *meßzűnen* (Heltai: Dial. C7a); 1788 *messzinnen* (NSz.) **J:** 'messziről; messzeségből | von weitem; aus der Ferne'

messzünnet × **A:** 1519 *mezzw̃nnnek* (JordK. 260); 1536 *Mezzewnnnet* (NySz.); 1708 *Mezfűnnnet* (Pápai Páriz: Dict.); 1786 *meszszünnett* (NSz.); 1789 *meszszönnét* (NSz.) **J:** 'messziről; messzeségből | von weitem; aus der Ferne'

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | (≡) A tő örökség a finnugor korból; vö. finn *metsä* 'erdő'; lp. (L.) *miehtijēn* 'messze, legmesszebb a sátor tűzhelyétől' [fgr. **mečä* 'vminek az oldala, széle']. (△) A *messze* szó egy *-e* latívuszragot, a *messzől* egy *-l* ablatívuszragot tartalmaz. A *messzünnen* és a *messzünnet* szavak *-n* (> *-nn*) + *-n*, ill. *-t* lokatívuszraggal keletkeztek. Az elsődleges határozórag funkcióváltásához vö. →*alá*, →*ellen*, →*előtt* stb. A szóban hangzóközi kettőződés és nyíltabbá válás ment végbe. – A *messze* eredetileg határozószó volt, melléknévi jelentése jelzői szerepben keletkezett; vö. →*közel*, →*távol* stb.

📖 TESz.; MSzFE.; EWUng.

messzely Δ **A:** 1495 k. *mezel* (OkI Sz.); 1524–1526 *mezzel* (OkI Sz.); 1525 *Meczel* (OkI Sz.); 1577 k. *Mezély* (OrvK. 18); 1590 *meszszely* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 101); 1743 *Mészöl* (Nyr. 103: 90); 1763 *Meszely*, *mesző* (NSz.); 1785 *meszszej* (NSz.); 1805 *messzély* (NSz.); NYJ. *meszély* (MTsz.) **J:** 1. 1495 k. 'helyenként változó nagyságú űrmérték | Art Hohlmaß, Seidel' (OkI Sz.) (↑); 2. 1558 'ilyen űrtartalmú mérőedény | Meßgefäß von diesem Inhalt' (MNY. 26: 149); 3. 1743 'egy fajta területmérték | Art Flächenmaß' (Nyr. 103: 90) (↑)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.R. h. baj.-osztr.) *messel* 'egy fajta űrmérték <bor, gabona stb. mérésére>' [< ném. (kés. kfn.) *maz* 'mennyiség, nagyság stb. rögzítésére szolgáló mértékegység; típus és mód']. Vö. még ném. *Maß* 'ua.'. (△) A bajor-osztrák szó alakja arra utal, hogy az átvétel nem a 14. század második felében következhetett be. A 3. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján. A szóvéghoz vö. →*fertály*, →*pendely* stb. (⇒) A magyarból: szbhv. *meselj*, (N.) *mecalj*: 'messzely, icce <űrmérték>'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *méc*

messzől → *messze*

messzünnen → *messze*

messzünnet → *messze*

mesztic **A:** 1802 *Mestitz* (NSz.); 1828 *Meszticztül* (NSz.) **J:** 1. 1802 'fehér és indián szülőktől (ősöktől) származó személy | Mestize' (NSz.) (↑); 2. 1828 'spanyol merinó kos és hazai fajtájú anyajuh utóda | Abkömmling eines Widders von spanischer Zucht und eines Mutterschafes einheimischer Rasse' (NSz.) (↑)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Mestize* 'fehér és indián ember keveréke', (R.) *mestiz* 'ua.; a német juh és a spanyol tenyésztésű kos utóda' [< sp. *mestizo* 'mesztic'; végső soron a lat. *miscere* 'kever, elegyít' szóra megy vissza]. (≈) Megfelelői: ang. *mestizo* 'mesztic'; fr. *métis* 'ua.; kevert fajtájú'; stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *miskulancia*

met † **A:** 1211 *Meteu* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 512); 1405 k. zele *metw* [sz.] (SchlSj. 1482.); 1416 u.¹ *mètec* ki; *èlmètēni* [sz.] (BécsiK. 311, 86); 1416 u.² *mèggüc* meg [d-j] (MünchK. 106ra); 1495 *Pozthomethew* [sz.] [SZN.] (Neumann: Registrum 1740.); 1519 el *metteny* [sz.] (CornK. 265) **J:** 1. 1211 ? 'vés; kifarag | gravieren; ausschnitzen' (PRT. 10: 512) (↑), 1519 'ua.' (JordK. 254); 2. 1405 k. '〈növényi ágat, hajtást〉 visszavág, lenyes | ab-, zurückschneiden 〈einen Ast, Trieb〉' (SchlSj. 1482.) (↑); 3. 1416/¹ '(el)vág, metél | schneiden' (BécsiK. 40) **Sz:** ~ő 1211 [SZN.] (PRT. 10: 512) (↑); 1405 k. 'fát stb. metsző személy | Beschneider 〈von Bäumen usw.〉' (SchlSj. 1482.) (↑)

metsz **A:** 1211 ? *Mecheu* [metsz □] [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 514); 1416 u.¹ *èlmèccí* [metsz □] (BécsiK. 25); 1521 *metueek* által (ApMélt. 21); 1550 k. *mecczeni* [metsz □] [sz.] (KolGl.) **J:** 1. [főleg igekötővel] 1416 u.¹ '(egy mozdulattal) bevág, elvág, levág; egy vágással véget vet vminek, megöl vkit | (zer)schneiden; abhauen, vernichten' # (BécsiK. 25) (↑); 2. 1456 k. '〈növényi ágat, hajtást〉 visszavág, lenyes | ab-, zurückschneiden 〈einen Ast, Trieb〉' # (SermDom. 1: 326); 3. [főleg igekötővel] 1544 'kivés; kifarag | gravieren; ausschnitzen' # (OklSz.); 4. 1608 'apróra vagdal | zerschneiden' (OklSz. *káposztametsző-gyalu* a.); 5. 1784 ? 'éles fájdalmat okoz | schneidend weh tun' (NSz.), 1796 'ua.' (NSz.); 6. 1821 '〈vonat, út, irány〉 keresztesz vmit, találkozik vmivel | sich kreuzen' # (NSz.) **Sz:** ~ő 1211 ? [SZN.] (PRT. 10: 514) (↑); 1562 'levágni való 〈állat〉 | zu schlachtend, Schlacht-' (NySz.); 1585 'olyan 〈eszköz〉, amivel metszenek | zum (Beschneiden gebraucht, Schneid-' (Cal. 406); 1585 'kőfaragó | Steinmetz' (Cal. 147); 1827 ? 'erősen sértő 〈gúny〉 | schneidend 〈Spott〉' (NSz.); 1832 'ua.' (NSz.) | ~és 1552 iuh *metszés* (NySz.) | ~et 1784 *metfzet* 'vágással keletkezett szelet; vágásfelület | Schnitte, Abschnitt; Schnittfläche' (Baróti Szabó: KisdedSz. 71); 1822 'faragás; rézbe, fába vésett rajz, rajzlevonat | Schnitzerei; Schnitt 〈graphische Kunst〉' (NSz.)

metél **A:** 1395 k. *metelt* [sz.] (BesztSj. 596.); 1416 u.¹ *mègmètèlè* (BécsiK. 42); 1416 u.² *mèteln^c* (MünchK. 26va); 1560 k. *metelytetoth* [sz.] (GyöngySzt. 4254.) **J:** 1. 1395 k. 'sávolyosan mintáz 〈szövetet〉 | gestreift broschieren' (BesztSj. 596.) (↑); 2. 1405 k. 'vág, vagdal; széthasogat, szétszaggat | schneiden, schnitzeln; zerspalten, zerreißen' (SchlSj. 1256.); 3. 1519 'vés; kifarag | gravieren; ausschnitzen' (JordK. 77); 4. 1587 'kicakkoz | auszacken' (NySz.) **Sz:** ~t 1395 k. <BEF MN-I IGENÉV> (BesztSj. 596.) (↑); 1664 e. 'keskeny csíkokra vágott gyúrt tészta | Bandnudeln' (MNY. 89: 127) | ~ő 1405 k. 'olyan személy, aki metél | Schnitzler, Schneidender' (SchlSj. 1256.); 1533 'olyan eszköz, amellyel v. amelyen metélnek | Werkzeug zum zerschneiden od. schnitzeln' (Murm. 1817.); 1533 ? 'metélni való 〈növény〉 | zu zerschneidend, Schnitt- 〈Gewächs〉' (Murm. 1410.); 1590 'ua.' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 25); 1544 'vágó; vágáshoz használt | schneidend; zum Schneiden gebraucht' (OklSz. *bélesmetélő karika* a.) | ~és 1416 u.¹ *mètèlefeckèl* (BécsiK. 225)

■ A szócsalád alapja, a **met** ismeretlen eredetű. | ☐ A *metsz* szó -sz gyakorító képzővel keletkezett; vö. →*alszik*, →*tesz* stb. A *metél* -él gyakorító képzővel jött létre; vö. *menyél* (→*menyül*). A *mesd*, *messe* stb. toldalékkolt alakok ma a *metsz* szóban élnek a *met* ragozott alakjának megfelelő maradványaiként. Az 1521-ből adatolt *metsz* változat a [2/2]-es tőtípus hatását mutatja.

📖 TESz. *metél* a.; EWUng. • Vö. *császár-*

mét × **A:** 1585 *met* (Cal. 937); 1784 *métháló* (Baróti Szabó: KisdedSz. 15) **J:** 'egy fajta halászhaló | Art Fischernetz'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség az ugor korból. | ☐ Vö. vog. (T.) *mäkt-*, (KL.) *mäxt-* 'kidob, kivet 〈hálót〉'; osztj. (V.) *möyat-*, (Kaz.) *mewat-* 'vízbe rak 〈varsát〉' [ugor **mäktz-* 'egy fajta háló; kidob, kivet 〈hálót〉']. A magyarázatnak jelentéstani és tárgy történeti nehézségei vannak. A szó belseji **kt* > m. *t* változáshoz vö. →*fut*, →*két* stb. ☐ Tisztázatlan idetartozású: (N.) *mét* 'mocsár, láp, pocsolya, tócsa, piszkos víz' (Ethn. 2: 219).

méta Δ **A:** 1653 *Metakat* (MNy. 80: 255); 1663 *métáig* (MonÍrók. 8: 363) **J:** 1. 1653 'határjel; célpont | Grenzzeichen; Zielpunkt' (MNy. 80: 255) (↑); 2. 1795 k. 'határvonal labdajátékban | Grenzlinie im Schlagball' (NSz.); 3. 1867 'egy fajta, diákoktól játszott régi labdajáték, kifutó | Schlagballspiel' (NSz.) **Sz:** ~**zik** 1869 *métázás* [sz.] (BorsszemJ. 1869. máj. 9.: 2)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *meta* 'kúpos vagy piramisos kialakítás, alakzat; egy fajta obelisz; célpont; határjel' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői: fr. *méta* 'iránymutató oszlop a római cirkusz versenypályáján'; ol. *meta* 'cél, végpont'; cseh *meta* 'ua.; egy fajta labdajáték'; stb. (⇒) A jelentések között metonimikus összefüggés áll fenn.

📖 TESz.; EWUng.

metán **A:** 1877 *methanhoz, methanból* (ÉrtTermTud. 8/7.: 6); 1896 *Metán (methan)* (PallasLex.) **J:** 'a szén és a hidrogén egyik vegyülete (CH₄) | Methan'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Methan*; ang. *methane*; fr. *méthane*; stb.: 'metán'. Az angolból terjedt el [tudatos szóalkotás a *meth-* alakból, a kémiai szaknyelvben gyakori *-an(e)* képzővel]. A fő forrása: gör. *μέθυ* 'bor, tkp. erjedt ital'. Az alaktanához vö. *bután* 'butángáz' (1893: PallasLex.); *propán* 'propángáz' (1897: PallasLex.); stb. (⇒) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ametiszt, medve, méz*

metél → *met*

métely **A:** 1470 *metheles* [sz.] (OklSz.); 1577 *metely* (KolGl.); 1604 *Métely* (Szenczi Molnár: Dict.); 1626–1627 meg *mételesét* [sz.] (NySz.); 1676 *mitely* (NySz.); 1773 *Metélt* (NSz.); 1786 *méteje* (NSz.); 1791/ *mételly* (NSz.); 1795 *Métölben, méttely* (NSz.) **J:** 1. 1470 'juhok, szarvasmarhák betegsége, amelyet az állatok májában élősködő szívóféreg okoz | Leberegelseuche' (OklSz.) (↑); 2. 1577 'fertőzés, ragály | Ansteckung, Seuche (auch abstr.)' (KolGl.) (↑); 3. 1611 'rüh | Krätze, Räude' (Szenczi Molnár: Dict.); 4. 1676 'féreg, moly, nyű, különösen az a szívóféreg, amelyik a juh és a szarvasmarha májában élősködik | Wurm, Motte, Made (haupts. Leberegel)' (NySz.); 5. 1803 'különféle mérges növények nevéként nevéként' | (zur Benennung versch. Giftpflanzen)' (MNy. 54: 346) **Sz:** ~**es** 1470 '(meg)romlott | verderbt' (OklSz.) (↑) | ~**ez** [ma meg~] 1795 k. *mételyezni* [sz.] (NSz.)

■ Déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *memul* 'mételykór'; szbhv. *metilj* 'ua.'; szln. *metilj* 'ua.; a galandféreg lárvája' [valószínűleg az 'ide-oda dobálja magát; gyorsan mozog' jelentés közvetítésével a szláv **met-* 'dob, vet' szóból]. Megfelelői a nyugati szláv nyelvekben is megvannak, főleg 'lepke, pille' jelentésben; de vö. cseh (N.) *motyl'* 'kergekór'. (⇒) Az 1., 4. jelentés a a szlávból származik. A 2., 3. jelentés jelentésbővüléssel, ill. metaforikusan jött létre az 1. jelentésből. Az 5. jelentés azzal magyarázható, hogy a májmétely a vízinövények közvetítésével a legelő állatok bélrendszerébe juthat. (≈) Ugyanerre az etimonra mennek vissza: *motoz* ige 'betegre eszi magát; megkergül' (1803: NSz.); *motoz* fn 'a juhok kergeféregszerű kórokozója; kergekórszerű betegség; kukac; rögeszme, hóbort stb.' (1834: Kassai: Gyökerésző 3: 381); *matuz, mutuz* mn 'balga, bolondos, együgyű, jámbor' (1941: NNyv. 1: 191). Valószínűleg a szlovákból származnak; vö. szlk. (N.) *zmotožit' sa* 'megkergül <juh>', *motožka*

'megkergült juh; kergekór', *motoh* 'őrült, bolond'. Ennek a nyelvjárási szónak a hangalakja a →*motoz* hatására keletkezhetett.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 338; MNy. 54: 343; TESz., *motoz*² a. is; EWUng. • Vö. *motolla*, *pemete*, *szemét*

meténg × **A**: 1516 u. *netheng* (Nyr. 34: 202); 1577 k. *Metjngēth* (OrvK. 514); 1584 *meténg* [?🔪] (NySz.); 1588 *Meteng* (NySz.) **J**: **1.** 1516 u. 'télizöld | Immergrün' (Nyr. 34: 202) (↑); **2.** 1590 'árvacsalán | Taubnessel (Vinca)' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 30)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A 2. jelentésre csak lexikográfiai adatok vannak.

📖 TESz.; EWUng.

meteor **A**: 1805 *meteoron* (MKurir 1805. márc. 5.: 296); 1822 *Meteor* köveket (NSz.); 1842 *méteor* (NSz.); 1876 *meteórként* (NSz.) **J**: 'hullócsillag | Meteor'

meteorit **A**: 1854 *meteoritekről* (KMTTÉvJel. 1851–1856.: 38) **J**: 'meteortöredék | Meteorit'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Meteor*; ang. *meteor*; fr. *météore*: stb.: 'meteor'; – vö. még lat. (ú.) *meteora* [többes szám] 'légköri jelenség' [< gör. *μετέωρα* [többes szám] 'ua.'] | ném. *Meteorit*; ang. *meteorite*; fr. *météorite*; stb.: 'meteorit'; – valószínűleg az angolból terjedt el [< ang. *meteor* 'meteor' a szaknyelvben gyakori *-it(e)* képzővel; vö. →*bauxit*, →*lignit* stb.]. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a németből került át. (⊖) A (R.) *meteorum* 'meteor' (1645: MNy. 66: 238) a lat. (h.) *meteorum* 'ua.' szóból keletkezett.

📖 TESz.; Farkas: GLEl. *meteorum* a.; EWUng. • Vö. *meteorológia*

meteorit → *meteor*

meteorológia **A**: 1806 *Meteorologia* (NSz.); 1894 *meteorológiai* [sz.] (NSz.) **J**: 'légkörtan | Meteorologie'

meteorológus **A**: 1809/ *Meteorologusoknak* (NSz.); 1865 *meteorolog* [ES. NEM M.] (Babos: KözhSzt. *meteor* a.); 1907 *meteorolog* (NSz.); 1910 *meteorológus* (Kursinszky: LatJsz.) **J**: 'meteorológiával foglalkozó szakember | Meteorologe'

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. (ú.h.) *meteorologia* 'időjárás-előrejelzés' [< gör. *μετεωρολογία* 'a légköri jelenségek és az égitestek tudománya', a gör. *μετέωρον* 'csillagászati, légköri jelenség' + gör. *λογία* 'tanítás; tudomány' alapján] | lat. (ú.h.) *meteorologus* 'meteorológus' [< gör. *μετεωρολόγος* 'a légköri jelenségek kutatója']. (≈) Megfelelői: ném. *Meteorologie*, *Meteorologe*; fr. *météorologie*, *météorologue*; stb.: 'meteorológia', 'meteorológus'. (⊕) A *meteorológus* szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb.; a *meteorológ* változat német vagy francia hatásra utal.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *logika*, *meteor*

meteorológus → *meteorológia*

méter **A:** 1837 *mètre* (NSz.); 1865 *meter* (Babos: KözhSzt. *metre* a.); 1879 *méter* rendszer (NSz.); NYJ. *mētēr* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1837 '100 cm | Meter {als Längenmaßeinheit}' # (NSz.) (↑); 2. 1949 'métermázsa (100 kg) | Doppelzentner' (ÚMTsz.); 3. 1961 'köbméter {kitermelt földből, fából stb.} | Kubikmeter' (ÉrtSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Meter* 'méter'; ang. *metre*; fr. *metre*; stb.: 'ua., versmérték, ütem'. A franciából terjedt el [< lat. *metrum* 'mérték, versmérték' < gör. *μέτρον* 'méret, mérték; hosszúság, nagyság; versmérték']. (⇒Δ) A magyarba elsősorban a németből került át. (Δ) Az 1. jelentés az eredeti, amely (különösen a nemzetközi méterrendszer révén 1875-ben) általánosan elterjedt. A 2. jelentéshez vö. *métermázsa* (1896: PallasLex.). (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza: *métr.* 'egy fajta űrmérték' (1771: NSz.) a lat. *metreta* 'ua.' alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *barométer, centi, geometria, köb-, kubik, menza, mikrokozmosz, milliméter, szimmetria, taxi*

metró **A:** 1924 *metrót* (SportH. 1924. júl. 7.: 12); 1927/ *Metro* (NSz.) **J:** 'földalatti vasút | U-Bahn' #

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Metro*; ang. *metro*; fr. *métro*; or. *mempo*; stb.: 'metró'. A franciából terjedt el [< fr. (*chemin de fer*) *métropolitain* 'metró, földalatti' tkp. 'fővárosi (vonat), városi vasút' < lat. *metropolitanus* 'a nagyvároshoz tartozó']. (⇒Δ) A magyarba elsősorban a francia nyelvből került át, az általános elterjedéshez azonban 1945 után az orosz is hozzájárult.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *metropolisz*

metropolisz **A:** 1587 *metropolissa* (Nyr. 92: 345); 1620 *Metropollya* [l-j] (Nyr. 92: 345); 1887 *metropoliszt* (NSz.) **J:** 'nagyváros; főváros | Großstadt; Hauptstadt'

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *metropolis* 'a gyarmatosok anyavárosa; főváros <egy gyarmaté>' [< gör. *μητρόπολις* 'ua.', a gör. *μήτηρ* 'anya' + gör. *πόλις* 'város' alapján]. (≈) Megfelelői: ném. *Metropolis*, *Metropole*; fr. *métropole*; stb.: 'nagyváros; anyaváros, szülőváros'. (Δ) A szóvégi *s*-hez vö. →*április* stb.; az *sz*-es változathoz vö. →*cirkusz* stb. A *metropol* változat német vagy francia hatást mutat.

📖 Nyr. 92: 345; TESz.; EWUng. • Vö. *matéria, metró, metropolita, politika*

metropolita **A:** 1792 *metropolita* (Farkas: GLEl.) **J:** 'missziós központként kiemelkedő város püspöke (az ortodox egyházban); olyan katolikus püspök, érsek, akinek a joghatósága egyházmegyéjén túl terjed | Metropolit'

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. (k.e.h.) *metropolita* 'érsek; a főváros püspöke' [< gör. *μητροπολίτης* 'a főváros polgára, püspök ugyanott']. (≈) Megfelelői: ném. *Metropolit*; fr. *métropolit*; stb.: 'érsek, metropolita'. (⊖) Korábbi külön átvétel a németből: *metropolit* 'érsek, metropolita' (1614: MNy. 89: 127).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *metropolisz*

metsz → *met*

mez **A:** 1770 *mezze* (Nyr. 29: 166) **J:** 1. 1770 'takaró, lepel; ruha, öltözet | Hülle; Kleidung' (Nyr. 29: 166) (↑); 2. 1871 'jelmez | Kostüm, Tracht' (NSz.); 3. 1881 'megtévesztő külszín,

látszat | vorgetäuschte, irreführende äußere Erscheinungsform, Maskierung' (NSz.); 4. 1931 'sportöltözet | Sportkleidung' # (Nyr. 102: 4)

■ Valószínűleg tudatos szóalkotással keletkezett elvonás. | (△) A → *meztelen* 'meztelen, csupasz, puszta <melléknév>' szóból. (⌘) A nyelvújítás korában terjedt el.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *jelmez, meztelen*

méz A: 1138/ *Mýze* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 57); 13. sz. közepe/ *mezuul* (ÓMS.) **J:** 'méhek által készített sűrű édes élelmiszerféle | Honig' # **Sz:** ~**es** 1280 *Mezesmal* [HN.] 'mézzel ellátott | mit Honig' (Oklsz.); 1791 'hízogó | schmeichlerisch' (NSz.) | ~**el** 1528 *mézló* [sz.] 'nagyon édes | übersüßen (haupts. mit Honig); sehr süß sein' (SzékK. 177); 1792 'mézet gyűjt, hord, készít | Honig sammeln, tragen, bereiten' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Méz-ser* a.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Zürj. (Sz.P.KP.) *ma* 'méz'; votj. (Sz.) *mu* 'mézsör'; ? cser. (KH.U.) *mü* 'méz'; md. (E.M.) *med* 'ua.'; finn *mesi* 'ua., mézsör' [fgr. **mete* 'méz, mézből erjesztett ital'; esetleg indoeurópai eredetű; vö. óind *mádhu* 'édes ital, mézsör; méz'; or. *mēð* 'méz, mézsör'; stb.]. Földrajzi és tárgyra vonatkozó okokból valószínűnek tűnik, hogy a méhészet – a méhekről és a mézről való ismeretek – a finnugoroktól ered (vö. még →*méh*¹). (△) A szó belseji **t* > *m*. *z* változáshoz vö. →*kéz*, →*víz* stb.

📖 JSFOu. 56/1: 20; TESz.; MSzFE.; MSFOu. 151: 283; EWUng. • Vö. *macska*⁻¹, *medve*, *méh*, *metán*, *mézesmázos*, *nádméz*, *szín*⁻¹

mézesmázos A: 1792 *mézes mázos* (NSz.); 1794 *mézes mázas* (MNy. 8: 273); 1844 *mézesmázos* (NSz.) **J:** 'túlzottan kedves, hízogó <személy, beszéd> | liebedienerisch <Person, Rede>'

■ Összetett szó, ikerszó. | (△) A *mézes* 'hízogó' (→*méz*) + *mázos* ~ *mázás* 'mázzal bevont vagy képmutató, alakoskodó, kétszínű' (→*máz*) tagokból; a keletkezés módjához vö. *ágas-bogas* (→*ág-bog*), *híres-neves* (→*hír-*) stb. A *mézes* hasonló jelentésfejlődéséhez vö. ang. *honeyed*; fr. *mielleux*; ol. *melato*; stb.: 'hajbókoló, szolgalelkű <személy, beszéd>'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *máz*, *méz*

mézga A: 1560 k. *meghszeyę* (GyöngySzt. 914.); 1569 *mizgęjért* [✍] (MNy. 89: 127); 1577 *mezge* (KolGl.); 1649 *mézgás* [sz.] (NySz.); 1673 *mesgai* (NySz.); 1863 *Mézge* (Krizsa [szerk.] Vadr. 509); NYJ. *míszka* (Nyatl. *macskaméz* a.) **J:** 'fakéregből szivárgó ragacsos, gumyszerű növényi váladék | Baumharz' #

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *mezga* 'mézga; szövetnedv, nyirok; növényi nedv'; szlk. *miazga* 'fanedv; szövetnedv, nyirok'; or. *mezga* 'a fatörzs fiatal része; pépszerű zúzalék'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *mēhati* 'vize'; ném. (kfn.) *meisch* 'cefre'; stb.]. (△) Néhány változat hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. Az első szótagi magánhangzó nyúlásában a →*méz* szó is szerepet játszhatott. (△⇒) Esetleg részben a magyarból: rom. *mîzgă* 'latyak, sár, pép; mézga; bőr, hártya <folyadék>'.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 339; TESz.; EWUng.

mezgerél × [1] A: 1608 *mezgerlés* [sz.] (NySz.); 1652 *mezgelek* (Nyr. 90: 195); 1708 *Mezgerlek* (Pápai Páriz: Dict.); 1770 *mézgerlésnek* [sz.] (NSz.); 1792 *Mezgéltni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Mezge* a.); 1796 *mezgellést* [sz.] (NSz.); 1805 *mezgérél* (NSz.); 1834

Mezgerel (Kassai: Gyökerésző 3: 362); 1838 *Meczgerélni* [sz.] (Tsz.); 1867 *mezgerél* (CzF.); NYJ. *mëzgerél* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1608 'az elhagyott fűtöket összeszedi, böngész | (im Weingarten) Nachlese halten' (NySz.) (↑); 2. 1792 'nyeseget, különösen fákat | wiederholt stutzen (haupts. Bäume); abrinden' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Mezge* a.) (↑); 3. 1795 'rongál, elpusztít; felemészt, kizsákmányol | beschädigen, zugrunde richten; aufzehren, ausbeuten' (MNY. 78: 256); 4. 1838 'motoz; babrál | herumsuchen; pusseln' (Tsz.)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A relatív tö -g gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö valószínűleg a →*bizgat* szócsaláddal függhet össze. A szóvég -*rél* gyakorító képző; vö. →*cicerél*. A *mezgél* változat keletkezéséhez vö. →*abál*. A későbbi adatoltság ellenére a 4. jelentés lehetett az eredeti. Az 1–3. jelentés valószínűleg metonímia. (△) Az értelmezés, miszerint a *mezgél* eredeti változatként a →*néz* egy nem adatolt származékából keletkezett szóhasadással, téves.

📖 TESz.; MNY. 81: 478; EWUng. • Vö. *bizgat*

mezítláb → *mezítlábbal*

mezítlábbal Δ **A:** 1519 k. *mezíth labbal* (DebrK. 616); 1550 k. *mezet-lábbal* (LevT. 2: 22) **J:** 'meztelen lábbal | barfüßig (als Adv.)'

mezítláb **A:** 1529 e. *mezt lab* (VirgK. 50); 1784 *mezté-láb* (Baróti Szabó: KisdedSz. 53); 1867 *meztélláb* (CzF.); NYJ. *mesztélláb* (Nyatl.) **J:** 'meztelen lábbal | barfüßig (als Adv.)' #

■ A szócsalád alapja, a **mezítlábbal** összetétellel keletkezett megszilárdult ragos alakulat. | (△) Egy szószerkezetből, amely az önállóan nem adatolt *mezít* 'meztelen, fedetlen' és →*láb* szavakból áll -*val* eszközhatározó-raggal, amelyeknek eredeti jelentése 'csupasz, meztelen lábbal' lehetett; az alaktanához vö. →*éhkoppal*. A *mezít* szó elvonással keletkezett a *mezítelen* (→*meztelen*) szóból.

■ A **mezítláb** elvonással keletkezhetett. | (△) A *mezítlábbal* szóból alakulhatott ki. A határozói jelentéshez vö. →*négykézláb*.

📖 Horger: MSzav. 123; TESz. *mezítláb* a.; EWUng. • Vö. *láb, meztelen*

mező [6] **A:** 1055 adbagat *mezee* (TA.); 1152 *Mezeusumlu* [HN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 28); 1240 *Mezeed* [sz.] [HN.] (PRT. 8: 288); 1405 k. *meze, mezw* (SchlSj. 983., 691.); 1416 u./¹ *mëzq* (BécsiK. 250); 1529 e. *mezzw* (VirgK. 32); 1559 *mežŏn* (Székely I.: Krón. 217b); NYJ. *mezdüő* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1055 ? 'szabad tér, sík terület; szántóföld | Feld; Acker' # (TA.) (↑), 1152 'ua.' (Szentpétery: KritJ. 1: 28) (↑); 2. 1055 ? 'legelő, rét, fű; zöld vetés | Weide, Wiese, Gras; grüne Saat' (TA.) (↑), 1440 'ua.' (OkISzPótl.); 3. 1395 k. 'falusi birtok; paraszti majorság | Landgut; Bauerngut' (BesztSj. 199.); 4. 1749 'címermező | Wappenfeld' (NSz.); 5. 1754 'működési, cselekvési alkalom, hely | Feld, Gebiet (einer Tätigkeit)' (NSz.) **Sz:** ~**s** 1416 u./¹ *amëzqŏn* (BécsiK. 21) | **mezei** 1519 *mezey* (JordK. 59) | ~**ség** 1515 u. *Mezwsegh* [HN.] (TelLev. 2: 346)

■ Szófajváltással keletkezett egy ugor eredetű tö származékából. | (△) Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -ő képzővel. A tőhöz vö. vog. (T.) *māš-*, (AK.P.) *māš-* 'ruház', (Szo.) *mas-* 'felvesz, felruház' [ugor **mečz-* vagy **mešz-*: 'felvesz egy ruhát']. A szó belsőjének kialakulásához vö. →*ázik*, →*laza* stb. Az eredeti jelentése '(fűvel) fedett, (fűvel) benőtt (föld)' lehetett. A főnévi jelentés egyrészt egy területet jelöl, amely növénytakarót szokott öltetni, másrészt magát a növényzetet jelenti azon a földön.

📖 NyK. 44: 345; MNy. 44: 42; Bárczi: TihAl. 46; TESz.; MSzFE. *meztelen* a.; EWUng. • Vö. *mező*⁻¹, *mező*⁻², *mezőny*, *meztelen*

mező⁻¹

~**város** **A:** 1533 *Mezió varos* (Murm. 361.) **J:** 'városi kiváltságokkal rendelkező, falusias jellegű település, amelyben a lakosság zöme mezőgazdasággal foglalkozik | Marktflecken' | ~**puszta** **Δ A:** 1564 *mező pusztára* [🔪] (Oklsz.) **J:** 'megművelhető pusztaság | bebaubare Heide' | ~**műves** † **A:** 1572 *Mező mies* (NySz.) **J:** 'földműves | Ackersmann' | ~**föld** **Δ A:** 1584 *mező földre* (NySz.) **J:** 'füves puszta; mezőség | Grasland; Ackerland'

■ Összetett szavak előtagja, azonos a →*mező* szóval. | (△) Melléknévi szerepben áll, és mezőgazdasági tevékenységet jelöl. (⊕) A *mezőváros* ma történelmi szakszóként él. (△) Az utótag a magyarban (címszók kivételével): *műves* 'munkás, dolgozó' (→*mű*).

📖 TESz. *mező*- a.; EWUng. • Vö. *föld*, *mező*, *mű*, *puszta*, *város*

mező⁻²

~**gazda** **A:** 1795 *Mezeigazdának* (MHirm. 1795. okt. 6.: 472); 1833 ? *Mezőgazda* (Szily: NyÚSz.); 1840 *mezőgazda'* (NSz.) **J:** 'mezőgazdász | Landwirt' | ~**gazdaság** **A:** 1833 *mezőgazdasági* [sz.] (NSz.) **J:** 'földművelés és állattenyésztés együtt | Landwirtschaft' # | ~**gazdász** **A:** 1845 *mezőgazdászati* [sz.] (NemzetiU. 1845. aug. 12.: 506) **J:** 'mezőgazdaságtudomány | Landwirtschaftslehre' | ~**gazdász** **A:** 1858 *mezőgazdászok* (BpHírlap 1858. aug. 6.: [2]) **J:** 'képzett mezőgazdasági szakember | Landwirt'

■ Tükörfordítás előtagja, azonos a →*mező* szóval. | (≡) A tükörfordítások német minta alapján keletkezett összetett szók; vö. ném. *Landwirt*, *Landwirtschaft*, *Landwirtschaftslehre* stb. (△) A második tag a magyarban (címszók kivételével): *gazdaság*, *gazdász*, *gazdász* (→*gazda*). (⌘) Nyelvújítási szó.

📖 TESz. *mező*- a.; EWUng. • Vö. *gazda*, *mező*, *mirelit*

mezőny **A:** 1859 *mezőnyt* (Vadász-Vers. 1859. okt. 10.: 455) **J:** 1. 1859 'vmely sporttevékenység színhelye | Platz einer Sparttätigkeit, Spielfeld' (Vadász-Vers. 1859. okt. 10.: 455) (↑); 2. 1860 'vmely verseny résztvevői | Gruppe von Teilnehmern eines Wettkampfes, Feld' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A →*mező* szóból *-ny* névszóképzővel, valószínűleg a *redőny* (→*redős*) analógiájára. Az ang. *field* 'játéktér, pálya, versenypálya, csapat stb.' szóból magyarosítással jött létre. Mára már csak a 2. jelentése ismert.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *mező*

meztelen **A:** 1270/ *Mezechthelenhig* [HN.] (Oklsz.); 1330/ *Mezehthelen Zemenye* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *mezejtelen* (JókK. 8); 1525 *mezihtelenihtetel* meg [sz.] (VitkK. 14); 1526 *megh mezytelenyitetek wala* [sz.] (SzékK. 55); 1531 *mezyttelen* (ThewrK. 283); 1532 *meztellennek* (TihK. 55); 1541 *meztellen* (KazK. 110); 1565 *mezehthelen* (Oklsz.); 1615 *mesztelen* (NySz.); 1763 *meztelen* (NSz.); 1835 *meztlen* (Tzs. *Nackt* a.) **J:** <MN> 1. 1270/ 'kopasz, kopár | kahl' (Oklsz.) (↑); 2. 1372 u./ 'fedetlen testű, ruhátlan | nackt, bloß, bar' # (JókK. 56) | <HSz> 1372 u./ 'fedetlen testtel, ruhátlanul | nackt, entblößt' (JókK. 8) (↑) **Sz:** ~**ít** 1372 u./ meg *mezejteleneyite* (JókK. 57) | ~**ül** 1372 u./ *mezejtelenewltett* [sz.] 'levetkőzik | sich entblößen' (JókK. 57)

■ Származékszó. | ☐ Valószínűleg a **mezey* (→*mező*) szóból *-telen* képzővel. A korábbi változatok a *mezehtelen* ~ *mezételen* ~ *mezítelen* voltak. A *meztelen* alak szóösszerántással, ill. második nyílt szótagi hangzókieséssel keletkezett. Azonban az sem zárható ki, hogy a szó közvetlenül a →*mező* tövéből jött létre. Az eredeti funkció határozói volt. ☐ A (N.) *mezejte mezejtel* 'csupasz, fedetlen, meztelen <határozószóként>' (Nyatl.) és a (N.R.) *meztélláb*, (→*meztéllábbal*) összetett szó megőrizte az előtagban a képző eredeti *-n*-mentes alakját.

☐ Horger: MSzav. 122; NyK. 44: 345; MNy. 44: 42; TESz.; EWUng. • Vö. *mez*, *meztéllábbal*, *mező*

mezsgye **A:** 1206 *Misde* [sz.] (Oklsz.); 1263/ *Mesda* [sz.] (Wenzel: ÁÚO. 8: 52); 1294/ *Mesdgye* (Fejér: CD. 7/2: 247); 1320 *meesde* (Oklsz.); 1863 *mézsde*, *Muzsda* (Krizsa [szerk.] Vadr. 509) **J:** 'határjelölő földcsík | Rain'

■ Bolgár jövevényszó. | ☐ Blg. *межда* 'mezsgye' [az eredetéhez vö. →*megye*]. ☐ A *mezsgye* ~ *muzsda* hangrendi kiegyenlítéshez vö. →*cseléd* ~ →*család*.

☐ Kniezsa: SzJIsz. 337; TESz.; EWUng. • Vö. *megye*

mi¹ **A:** 12. sz. vége/ *miv* (HB.); 13. sz. eleje/ *mynket* (KTSz.); 1372 k./ *menkett*, *mý* (JókK. 30, 5); 1416 u.¹ *mý* èllènõc (BécsiK. 14); 1506 *mō* (WinklK. 138); 1583–1589 *mink* (RMNy. 2/2: 335); NYJ. *mik*, *mű* (MTsz.) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'én és te, ti, én és ő, ők együtt | wir' # (HB.) (↑); 2. 12. sz. vége/ 'birtokos jelzőként' az, aki, ami a mienk | unser' # (HB.); 3. 1524 'én <fejedelmi többesként> | wir <als Majestätsplural>' (MNy. 19: 127) **Sz:** **min-** 1416 u.¹ *minmagonc* 'saját <magunk> | wir <selbst>' (BécsiK. 14) | **minnen-** 1416 u.¹ *Mýnõn* magonc 'saját <magunk> | wir <selbst>' (BécsiK. 14)

■ Örökség az uráli korból. | ☐ Vog. (T.) *mān*; osztj. (V.) *měŋ*; zürj. (Sz.) *mi*; votj. (Sz.) *mi*; cser. (KH.) *mā*; md. (E.M.) *miñ*; finn *me*; lp. (norv.) *mī*: 'mi, magunk'; – jur. *mañe?*; szelk. *me*; kam. *mi?*; stb.: 'ua.' [uráli **mō* (-ŋɜ) 'ua.']. Megfelelői: juk. *mit*; csukcs *muri*; stb.: 'ua.'. ☐ A (R.) *miv* (kiejtése: *mi* ~ *miü*) az ugor **η* névmásképző (<uráli **nɜ*) vokalizálódásával keletkezett egy ősm. **γ* ~ *β* fokón keresztül. Ez a régi diftongusos alak a nyelvjárási rétegben sokáig megőrizhette hosszúságát; a rövid magánhangzó a →*mi*², →*ki* névmások hatására keletkezhett. A *mik* szóvégi *k*-ja többesjel. A *mink* változat egy tárgyesetű toldalékolt *minket*-ből kikövetkeztetett alak. A szóvégi *nk* tulajdonképpen többes szám 1. személyű birtokos személyjel. A *min-* származékszó egy magyar *-n* névmásképzővel keletkezett, ebből ezután a *minnen-* alak a hangzóközi *n* megkettőződéssel jött létre.

☐ Szinnyei: NyH.; Melich-Eml. 490; TESz.; MSzFE. *mi*² a.; Benkő: ÁrpSzöv. 74; EWUng. • Vö. *én*, *-féle*, *miatyánk*, *mienk*

mi² **A:** 12. sz. vége/ *meret* [R.]; *mic* (HB.); 1416 u.³ *mý* vtan (AporK. 141); 1577 k. *mēnnel* [R.] (OrvK. 10) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'miféle dolog, tárgy? | was?' # (HB.); 2. 13. sz. közepe/ 'ami, amely | was <als Rel>' (ÓMS.); 3. 1416 u.² 'valami, bármi | irgend etw, was auch immer' (MünchK. 44va); 4. 1416 u.² 'miféle?, milyen? | was für (ein), welcher?' (MünchK. 34va); 5. 1592 'és más efféle | und Ähnliches' (NySz.); 6. [határozói értékben] 1717 'mennyire | wie sehr' (Mikes: TLev. 1) **R:** ~**ért** 12. sz. vége/ (HB.) (↑) | ~**ként** 1372 u. *mykenth* (JókK. 1) | ~**koron** 1372 u./ *mýcoron* (JókK. 4) | ~**kort** 1372 u./ *mýkort* 'amikor | als' (JókK. 15) | ~**re** 1372 u./ *mýre* 'miért? | warum?; wofür?' (JókK. 60); 1550 'amikorra | bis zur Zeit wenn' (Klemm: TMondt. 509) | ~**kor** 1416 u.² *micor* (MünchK. 8vb) | ~**nél** 1474 *mēnel* (BirkK. 2) |

~**vel** 1512 *miwel* 'magyarázó v. okhatározó kötőszóként' | {als Konj in begründender Funktion}' (KárOkI. 3: 86) | ~**nek** 1551 *mynek* 'mire?; miért? | wofür?; warum?' (NySz.)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (P.) *män* 'amely, ami'; osztj. (V.) *möyi* 'mi'; zürj. (Sz.P.) *mij* 'ua.'; votj. (Sz.) *ma* 'ua.'; cser. (KH.) *ma* 'ua., melyik'; md. (E.) *meze*, (M.) *mežä* 'mi, valami'; finn *mikä* 'melyik, milyen'; lp. (norv.) *mī* (*mâ-*) 'mi?, melyik?, milyen?; bármi'; – jen. *mī?* 'mi'; szelk. *mī* 'dolog, áru'; kam. *mo?*, *mo* 'amiért, miért'; stb. [uráli **mə* 'mi; dolog']. A rokon nyelvekben megfigyelhető szabálytalan tömagánhangzó-megfeleléseket tekintve feltételezhető, hogy az alapnyelvben egy palatális és egy veláris változat is volt. Nyílt magánhangzós töváltozatok hangsúlyos helyzetben mind a magyarban, mind a rokon nyelvekben kialakulhattak. (⊕) Eredetileg kérdő névmás volt, amely hangsúlytalan helyzetben határozatlan névmás lett. A vonatkozó névmási funkció alárendelő összetett mondatokban alakult ki.

📖 Szinnyei: NyH.; Bárczi: SzófSz.; TESz.; MSzFE. *mi*¹ a.; EWUng. • Vö. *a-*, *akár-*, *bár-*, *-féle*, *holmi*, *-képpen*, *-kora*, *meddig*, *mely*, *mené*, *mentől*, *mennyi*, *mert*, *mi-*, *miá*, *midőn*, *míg*, *mihaszna*, *mind*, *mint*, *mitugrász*, *né-*, *-nemű*, *sem-*, *semmi*, *vala-*

mi-

I. ~csoda A: 1372 u./ *Myczuda* (JókK. 43); NYJ. *micsa* (MTsz.) **J:** <MN> **1.** 1372 u./ 'mi? | was?' # (JókK. 43) (↑); **2.** 1493 k. 'milyen?, miféle? | was für ein?' # (FestK. 7); **3.** 1518 k. 'mekkora | wie groß?' (SándK. 31) | <FN> 1577 k. 'valami, izé | Dingsda' # (OrvK. 615) | ~**képpen A:** 1372 u./ *Mýkeppen* (JókK. 63) **J:** **1.** 1372 u./ 'hogyan? | wie?' (JókK. 77); **2.** 1372 u./ 'úgy; olyan módon | so; auf solche Weise' (JókK. 63) (↑) | ~**nemű A:** 1372 u./ *mýnemewkewt* (JókK. 49); 1537 *mýnewth* (RMNy. 2/2: 31); 1763 *minü* (NSz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'amilyen | wie {als Rel}' (JókK. 49) (↑); **2.** 1416 u./¹ 'milyen fajta?, miféle? | welcher Art?, wie beschaffen?' (BécsiK. 32); **3.** 1779 'mennyire | wie {als Adv.}' (TESz.) | ~**óta A:** 1372 u./ *mýolta* (JókK. 98) **J:** **1.** 1372 u./ 'adott időponttól v. eseménytől kezdve | seitdem' # (JókK. 98) (↑); **2.** 1767 'mennyi ideje? | wie lange her?' (Pápai Páriz–Bod: Dict.)

II. ~volta A: 1535 *miuoltotokból* (Ozorai: Vit. 13a) **J:** 'vkinek, vminek a lényege | Beschaffenheit, Wesen' | ILYENEK MÉG: ~**tévé** 'vmi cselekvő {személy} | etw verrichtend {Person}' (1694: NySz.); ~**féle** 'milyen? | was für ein?' (1769: NSz.); ~**végre** 'milyen célból? | wofür?' (1771: NSz.); ~**fajta** 'milyen? | was für ein?' (1846: PestiD. 1846. máj. 7.: 364)

III. ~előtt A: 1372 u./ *myelewt* (JókK. 36) **J:** 'adott cselekvés, történés előtt | bevor' # | ~**után A:** 1372 u./ *myutan* (JókK. 133) **J:** 'adott cselekvés, történés után | nachdem' # | ~**helyt A:** 1518 *mýhelth* (PeerK. 60) **J:** 'akkor rögtön, amint | sobald' # – De vö. 1492 *mihelen* 'ua.' (MNY. 37: 203); 1739 *mehelyest* 'ua.' (NSz.) | ~**nap A:** 1527 *mynap* (Hegendorf: Rudimenta 49) **J:** 'röviddel ezelőtt | neulich, vor kurzem' | ILYENEK MÉG: ~**előbb** 'minél előbb | möglichst bald' (1683: Thaly: Adal. 1: 151); ~**hamar** 'hamarosan | in kurzer Zeit' (1829: Minerva 5/4: 910); ~**alatt** 'amely idő alatt | während' (1832: Társalkodó 1832. nov. 24.: 376); ~**szerint** 'hogyan? | wonach' (1833: HazKülfTud. 1833. júl. 13.: 29)

IV. ~egymás A: 1848/ *mi egymást* (NSz.) **J:** 'és egyéb | und Ähnliches'

■ Összetett szavak előtagja, azonos a →*mi*² szóval. | (⊕) Az 1. csoportnál az első, névmási tagnak kérdő és vonatkozó szerepe is van. A 2. csoportban az előtag kizárólag kérdő névmási szerepben áll. A 3. csoportban a névmási tag csupán egy vonatkozó funkciót tölt be. Az összetételek ennek a csoportnak az időbeli vonatkozásában egy korábbi előjárás szerkezetre mennek vissza. A *miegyezés* esetében a névmási tag általános-bizonytalan szerepben áll, miközben az utótag 'különböző dolgok; különböző, mindenféle' jelentésű; vö. *egymás* 'ua.' (1604: Szenczi Molnár: Dict.).

📖 Nyr. 39: 438; TESz., *micsoda* a. is, *mihelyt* a. is, *minemű* a. is; EWUng. • Vö. *csoda*, *egymás*, *előtt*, *hely*, *-képpen*, *meó*, *mi*², *nap*¹, *nem*¹, *óta*, *sem-*, *után*, *van*¹

miá Δ **A**: 12. sz. vége/ uimadſagucmia (HB.); 1550 k./ *miám* (NySz.); 1586 *mia* (MNY. 63: 93); 1725 a *mijá* (MNY. 68: 8) **J**: <NÉVUTÓ> **1.** 12. sz. vége/ ? 'következtében | infolge, wegen' (HB.) (↑), 13. sz. eleje/ 'ua.' (KTSz.); **2.** 12. sz. vége/ ? 'által, révén | durch' (HB.) (↑), 13. sz. eleje/ 'ua.' (KTSz.); **3.** [tárgyragos főnév után] 1372 u./ '⟨vmely területen⟩ szerte | irgendwo, überall' (JókK. 93) | <HSZ> [személyjelesen] 1493 k. 'miattam, miattad stb. | durch mich, dich usw.; meinetwegen, deinetwegen usw.' (FestK. 117)

miatt **A**: 1372 u./ *ký mjatt*, emberek*myat* (JókK. 85, 3); 1543 *my myaltwnk* (LevT. 1: 22); 1590 *miáttatoc* (NySz.); 1838 *mihátt* (Tsz.) **J**: <NÉVUTÓ> **1.** 1372 u./ 'által, révén | durch' (JókK. 3); **2.** 1372 u./ '⟨vmely időn, időszakon⟩ át, keresztül | während' (JókK. 42); **3.** 1372 u./ 'következtében | infolge, wegen' # (JókK. 85); **4.** 1517 '⟨vmely területen⟩ szerte | irgendwo überall' (DomK. 288); **5.** [ható ige mellett] 1771 'felőle ugyan | von jmdm aus' # (NySz.); **6.** 1784 'végett | für ⟨Final⟩' # (Baróti Szabó: KisdedSz. 92) | <HSZ> [személyjelesen] 1372 u./ 'általam, általad stb. | durch mich, dich usw.; meinetwegen, deinetwegen usw.' (JókK. 4)

miattán † **A**: 1519 *myáttan* (JordK. 361) **J**: 'által, révén | durch'

mián × **A**: 1653 *mián* (ErdTörtAd. 1: 23); 1875 *mihánna* (Nyr. 4: 283); NYJ. *meján* (MTsz.) **J**: <NÉVUTÓ> 1653 'miatt | wegen' (ErdTörtAd. 1: 23) (↑) | <HSZ> [személyjelesen] 1784 'miattam, miattad stb. | meinetwegen, deinetwegen usw.' (NSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ⊕ **A** → *mi*² szóból különböző határozóragokkal. A *miá* és a *miatt* a → *mi*²-ből keletkeztek -á latívuszraggal, ill. -á latívusz + -t (> -tt) helyraggal. Eredetileg mindkét szónak helymeghatározó szerepe volt. A konkrét > elvont irányú jelentésfejlődéshez vö. → *által*, → *keresztül*. A *mián* és a *miattán* a *miá*, ill. *miatt* alakokból keletkeztek az elvont jelentés kialakulása után. A *mián* végződése -n helyrag; a *miattán* végződése E/3. személyű -a birtokos személyjel és helyrag. ⊖ **A** (R.) *miánt* 'miatt, végett' (1773: MNY. 59: 104), (N.) *mihánt* 'ua.' (MTsz.) a *mián*-ból keletkezett helyraggal. ⊕ **A** magyarázat, miszerint a szócsalád kiinduló eleme a *miá* lenne, alig valószínű.

📖 TESz. *miatt* a.; Benkő: ÁrpSzöv. 285; EWUng. • Vö. *mi*²

miákol → *miogat*

mián → *miá*

miatt → *miá*

miattán → *miá*

miatyánk **A**: 1538 *my attjankrol* (Pesti: Nomenclatura D1); 1754 *Mi-Atyánkat* (NSz.) **J**: 'keresztény ima ⟨*Mi Atyánk...* kezdettel⟩ | Vaterunser' #

■ Tükörfordítás latin minta alapján, összetett szó. | ⊕ Vö. lat. (e.h.) *Pater noster* 'miatyánk' [Máté evangéliumának 6:9 imája kezdőszava alapján]. ⊗ Megfelelői: ném. *Vaterunser* 'ua.'; fr. *patenôtre*; ol. *paternostro*: 'ua., rózsafüzér'. ⊕ **A** magyarban: → *mi*¹ + *atyánk* (→ *atya*), többes szám 1. személyű -nk birtokos személyjellel.

📖 EWUng. • Vö. *atya*, *mi*²

miazma Δ A: 1763 *miasmanak* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 304); 1851 *miazmaíhoz* (NSz.)
J: 'fertőző kóroanyag | Miasma'

■ Latin (tud.) jövevényszó. | (≡) Lat. (tud.) *miasma* 'fertőző káros anyag' [< gör. *μίασμα* 'szennyezés, fertőzés']. (≈) Megfelelői: ném. *Miasma*; fr. *miasme*; stb.: 'mérgező, pestises lehelet'. (⊕) A z-s változat német hatást mutat.

📖 TESz.; EWUng.

micisapka A: 1870 *micisapka* (SzegediH.) J: 'puha szövetből készült, ellenzős, lapos sapka | Schirmmütze'

■ Összetett szó. | (⊕) A *mici* 'sapka' (1833: Nyr. 64: 113) + →*sapka* tagokból; tautologikus. A *mici* német jövevényszó: ném. *Mütze* 'egy fajta fejfedő' [< lat. (k.) *almutium*, *almutia* 'a pap sapkája']. A *mici* szó bajor-osztrák közvetítéssel került át a magyarba; a szóvéghoz vö. →*gázsi*, →*módi* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *sapka*

míder Δ A: 1779 u. *mieder* (NSz.); 1865 *midert* (NSz.); 1872 *Míder* (NépkGy. 2: 229); 1882 *míder* (NSz.); NYJ. *médër* (Nyr. 30: 397) J: 'fűző | Mieder'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Mieder* 'fűző' [< ném. (kfn.) *muoder* 'has, törzs, bőr']. (≈) Megfelelői: szbvh. *mider*; szln. *modrec*: 'fűző'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *muter*

midőn Δ A: 1410 k. *miden* (MvS.); 1416 u.¹ *midon*, *mvdon* (BécsiK. 1, 21) J: 'amikor | als, wenn' – De vö. 1508 *My idon*, *mi id'en* (DöbrK. 71, 105)

■ Szóösszevonás. | (⊕) A *mi időn* (↑), *mi idén* (↑) szószerkezetekből (a →*mi*² és az →*idő* ~ *idé* -n időhatározóraggal). (⊖) Idetartozik: (R.) *mely időn* (*mel' idon*) 'mint amikor, amely időben' (1416 u.²: MünchK. 30va) szószerkezet (→*mely* és →*idő* -n időhatározó-raggal).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *idő*, *mi*²

mienk A: 1416 u.² *mienc* (MünchK. 27rb); 1575 *Múénc* (Heltai: Krón. 91); 1608 *mijénc* (NySz.); 1865 *Emmink* (NSz.); NYJ. *mëénk*, *méjénk*, *ménk*, *mihink* (ÚMTsz.) J: 'a mi tulajdonunkban levő | (es ist) unser; der/die/das unsere' #

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) A →*mi*¹ szóból -é birtokjellel + -nk többes szám 1. személyű birtokos személyjellel. A *mienk* alak rövidüléssel és az eredeti szó belseji *é* nyílttá válásával keletkezett. A népnyelvi változatokban a szó belseji *h, j* hiátustöltő. (⊖) A (N.) *mienké* 'miénk' a *mienk* szóból jött létre -é birtokjellel.

📖 NyK. 51: 74; TESz.; EWUng. • Vö. *mi*¹

miféle → -féle

míg **A:** 1372 u./ *meglen*, *Mýglen* [R.] (JókK. 79, 71); 1416 u./¹ *mígném* (BécsiK. 6); 1808 *Miig* (Sándor I.: Toldalék) **J:** <HSZ> **1.** 1372 u./ 'mialatt, ameddig | solange, während {als Rel}' # (JókK. 79); **2.** 1372 u./ 'addig az időpontig | bis {als Rel}' # (JókK. 71); **3.** 1416 u./² 'meddig?, mennyi ideig? | wie lange?' (MünchK. 23ra); **4.** 1474 'minél | je {als Rel}' (BirkK. 4); **5.** 1613 'amely helyig | soweit {als Rel}' # (Klemm: TMondt. 512) | <KSZ> 1832 'noha | während' (Pais: RefNy. 404) **R:** ~**len** 1372 u./ 'amíg | solange {als Rel}' (JókK. 79, 71) (↑) | ~**en** 1539 *mygen* 'ua.' (KulcsK. 20)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ A → *mi*² szóból -ég ~ -ig terminatívuszraggal. A 3. jelentés lehetett az eredeti; egyes jelentések viszonylagos szerepe vonatkozó mellékmondatokban alakult ki. A kötőszó kialakulásához vö. → *holott*. A *míglén*, *mígen* megszilárdult ragos alakulatok *len*, *en* végződése tulajdonképpen módhatározóragok nyomatékosító szerepben.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mi*²

migrén **A:** 1705 *migrena* (MNy. 89: 127); 1842 *migrain* (NSz.); 1883 *Migréne* (MagyLex. 12: 291); 1891 *migren* (Füredi: IdSz. *migraine* a.); 1897 *Migrén-kúp* (PallasLex.) **J:** 'rohamokban jelentkező, visszatérő erős fejfájás | Migräne'

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Migräne*, ang. *migraine*; fr. *migraine*; stb.: 'migrén'. Vö. még lat. *hemigrania*, (k.) *hemigranea*, *migranea*, *migrana* 'ua.' [< gör. *ἡμικρανία* 'ua.', tkp. 'fél koponya']. ⊕ A magyarba a francia és a német nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *karát*

mihaszna **A:** 1783 *mi haszna* (NSz.); 1789/ *mihasznát* (NSz.) **J:** **1.** 1783 'hiábavaló, haszontalan dolog | nutzloses, unnütziges Ding' (NSz.) (↑); **2.** [csak jelzői értékben] 1789/ 'semmirekellő, haszontalan ember | Nichtsnutz, Taugenichts' (NSz.)

■ Egy mondat főnevesülésével keletkezett szóösszetétel. | ⊕ A *mi haszna* 'mi az előnye?' → *mi*² 'milyen?; melyik?' és → *haszon* (egyes szám 3. személyű -a birtokos személyjellel) szavakból; vö. pl. *mi haszna addig megkeresztelni?* 'mi haszna annyi időre megkeresztelni?' (1719: NSz.). A kérdőmondat, mint ahogy az összetétel is belőle, tulajdonképpen tagadást fejez ki, 'felesleges, hiábavaló' értelemben. Az alaktanhoz vö. → *légyott*, → *mitugrász* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *haszon*, *mi*²

mihók × **A:** 1759 u. galuska-*mihók*forma (NySz.) **J:** **1.** 1759 u. 'együgyű ember | Einfaltspinsel' (NySz.) (↑); **2.** 1813 'kancsó | Art figuraler Krug' (Bálint: SzegSz.)

■ Tulajdonnévből, játszi szóalkotással keletkezett köznév. | ⊕ A magyar *Mihály* [SZN.] (1210 *Michal*: (Oklsz.)) becéző alakjából: *Mihók* [SZN.] (1587: Oklsz.). ⊖ Hasonló köznévhez vö. (N.) *bandi* 'együgyű, jámbor, habókos' (< az *Endre* [SZN.] becéző alakja) (MTsz.); (N.) *miska* 'miska kancsó' (< a *Mihály* [SZN.] becéző alakja) (MNy. 32: 257); stb.

📖 TESz.; EWUng.

miképpen → -*képpen*

mikrofon → *mikrokozmosz*

mikrokozmosz **A:** 1636 *microcosmos* (Farkas: GLEl.); 1750 *microcosmus* (NSz.); 1897 *Mikrokozmosz* (PallasLex.) **J:** 1. 1636 'az ember, az egyes élőlények világa (szemben a világmindenséggel) | Mikrokosmos' (Farkas: GLEl.) (↑); 2. 1961 'az atomok világa | Welt der Atome' (ÚMLex. *makrokozmosz* a.)

mikrométer **A:** 1817 *Mikrometerből* (TudGyűjt. 1817/5.: 143); 1887 *micrometer* (NSz.); 1906 *mikrométer* (Simonyi: KMűsz.) **J:** 'hosszméretek pontos mérésére való mérőműszer | Mikrometer'

mikroszkóp **A:** 1817 *Mikroskopiummal* (TudGyűjt. 1817/5.: 143); 1847 *microscopi* [sz.] (NSz.); 1881 *Mikroskóppal* (NSz.); 1897 *Mikroszkóp* (PallasLex.) **J:** 'optikai eszköz a szemmel nem látható apró tárgyak vizsgálatára, górcső | Mikroskop'

mikrofon **A:** 1878 *mikrofonnal* (Hon 1878. júl. 6.: [2]); 1883 *Mikrophon* (MagyLex. 12: 300); 1897 *Mikrofon* (PallasLex.) **J:** 'olyan készülék, amely a hangrezgéseket elektromos rezgésekké alakítja | Mikrophon' #

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Mikrokosmos*; ang. *microcosm*; fr. *microcosme*; stb.: 'mikrokozmosz'; – vö. még lat. *microcosmus* 'kis világ, a világ kicsiben' | ném. *Mikrometer*; ang. *micrometer*; fr. *micromètre*; stb.: 'mikrométer, mikron' | ném. *Mikroskop*; ang. *microscope*; fr. *microscope*; stb.: 'mikroszkóp' | ném. *Mikrophon*; ang. *microphone*; fr. *microphone*; stb.: 'mikrofon'. A szavak tudatos szóalkotással keletkeztek, első részük a gör. *μικρός* 'kicsi' szóra megy vissza; a második tagokhoz vö. gör. *κοσμος* 'világegyetem, világmindenség, világűr', gör. *μέτρον* 'méret, mérték', gör. *σκοπέω* 'néz, szemlél, figyel', ill. gör. *φωνή* 'hang, hangzás'. (⊖) Szintén nemzetközi szók: *mikroorganizmus* 'mikroorganizmus' (1897: PallasLex.); *mikrofilm* 'mikrofilm' (1953: Ország: MAngSz.) stb. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át. (⊖) A (R.) *mikroszkópium* 'mikroszkóp' (1693: MNy. 89: 127) a lat. (h.) *microscopium* 'ua.' szóból jött létre.

📖 TESz. *mikro-* a., *mikrofon* a., *mikroszkóp* a.; EgriTanFőiskKözl. 7: 185; EWUng. • Vö. *kozmosz, méter, szkepticizmus, telefon*

mikrométer → *mikorkozmosz*

mikroszkóp → *mikrokozmosz*

mikulás **A:** 1848 *mikulástól* (PestiD. 1848. ápr. 15.: 482) **J:** 1. 1848 'Szent Miklós figurája, aki december 6-án, Miklós-napon a gyermekeket megajándékozza | Heiliger Nikolaus als Gabenbringer' # (PestiD. 1848. ápr. 15.: 482) (↑); 2. 1901 'az az alkalom, amikor a Mikulás megjelenik | Nikolaustag (6. Dezember)' # (NSz.)

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *Mikuláš* 'Szent Miklós, adományhozó', *mikuláš* 'mikulási ajándék' [< szlk. *Mikuláš* [szN.]]. Vö. még cseh *Mikuláš* 'Szent Miklós, adományhozó', *mikuláš* 'mikulási ajándék'. (△) A mikulási szokások motívuma Szent Miklós, Myra püspökének (4. sz.) legendájára megy vissza, Magyarországon ezeket a 19. sz. első felében honosították meg. A 2. jelentés metonímia.

📖 Kallós: NevNap. 285; Nyr. 86: 92; TESz.; EWUng. • Vö. *nikkel*

mile × **A**: 1606 *millyére* (MGSz. 4: 303); 1690 *Mellyer* (MNY. 3: 36); 1712 *millérben* (MNY. 3: 36); 1792 *Mile* (Baróti Szabó: Kisdedsz.) **J**: **1.** 1606 'szénégető máglya, boksa | Kohlenmeiler' (MGSz. 4: 303) (↑); **2.** 1606 'fának v. a belőle égetett szénnek bizonyos mennyisége | Holzstoß von gewisser Größe od. der aus ihm gewonnene Haufen Kohle als Maß' (MGSz. 4: 303); **3.** 1903 'kender szárítására való máglya | Stoß aus Holzscheiten als Hanfdarre' (Nyr. 32: 523)

■ Német (feln.) jövevényt. | (≡) Ném. (kfn.) *meiler, miler*, (R.) *mieler*: 'bizonyos mennyiségű összerakott nyersvasrúd v. fa; szénégető boksa', – ném. *Meiler* 'szénégető boksa' [< lat. *miliarium* 'ezer darab' < lat. *mille* 'ezer']. (≈) Megfelelői: svéd *mila*; cseh *milř* stb.: 'szénégető boksa'. (⊕) A szó középnyelvi közvetítéssel kerülhetett a magyarba. A szóvégi *e* hanghelyettesítés eredménye, a szóvégi *é* esetleg bizonyos ragos alakulatok elvonásával keletkezett. A 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mér föld, milliméter, milliom*

militarista → *militarizál*

militarizál **A**: 1796 *militarizáltattak* [sz.] (NSz.) **J**: 'katonai rendszert, módszereket vezet be | militarisieren'

militarizmus **A**: 1868 *militarismust* (MPolgár 1868. máj. 24.: 251); 1899/ *militárizmus* (NSz.); 1900 *militarizmus* (Tolnai: Magyar Sz. *Militaris* a.) **J**: 'a katonai szellem eluralkodása; katonauralom | Vorherrschen militärischer Gesinnung; Militärherrschaft'

militarista **A**: 1853 *Militaristákból* (Zayácz–Haan: Nagylak. 9); 1926 *Militárista* (Horovitz: IdSzMagy. *Militarizmus* a.) **J**: <MN> 1853 'a militarizmust illető, azzal kapcsolatos | militaristisch' (Zayácz–Haan: Nagylak. 9) (↑) | <FN> 1926 'a militarizmus híve, követője | Militarist' (Horovitz: IdSzMagy. *Militarizmus* a.)

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *militarisieren*; ang. *militarize*; fr. *militariser*; stb.: 'militarizál' | ném. *Militarismus*; ang. *militarism*; fr. *militarisme*; stb.: 'militarizmus' | ném. *Militarist*; ang. *militarist*; fr. *militariste*; stb.: 'katona, militarista'. A lat. *militaris* 'katonai' [< lat. *miles* 'katona']. szóra megy vissza. A francia nyelvi hatás által vált elterjedté. (⇒⊕) A magyarba a német és francia nyelvből kerültek, részben latinosított szóvéggel.

📖 TESz.; EWUng.

militarizmus → *militarizál*

milliárd **A**: 1795 *milliárd* (NSz.); 1828 *miliard* (NSz.); 1885 *milljárd* (NSz.) **J**: 'ezerszer egymillió | Milliarde'

■ Francia jövevényt, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *milliard* '1000 millió'; – vö. még ném. *Milliarde* 'ua.'. A franciában a *million* 'millió' szóból keletkezett képzőcserével [az eredetéhez vö. → *milliom*]. (≈) Megfelelői: ol. *miliardo*; szlk. *miliarda*; stb.: 'milliárd'.

📖 Nyr. 82: 420; TESz.; EWUng. • Vö. *milliom*

milligramm → *milliméter*

milliméter **A:** 1811 *millimeternél* (NSz.); 1883 *milliméter* (MagyLex. *Milli-* a.) **J:** 'a méter ezredrésze | *Millimeter*' #

milligramm **A:** 1816 *Milligramme* (Hübner: Lex. 389); 1883 *Milli- ... gramm* (MagyLex. *Milli-* a.) **J:** 'a gramm ezredrésze | *Milligramm*'

■ Német jövevénytörzsek, esetleg a francia közvetítéssel is. | (≡) Ném. *Millimeter* '1/1000 méter'; – vö. még fr. *millimètre* 'ua.' | ném. *Milligramm* '1/1000 gramm'; – vö. még fr. *milligramme* 'ua.'. A németbe a franciából került (↑). A francia szavak tudatos szóalkotással keletkeztek; az első taghoz vö. lat. *mille* 'ezer'; vö. még →*gramm*, →*méter*. (≈) Megfelelői: holl. *millimeter*, *milligram*; cseh *milimetr*, *miligram*; stb.: 'milliméter, milligramm'.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz. *milli-* a.; EWUng. • Vö. *gramm*, *méter*, *mile*

milling × **A:** 1756 *milling* (Kreszn.); NYJ. *miling* (NépkGy. 9: 390) **J:** 1. 1756 'villám | Blitz' (Kreszn.) (↑); 2. 1796 e. 'fullánk; nyárs, dárda | Stachel; Spieß, Speer' (IrNyDolg. 127); 3. 1803 'kard, pallos; hóhér pallosa, bárdja | (Henkers)schwert' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Schlachtschwerdt* a.); 4. 1904 'éles kés; vékony, keskeny, igen éles acélpenge | scharfes Messer' (NépkGy. 9: 390)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A jelentések metaforának látszanak, mindazonáltal nehéz megállapítani, melyik lehetett az eredeti. (⊗) Nem tartozik ide: (N.) *milling* 'egy fajta halászháló' (Nyr. 43: 90).

📖 Kniezsa: SzlJsz. 889; TESz.; EWUng.

millió **A:** 1708 *millió* (Pápai Páriz: Dict. *Centēnus* a.); 1847/ *Miljók* (NSz.) **J:** 'ezerszer ezer | Million' #

■ Latin jövevénytörzsek. | (≡) Lat. (k.h.) *millio* 'ezerszer 1000' [< ol. *milione* 'ua.' < ol. *mille* 'ezer'; ez a lat. *mille* 'ua.' továbbélése; vö. →*milliom*].

📖 Bárczi: SzófSz.; Nyr. 82: 415; TESz.; EWUng. • Vö. *milliom*

milliom Δ **A:** 1640 *Millium* (MNy. 80: 255); 1749 *miliun* (Mikes: TLev. 198); 1749 *million* (NySz.); 1755 *milliomi* [sz.] (NSz.); 1834/ *milliómokra* (NSz.); 1842/ *Miljom* (NSz.) **J:** 'ezerszer ezer, millió; nagyon sok | Million; sehr viel'

milliomos **A:** 1808 *Milliomos* (Sándor I.: Toldalék); 1869 *miliomossága* [sz.] (NSz.) **J:** 'millió vagyonnal rendelkező, dúsgazdag | Millionär' #

■ A szócsalád alapja, a **milliom** német jövevénytörzsek. | (≡) Ném. *Million* 'ezerszer 1000' [< ol. *milione* 'ua.'; vö. →*millió*; vö. még lat. *mil(l)ia mil(l)ium* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ang. *million*; fr. *million*; or. *миллион* stb.: 'ua.'. (⊕) Az *om* ~ *um* végződés vélhetően latinositás eredménye, de a latin (↑) hatására is keletkezhetett.

■ A **milliomos** származékszók. | (⊕) A *milliom*-ból jött létre -s névszóképzővel, esetleg a ném. *Millionär* 'nagyon gazdag ember' (ném. *Million* + névszóképző) hatására.

📖 Bárczi: SzófSz.; Nyr. 82: 415; TESz.; EWUng. • Vö. *billió*, *mile*, *milliárd*, *millió*, *trillió*

milliomos → *milliom*

mily → *milyen*

milyen **A:** 1748 *millyen* (NSz.); 1754 *mellyen* (Nyr. 38: 232); 1770 *millen* (Kalmár: Prodr. 30); 1770 *milyen* (MNy. 6: 34); 1796 *miennel* (NSz.); 1854 *Möllen* (NSz.); 1899 *mijen* (NSz.); NYJ. *méjen, mēllyen, minyen, minnyen* (MTsz.) **J:** 1. 1748 'minő?, miféle? | was für ein?, welch ein?' # (NSz.) (↑); 2. 1754 'amilyen | was für ein {als Rel}' (Nyr. 38: 232) (↑); 3. [határozói értékben] 1790 'mennyire | wie sehr' # (NSz.)

mily **Δ A:** 1789 *a' millyet* (MNy. 5: 314); 1832/ *Milyekre* (NSz.); NYJ. *mil* (ÚMTsz.) **J:** 1. [főleg *a~*] 1789 'amilyen | was für ein {als Rel}' (MNy. 5: 314) (↑); 2. 1800/ 'milyen? | was für ein?, welch ein' (NSz.); 3. [határozói értékben] 1819–1825/ 'mennyire | wie sehr' (NSz.)

■ Belső keletkezésű szócsalád. | (⊕) *A* → *mely* szóból az *ilyen* : → *ily*, *olyan* : → *oly* analógiájára. A szavak hangalakjára a → *mi*² is hatással lehetett.

■ A **milyen** származékszó. | (⊕) Eredeti változata esetleg *melyen* lehetett, a → *mely* kifejezésből keletkezhetett *-n* névmásképzővel; vö. *ilyen* (→ *ily*), *azon* (→ *az*¹) stb.

■ A *mily* szóhasadás eredménye. | (⊕) Valószínűleg a → *mely* szóból keletkezett. (⊗) A szó főleg a nyelvújítás korában terjedt el.

📖 Nyr. 38: 232; TESz.; EWUng. • Vö. *mely*, *sem-*

millye **Δ A:** 1530 *Millye* (OkI Sz.); 1816 *Mie so* (Gyarmathi: Voc. 99) **J:** 1. 1530 'törmelék, por {sóé, a sóbányászatban}, porsó | die feinen Gefälle im Salzbergbau' (OkI Sz.) (↑); 2. 1549 'örölt v. tört étkezési só | gemahlenes, zerkleinertes Speisesalz' (RMKT. 5: 131); 3. 1611 'sótartó szelence; szelence, tégely, tok | (Salz)büchse; Tiegel, Dose' (Szenczi Molnár: Dict.); 4. [mágnes~] 1787 'iránytű, tájoló | Kompaß' (NySz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (⊖) Ném. (kor. úfn.) *gemülle*, *gemyll* 'megöröl, zúzalékot készít' [< ném. *mahlen* 'apróz, zúz, öröl']. Vö. még ném. (N.) *mill* 'törmelék, limlom, szemét, por', (baj.-osztr.) *milln* 'zúz, öröl'. (⊕) A magyarba átkerült alak **mille* 'törmelék, szemét, sóder'. A szó feltehetően bajor-osztrák közvetítéssel érkezett a magyarba. A 3. jelentés metonímia a 2. jelentés alapján; a 4. jelentés metafora a 3. jelentés alapján.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *malom*

mímel **A:** 1811 *mímelni*-re [sz.] (Szemere: Munkái 3: 56) **J:** 'színlel, tettet; színészkedik | vortauschen; schauspielern'

■ Tudatos szóalkotás. | (⊕) Ennek alapja vagy a fr. *mime* 'némajáték, pantomim {előadó}; utánozó' vagy a ném. *Mime* 'ua.' [mindkettő a lat. *mimus* 'színész' szóból]. A végződés *-l* igeképző. Ehhez hasonló: ném. *mimen*; fr. *mimer*; ol. *mimare*: 'játszik, előad'. (⊕) A német vagy francia igéből való származtatás időrendi akadályba ütközik. (⊗) Nyelvújítási származékszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mimika*

mimika **A:** 1808 *Mimikának* (NSz.) **J:** 'kifejező mozgásművészet; arcjáték | Mienen- und Gebärdenkunst; Mienenspiel'

■ Nemzetközi szó. | (⊖) Ném. *Mimik*; ang. *mimic*; fr. *mimique*; stb.: 'arcjáték, mimika'. Vö. még lat. (ú.) (*ars*) *mimica* 'játszik, előadó {művészet}' [< lat. *mimicus* 'színész' < gör. *μῑμικός* 'a színészt illető' < gör. *μῑμος* 'színész, komédiás; bohózat, tréfa, bohóság']. (⊕) A magyarban a

végződés a latin végződéshez igazodik, vagy latinosított. (◌) Idetartozik: *mimikri* 'állatok alkalmazkodása a környezetükhöz színben, mintázatban vagy alakban' (1897: PallasLex.), ugyancsak nemzetközi szó; vö. ném. *Mimikry*; ang. *mimicry*; or. *μιμικρία*; stb.: 'mimikri'.

TESz., *mimikri* a. is; EWUng. • Vö. *mímel*, *mimóza*, *pantomim*

mimóza **A:** 1787 *Mimosak* (NSz.); 1808 *Mimóza* (NSz.) **J:** 1. 1787 'fás szárú növény, amelynek levelei érintésre összecuszkodnak, szemérmes érzőke | *Mimose* (*Mimosa pudica*)' (NSz.) (↑); 2. 1895 'túlságosan érzékeny ember | überempfindlicher Mensch' (NSz.); 3. 1927 'különféle növények nevéként | (als Benennung versch. Pflanzen)' (NapkeletLex. 2: 144)

■ Latin (tud.) jövevényszó. | (≡) Lat. (tud.) *mimosa* 'mimóza, nebáncsvirág' [< lat. *mimus* 'színész']. (≈) Megfelelői: ném. *Mimose*; fr. *mimosa*; stb.: 'mimóza, nebáncsvirág'. A megnevezés a növény azon képességén alapul, hogy a levelei érintésekor becsukódnak és lekonyulnak. (△) A z-s alakhoz vö. → *bazilika* stb. A 2., 3. jelentés metafora.

TESz.; EWUng. • Vö. *mimika*

mina **Δ A:** 1683 *minákkal* (TörtTár 1881: 205); 1750 *mina* (Wagner: Phras. *Cuniculus* a.) **J:** 1. 1683 'robbanóanyaggal töltött föld alatti járat, akna | Pulvergang' (TörtTár 1881: 205) (↑); 2. 1867 'föld alatti járat a bányában, akna | unterirdischer Gang im Bergwerk' (CzF.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (mil.) *mina*, (tr.) *mina*, (vel.) *mīna*: 'földalatti járat, alagút, robbanó akna', – ol. (R.) *mina* 'ua.' [< fr. *mine* 'ua.']. Vö. még lat. (k.) *mina* 'ua.'. Forrása: valószínűleg egy kelta nyelv; vö. kumri *mwyn* 'érc'. (≈) Megfelelői: ném. *Mine* 'robbanótest; földalatti járat; ércelőfordulás'; cseh *mina* 'bánya, akna'; stb. (△) A magyarba főleg az olasz katonai-technikai nyelvből került át. (△) Német származtatása kevésbé valószínű. (◌) Nem tartozik ide: *mina* 'egy fajta űrmérték' (1647: MNy. 7: 322), amely a gör. *μήνινα* 'ua.' szóra megy vissza.

TESz.; Horváth M.: NEL.; EWUng.

minaret **A:** 1798 *Minaréti* [sz.] (NSz.); 1818 *Minaretjén* (NSz.); 1848 *minarettek* (NSz.) **J:** 'mohamedán templom mellett levő karcsú torony | Minarett'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Minarett*; ang. *minaret*; fr. *minaret*; stb.: 'minaret'. Forrása: arab *mināra* 'világítótorny; minaret', az oszm. *minare* 'minaret' közvetítésével. A francia nyelvi hatás által vált elterjedtté. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át.

TESz.; EWUng.

mind **A:** 12. sz. vége/ *mend* (HB.); 1372 u./ *mýnd* (JókK. 152); 1416 u./² *mèndènnèn* [R.] (MünchK. 78va); 1462 k. *menzenth* (MNy. 14: 137); 1481 e. *min* (MNy. 85: 6); 1512 k. *mōndōnōknek* [R.] (WeszprK. 69); 1533 *Munden* [R.] (Murm. 837.); 1559 *mid* (Székely I.: Krón. 1b) **J:** <NM> 1. 12. sz. vége/ 'összes valamennyi | alle(s)' # (HB.) (↑); 2. 12. sz. vége/ 'egész | ganz' # (HB.); 3. 1481 e. 'mindegyik | (ein) jeder' # (MNy. 85: 6) (↑) | <HSZ> 1. 12. sz. vége/ 'mindnyájan, vmennyien együtt, egytől-egyig | alle zusammen' # (HB.); 2. 1372 u./ 'egyaránt, egyformán | gleicherweise, ebenso' (JókK. 152) (↑); 3. 1416 u./¹ 'egészen; teljesen | ganz, völlig' (BécsiK. 274); 4. 1552 'mindig, egyre | immer' (Heltai: Dial. B5a) | <KSZ> [*mind ... mind*] 1470 'is ... is | sowohl ... als auch' (SermDom. 2: 718) **Sz:** ~**enes** 1352 *Mendenesfoka* [HN.] (Oklsz.); 1395 k. *mendenes* 'mindent tartalmazó | alles enthaltend' (BesztSzj. 507.); 1624 'minden ügyet intéző személy | Faktotum' (NySz.) | ~**enség** 1611 *Mindenfég* 'a dolgok

összessége | Gesamtheit der Dinge' (Szenczi Molnár: Dict.); 1892 'világmindenség | Weltall' (NSz.) **R:** ~**en** 13. sz. eleje/ *mendun* <NM> 'összes, valamennyi | alle' (KTSz.); 1372 u./ <FN> 'mindenki | jede Person' (JókK. 99); 1372 u./ 'több dolog, a dolgok összessége | jedes Ding' (JókK. 1) | ~**enestül** 1372 u./ *mendenestewl* (JókK. 2) | ~**enik** 1372 u./ *mendenykyt* (JókK. 82) | ~**enkor** 1372 u./ *mendenkor* (JókK. 3) | ~**enütt** 1372 u./ *mendenewt* (JókK. 31) | ~**enünnen** 1416 u./² *mèndènnèn* (MünchK. 78va) | ~**enüvé** 1566 *mindenűue* (Heltai: Fab. 70)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | ☐ Az alapszó a →*mi*² lehetett. A szó belseji *n* vagy névmásképző (vö. *azon* (→*az*¹), *ezen* (→*ez*¹)) vagy módhatározórag (vö. →*mené*, →*mennyi* stb.). A *-d* végződés feltehetőleg denominális névszóképző; vö. *harmad* (→*három*), →*másod* stb. Eredetileg általános névmás lehetett; határozói szerepben vált határozószóvá. A kötőszói funkció a határozói 2. jelentésből keletkezhetett. ☐ A *minden* megszilárdult ragos alakulata bizonyosan *-n* módhatározóraggal keletkezett; azonban nem teljesen kizárt, hogy ez az *-n* elem tulajdonképpen egy névmásképző.

📖 MNy. 39: 316, 51: 40, 53: 138; TESz.; EWUng. • Vö. *egyszersmind*, *-féle*, *mentől*, *mi*², *mind-*, *mindenható*, *mindig*, *mindszent*, *-nemű*, *tök-*

mind-

I. ~ez A: 1372 u./ *mend ezékrewl* (JókK. 29) **J:** 'ezek valamennyien | dies alles, all dies' # | ~**az A:** 1416 u./³ *mend azok* (AporK. 52) **J:** 'azok valamennyien | all das, alle die(jenigen)' # | ~**annyi A:** 1636 *mind annyszor* (Nyr. 45: 24) **J:** 'ahány csak van, mind | alle' | ~**egyik A:** 1757 *mind egyik* (NSz.) **J:** 'minden egyes | ein jeder' #

II. ~addig A: 1372 u./ *mendaddeg* (JókK. 79) **J:** 'egészen addig | so lange' # | ~**máig A:** 1416 u./¹ *mēd maiglan* [R.] (BécsiK. 4) **J:** 'egészen máig | bis heute, bis jetzt' # **R:** ~**lan** 1416 u./¹ *mēd maiglan* (BécsiK. 4) | ~**örökké A:** 1417 *mīd erēkke* (BirkK. 6) **J:** 'örökre | ewig {als Adv.}' | ILYENEK MÉG: ~**halálíg** 'egészen a halálíg | bis zum Tode' (1495 e.: GuaryK. 38); ~**étig** 'mindig | immer' (1512: KárOkl. 3: 86); ~**végig** 'egészen végig | bis zum Ende' (1527: ÉrdyK. 385); ~**eddig** 'egészen eddig | bisher, bis jetzt' (1560 k.: GyöngySzt. 269.); ~**egyre** 'egészen, összesen | insgesamt' (1702: NySz.) 'egyfolytában | in einem fort' (1751: NySz.)

III. ~kettő A: 1456 k. *mindketteth* (SermDom. 1: 298) **J:** 'mind a kettő, egyik is, másik is | beide' # | ~**két A:** 1516 *mýnd keth* (MNy. 3: 435) **J:** 'mind a kettő | beide' # | ~**három A:** 1789 *Mind három* (MindGyűjt. 1789. dec. 2.: 281); 1924/ *Mindhármuknak* (NSz.) **J:** 'mind a három | alle drei' #

IV. ~nyájan A: 1495 k. *mind náian* (PiryH. 1) **J:** 'mindenki együtt | alle (Personen) zusammen' | ~**össze A:** 1515 k. *Mýnd ezwe* (AporK. 221) **J:** 1. 1515 k. 'együtt, mindannyian | insgesamt, zusammen' (AporK. 221) (↑); 2. 1830 'csak | nicht mehr als' # (NSz.)

V. ~járast × A: 1524 *mindyaraft* (MNy. 25: 70) **J:** 'hamarosan, rögtön | sofort, bald' | ~**járt A:** 1531 k. *mindgyart* (MKsz. 1984: 231) **J:** 'hamarosan, rögtön | sofort, bald' # | ~**járton × A:** 1535 *Mindjárton* (NySz.) **J:** 'hamarosan, rögtön | sofort, bald'

VI. ~untalan A: 1535 *myndwntalan* (Zay: Lánd. 39) **J:** 'egyfolytában | immerfort' # | ~**jobban A:** 1566 *Mind iobban* (NySz.) **J:** 'egyre jobban | immer mehr' | ~**inkább A:** 1630 *Mind inkább* (NySz.) **J:** 'egyre jobban | immer mehr' #

VII. ~egy A: 1603 *Mindegi* (NySz.) **J:** 1. 1603 'közömbös {állítmányként}, egyre megy; nem számít, nem baj | gleichviel, egal {als Präd.}; das tut nichts' # (NySz.) (↑); 2. 1717 e./ 'azonos, ugyanaz {állítmányként} | identisch, gleich {als Präd.}' (NySz.)

■ Összetett szavak előtagja, azonos a →*mind* szóval. | ☐ A →*mind* a csoportok többségénél határozószóként működik a következő jelentésekben: 1., 3., 4.: 'együtt'; 2.: 'egészen, teljesen'; 6.: 'mindig'. Az 5. csoport összetételeinek keletkezése nem világos, ott az összetételi tagok nem a cselekmény folytonosságára utalnak. A 7. csoportban a →*mind*-nek alanyi funkciója van

'minden' jelentésben. A *mindnyájan* szóból (4. csoport) lett később alvonva a *mindnyája* 'mindenki, minden együtt' 1540 főnév. – A második tagok (címszók kivételével): *egyik* (→*egy*), *örökké* (→*örök*), *maig* (< →*ma*), *nyájan* (< →*nyáj*), *járt* (< →*jár*).

📖 MNy. 53: 138; TESz., *mindegy* a. is, *mindjárt* a. is, *mindnyájan* a. is; EWUng. • Vö. *annyi, az¹, egy, ez¹, három, inkább, jár, jobb, két, ma, mind, nyáj, örök, össze, un*

***mindenféle* → -féle**

***mindenható* A:** 1372 u./ *mendenhato* (JókK. 60) **J:** <MN> 1372 u./ 'korlátlan hatalmú | allmächtig' (JókK. 60) (↑) | <FN> 1416 u./¹ 'Isten | Allmächtiger' (BécsiK. 3)

■ Összetett szó. | (△) A *minden* (→*mind*) + *ható* 'hatalmas, erős <megtenni vmit>, ható, hatást kifejtő' (→*hat¹*) -ó (folyamatos) melléknévi igenévképzővel; (tárgyi, jelöletlen) alárendelés. Hasonló szerkezetű összetételekhez vö. *mindentudó* (1618: NySz.) stb. A keletkezéshez esetleg a lat. *omnipotens* 'mindenható' is hozzájárulhatott; vö. még ném. *allmächtig*; ang. *almighty*; le. *wszechmogący* stb.: 'ua.'

📖 MNy. 57: 161; TESz.; EWUng. • Vö. *hat¹, mind*

***mindennemű* → -nemű**

mindenszentek* → *mindszent

***mindig* A:** 1772/ *minddég* (NSz.); 1776/ *mindég* (NSz.); 1803 *mindig* (NySz.); NYJ. *mindé* (MTsz.) **J:** 1. 1772/ 'állandóan | immer, stets' # (NSz.) (↑); 2. 1776/ 'minden alkalommal | jeweils' # (NSz.) (↑); 3. 1793 'egyre fokozódva | immer (mehr)' # (NSz.)

■ Ragszilárdulás eredménye. | (△) A →*mind* 'mindig' szóból -ig terminatívuszraggal; vö. →*meddig*. A *mindig* keletkezésének következtében a →*mind* szó 'mindig' jelentése kiszorult.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mind*

***mindszent* A:** 1500 k. *mind zenth* (Gl.) **J:** 'mindenszentek (ünnepe) | Allerheiligen' – De vö. 1416 u./² *Mend fcent napia* 'ua.' (MünchK. 6r: 359)

***mindenszentek* A:** 1801 *Minden Szentek* (MHírm. 1801. jún. 16.: 791); 1867 *mindenszentek* (CzF.) **J:** 'keresztény ünnep: minden üdvözült ember ünnepe' | Allerheiligen' – De vö. 1789 *Minden-Szentek' napjától* 'ua.' (NSz.)

■ A szócsalád tagjai szószerkezetekből való önállósodások. | (△) A *mindszent napja* (↑), ill. *mindenszentek napja* (↑) birtokos jelzős szerkezetekből. Ezek a szószerkezetek a *mindszent* 'minden szent' (→*mind* + →*szent*), ill. *mindenszentek* 'ua.' (*minden* (→*mind*) + →*szent* többesjellel) és *napja* (→*nap*) E/3. személyű -ja birtokos személyjeles összetett szavakból állnak. Az eredeti szószerkezet, *mindszent napja*, latin (e.) mintára történt tükörfordítás eredménye; vö. lat. (e.) *dies omnium sanctorum* 'mindenszentek', tkp. 'minden szent ünnepe'. A *mindszent* 'minden szent' szóhoz vö. 12. sz. vége/ *mend w fcentii* (HB.); [1291–4] *Mend fcent* [HN.] (MNy. 22: 359); vö. még *mindszent hó* 'minden szent hava' (1506: WinklK. 8v).

■ A **Mindenszentek** tudatos szóalkotással keletkezett. | (△) A *mindszent* 'ua.' analógiájára jött létre önállósulással. A *mindenszentek* 'minden szent' szóhoz vö. 1822 *Minden Szentek* (NSz.). Megfelelői: ném. *Allerheiligen*; fr. *Toussaint*; ol. *Ognissanti*; le. *Wszystcy Święci* stb.: 'mindenszentek'.

📖 TESz. *mind-* a.; EWUng. • Vö. *mind, nap¹, szent*

minemű → *-nemű*

mini A: 1967 *Mini* (Nyr. 93: 214) J: <FN> 1967 'nagyon rövid szoknya, miniszoknya | Minirock' (Nyr. 93: 214) (↑) | <MN> 1967 'nagyon kicsi, apró | sehr klein, winzig' (Nyr. 93: 216)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Mini, mini* 'nagyon kicsi, mini'; ang. *mini* 'nagyon kicsi, mini; kisautó'; fr. *mini* 'nagyon kicsi, mini'; stb. Az angolból terjedt el [< ang. *miniature* 'nagyon kicsi, mini-']. Vö. még ang. *minicar* 'kisautó', *miniskirt* 'miniszoknya' stb. (⇒△) A magyarba főleg a németből és az angolból került. (△) A főnévi jelentés esetleg a *miniszoknya* (1967: Nyr. 93: 215) előtagjának önállósulásával keletkezhetett.

📖 Nyr. 93: 214, 219; EWUng. • Vö. *miniatur*

miniatur Δ A: 1791 *miniatur* (NSz.) J: <FN> 1. 1791 'kis méretű festmény | Miniaturbild' (NSz.) (↑); 2. 1846 'festett betű vagy (kis) kép régi kéziratban, kódexben | gemalter Buchstabe od. Gemälde von kleinstem Format in alten Handschriften' (NSz.) | <MN> 1796 'kicsi, apró | klein, winzig' (NSz.)

miniátúra A: 1792 *miniaturában* (MKurir 1792. máj. 4.: 562); 1937 *Miniátúra* (PHLex.) J: 1. 1792 'kis méretű festmény | Miniaturbild' (MKurir 1792. máj. 4.: 562) (↑); 2. 1904 'festett betű vagy (kis) kép régi kéziratban, kódexben | gemalter Buchstabe od. Gemälde von kleinstem Format in alten Handschriften' (Radó: IdSz.)

miniátűr A: 1814–1829 *miniátűr* (D. Éltés: FrSz.); 1914 *miniátűr*-festészet (Kelemen B.: MNMSz. *Miniatur* a.) J: <FN> 1. 1814–1829 ? 'kis méretű festmény | Miniaturbild' (D. Éltés: FrSz.) (↑), 1824 'ua.' (NSz.); 2. 1854 ? 'festett betű vagy (kis) kép régi kéziratban, kódexben | gemalter Buchstabe od. Gemälde von kleinstem Format in alten Handschriften' (NSz.), 1915 'ua.' (RévaiLex. *Miniature* a.) | <MN> 1854 ? 'kicsi, apró | klein, winzig' (NSz.), 1876 'ua.' (NSz.)

■ Jövevénytörzsek különböző nyelvekből. | (≡) A *miniatur* szóhoz vö. ném. *Miniatur* 'kis méretű festmény' [< ol. *miniatura* 'piros festékekkel díszített betű, kép kódexekben; kis méretű festmény']. (≡) A *miniatura* szóhoz vö. ol. *miniatura* 'ua.' [< ol. *miniare* 'piros festékekkel befest' < lat. *miniare* 'ua.' < lat. *minium* 'cinóbervörös festék' (vö. →*minium*)]. Vö. még lat. (h.) *miniatura* 'miniátűrfestészet'. (≡) A *miniátűr* szóhoz vö. fr. *miniature* 'díszített betű, kép kódexekben; kis méretű <dolog>' [< ol. *miniatura* (↑)]. (≈) Megfelelői: ang. *miniature*; or. *минуаюра*; stb.: 'kis méretű (arc)kép, festmény; miniátúra'.

📖 TESz. *miniátűr* a.; EWUng. • Vö. *mini, minium*

miniátúra → *miniatur*

miniátűr → *miniatur*

minimális → *minimum*

minimum A: 1823 *minimumról* (TudGyűjt. 7/5: 22) J: <FN> 1823 'vmiből a legkevesebb | Minimum' (TudGyűjt. 7/5: 22) (↑) | <MN> 1867 'legalább | mindestens' (NSz.)

minimális A: 1850 *minimalis* (OrszKorm. 1850. dec. 31.: 699); 1880/ *minimális* (NSz.); 1891 *minimal*-összeg (Füredi: IdSz.) J: 'legkisebb, legkevesebb | minimal'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Minimum*; ang. *minimum*; fr. *minimum*; stb.: 'minimum'; – vö. még lat. *minimum* 'legkisebb mérték vmiből; legalább' [< lat. *minimus*, -a, -um 'legkisebb'] | ném. *minimal*; ang. *minimal*; fr. *minimal*; stb.: 'legkisebb, minimális'; a legkorábbi adatok az angolból származnak. (⇒△) A magyarba a *minimum* mint határozószó főleg a latinból került, főnévként esetleg német közvetítéssel is; a *minimális* a németből került, részben latinosított végződéssel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mínusz*

ministrál A: 1699 *ministrált* (Nyr. 46: 152); 1892 *minisztrál* (Kovács Gy.: LatEl. 62); NYJ. *ménysiztrál* (ÚMTsz.) J: 1. 1699 'szolgál | dienen' (Nyr. 46: 152) (↑); 2. 1796 'szertartások végzésekor, különösen misézéskor' a papnak segédkezik | *ministrieren*' (NSz.)

ministráns A: 1793 *ministráns* Iffjatkával (MHírm. 1793. júl. 4.: 15); 1858/ *ministránsok* (NSz.); 1865 *minisztránság* [s-s] [sz.] (NSz.) J: <MN> 1793 'ministráló {személy} | ministrierend {Person}' (MHírm. 1793. júl. 4.: 15) (↑) | <FN> 1858/ 'ministráló személy | Ministrant' (NSz.) (↑)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *ministrare* 'szolgál, ténykedik', (e.) *ministrare* (*ad missam*) 'ministrál {a misén}' [< lat. *minister* 'segéd, szolga'; az eredetéhez vö. →*miniszter*] | lat. (e.) *ministrans* (*missae*) 'ministráló'. (≈) Megfelelői: ném. *ministrieren*, *Ministrant*; cseh *ministrovati*, *ministrant* stb.: 'ministrál, ministráns'. (△) A szó belseji, ill. szóvégi s-hez vö. →*instrukció*, →*evidens* stb.; a szó belseji sz-t tartalmazó változathoz vö. →*amnesztia* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *miniszter*

ministráns → *ministrál*

miniszter A: 1372 u./ *ministfereket* (JókK. 116); 1529 e. *ministwre* (VirgK. 36); 1780 k./ *Minisztert* (NSz.); NYJ. *ministërök* (ÚMTsz.) J: 1. 1372 u./ 'felszentelt szerzetbeli előjáró | geistlicher Ordensvorstand' (JókK. 116) (↑); 2. 1587 'tisztviselő | Beamter' (MNY. 62: 234); 3. 1692 'vmely minisztérium vezetője, a kormány tagja | Minister {Regierungsmitglied}' # (Nyr. 46: 152); 4. 1751 'ministráns | Ministrant' (EWUng.)

minisztérium A: 1606 *ministeriumnak* (MNY. 89: 127); 1788 *Ministeriom* (NSz.); 1790 *Minisztériumja* (NSz.) J: 1. 1606 'protestáns lelkészek testülete | Körperschaft der protestantischen Priester' (MNY. 89: 127) (↑); 2. 1697/ ? 'az állami élet vmely ágát irányító központi hatóság | Ministerium' # (MNY. 79: 246), 1808/ 'ua.' (NSz.)

miniszteriális A: 1730 *miniszterialis* (MNY. 79: 246); 1796 *ministerialis* (NSz.); 1861 *miniszteriális* (NSz.) J: 1. 1730 'hivatali; szolgálati | amtlich; dienstlich' (MNY. 79: 246) (↑); 2. 1861 'minisztériumi | ministerial' (NSz.) (↑)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *minister* 'szolga, segédmunkás', (h.) 'vezető, irányító, különböző intézetek igazgatója; evangélikus lelképásztor, prédikátor' [< lat. *minor* 'kisebb,

kevesebb’] | lat. *ministerium* ’hivatal, szolgálat’ | lat. (k.h.) *ministerialis* ’minisztériumi, miniszteri; szolgálati, hivatalos’. (⇒△) Megfelelői: ném. *Minister, Ministerium, ministerial* ’miniszter’, ’minisztériumi’; fr. *ministre, ministre, ministériel* ’ua.; szolgálat, hivatal; követ’, ’ua.; szolgálat, hivatal’. Az államhatalommal összefüggő jelentések a franciában keletkeztek. (△) A korábbi változatok szó belseji *s*-sel való kiejtéséhez vö. →*árestál* stb.; az *sz*-es alakhoz vö. →*amnesztia* stb. A *miniszteriális* szövegi *s*-éhez vö. →*brutális* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *adminisztrátor, ex-, mester, ministrál, mínusz*

miniszteriális → *miniszter*

minisztérium → *miniszter*

mínium **A:** 1585 *Miniom* (Cal. 663); 1599 *Miniumot* (Szabó T. A.: Tallózás 231); 1799/ *mínium* (I.OK. 30: 258); 1906 *mínium* (Simonyi: KMűsz.) **J:** ’vörös színű ólomoxid | Minium’

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *minium* ’cinóber’ [tisztázatlan eredetű]. Megfelelői: ném. *Minium*; fr. *minium*; stb.: ’mínium’.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kármin, miniatur*

minorita **A:** 1620 *Minoritak* (MNY. 69: 366) **J:** <FN> 1620 ’a ferences rend kevésbé szigorú ágának tagja | Minorit’ (MNY. 69: 366) (↑) | <MN> 1695 ’a ferences rend egyik, kevésbé szigorú ágához tartozó, azzal kapcsolatos | zu den Minoriten gehörend’ (NySz.)

■ Latin (e.) jövevényszó. | (≡) Lat. (e.) *minorita* ’minorita(szerzetes) <a ferencesek kevésbé szigorú rendje>’ [< lat. *minor* ’kisebb, csekélyebb’]; vö. még lat. (e.) *Ordo Fratrum Minorum* ’a szerzetesek kisebb, alacsonyabb rendje <utalás az alázatosságra>’. (≈) Megfelelői: ném. *Minorit*; ol. *minorita*; stb.: ’minorita(szerzetes)’. (△) A ferencrendi szerzetesek (vö. →*ferences*) szigorúbb rendje és a kisebb minorita rend egyházjogilag csak 1517-ben vált el egymástól. Az első minorita kolostort Magyarországon 1617-ben alapították.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mínusz*

mint **A:** 13. sz. eleje/ *mynt* (KT.); 13. sz. eleje/ *ment* (KTSz.); 1527 *mynd* (ÉrdyK. 348); NYJ. *mün* (ÚMTsz.) **J:** <HSZ> **1.** 13. sz. eleje/ ’ahogy, amint | wie <als Rel>’ # (KT.) (↑); **2.** 1372 u./ ’mennyire? | wie sehr?’ (JókK. 151); **3.** 1372 u./ ’amennyire | wie sehr <als Rel>’ (JókK. 12); **4.** [*mint ... annál*] 1372 u./ ’minél ... annál | je ... desto’ (JókK. 63); **5.** 1416 u./² ’mennyivel | (um) wieviel’ (MüncK. 13rb); **6.** 1456 k. ’mikor, mihelyt | als, sobald’ (SermDom. 1: 225); **7.** 1519 ’hogyan? | wie?’ # (JordK. XXb); **8.** 1553 ’körülbelül | etwa’ (LevT. 1: 110); **9.** 1591 ’mennyiért? | um wieviel?’ (NySz.) | <KSZ> **1.** 1372 u./ ’<hasonlító mondatok kötőszavaként> | als, wie <in KomparSätzen>’ # (JókK. 47); **2.** 1456 k. ’például <felsorolásban> | wie, so <in der Aufzählung>’ (SermDom. 1: 324); **3.** 1474 ’minőségében, gyanánt | als, in seiner Eigenschaft’ # (BirkK. 4); **4.** 1648 ’mintha | als ob’ (NySz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (△) A →*mī*² szóból *-n* módhatározóraggal + *-t* helyhatározóraggal. Eredetileg egy kérdő névmás lehetett; a határozói jelentés összetett mondatokban egymásra utaló jelentésekből keletkezhetett; a jelentésfejlődéséhez vö. →*meddig*, →*merre* stb. A hasonlító és állapothatározói mellékmondatokban (1–3. kötőszói jelentés), ill. feltételes mondatokban kötőszóvá válhatott.

***minta* A:** 1772 *Minta* (Kreszn.); NYJ. *mēnta* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1772 'olyan tárgy, dolog, amely szerint ugyanolyan tárgyakat készítenek | Muster, Vorlage' # (Kreszn.) (↑); **2.** 1826 'megöntendő öntvény méret szerint elkészített modellje | Gießform' (NSz.); **3.** [jelzői értékben is] 1833 'példakép | Vorbild' (NSz.); **4.** 1880 'vmely anyag egy kis része, amelyből az illető anyag összetétele meghatározható | Prüfungsstück, Muster, (Stich)probe' (NSz.); **5.** 1920/ 'ismétlődő dísz(sor) | sich wiederholende Verzierung' # (NSz.) **Sz:** *~s* 1786 *Mintás* 'mintául szolgáló | als Muster dienend' (Szily: NyÚSz.); 1916 'mintázattal ellátott | gemustert' (NSz.) | *~z* 1829 *Mintázni* [sz.] (Szily: NyÚSz.)

■ Tudatos szóalkotás eredménye. | (⊕) A lp. (norv.) *mintâ* 'érme' alapján. A megnevezés azon nyugszik, hogy a magyar filológus Sajnovics János (1733–1785) a lapp szónak tévesen a 'minta, vázlat' jelentést tulajdonította, és a magyar szó szerkezetét a *mint a* '(hasznló) mint a' kifejezéssel azonosította. (⊞) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *az*¹, *mint*

***mintegy* A:** 1557 *mynth egy* (LevT. 1: 256); 1754 *mint-egy* (NSz.) **J:** **1.** 1557 'körülbelül | etwa, ungefähr; derart wie' (LevT. 1: 256) (↑); **2.** 1641 'úgyszólván, hogy úgy mondjam | sozusagen' (Simonyi: Kötőszók 3: 173)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*mint* 'köteőszó' + →*egy* 'határozatlan névelő' tagokból; szeretlen. Összehasonlító mellékmondatokban keletkezett a hanghatár eltolódásával. (⊖) Hasonló módon keletkezett összetett szók: *olymint* 'úgymond, úgyszólván' (1519: JordK. 628), *úgymint* 'körülbelül, mintegy' (1519: JordK. 377), *úgymintegy* 'úgymond, úgyszólván' (1604: Simonyi: Kötőszók 3: 173) stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *egy*, *mint*

***mínusz* A:** 1577 *Minus* (Aritm. P3b); 1886/ *minuszszal* (NSz.); 1913 *mínusz* (Horváth: HSz.) **J:** <HSZ> 1577 'kevesbítve (a kivonásban) | weniger, minus (in der Subtraktion)' (Aritm. P3b) (↑) | <MN> 1812/ 'a nullánál kisebb értékű, negatív {szám} | negativ {Zahl}' (NSz.) | <FN> 1812/ ? 'hiány | Fehlbetrag' (NSz.), 1849 'ua.' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (⊖) Lat. *minus* 'kevesebb', a lat. *minor* 'kisebb, csekélyebb' semleges neme [vö. lat. *minuere* 'csökkent, mérsékel, kisebbít']. (⊞) Megfelelői: ném. *minus*; fr. *moins*; stb.: 'kevesebb, mínusz'. (⊕) A korábbi változatok szóvégi *s*-es kiejtéséhez vö. →*ámbitus* stb.; az *sz*-es alakhoz vö. →*cirkusz* stb. A főnévi jelentés valószínűleg a ném. *Minus* 'hiányzó, deficit, veszteség' hatására keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *menü*, *minimum*, *miniszter*, *minorita*, *minuta*

***minuta* Δ A:** 1559 *minutauaal* (Székely I.: Krón. 40a); 1778 *minútákkal* (NSz.); 1783 *minutkor* (NSz.); 1815 *minűtig* (NSz.) **J:** **1.** 1559 'perc | Minute' (Székely I.: Krón. 40a) (↑); **2.** 1592 'egy fok hatvanad rész | Sechzigstel eines Grades' (Cisio A1b); **3.** 1640 'vmely ügyirat vázlata; fogalmazvány | Entwurf eines Aktenstückes; Kladde' (MHH. 24: 72)

***minutum* Δ A:** 1743 *Minutum* (NSz.); 1772 *minutom* (NSz.); 1792 *minútumig* (NSz.) **J:** **1.** 1743 'perc | Minute' (NSz.) (↑); **2.** 1772 'másodperc; pillanat | Sekunde; Augenblick' (NSz.) (↑)

■ Latin jövevénytörzsek. | (≡) Lat. *minuta* [többsz. szám] 'kicsinység, törékenység, parányiság, vmi kicsi; részecske, szemcse, parány; rövid időszak; perc <fokbeosztás>', (k.h.) 'egy okirat eredeti példánya', (h.) 'perc <időegység>' | lat. (h.) *minutum* 'perc' [< lat. *minutus* 'nagyon kicsi, parányi, apró' < lat. *minuere* 'kisebbit, csökkent, mérsékel']. (≈) Megfelelői: ném. *Minute* 'időegység; fokbeosztás'; fr. *minute* 'perc; tervezet, vázlat, pizkozat'; stb. (△) A *minuta* alak *minut*, *minűt* változatai főleg francia hatást mutatnak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mínusz*

minutum → *minuta*

minyon **A:** 1837 *mignon* (Rajzolatok 1837. febr. 26.: 130); 1883 *minyón* (MagyLex. 12: 290); 1940 *minyon* (ÚiLex. *mignon* a.) **J:** **1.** [jelzői értékben] 1837 'kicsi <pl. esernyő, foglalat, égő>' | klein <Fassung, Glühlampe>' (Rajzolatok 1837. febr. 26.: 130) (↑); **2.** 1854 ? 'kegyenc, kedvenc | Günstling, Liebling' (Heckenast: IdSzT.), 1883 'ua.' (MagyLex. 12: 290); **3.** 1897 'hét pontos betűméret, kolonel | Kolonel' (PallasLex.); **4.** 1932 'apró, édes mázzal bevont cukrászsütemény | Törtchen' # (UjIdők 38: 683)

■ Francia jövevénytörzsek, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *mignon* 'kedves, szeretett, kicsi; szerető, kedvelt, kegyenc', *mignonne* 'kolonel <nyomd., hét pontos betű>'; – vö. még ném. *Mignon* 'kolonel <nyomd., hét pontos betű>', (R.) 'kedvenc, kedveltje vkinek, kegyenc'. A franciában tisztázatlan eredetű. (≈) Megfelelői: ang. *mignon* 'kedves, szeretett, kicsi'; ol. *mignonne* 'finom, kecses, filigrán, kicsi; kedvenc, kedveltje vkinek; kolonel <nyomd., hét pontos betű>'; stb. (△) A 4. jelentés a magyarban másodlagos fejlődés lehet. Az 1. jelentés a ném. *Mignonfassung* 'az égő kis foglalata' hatására keletkezhetett.

📖 Rejtő: Contr. 73; TESz.; EWUng.

miog → *miogat*

miogat **A:** 1590 Maczka *miogatas* [sz.] (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 111) **J:** 'nyávog <macska>' | miauen'

miog **A:** 1685 *miog* (NySz.) **J:** 'nyávog <macska>' | miauen'

miákol **A:** 1835 *miákol* (Tzs. *Mauen* a.) **J:** 'nyávog <macska>' | miauen'

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A szótő a →nyávog tövével függ össze. A végződés gyakori képző. Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak: ném. *miauen*, *mauen*; fr. *miauler*; szln. *mijavkati*; stb.: 'nyávog'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyávog*

mióra **A:** 1548 *miora* (ErdEml. 1: 241); 1551 *mýlljóra* (MNY. 58: 492); 1582 *milvára* [?] (MNY. 64: 95); 1638 *melliora* (Makkai: RákGy. 568); 1640 *mijóra* (StUnBB. 1962. 2: 24–25 között a mióra térképlapon); 1648 *millora* (Makkai: RákGy. 521); 1702 *milorának* (NySz.); 1756 *mnyiora* (StUnBB. 1962. 2: 24–25 között a mióra térképlapon); 1863 *Mióra* (Kriza [szerk.] Vadr. 509); NYJ. *mivár*, *mujvara*, *nyióra* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1548 'nőstény bárány; egy- v. két éves nőstény juh | (ein- od. zweijähriges) weibliches Schaf' (ErdEml. 1: 241) (↑); **2.** 1552–

1553 'bárány | Lamm' (MNY. 7: 173); **3.** 1585 'kecskegida; fiatal nőtény kecske | Zicklein; junge Geiß' (StUnBB. 1962. 2: 24)

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *mioară*, [végartikulussal] *mioara*, (N.) *mîuără*, *mîiuără*, *niiuără*: 'bárány, fiatal (nőtény)juh' [lat. **agnelliola* '(nőtény)bárány']. Vö. még rom. (megl.) *mi'lor* 'ua.'. (≈) Megfelelői: alb. *miljorë* 'fiatal juh'; újbör. *μηλιόρι* 'egyéves bárány'. (⊕) A szó a magyarba többszörös átvétellel került. A szó belseji *l*-et tartalmazó alakokhoz vö. az aromán és a meglenoromán adatokat. A szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*.

📖 StUnBB. 2: 24; TESz.; Benkő-Eml. 31; EWUng. • Vö. *jegenye*

mirelit **A:** 1947 *Mirelite* (Demokrácia 1947. aug. 10.: 8); 1955 *mirelitet* (Nyr. 79: 227) **J:** 'mélyhűtött élelmiszer | tiefgekühltes Lebensmittel'

■ Köznévvé vált tulajdonnév. | (⊕) A m. *Mirelit* '1946-tól a *Mirelit Élelmiszeripari és Forgalmi R. T.* cégnév, ill. 1948-tól a *Mirelite Mélyhűtő Vállalat* első szava'; összetett szó a *Mir* 'betűszó a *Mezőgazdasági Ipari R. T.* cégnévből' + →*elit* 'jelzői használatban' tagokból.

📖 Nyr. 79: 227; TESz.; EWUng. • Vö. *iparkodik, mező⁻², rész, társ*

mirha **A:** 1416 u.¹ *mirraual* (BécsiK. 31); 1548 *Mirrhat* (SzZsolt. 44b); 1551 *Mirha* (TESz. *mirha* a.) **J:** **1.** 1416 u.¹ 'füstölő, gyógy- és illatosító szerként használatos, balzsamos illatú gumigyanta | Myrrhe' (BécsiK. 31) (↑); **2.** [~*fű*, ~*virág* is] 1742 'különbéle illatos növények neveként' | {als Name versch. Pflanzen mit würzigem Duft}' (NSz. *kerti mirhafű* a.) **Sz:** ~**1** 1416 u.¹ *mirraalt* [sz.] 'mirhával fűszerez/illatosít | mit Myrrhe würzen' (MünchK. 52vb)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *myrrha*, *murrha* 'mirha' [< gör. *μύρρα*, *μύρρα* 'ua.']. Forrása egy sémi nyelv; vö. akkád *murru*; arámi *mōrā*; héber *mōr*: 'egy akáchoz hasonló fa gyantája; mirha'. (≈) Megfelelői: ném. *Myrrhe*; fr. *myrrhe*; stb.: 'mirha'. A bibliafordításokból vált elterjedtté.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mirtusz*

mirigy **A:** 1513 *Merigot* (NagyszK. 301); 1517 *meregy* (DomK. 136r); 1520 *mirigh* (GyöngyGl. 341.); 1552 *mérigy* (NySz.); 1588 *mirigyre* (Frankovics: Haszn. 88b); 1708 *Mirigy* (Pápai Páriz: Dict.); 1763 *mirégy* (NSz.); 1774 *mirígy* (NSz.); 1843 *mörvény* (MTsz.); NYJ. *mervélyes* [sz.]; *mervigy* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1513 'döghalál | Pest' (NagyszK. 301) (↑); **2.** 1517 'fekély; daganat | Geschwür; Geschwulst' (DomK. 136r) (↑); **3.** 1538 'váladékot termelő szerv | Drüse' # (Pesti: Nomenclatura S1); **4.** 1595 'pattanás | Pustel' (Ver. 85.); **5.** [jelzői értékben is] 1757 'méreg; fertőzés, ragály | Gift; Ansteckung, Seuche' (NSz.); **6.** [jelzői értékben is] 1761 'gonosz indulat | Argwille' (NSz.); **7.** 1792 'lovak mirigykórja | Drüsenkrankheit der Pferde' (Magyar-Kossa: OrvEml. 2: 304)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Az adatok időrendje ellenére elsődlegesek lehetnek a szó belseji *v*-s változatok; vö. →*örvény*. A *gy* ~ *ny* ~ *ly* váltakozáshoz vö. →*megy*¹. A 2., 3. jelentés látszik eredetinek, a továbbiak metaforák, ill. metonímiák. A 3. jelentés a nyelvújítás korában vált orvosi szakszóvá.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 889; TESz.; EWUng.

mirtusz **A:** 1533 *Myrtus* fa (Murm. 1328.); 1585 *Mirtus* fak (Cal. 686); 1604 *Myrtos* fas (Szenczi Molnár: Dict. *Myrrhátus* a.); 1799/ *mirtuszból* (NSz.); 1863 *mürtuság* (NSz.) **J:** 'fehér

virágú örökzöld cserje (menyasszonyi koszorúk, csokrok díszítésére) | Myrte'

■ Latin jövevényszó. | ≡ Lat. *myrtus* 'mirtusz, mirtuszfá' [< gör. *μύρτος* 'ua.']. ≈ Megfelelői: ném. *Myrte*; fr. *myrte*; stb.: 'mirtusz'. ⊕ A korábbi változatok szóvégi *s*-sel való kiejtéséhez vö. →*ámbitus* stb.; az *sz*-es alakhoz vö. →*cirkusz* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mirha*

mise **A:** 1372/ *mifet, myffet* (JókK. 6); 1575 *Messeznec* vala [sz.] (Heltai: Krón. 16v); NYJ. *müsze* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1372 u./ '⟨katolikusoknál és görögkeletiekénél⟩ a legfőbb istentiszteleti cselekmény | Messe ⟨Religion⟩' # (JókK. 6) (↑); 2. 1877 'a katolikus istentisztelet latin szövegére készült énekes zenemű | Messe ⟨Musik⟩' (NSz.) **Sz:** ~**zik** 1568 *missezzetek* (NySz.)

■ Vándorszó. | ≡ Ném. (kfn.) *messe, misse*; ol. (giul.) *missa*, (bre.) *mésa*; óe. szl. *mša*; szbhv. *misa*, (R.) *meša*, (N.) *mša*; cseh *mše*, (R.) *mšě*; stb.: 'mise ⟨istentisztelet⟩'. Vö. még lat. (e.) *missa* 'ua.' [< lat. (e.) *ite, missa est* 'megy, elbocsátás']. ⇒⊕ A magyarba különböző nyelvekből került, amelyekben szó belseji *i* és rövid *š* volt. ⊕ A 2. jelentés metonímia. ~ Idetartozik: (R.) *misál* 'miskönyv' (1372 u./ *myfalt*: (JókK. 6)); ez a lat. (e.) *missale* 'ua.' szóra megy vissza. ⊕ A latinból való közvetlen származtatása téves.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *eszencia, fekete-, misszionárius, nagy*⁻¹

miskár × **A:** 1767 *Miskárnak* (MNY. 81: 100); NYJ. *meskár* (ÚMTsz.) **J:** 'sertések, különösen kocák ivartalanítását végző személy | Schweineverschneider'

miskárol × [1] **A:** 1767 *miskárolta* (MNY. 81: 100); NYJ. *miskálló, miskárló* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** '⟨disznót, elsősorban kocát⟩ ivartalanít | verschneiden ⟨Schwein, haupts. Sau⟩'

miskáros × **A:** 1767 *Miskárost* (MNY. 81: 100) **J:** 'sertések, különösen kocák ivartalanítását végző személy | Schweineverschneider'

■ Szlovák jövevényszó, részben magyar képzővel. | ≡ Szlk. (N.) *miškár*, (K.) *miškar*: 'disznók herélésével foglalkozó, miskároló' [vö. szlk. (N.) *mníška* 'miskárolt koca', tkp. 'apáca'] | szlk. (N.) *miškárit'* 'disznók herélésével foglalkozik'. Vö. még cseh (N.R.) *miškář*; ukr. (Kárp.) *me^uukáp'*; stb.: 'disznók herélésével foglalkozó, miskároló'. ⊕ Az sem zárható ki, hogy a *miskárol* nem a szlovákból átvett alak, hanem a *miskár* igeképzős származékszava; vö. *kaszabol* (→*kaszab*). A *miskáros* szó -s névszóképzővel illik a magyar foglalkozásnevek rendszerébe; vö. →*kocsmáros*, →*mészáros* stb.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 340; MNY. 62: 65, 64: 78; TESz. *miskárol* a.; MNY. 81: 99; EWUng. • Vö. *monoh*

miskárol → *miskár*

miskáros → *miskár*

miskulancia **A:** 1664 e./ *miskulantiát* (TörtTár 1881: 579); 1759/ *miskulancia* (MNY. 66: 238); 1763 *Miskulantzia* saláta (NSz.); NYJ. *miskurancia* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1664 e./ 'vegyes saláta, olasz saláta | gemischter Salat' (TörtTár 1881: 579) (↑); 2. 1759/ 'jelentéktelen vmi, vacak; holmi | Unwichtiges; Dingsda' (MNY. 66: 238) (↑); 3. 1849 'megtévesztés, machináció | Schwindelei' (NSz.)

■ Latin jövevényyszó. | (≡) Lat. (ú.h.) *misculantia* 'keverék, elegy; mesterkedés, fondorlat'[valószínűleg a lat. (k.) *misculare* 'kever, megkever' szóból; vö. lat. *miscere* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. (au.) *Mischkulanz* 'zagyvalék, összevisszaság, mismás'; ol. *mescolanza* 'ua.'; szlk. (R.) *miškulancie* [többes szám] 'ua.; összevisszaság, zürzavar'; stb. (△) A szó belseji s-hez vö. →*árestál* stb.

📖 MNy. 46: 137, 47: 73; TESz.; EWUng. • Vö. *mesztic*, *misling*, *mismás*, *mixer*

misling × **A:** 1856 *misling* (Balassa I.: Kukorica 252) **J:** 'zölden levágott takarmánykukorica | Grünmais als Viehfutter'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényyszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *mischling* 'vegyes gabona', – ném. *Mischling* 'félvér', (R.) 'keverék, elegy; állateledel bükköny és zab keverékéből' [< ném. *mischen* 'egymással összekever, elegyít' < lat. *miscere* 'ua.']. (≈) Megfelelője: szbhv. *mišling* 'keverék, elegy [főleg fűből]'. (△) A szó az Alföldön terjedt el valószínűleg a bánáti német közvetítésével.

📖 Balassa I.: Kukorica 252; TESz.; EWUng. • Vö. *miskulancia*, *miszlikbe*

mismás **A:** 1776 *Mis másnak* (Nyr. 101: 219); 1780 k./ *mis-más* (NSz.); NYI. *miszmasz* (Bálint: SzegSz.) **J:** <FN> **1.** 1776 ? 'mindenféle dolog, zagyvalék, összevisszaság | Mischmasch' (Nyr. 101: 219) (↑), 1780 k./ 'ua.' (NSz.) (↑); **2.** 1872 'savanyúvízzel elegyített bor; löre | mit Sauerwasser gemischter Wein; Tresterwein' (Nyr. 1: 136); **3.** 1902 'holmi, limlom | Plunder' (ÚMTsz.) | <MN> 1793/ 'semmirekellő, haszontalan (ember) | nichtsnutzig (Mensch)' (NSz.) **Sz:** ~ol [főleg el~] 1875 *elmismásolta* 'ellop, elcsen | stehlen' (Nyr. 3: 221); 1900 'elferdítve mond, kertel | um die Sache herumreden' (ÚMTsz.)

■ Német jövevényyszó. | (≡) Ném. *Mischmasch* 'összevisszaság, zürzavar' [< ném. *mischen* 'egymással összekever, elegyít']. (≈) Megfelelői: szbhv. *miš-maš*; cseh *mišmaš* stb.: 'zagyvalék, összevisszaság, mismás'. (△) A jelentések metaforikusan az eredeti főnévi 1. jelentés alapján keletkeztek.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *miskulancia*

miszer △ **A:** 1458 ? *Myzer* [SZN.] (Kázmér: CsnSz. 739); 1651 *miſziri* kard (NySz.); 1748 *Mijsser* (Nyr. 29: 227); 1766 *mizer* (NySz.) **J:** <FN> **1.** 1458 ? 'egyiptomi | Ägypter' (Kázmér: CsnSz. 739) (↑), 1673 'ua.' (TelLev. 6: 511); **2.** 1748 'horvát | Kroate' (Nyr. 29: 227) (↑); **3.** 1832 'kapadohány | schlechter Tabak' (MTsz.) | <MN> 1651 'egyiptomi | aus Ägypten stammend, ägyptisch' (NySz.) (↑)

■ Oszmán-török jövevényyszó, esetleg szerbhórvát közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *Mısır* 'Egyiptom', *Mısırlı* 'egyiptomi', *Mısırı* 'ua.'; – vö. még szbhv. *Misir* 'Egyiptom; Kairó', (R.) *misir* 'kukorica'. Az oszánban az arab, ill. újperzsa helynév alapján; vö. arab *Miṣr* 'Egyiptom'; újperzsa *Miṣr* 'ua.; Kairó'; vö. még arab *miṣr* 'nagy város'; újperzsa *miṣr* '(fő)város; környék, vidék'. A szó és származékai mindenekelőtt a Balkánon terjedtek el; vö. újgör. *μισίρκα* 'pulykakakas'; albán *Misír* 'Egyiptom', *misër* 'kukorica'; rom. *misir* 'egyiptomi ló'; stb.; vö. még le. *misiurka* 'egy fajta sisak'. (△) A 2. jelentés esetleg téves értelmezés eredménye. A 3. jelentés ennek a fajta dohányynak az eredetére utal. A *miszer* a →*mizser* népnévvel keveredett össze.

📖 MNy. 13: 275; TESz. *mizer* a.; Kakuk: ÉIOsm. 278; EWUng.

miszlikbe A: 1882 *miszlikbe* (NépkGy. 3: 356) J: 'apró darabokra | in tausend Stücke'

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ☐ A (N.) *miszlik* 'kis darab' (ÚMTsz.) -*be* illatívszaggal. Az alapszó ismeretlen eredetű, esetleg a →*misling* szóval fogghet össze. Ennek az értelmezésnek azonban jelentéstani nehézségei vannak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *misling*

misszió → *misszionárius*

misszionárius A: 1757 *Missionariuskodnak* [sz.] (NSz.); 1801 *Missionáriusokat* (NSz.); 1805 e./ *missionárokkal* (NSz.); 1857/ *misszionarius*a (NSz.); 1876 *misszionáriust* (NSz.) J: 'követ, hittérítő | Gesandter; Missionar'

misszió A: 1791 *Missiókat* (NSz.); 1848/ *missziót* (NSz.) J: 'küldetés, hittérítés; a keresztény vallás terjesztője | Mission; Verbreitung des christlichen Glaubens'

■ Latin jövevényszók. | ☐ Lat. (e.k.h.) *missionarius* 'küldött, megbízott; hittérítő, misszionárius' | lat. *missio* 'küldés, elbocsátás', (e.h.) 'hittérítő, misszionárius' [< lat. *mittere* 'küld']. ☐ Megfelelői: ném. *Missionar*, *Mission*; fr. *missionnaire*, *mission*; stb.: 'hittérítő, misszionárius, küldetés, megbízatás'. ☐ A korábbi változatok szó belseji *s*-éhez vö. →*passió* stb.; a szó belseji *sz*-s ejtismódhoz vö. →*abesszin* stb. A *misszionárius* szó *misszionár* változata német hatást tükröz.

📖 EWUng. • Vö. *komisszió*, *kompromittál*, *lézer*, *mise*, *remíz*

misztika → *misztikus*

misztikus A: 1792 *mysticus* [ES. NEM M.] (Farkas: GLEl.); 1830 *mysticus* (NSz.); 1835 *Misztikus* (Kunoss: Gyal. 65); 1880 *misztikus* (NSz.); 1881 *misztikus* (NSz.) J: <MN> 1792 ? '(vallási) titokkal övezett | mystisch' (Farkas: GLEl.) (↑), 1830 'ua.' (NSz.) (↑) | <FN> 1792 ? 'a misztika követője | Mystiker' (Farkas: GLEl.) (↑), 1897 'ua.' (PallasLex. *Miszticizmus* a.)

misztika A: 1805 *Mystikája* (NSz.); 1897 *Misztika* (PallasLex.) J: 1. 1805 'titokzatosság, rejtetem | Geheimnis' (NSz.) (↑); 2. 1885 'a vallásosságnak az a fajtája, amelynek célja az Istennel még a földi életben való titokzatos lelki egyesülés | Mystik' (NSz.)

■ Latin jövevényszók. | ☐ Lat. *mysticus* 'misztikus, titkos', (e.) 'misztikus' [< gör. *μυστικός* 'titokzatos, rejtélyes; a titokba beavatottal kapcsolatos' < gör. *μύστις*, *μύστης* 'a titkos tanokba beavatott', tkp. 'a szemeit becsukó'] | lat. (k.) (*theologia*) *mystica* 'misztikus teológia <a skolasztikus ellentéte>' [vagy a latin melléknév nőnemű alakjából vagy a gör. *μυστική* (*παράδοσις*) 'misztikus hagyomány, misztika', *μυστικά* [többes szám] 'titokzatos dolgok, titkos tanok' szóból]. ☐ Megfelelői: ném. *mystisch*, *Mystik*; fr. *mystique*; stb.: 'misztikus, titkos, misztika'. ☐ A szó belseji *sz*-hez vö. →*amnesztia* stb.; a *misztikus* szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus* stb. ☐ Idetartoznak: *misztérium* 'rejtély, misztérium' (1752: NSz.); *miszticizmus* 'miszticizmus, misztika' (1814/: NSz.); *misztifikál* 'félrevezet, ámít' (1830: NSz.); *misztikum* 'titokzatos, rejtelmes (dolog)' (1849 e./: NSz.).

📖 TESz. *misztika* a.; EWUng. • Vö. *mítosz*

mitesszer **A:** 1885 *Mitesszereket* (PestiH. 1885. márc. 27.: 12); 1888 *mitesszerek* (NSz.) **J:** 'emberen) a faggyúmirigy nyílását eltömő faggyúkúp | Mitesser'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Mitesser* 'a faggyúmirigy nyílását eltömő faggyúkúp' [tükrörfordítás a lat. (k.tud.) *comedo* 'ua.', tkp. 'élősködő, falánk' alapján]. Régen a faggyúkúpokat kis kukacoknak vélték, amelyek elveszik a táplálékot az embertől. (≈) Megfelelői: holl. *meeëter*; szbhv. *mitaser*: 'mitesszer'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *eszcájg*

mitikus → *mítosz*

mitológia **A:** 1789/ *Mythologiádnak* (NSz.); 1848/ *mitológiájában* (NSz.) **J:** 1. 1789/ 'a mítoszokkal foglalkozó könyv, tudomány | Wissenschaft von den Mythen' (NSz.) (↑); 2. 1791 'vmely nép mítoszainak összessége | Gesamtheit der Mythen eines Volkes' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (kés.) *mythologiae* [többes szám] 'mese, monda, példázat', (h.) *mythologia* 'mesemagyarázat' [< gör. *μυθολογία* 'mese, monda; mesemondás; tanítás a mítoszokról']. (≈) Megfelelői: ném. *Mythologie*; fr. *mythologie*; stb.: 'mitológia'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *logika, mítosz*

mítosz **A:** 1805 *mythusokra* (I.OK. 30: 256); 1835 *mythuszok* (NSz.); 1845 *mythoszában* (NSz.); 1848/ *mítoszi* [sz.] (NSz.) **J:** 'hitrege | Mythos'

mitikus **A:** 1876 *mitikus* (Müller M.: Felolv. 354) **J:** 'mítoszi; mesés, meseszerű | mythisch; fabelhaft'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Mythos*; ang. *myth*; fr. *mythe*; stb.: 'mítosz'; – vö. még lat. *mythos* 'állatmese, tanmese, monda, mítosz' [< gör. *μῦθος* 'beszéd, monda; történet, elbeszélés'] | ném. *mythisch*; ang. *mythic*; fr. *mythique*; stb.: 'mitikus, mitológiai'. A francia nyelvi hatás által vált elterjedté. (⇒) A magyarba leginkább a latinból (*mítosz*), ill. a németből került latinosított végződéssel (*mítikus*).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *misztikus, mitológia*

mitugrász **A:** 1851 *Mitugrász* [SZN.] (Hölgyfutár 1851. júl. 21.: [1]) **J:** 'jelentéktelen, a figyelmet mindenáron magára vonni akaró személy | Möchtegern'

■ Egy mondat főnevesülésével keletkezett szóösszetétel. | (△) A *mit ugrálsz* 'mit ugrálsz ide-oda?' szószerkezetből; a →*mi*² tárgyesetéből + az *ugrál* (→*ugrik*) E/2. személyű alakjából; a keletkezés módjához vö. →*haddelhadd*, →*légyott* stb. A megnevezés azon nyugszik, hogy egy túlságosan elfoglalt, tevékeny ember könnyen nevetségessé válhat.

📖 Nyr. 79: 190; TESz.; EWUng. • Vö. *mi*², *ugrik*

mixer **A:** 1928 *mixer* (NytudÉrt. 93: 98) **J:** 1. 1928 'bárban) kevert italokat készítő alkalmazott | Barmixer' (NytudÉrt. 93: 98) (↑); 2. 1942 'a hangok keverését irányító hangmérnök (film, rádió, televízió) | Tonmeister (Film, Funk und Fernsehen)' (NytudÉrt. 93: 98); 3. 1972 'egy fajta konyhai elektromos keverő eszköz | Art elektrisches Gerät zum Zerkleinern und Mischen' (ÉKsz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Mixer*; ang. *mixer*; fr. *mixeur*; stb.: 'bármixer; hangmérnök; egy fajta elektromos eszköz'. Az angolból terjedt el [< ang. *mix* 'kever, megkever']. (⇒△) A magyarba főleg az angol és a német nyelvből került.

📖 NytudÉrt. 93: 98; EWUng. • Vö. *miskulancia*

mizéria **A:** 1829 *miseria* (Aurora 1829/8: 127); 1835 *Miseria* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal.); 1880 *miseriak* (NSz.); 1882 *mizériákkal* (NSz.) **J:** 'baj, nyomorúság | Elend, Not'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *miseria* 'ínség, nyomor' [< lat. *miser* 'nyomorult, siralmas, szerencsétlen']. (≈) Megfelelői: ném. *Misere*; fr. *misère*; stb.: 'ínség, nyomor, szükség'. (△) A *z-s* alakhoz vö. →*bazilika* stb.

📖 TESz.; EWUng.

mizser † **A:** 1216 ? *Miser* [HN.] (AOH. 25: 296); 1283 *Mysser* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 12: 408); 1408 ? *Mysel* [SZN.] (MNY. 4: 50); 1503 *Myser* [SZN.] (MNY. 4: 50) **J:** 'egy kelet-európai népcsoport tagja' | Mitglied einer Volksgruppe in Osteuropa, Mischäre'

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Tat. (Kaz.) *mišār* 'tatár keveréknép; ennek a népnek a tagja' [tisztázatlan eredetű]. A szó azonos az or. *muuapu* [többes szám] 'mizserek' népnévvel; vö. még or. *мущера, мущеряку* [többes szám] 'ua.'. A megnevezett népcsoport etnikai szempontból finnugor eredetű volt; a népnév kapcsolata a →*magyar* szó *megyer* változatával azonban tisztázatlan. (△) A szó csak tulajdonnévként fordul elő. A későbbi magyar nyelvhasználatban a *mizser* összekeveredett a →*miszer* népnévvel.

📖 AOH. 25: 293; EWUng.

móc **A:** 1614 *Mocz* [SZN.] (MSzA. 5: 37); 1773 *Mótz* (MNY. 71: 122) **J:** <FN> 1614 'az Erdélyi-szigethegységben lakó román népcsoportához tartozó személy | Angehöriger einer Gruppe der Rumänen' (MSzA. 5: 37) (↑) | <MN> 1773 'ezzel a népcsoporttal kapcsolatos, erre vonatkozó | die in den Bergen bei Abrud (Westsevenbürgen) lebenden Rumänen betreffend, zu ihnen gehörend' (MNY. 71: 122) (↑)

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *moț* 'az Abrudbányánál (Nyugat-Erdély) lévő hegységben élő románok csoportjához tartozó' [jelentésselkülönüléssel a rom. *moț* 'hajtincs, copf' szóból]. A megnevezés ezeknek az embereknek a hajviseletére utal (homloknál meghagyott hajfürt, fonott konty).

📖 TESz.; EWUng.

moccan **A:** 1519 *moczczanny* [sz.] (JordK. 310); 1551 *motzan* (NySz.); 1566 *mottzon* vala (NySz.); 1577 *morczany* [sz.] (KolGl.); 1777 *matszanni* [sz.] (NSz.); 1808 *Mutszanni* [sz.] (NSz.); 1831 *motszanik* [□] (NSz.); 1834 *Mozzan* (Kassai: Gyökerésző 3: 382) **J:** 1. 1519 ? 'morog, fellázad | murren, aufbegehren' (JordK. 310) (↑), 1551 'ua.' (NySz.) (↑); 2. 1519 ? 'mozdul | sich rühren' (JordK. 310) (↑), 1568 'ua.' (NySz.)

mocorog [1] **A:** 1838 *Moczorog* (Tsz.); 1867 *moczorgás* [sz.] (CzF.) **J:** 1. 1838 'dadog | stottern, stammeln' (Tsz.) (↑); 2. 1857 'nyöszörög | wimmern' (MNysz. 2: 414); 3. 1867 'izegmozog | herumwetzen' # (CzF.) (↑)

■ Fiktív töből keletkezett származékszók. | (△) A *tő* a →*mozog* szócsaládjának tövével függ össze. A végződésesek *-n* mozzanatos képző, *-rog* gyakorító képző. A *moccan* szó belseji *cc*-je

kettőzéssel, zöngétlenedéssel, hasonulással, ill. affrikálódással keletkezett az eredeti szó belseji z-ből. A szó belseji *rc* a szó belseji *cc* > *rc* elhasonulás eredménye. A *moccan* 1. jelentése a →*morog* hatására keletkezett.

TESz.; EWUng. • Vö. *morc*, *mozog*, *mozzanat*

mocorog → *moccan*

mocsár **A:** 1231/ *Mochar* [HN.] (Oklsz.); 1320 *machara* (Györffy: ÁMTF. 1: 622); 1418 *Mochaarwtha* [HN.] (Oklsz.); 1481 *Moczar* [HN.] (SzapolyaiOk. 153.); 1834 *Motsér* (Kassai: Gyökerésző 3: 381); 1838 *Pocsér* (Tsz.) **J:** 1. 1231/ 'süppedékes, vízínövényekkel benőtt terület | Sumpf, Morast' # (Oklsz.) (↑); 2. 1683 'erkölcsi romlottság, züllöttség | Sündenpfuhl' (NySz.) **Sz:** **mocsaras** 1330/ *Mocharuspatak* [HN.] (Oklsz.)

■ Jövevényszó egy déli szláv nyelvből vagy a szlovákból. | (≡) Blg. *моуар*, (N.) *моуар* 'ingovány, mocsár'; szbhv. *močar* 'hímnem: ua.', 'nőnem: nedves idő; tócsa, pocsolya', *močvar* 'nedvesség, nyirkosság; láp, ingovány, mocsár'; szlk. *močiar*, (K.) *močar* 'láp, ingovány, mocsár' [< szláv **mok-* 'nedves, vizes']. Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. (⊕) A *pocsér* változat a →*pocsaték*, →*pocsolya* hatására keletkezett. A 2. jelentéshez vö. →*fertő*.

Kniezsa: SzJIsz. 340; EWUng. • Vö. *mocsolya*, *pamacs*

mócsing **A:** 1803 *mótsing* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Drüse* a.); 1808 *Motsing* (Sándor I.: Toldalék); 1893–1906 *bócsing* (MTsz.) **J:** 1. 1803 'mirigy | Drüse' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Drüse* a.) (↑); 2. 1808 'megrághatatlan, inas hús | Flechse' # (Sándor I.: Toldalék) (↑); 3. 1893–1906 'marhalábszár (hús) | Wadenfleisch des Rindes' (MTsz.) (↑)

■ Valószínűleg német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Wadschinken*, (baj.-osztr.) *wadschinke*, *wädschunkn*: 'a marha lábszáránál lévő hús' [< ném. *Wade* 'lábikra, vádli' + *Schinken* 'sonka']. (⊕) A magyar szó eleji *m* és a *b* hanghelyettesítéssel keletkezhett a bajorosztrák alapján. A származtatás nehézsége a jelentések időrendjében található.

TESz.; EWUng. • Vö. *sonka*, *vádli*

mocsok [4] **A:** 1233 ? *Mockus* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1235 *Mochcus* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1550 k. *mocziok* (KolGl.); 1585 *mutok* (Cal. 1010); NYJ. *mecsek* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1233 ? 'szenny, piszok | Schmutz, Unflat' # (Oklsz.) (↑), 1235 'ua.' (Oklsz.) (↑); 2. [főleg jelzői használatban] 1790 'hitvány, becstelen személy | elende, gemeine Person, Luder' (NSz.) **Sz:** **mocskos** 1233 ? [szN.] (Oklsz.) (↑); 1235 [szN.] (Oklsz.) (↑) | **mocskol** 1585 *mutskolom* (Cal. 626)

■ Valószínűleg belső keletkezésű, esetleg fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A szótó bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű és a →*murcos* ~ *morcsos* szócsaládjával lehetett összefüggésben. A végződés *-k* névszóképzőnek tűnik. A 2. jelentéshez vö. →*piszok*, →*szemét* stb. (⊖) Esetleg idetartozik: 1211 *Muchou* [sz.] [szN.] (PRT. 10: 503).

Kniezsa: SzJIsz. 890; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *murcos*

mocsolya × **A:** 1138/ *Machala* [HN.]; *Mafala* [HN.] (MNY. 32: 205); 1156 *Mosula* [HN.] (MonStrig. 1: 107); 1229 *Muchula* [HN.] (OkISz.); 1260 *Mochola* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 507); 1617 *Mocholiast* [SZ.] [HN.] (OkISz.); 1673 *mocsolyákban* (NySz.); NYJ. *mocsila*, *mocsójjá* (MTsz.) **J:** 'pocsolya; len- v. kenderáztató | Pfütze; Röste'

■ Déli szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *močilo* 'len-, kenderáztató'; szln. (N.) *močilo* 'ua.; áztat; pocsolya, tócsa stb.'; szlk. *močidlo* 'len-, kenderáztató; ingoványos, lápos hely', (Köz.) *močilo* 'ua.', (K.) *močialo* 'len-, kenderáztató' [< szláv *moč- 'áztat <kendert, lent>']. Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. (⊙) A Dunántúlon és a palócságban él.

📖 Kniezsa: SzJisz. 341; TESz.; EWUng. • Vö. *mocsár*

mód **A:** 1323 ? *Modus* [SZ.] [SZN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 319); 1372 u./ *palast modofrau* [R.]; *oduar modra* [R.] (JókK. 92, 83); 1408 *Mood* [SZN.] (MNY. 71: 114); 1519 k. *modissagert* [SZ.] (DebrK. 151); 1527 *mongyaat* [d-j] (ÉrdyK. 487) **J:** <FN> **1.** 1323 ? '(anyagi vagy szellemi) állapot, teljesítőképesség | Vermögen (etw zu tun)' (Györffy: ÁMTF. 3: 319) (↑), 1474 'ua.' (BirkK. 4); **2.** 1519 'vmely cselekvésnek, folyamatnak a rendje, formája | Art und Weise' # (JordK. 352); **3.** 1519 'szokás; illendőség | Sitte, Gebrauch; Anstand' (JordK. 134); **4.** 1520 'mérték | Maß' (BodK. 24); **5.** 1521 'lehetőség | Möglichkeit' (RMNY. 2/2: 11); **6.** 1585 'stílus | Stil' (Cal. 1013); **7.** 1759 'divat | Mode' (NSz.); **8.** 1763 'igemód | Modus (Grammatik)' (NSz.) | <MN> [főleg szóösszetételek utótagjaként] 1886 'vmilyen módon, mértékben, fokban | in der Weise' (NSz.) **Sz:** ~**os** 1323 ? [SZN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 319) (↑); 1604 *Modos* (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**osít** 1783 *kimódosítása* [SZ.] (Szily: NyÚSz.) | ~**osul** 1804/ *módosulása* [SZ.] (NSz.) | ~**ozat** 1837 *módozatjának* (NSz.) **R:** ~**ra** 1372 u./ (JókK. 92, 83) (↑) | ~**on** 1525 *modon* (VitkK. 28) | ~**dal** 1590 *móddal* (NySz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *modus* 'méret, mérték, mennyiség; szabály, előírás, mód; igealak, igemód; stb.' [indoeurópai eredetű; vö. óind *māti*, *mīmati*; av. *mā-*: '(meg)mér'; stb.]. (≈) Megfelelői: ném. *Modus*; fr. *mode*; ol. *modo*; stb.: 'modor; szokás; szabály, mérték; ritmus, ütem; stb.' (⊙) A *modos*, ill. *modis* változat nyíltabbá válással, ill. elhasonulással keletkezett. A *us* (*os* ~ *is*) végződés eltűnéséhez vö. →*advent*, →*dékán* stb. A szó – a középkori latinak megfelelően – hosszú *ó*-val került át a magyarba. A *d* előtti *n*-et tartalmazó régi nyelvi változat (↑ 1527) téves hangtani visszaütéssel keletkezett.

📖 MNY. 10: 255, 36: 227; TESz.; EWUng. • Vö. *komód*, *méc*, *meditál*, *menza*, *mér*, *modell*, *moderál*, *modern*, *módi*, *modor*, *módszer*, *morális*

modell **A:** 1789 *Model* (NSz.); 1793 *modell* (NSz.); 1795 *modelláknak* (NSz.); 1884 *modél* (NSz.) **J:** **1.** 1789 'forma; öntőforma | Form; Gußform' (NSz.) (↑); **2.** 1789 'minta, mintakép | Vorbild, Muster' (NSz.); **3.** 1793 'személy, akit szoborban, képen megmintáznak, ill. ábrázolnak | Person als Vorbild für Bildhauer, Maler usw.' # (NSz.); **4.** 1795 'vminek kicsinyített formában való ábrázolása | Darstellung von etw in verkleinertem Maßstab' # (NSz.); **5.** 1900 'eredeti tervezéssel készült ruhadarab | Modellkleid' (NSz.); **6.** 1984 'ruhamodelleket bemutató fiatal nő, manöken | Model' (FSzM. 1984. márc. 24.: 24)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Modell*; ang. *model*; fr. *modèle*; stb.: 'minta, modell'; ol. *modello* 'ua.; nő a festő, szobrász stb. modelljeként'; stb. Az olaszból terjedt el; az olaszban végsősoron a lat. *modus* 'méret, mérték; cél; típus és mód' szóra megy vissza; vö. még lat. *modulus* 'méret, mérték, alak'. (⇒⊙) A magyarba német és olasz közvetítéssel került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mód*

moderál **A:** 1592/ *moderáljad* (MNY. 79: 246) **J:** 1. 1592/ 'mérsékel | mäßigén' (MNY. 79: 246) (↑); 2. 1992 'vmilyen műsort vezet, irányít | (eine Sendung) moderieren' (Reform 1992. dec. 31.: 35)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *moderare, moderari* 'mérsékel; korlátoz' [< lat. *modus* 'méret, mérték, mennyiség; szabály, előírás, mód; igealak, igemód; stb.'; vö. →*mód*]. (≈) Megfelelői: ném. *moderieren*; fr. *modérer*; stb.: 'mérsékel, csillapít', a németben 'vmilyen műsort vezet, irányít' is; vö. még ang. *moderate* 'mérsékel, enyhít; vmilyen műsort vezet, irányít'. (△) A 2. jelentés valószínűleg német hatásra keletkezett, de az angol (↑) is szerepet játszhatott ennek keltkezésében.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mód*

modern **A:** 1799/ *modernjéhez* (Csokonai: ÖM. 1/2: 616); NYJ. *modérb* (ÚMTsz.) **J:** 'új, korszerű, mostani | modern' #

modernizál **A:** 1839 *modernizáltattak* [sz.] (NytudÉrt. 93: 32) **J:** 'korszerűsít | modernisieren'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *modern* 'a közízlésnek megfelelő, újszerű' [< fr. *moderne* 'ua.' (lat. (kés.) *modernus* 'ua.')] | ném. *modernisieren* 'a közízlést igénybe veszi' [< fr. *moderniser* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ang. *modern, modernize*; cseh *moderní, modernistovati*; stb.: 'korszerű, korszerűsít'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mód*

modernizál → *modern*

módi **A:** 1695 *modit* (Pusztai); 1713–1717 *módira* (Thaly: Adal. 2: 387); 1759 *modának* (NSz.) **J:** <FN> 1695 'divat, szokás | Mode, Brauch' (Pusztai) (↑) | <MN> 1748 'modern, divatos | modern, modisch' (NySz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Mode, (B.) modi*: 'szokás, egy korszak ízlése' [< fr. *mode* 'ua.; típus és mód' < lat. *modus* 'méret, mérték; tömeg, mennyiség; szabály, mód'; stb.eredetéhez vö. →*mód*]. (≈) Megfelelői: szln. *moda*; cseh *móda*; stb.: 'divat, szokás'. (△) A szóvégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb.; a szóvégi *i*-hez vö. →*bubi*, →*gázsi* stb. (◊) Idetartozik: (R.) *alamódi* 'divatos' (1668: MNY. 79: 506), ez a ném. *à la mode* 'a divat szerint' kifejezésből jött létre.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *masamód, mód, régimódi*

modor **A:** 1815 u./ *modor* (NSz.); 1839 *módoros* [sz.] (NSz.) **J:** 'viselkedésmód, magatartás | Manier' # **Sz:** ~**os** 1830 *modorosnak* (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A →*mód* szóból -*or* névszóképzővel, amely a →*fodor*, →*odor*¹ stb. alapján lett kikövetkeztetve; vö. még *kalandor* (→*kalandozik*), *vidor* (→*vidul*) stb. A →*mód* és a *modor* jelentésösszefüggéshez vö. ném. *Manier* 'típus és mód; érintkezési forma, illemszabályok, szokás'; fr. *manière* 'típus és mód', *manières* [többes szám] 'érintkezési forma, illemszabályok, szokás'. (⌘) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *mód*

módszer **A:** 1803 *mód/zer* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Methodé* a.) **J:** '(tervszerű) eljárás, alkalmazásmód | *Methodé*' #

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (△) A →*mód* 'módszer' + →*szer*¹ 'faj, típus, mód' szavakból; (jelöletlen, birtokosjelzős) alárendelés. Hasonló utótagú összetételek: →*ékszer*; *lőszer* (→*lő*-); stb. (⊞) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 Nyr. 91: 31; TESz.; EWUng. • Vö. *mód*, *szer*²

mogorva **A:** 1615 *Moghorualkodik* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1615 'goromba, barátságtalan; komor, rosszkedvű | unfreundlich; mürrisch' # (NySz.) (↑); 2. 1803 'otromba | ungeschlacht' (NSz.); 3. 1836 'zord, kietlen | unwirtlich, wüst' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊖) A (R.) *mogor* 'homályos, borús, komor, mogorva' (1854: NSz.) elvonás a *mogorva* szóból.

📖 TESz.; EWUng.

mogyoró **A:** 1055 *monarau* bukurea, *munarau* kerekü (TA.); 1156 *mogorod* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 238264); 1193 *momnerov* kerek (MNL (OL) Dl. 27); 1212/ *Monorosheg* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1234/ *munurous* potok [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 150); 1255 *monyerobwkur* (Oklsz.); 1320 *monyorusberek* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1367 *Maniaroubukur* (Oklsz.); 1395 k. *moniora* hagma (BesztSzj. 412.) **J:** 1. 1055 'egy fajta csonthéjas gyümölcsöt termő bokor, fa | Haselstrauch' (TA.) (↑); 2. 1055 'egy fajta csonthéjas gyümölcs | Haselnuß' # (TA.) (↑); 3. 1405 k. ? 'bogyószerű növényi rész, tárgy stb. | beerenförmiger Pflanzenteil, Gegenstand usw.' (SchlSzj. 933.), 1604 'ua.' (Szcenci Molnár: Dict. *Magma* a.); 4. [*földi*~ is] 1794 'krumpli | Kartoffel' (NSz.); 5. 1911 'földimogyoró | Erdnuß' # (RévaiLex. *Arachis* a.) **Sz:** ~s 1212/ [HN.] (Oklsz.) (↑)

■ Származékszó. | (△) Az alapszó a →*mony* 'tojás'. A végződés -ó kicsinyítő képző. A szó belseji *r* egy névszóképző, esetleg szintén kicsinyítő funkcióval. Az *ny* > *gy* affrikálódáshoz vö. →*megy*¹. A megnevezés a tojás és a mogyoró alaki hasonlóságán alapulhat.

📖 Bárczi: TihAl. 29; MNy. 58: 29; TESz.; EWUng. • Vö. *mony*

moh¹ **A:** 1270 *Muhus* potok [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1329/ *Mohus* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1520 k. fa *muh* (Gl.); 1589 *moual* (MNy. 52: 499); 1855–1860 *moj* (MNy. 38: 309); 1891 *mohoj* ágy (NSz.) **J:** 1. 1270 'apró, zöld levelű és szárú, spórákkal szaporodó virágtalan növény | Moos' (Oklsz.) (↑); 2. 1531 'pihe | Flaum' (ÉrsK. 294) **Sz:** ~os 1270 [HN.] (Oklsz.) (↑)

moha **A:** 1784 *moha*, *muha* (Baróti Szabó: KisdedSz. 54) **J:** 1. 1784 'apró, zöld levelű és szárú, spórákkal szaporodó virágtalan növény | Moos (Bryophyta)' # (Baróti Szabó: KisdedSz. 54) (↑); 2. 1965 'nő | Frau' (Nyr. 89: 148)

■ A szócsalád alapja, a **moh¹** szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *мах* 'moha; pehely, pihe'; szbhv. *mah* 'penész', (N.) 'moha; pehely, pihe'; szlk. *mach*, (N.) *moch* 'moha'; or. *mox* 'ua.'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. lat. *muscus* 'ua.'; ném. (ófn.) *mos* 'ua.; mocsár, láp, ingovány'; stb.]. (△) A *moh* szóvégének kiejtésénél eltérés figyelhető meg, a *mo* változat a [8]. tőtípus hatására utal. – A *moha*

■ A **moha** belső fejlődés eredménye. | (△) Egyes szám 3. személyű birtokos személyjellel keletkezett, amely a tőhöz illeszkedett; vö. →*epe*, *zúza* (→*zúz*²) stb. A 2. jelentés az argóban él. (⊖) Tisztázatlan idetartozású: 1243 *Moha* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 143); 1255 *Muha* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 410).

📖 NyK. 33: 133; NéNy. 1: 203; Kniezsa: SzJIsz. 341; TESz. *moha* a.; EWUng. • Vö. *fa-*, *moszt*, *smucig*

moh² → *mohó*

moha → *moh¹*

mohamedán A: 1757 *Mahometánusoknak* (NSz.); 1760 *Muhamedána* [□]; *Muhammédánufok* (MNY. 63: 225); 1776/ *Mahumedanusoknak* (NSz.); 1816 *Mahumedanok* (Hübner: Lex. *Mongolia* a.); 1845/ *mohamedán* (NSz.) J: <FN> 1. 1757 'az iszlám híve, muszlim | Muslime' # (NSz.) (↑); 2. 1883 'nagy termetű ember | robuster Mensch' (Nyr. 12: 96) | <MN> 1. 1760 'az iszlámmal és híveivel kapcsolatos | muslimisch' # (MNY. 63: 225) (↑); 2. 1906 'nagy termetű, szálás (ember) | großgewachsen, robust (Mensch)' (NyF. 34: 52)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Mohammedaner*; ang. *Mohammedan*; fr. *mahométan*; stb.: 'muzulmán'. Vö. még lat. (k.h.) *Mahometanus* 'ua.'. Az arab *Muḥammad* 'Mohamed, az iszlám alapítója' [SZN.] szóra megy vissza. (⇒) A magyarba különböző nyelvekből került. Az *us* végződésű változat a latinból jött létre; a szóvégi *a*-hoz vö. lat. (k.) (*religio*) *Mahometana* 'az iszlám', tkp. 'a mohamedán vallás'. Az *n*-es alak a németből keletkezett. (⊕) A főnévi 2. jelentéshez vö. → *mahomet*. (⊖) Korábbi megnevezése: (R.) *mahometa* 'muzulmán' (1573: MNY. 79: 246).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mahomet*

moher A: 16. sz. eleje ? *Muhara* zoknyá (Radvánszky: Csal. 2: 8); 1549 *Mokhaer* zoknyát (RMNY. 2/2: 65); 1552 *mohara* [□] (RMNY. 2/2: 88); 1559 *mohaier* (TörtTár 1889: 778); 1561 *moher* (OkISz.); 1577 *mwhaer* (MNY. 89: 127); 1586 *mohar* (TörtTár 1878: 145); 1623 *mokkert* [□] (MNY. 61: 488); 1627 *Mohárnak* (TörtTár 1871: 209); 1671 *Mohér* (MonTME. 1: 401) J: 'finom gyapjúsövet, -fonal (angóramecske gyapjából) | Art Zeug, Tuch; Wollgewebe'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Mohär*, (kor. úfn.) *macheier*; fr. *mohair*; ol. *mohair*; or. (R.) *мухоар*; oszm. *muhayyer*; stb.: 'gubancos gyapjúsövet'. Az oszmán-törökből terjedt el [*<* arab *muhayyar* 'kecskeszörből készült szövet']. (⇒) Az átadó nyelv bizonytalan. (⊖) Idetartozik: (R.) *moaré* 'egy fajta erezett felületű selyem' (1854: Heckenast: IdSzT.), amely a ném. *Moiré* 'ua.' szóból jött létre.

📖 TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 284; Mollay: NMÉR.; EWUng.

mohikán A: 1835 *mohikáni* [sz.] (Tudtár 1835/5.: 201); 1836 *Mohegan*-ok (NSz.); 1845 *mohikán* (NSz.) J: 1. 1836 'az észak-amerikai algonkin indiánok egyik, a Hudson felső folyásánál élt törzsének tagja | Mohikaner' (NSz.) (↑); 2. [*utolsó ~*] 1848 'vkiknek, vminek az utolsó képviselője | der letzte Mohikaner (in übertragenem Sinne)' (NSz.)

■ Angol jövevényszó. | (≡) Ang. *Mohegan*, *Mohican* 'mohikán' [*<* mohikán *mo-hee-con-neugh* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Mohikaner*; fr. *mohican*; stb.: 'ua.'. (⊕) A 2. jelentéshez vö. ném. *der letzte Mohikaner* 'az utolsó'.

📖 TESz.; EWUng.

mohó **A:** 1221 *Mohou* [SZN.] (MNL (OL) DL. 206866); 1594 e./ ? *mohon* (Balassi: Camp. 36); 1713 *mohón* (Kis-Viczay: Sel. 40) **J:** 'mohó | gierig' #

moh² † **A:** 1380 k. *Mochus* [sz.] (KönSzej. 62.); 1405 k. *moh* (SchlSzej. 2242.) **J:** 'mohó | gierig' **Sz:** ~**os** 1380 k. (KönSzej. 62.) (↑) | ~**lik** 1423 k. *mohlok* 'vágyakozik vmire v. vki után | nach jmdm od. etw verlangen' (MNY. 77: 508) | ~**ság** 1456 k. *mohfag* (SermDom. 2: 326)

■ A szócsalád alapja, a **moh²** ismeretlen eredetű. |

■ A **mohó** belső keletkezésű. | ☐ Vagy elvonás az alapszó határozóragos alakjából (*mohon* > *mohón*), vö. pl. 1456 k. *mohon* 'sóvárgó' (SermDom. 2: 386), vagy a →**moh²** származékszava, amely -ó kicsinyítő képzővel keletkezett; vö. →*csomó*.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz. *mohó* a.; EWUng.

moholy → *molyhos*

móka **A:** 1840 *Mókáz* [sz.] (NSz.) **J:** 'tréfa, bohóság | Spaß, Scherz' # **Sz:** ~**z(ik)** 1840 (NSz.) (↑) | ~**s** 1861 Nagy-*mókás* (FilKözl. 14: 492)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | ☐ Ol. (fri.) *mòche* [többes szám] 'gúny, csúfolódás, tréfa, móka', (trent.) *moche* [többes szám] 'grimasz, arcfintor; kényeskedés, mesterkélttség', (vic.) *moche* [többes szám] 'beszélgetés, társalgás; nevetséges személy; játék; hízelgés, hízelkedés', (bol.) *moca* 'csaló, szélhámos, szemfényvesztő, mutatványos' [< ol. (R.) *moccare* 'tréfát űz valakivel, ugrat valakit; kinevet'; vö. ol. (vel.) *mocarse* 'tréfál, tréfálkozik, viccel'; valószínűleg onomatopoeitikus eredetű]. ☐ Megfelelői: port. (br.) *moca* 'gúny, csúfolódás; hazugság'; sp. *mueca* 'grimasz, vigyor'; fr. *moque* 'gúny, csúfolódás; tréfa, móka, csínytevés'; stb. ☐ A magyarba az észak-olasz vándorszínházak közvetítésével került.

📖 FilKözl. 14: 492; TESz.; EWUng.

mokány **A:** 1678 *Mokányok* (Nyr. 42: 16); 1792 *mokán* (NSz.); 1807 *Mókánok* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1678 'havasalföldi román ember | Rumäne aus der Walachei' (Nyr. 42: 16) (↑); **2.** 1767 'durva, faragatlan ember | grober, hartnäckiger Mensch' (Pápai Páriz–Bod: Dict.); **3.** 1794 'román hegylakó | rumänischer Bergbewohner' (Bakos F.: REl. 239); **4.** 1854 'hegyi ló, ökör | Gebirgsochse, -pferd' (NSz.) | <MN> **1.** 1792 'makacs, nyakas | eigensinnig, hartnäckig' (NSz.) (↑); **2.** 1808 'durva, faragatlan <ember> | ungehobelt; Mensch' (Sándor I.: Toldalék); **3.** 1884 'havasi, hegyi <ökör, ló> | Gebirgs- <Ochse, Pferd>' (NSz.); **4.** 1936 'erős, határozott | stramm, forsch' (Bakos F.: REl. 239)

■ Román jövevényszó. | ☐ Rom. *mocan* 'hegylakó, hegyi pásztor; faragatlan, durva fickó; alpesi állat; faragatlan' [< rom. *moacă* 'fajankó, faragatlan tuskó']. ☐ A melléknévi jelentések jelzői funkcióban főleg a magyarban keletkeztek. ☐ A *Mokan* [SZN.] (1525: OklSz.) román névadáson alapulhat.

📖 TESz.; EWUng.

mokaszin **A:** 1818 *Mokkasinok* (Nyr. 92: 106); 1897 *Mokasszin* (PallasLex.); 1904 *mokaszin* (Radó: IdSz.) **J:** **1.** 1818 'az észak-amerikai indiánok puha, sarokrész nélküli lábbelije | Fußbekleidung der nordamerikanischen Indianer' (Nyr. 92: 106) (↑); **2.** 1957 'egy fajta (női) papucscipő | weicher, ungefütteter Lederschuh mit angeschweißter Sohle' (Bakos F.: IdSz.)

■ Angol jövevénytyszó. | ⊕ Ang. (am.) *moccasin*, *mocassin* 'az észak-amerikai indiánok puha, sarokrész nélküli lábbelije; könnyű bőrcipő' [egy algonkin nyelvből; vö. powhatan *mo·ckasin*; odzsibva *ma·kisin*; stb.: 'mokasszin']. Megfelelői: ném. *Mokassin*; fr. *mocassin*; stb.: 'ua.'

📖 Nyr. 92: 106; TESz.; EWUng.

mokka **A:** 1796 *Mokka* Kávét (NSz.) **J: 1.** 1796 'egy fajta szemes kávé | Art Bohnenkaffee' (NSz.) (↑); **2.** 1863 'erős feketekávé | starker schwarzer Kaffee' (NSz.)

■ Német jövevénytyszó. | ⊕ Ném. *Mokka* 'egy fajta szemeskávé; nagyon erős kávé' [< ang. *mocha coffee* 'egy fajta szemeskávé']. Végző soron az arab *Muḥa* [HN.] 'kávékiviteli kikötő a Vörös-tengernél' szóra megy vissza. ⊗ Megfelelői: fr. *moka*; ol. *moca*; stb.: 'mokka'. ⊕ A 2. jelentés a *mokkakávé* 'erős kávé' szóból jött létre önállósodással (1856: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kávé*

mókus **A:** 1348 *Mokus* [SZN.] (MNY. 63: 368); 1398 *Moukus* [SZN.] (Oklsz.); 1668 *mókus* [✍] (NySz.); 1754 k. *Mókos* bőr (NySz.); 1818 *Mukuts* (NSz.); NYJ. *makkus*, *mánkus*, *mokus* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1348 ? 'barnásvörös bundájú, bozontos farkú, erdőben élő kisebb rágcsáló állat | Eichhörnchen' # (MNY. 63: 368) (↑), 1668 'ua.' (NySz.) (↑); **2.** 1702 'hízkelkedő gyermek megszólításaként | {als Anrede an ein schmeichlerisches Kind}' (NNyv. 1: 100); **3.** 1913 'furcsa ember; pasas | Sonderling; Kerl' (Nyr. 42: 143)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótő a →*makog* szócsaládjának tövével és a →*mukkan* tövével függ össze. A végződés kicsinyítő képző; vö. *cicus* (→*cica*), *kutyus* (→*kutya*) stb. Az analógiaként említett két szó arra utal, hogy a *mókus* esetleg a csupán egyszer adatolt *móka* '? mókus' (1589–1591: Balassi: ÖM. 1: 129) szóból lett képezve; ez a szó főnevesült folyamatos melléknévi igenévnek tűnik -a képzővel. A *mókus* szó belseji ó hangja a hangsúlyos szótag hangzónyúlásának eredménye. A *mánkus* változat szó belseji n-je inetimologikus. A 2. jelentés becézgető metafora. A 3. jelentéshez vö. →*pók*, →*ürge* stb.

📖 NNyv. 1: 99; FilKözl. 14: 493; TESz.; EWUng. • Vö. *makog*, *mukkan*

molekula **A:** 1855 *mollecularis* [sz.] (CsaládiL. 1855. dec. 31.: 593); 1858 *mollecule* [ES. NEM M.] (MNY. 74: 510); 1883 *Molekula* (MagyLex. 12: 346) **J:** 'vmely anyagnak a legkisebb, atomokból összekapcsolódó része, amely még őrzi az illető anyag vegyi tulajdonságait | Molekül'

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Molekül*; ang. *molecule*; fr. *molécule*; ol. *molecola*; stb.: 'molekula'. A franciából terjedt el [tudatos szóalkotás a lat. *moles* 'tömeg, súly' szóból]. ⊕ A magyarba a rfancia és a német nyelvből került; a végződéshez vö. lat. (ú.) *molecula* 'molekula'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *molesztál*

molesztál **A:** 1594 *molestal* (MNY. 66: 239); 1709 *molestálni* [sz.] (Pusztai); 1877 *molesztálják* (NSz.) **J:** 'zaklat vkit, terhére van | molestieren'

■ Latin jövevénytyszó. | ⊕ Lat. *molestare* 'terhel, zaklat, háborgat' [< lat. *molestus* 'nehéz, súlyos, megterhelő; nehéz, fáradságos' < lat. *moles* 'teher, tömeg']. ⊗ Megfelelői: ném. *molestieren*; fr. *molester*; stb.: 'molesztál, zaklat, alkalmatlankodik'. ⊕ A korábbi változatok szó belseji s-es ejtéséhez vö. →*árestál* stb.; az sz-es alakhoz vö. →*amnesztia* stb.

molett A: 1874 *molettség* [sz.] (Fövl. 1874. jún. 24.: 623); 1884 *molett* (NSz.) **J:** 'kövérekés, teltkarcsú (nő) | vollschlank, rundlich (Frau)'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *molet, mollet* 'húsos, kövér', (B.) *mollert* 'húsos, kerekded (nő)'. Végső soron esetleg a lat. *mollis* 'puha, gyengéd' szóra megy vissza; vö. még ném. *mollig* 'puha, kerekded, kövér', (kor. úfn.) *mollicht* 'puha, laza'. (≈) Megfelelői: cseh (N.) *molet*; szlk. (N.) *molet, moletný*: 'teltkarcsú'.

TESz.; EWUng. • Vö. *zománc*

molnár A: 1253 *Monar* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 359); 1275 *Molnar* [SZN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 777); 1530 *Molnarnak* (MNY. 80: 255); NYJ. *ménárval* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1275 ? 'az örlést végző iparos | Müller' # (Csánki: TörtFöldr. 2: 777) (↑), 1530 'ua.' (MNY. 80: 255) (↑); 2. 1569 'malomépítő mester | Mühlenbauer' (Századok 41: 52) **Sz:** ~**ka** 1883 *Molnárka* 'molnárpóloska | Wasserläufer (Zool) (Gerris lacustris)' (MagyLex. 12: 355); 1961 'brióstésztából készített sütemény | Art Brioché' (ÉrtSz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *mlinar* 'molnár', (N.) 'lisztbogár; a kallómalom tulajdonosa', (R.) *malinar* 'molnár'; szlk. *mlynár*, (K.) *minar* 'ua.'; ukr. (N.) *млинár* 'ua.'; stb. [$<$ szláv **mĕlinъ* 'malom' (vö. eredetéhez vö. $\rightarrow$ *malom*) vagy a ném. (ófn.) *mulināri* 'molnár' $<$ lat. (kés. k.k.) *molinaris* 'ua.']. (⊕) A 2., 3. jelentés metonímia, ill. metafora.

NéNy. 8: 203; Kniezsa: SzlJsz. 342; NyK. 67: 130; TESz.; EWUng. • Vö. *malom*

móló A: 1796 *Mólónak* (NSz.) **J:** 'kikötésre is alkalmas hullámtörő gát | Hafendamm'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Molo, Mole*; ang. *mole*; fr. *môle*; ol. *molo*; stb.: 'móló, kikötőgát'. A genovai olaszból terjedt el [$<$ gör. (biz.) *μῶλος* 'kikötőgát, révgát' $<$ lat. *moles, molem* [tárgyeset] 'ua.', tkp. 'tömeg, kőrakás, kőhalom, nagy építkezés stb.']. (⇒⊕) A magyarba német és olasz közvetítéssel került.

TESz.; EWUng. • Vö. *molesztál*

molva × A: 1240 k. *Molua* [HN.] (Oklsz.); 1355 *molyua* (Oklsz.) **J:** 1. 1240 ? 'mocsár, posvány | Morast, Sumpf' (Oklsz.) (↑), 1355 'ua.' (Oklsz.) (↑); 2. 1816 'homokos és fás sziget | bewaldete Sandinsel' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A (N.) *molyva* 'halivadék' (Kassai: Gyökerésző 3: 375) nyilvánvalóan nem tartozik ide.

TESz.; EWUng.

moly A: 1395 k. *mojl* (BesztSzj. 1132.); 1405 k. *mol* (SchlSzj. 1717.); 1416 u.² *mol'* (MünchK. 12va); 1525 k. *Mool* (Gl.); 1774 *Molly-fü* (NévtD. 44: 118); 1787 *Mójnak* (NSz.) **J:** 'apró, szörmét, gyapjút rágó hernyó, ill. ennek lepkéje | (Kleider)motte' #

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *molj*; szlk. *mol'a, mol'*; or. *моль*; stb.: 'moly' [$<$ szláv **mel-* 'öröl, darál']. (≈) Megfelelői: albán *molë*; rom. *molie*: 'moly'.

Melich: SzlJsz. 1/1: 141; AkNyÉrt. 20/3: 81; Kniezsa: SzlJsz. 342; TESz.; EWUng. • Vö. *könyvmoly, malom*

molyhos A: 1807 *molyhos* (MagyFüvészk. 299) J: 'szőrös; bolyhokkal borított | behaart; flaumig'

moholy [4] A: 1807 *Molyhok* (MagyFüvészk. 28); 1858 *moholy* (NSz.) J: 'sűrű, puha tapintású szálak rétege vminek a felületén | Flaum'

■ Szóhasadás eredményei. | (⊕) A → *bolyh* szóból, ill. ennek *bolyhos* származékából. A keletkezéshez a → *moh*¹ 'pehely, pihe' szó is hozzájárulhatott. A szócsalád esetleg tudatos szóalkotással keletkezett a nyelvújítás korában.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bolyh*

momentum A: 1621/ *momentumban* (MNY. 79: 246) J: 1. 1621/ 'pillanat | Augenblick' (MNY. 79: 246) (↑); 2. 1763 'fontosság; nyomaték | Wichtigkeit; Nachdruck' (NSz.); 3. 1806/ '(fontos) körülmény; mozzanat | (wichtiger) Umstand; Gesichtspunkt' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *momentum* 'mozgás, elmozdulás; mozgatóerő; pillanat; fontos körülmény' [vö. lat. *movere* 'mozgat, mozdít']. (≈) Megfelelői: ném. *Moment* 'pillanat; (fontos) körülmény'; fr. *moment* 'pillanat, fontosság, jelentőség'; stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *motívum*

momortika † A: 1542 u. *Momortika* (NéNy. 7: 178); 1577 k. *Momordicanak* (OrvK. 292) J: 'balzsamuborka; íneresztőfű | Balsamapfel; Balsamkraut (*Momordica charantia*)'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (tud.) *Momordica balsamina*, (h.) *momortica*: 'balzsamuborka' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői: fr. *momordique*; ol. *momordica*; stb.: 'balzsamuborka; boldogasszony mentája'. (⊕) A népi gyógyászatban annak idején egy meglehetősen elterjedt gyógynövény neve volt.

📖 TESz.; EWUng.

monarcha → *monarchia*

monarchia A: 1544/ *Monarkhianac* (HoffgreffÉn. K1a); 1559 *monarchia* (Székely I.: Krón. 8a); 1723 *Monárchiát* (Nyr. 38: 452); 1724 *Monarkiát* (Nyr. 38: 452) J: 'államforma, amelyben a hatalom élethossziglan s rendszerint örökletesen egy uralkodó személy birtokában van | Monarchie'

monarcha Δ A: 1578 *Monarchánac* (MNY. 74: 510); 1651/ *Monárchádat* (Zrínyi: MM. 1: 9); 1723 *monárkák* (NySz.) J: 'egyeduralkodó | Monarch'

monarchikus A: 1790 *Monarchicus* (MNY. 69: 496); 1857/ *monarchikus* (NSz.) J: 'a monarchián alapuló, azzal kapcsolatos | monarchisch'

monarchista A: 1792 *Monarchistáknak* (NSz.) J: 'a monarchikus államforma híve, követője | Monarchist'

■ A szócsalád **monarchia**, **monarcha**, **monarchikus** tagjai latin jövevényszók. | (≡) Lat. *monarchia* 'egyeduralom' [< gör. *μοναρχία* 'ua.'] | lat. *monarcha* 'egyeduralkodó' [< gör. *μόναρχος* 'ua.']; vö. gör. *μόνος* 'egyedüli, kizárólagos' + gör. *ἄρχειν* 'uralkodik, első' | lat. (e.h.) *monarchicus* 'a monarchiához vagy a monarchához tartozó' [< gör. *μοναρχικός* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Monarchie*, *Monarch*, *monarchisch*; fr. *monarchie*, *monarque*, *monarchique*;

stb.: 'monarchia, egyeduralkodó, monarcha, monarchikus, egyeduralkodó'. (△) A *monarchikus* szóvégi *s*-éhez a magyarban *vö.* → *ámbitus* stb.

■ A **monarchista** nemzetközi szó. | (≡) *Vö. ném. Monarchist; ang. monarchist; fr. monarchiste; stb.: 'monarchista'. Az angolból terjedt el. (⇒△) A magyarba a német, esetleg még a francia nyelvből kerülhetett. (△) A végződés latinosítás eredménye.*

📖 TESz.; EWUng. • *Vö. arkangyal, monoh*

monarchikus → *monarchia*

monarchista → *monarchia*

mond **A:** 12. sz. vége/ *munda* (HB.); 1202–1203 k./ *Mondou* [sz.] [SZN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 63); 1585 ki *mandogalom* [sz.] (Cal. 348) **J:** 'szóban közöl vmit | sagen, (aus)sprechen, nennen, behaupten' # **Sz:** ~**ó** 1202–1203 k./ [SZN.] <FN> (Szentpétery: KritJ. 1: 63) (↑); 1416 u./² *mondom* 'mondanivaló | Thema, Stoff (einer Erzählung, eines Vortrags)' (MünchK. 102vb) | ~**ék** 1372 u./ *mondeka* 'mondás, kifejezés, kifejezés mód | Spruch, Ausdruck; Ausdrucksweise' (JókK. 100) | ~**hatatlan** 1372 u./ *mondhatatlan* (JókK. 156) | ~**at** 1416 u./¹ *mondatar* 'mondás | Sagen' (BécsiK. 178); 1792 'szólás (nyelvtani műszóként) | Spruch' (Szily: NyÚSz.); 1838 'kijelentést, kérdést, kívánást kifejező, rendszerint többszavas beszédegység | Satz' (Tzs.) | ~**ogat** 1495 e. *mōdogatnaia* (GuaryK. 91) | ~**hatni** 1577 k. *mōndhatny* (OrvK. 72) | ~**óka** 1650 *mondókáját* (NSz.)

■ Valószínűleg örökség, uráli kori tövel, magyar képzéssel. | (≡) A *tőhöz* *vö. cser. (KH.U.) mana-* 'mond, közöl'; *md. (E.) muŋa-*, *(M.) māŋa-* 'varázsol, bűvöl, megbabonáz'; ? finn *mana-* 'feltételez, sejt, gyanít, (ki)talál'; – *jur. mān-* 'mond, közöl'; *kam. ma-* 'ua., beszél'; stb. [*uráli *mon3-* 'mond, közöl']. (≈) Megfelelői: *juk. mon-* 'ua.'; *lat. monere* 'megint, figyelmeztet'; stb. A magyarázat ellenére hangtani kifogások merülnek fel, főleg az első szótagi vokalizmussal kapcsolatban. A jelentéshez *vö. md. (M.) azan* 'mondok' : *md. (E.) azan* 'átkozok'; *vö. még m. átkot mond* 'megátkoz, elátkoz, elítél'. (△) A végződés *-d* gyakorítókezdő kézpő. Mivel az alapszó valószínűleg korán elavult, a képzés már az ősmagyarban elhalványulhatott; *vö. →áld, →esd* stb.

📖 Paasonen: Beitr. 298; NyK. 66: 39; TESz.; MSzFE.; Benkő: FiktI. 34: 168; EWUng. • *Vö. ellen-¹, hír-, mendemonda, mondvacsinált, monstrum, példa-, temondád*

monda **A:** 1759 *monda* (NSz.) **J:** 1. 1759 'szóbeszéd, mendemonda | Gerede, Gerücht' (NSz.) (↑); 2. 1794 'vmely történelmi eseményhez, személyhez v. helyhez fűződő, szájhagyomány útján terjedő, csodás elemekkel vegyített elbeszélés | Sage' # (Nyr. 29: 165)

■ Egy ikerszó utótagjának önállósulásával keletkezett tudatos szóalkotással. | (△) A →*mendemonda* ~ *mondamonda* szavakból. A keletkezéshez a *ném. Sage* 'elbeszélés' (< *ném. sagen* 'mond') is hozzájárulhatott. (≡) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 Nyr. 29: 165; TESz.; EWUng. • *Vö. mendemonda*

mondúr **Δ A:** 1704 *mundur* (NéprÉrt. 37: 295); 1759–1767 *mondurja* (NySz.); 1765 *mundúr* (MNy. 71: 122); 1776 *Mondúr* kamara (MNy. 71: 122); 1789 *Monturbéli* (MNy. 71: 122) **J:** 1. 1704 'egyenruha; katonazubbony | Uniform; Soldatenmantel' (NéprÉrt. 37: 295) (↑);

2. 1877 'háj (krumplié, gyümölcsé) | Schale (der Kartoffel, des Obstes)' (NSz.); 3. 1896 'rövid posztókabát, ujjas | Jacke; (Winter)mantel' (Nyr. 25: 191)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (baj.-osztr.) *mondur*, *muntur* 'egyenruha; (katonai) felszerelés; háj <krumplié stb.>', – ném. *Montur* 'egyenruha; libéria; burkolat, foglalat'; stb. [< fr. *monture* 'felszerelés, ellátás; foglalat; stb.']. ⊗ Megfelelői: cseh *mundúr*; le. *mundur*; stb.: 'egyenruha'. ⊕ A 3. jelentés metafora.

📖 Lumtzer–Melich: DOLw.; Bárczi: FrJsz. 33; TESz.; EWUng. • Vö. *mundér*

mondvacsinált A: 1760 *mondva tsinált* (NSz.); 1853 *mondvacsinált* (NSz.) J: 1. 1760 'kiváló, jeles | ausgezeichnet, vorzüglich' (NSz.) (↑); 2. 1794 'megrendelésre készült | bestellt (Arbeit)' (NSz.); 3. 1821 'mesterkélte, kitalált | erkünstelt, an den Haaren herbeigezogen' # (NSz.)

■ Összetett szó. | ⊕ A *mondva* (→ *mond* -va határozói igenévképzővel) + *csinált* (→ *csinál* -t (befejezett) melléknévi igenévképzővel); (határozói) alárendelés. Az összetétel eredeti jelentése a 2.; vö. *mondva csináltat* 'megrendelésre készít', tkp. 'szóbeli megbízásra készít' (1598: MNY. 89: 128). Az 1., 3. jelentés metonímia.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csinál*, *mond*

mongol A: 1750 *Mongálok* (NSz.); 1760 *Mongalok* (MNY. 63: 103); 1780 *Mogol* ... országból (NSz.); 1790 *Mogoly* (NSz.); 1791 *Mungál* (NSz.); 1793 *Mongúl* (NSz.); 1794/ *mongol* (I.OK. 30: 263) J: <FN> 1750 'mongol ember | Mongole' # (NSz.) (↑) | <MN> 1780 'a mongolokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | mongolisch' # (NSz.) (↑)

■ Vándorszó. | ⊕ Ném. *Mongole*; fr. *Mongol*, (R.) *mogol*, *mongal*, *mongule*; ol. *mongolo*, (R.) *mogol(l)o*; cseh *Mongol*; or. *монгол*; stb.: 'mongol'. Forrása a mong. *mongol* 'ua.'. ⊕ A magyarba különböző nyelvekből került. ⊖ Ugyanerre az etimonra megy vissza: *mogul* 'egy eredetileg közép-ázsiai iszlám dinasztiahoz tartozó uralkodó Indiában 1526–1858' (1801/: NSz.); ez a ném. *Mogul* 'ua..' szóból jött létre.

📖 TESz.; EWUng.

monitor A: 1869 *monitorok* (NytudÉrt. 93: 75) J: 1. 1869 'alacsony, széles testű, lövegtornyos páncélozott hadihajó | kleines Kriegsschiff' (NytudÉrt. 93: 75) (↑); 2. 1958 '(televíziós technikában) az adás megfigyelésére szolgáló készülék | Prüfeinrichtung (bei Fernseh- und Funksendungen)' (Bakos F.: IdSz.)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Monitor* 'kis hadihajó, vizsgálóberendezés'; ang. *monitor* 'ua.'; fr. *monitor* 'kis hadihajó'; stb. Az amerikai angolból terjedt el [köznév az északi államok páncélos hajójának *Monitor* nevéből az amerikai polgárháborúban; ez a név a lat. *monitor* 'felügyelő, figyelmeztető' szóra megy vissza]. ⊕ A magyarba főleg a német nyelvből került. ⊖ A (R.) *monitor* 'felügyelő, ellenőr' (1865: Babos: KözhSzt. *moniteur* a.) a latinból (↑) keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *monstrum*

monnal † A: 1416 u.^{/1} *mōnal* (BécsiK. 18); 1416 u.^{/3} *monual* (AporK. 7) J: 1. 1416 u.^{/1} 'mint, miként | wie, gleichwie' (BécsiK. 18) (↑); 2. 1416 u.^{/1} 'minthogy, mivel | weil, da'

(BécsiK. 80); **3.** 1416 u./² 'mintegy; körülbelül | gleichsam; ungefähr' (MünchK. 43va); **4.** 1416 u./² 'majdnem, szinte | beinahe, fast' (MünchK. 57va)

■ Belső keletkezésű, keletkezésmódja azonban bizonytalan. | ☐ Megszilárdult ragos alakulatnak tűnik. A szótő a →*más* tövével lehet összefüggésben. A végződés *-l* módhatározórag vagy *-val* eszközhatározórag lehet. A szó belseji *n* feltehetőleg *-n* névmásképző; vö. *azon* (→*az*¹), *ezen* (→*ez*¹). A szót az első magyar bibliafordítóktól a különböző latin segédigék magyarosításáig tudatosan használták.

📖 MNy. 44: 61, 53: 398; NytudÉrt. 23: 132; TESz.; EWUng. • Vö. *más*

monnó † [6] **A:** 1372 u./ *monnaijk*, *monnofelnek* (JókK. 75, 12); 1470 *monofelel* (SermDom. 2: 583); 1508 *mannaikot* (DöbrK. 290) **J:** **1.** 1372 u./ 'mindkét | beide' (JókK. 75, 12) (↑); **2.** 1470 'minden | alles' (SermDom. 2: 583) (↑)

■ Valószínűleg belső keletkezésű, keletkezésmódja azonban bizonytalan. | ☐ A szótő a →*más*, →*most* stb. szavak tövével lehet összefüggésben. Az *ó* végződés jellege tisztázatlan; de vö. →*kettő*. A szó belseji *n* névmásképzőnek tűnik; vö. →*monnal*.

📖 Nyr. 56: 89; MNy. 44: 60; TESz.; EWUng. • Vö. *más*, *most*

monogram **A:** 1817 *monogramma* (TudGyűjt. 1817/11.: 45); 1847/ *monogrammoknak* (NSz.); 1885/ *monogramját* (NSz.) **J:** 'névjel; a vezeték- és a keresztnév kezdőbetűiből álló jel | Monogramm'

■ Nemzetközi szó. | ☐ Ném. *Monogramm*; ang. *monogram*; fr. *monogramme*; stb.: 'monogram'. Vö. még lat. (k.) *monogramma* 'ua.' [a gör. *μόνος* 'kizárólagos, egyedülálló' + gör. *γράμμα* 'betű' szavakból]. Főként a franciából terjedt el. ☐ A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gramm*, *monoh*

monoh † **A:** 1211 ? *Monac* [SZN.] (PRT. 10: 513); 1266/ *Munuhpest* [HN.] (OkI Sz. pest a.); 1296/ *Monok* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 88); 1411 *Monahhaza* [HN.] (MNy. 8: 398); 1427 *Monorethe* [HN.] (MNy. 8: 398); 1429 *Monohodwar* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 683) **J:** 'barát, szerzetes; remete | Mönch; Einsiedler'

■ Latin és német (feln.) jövevényszó. | ☐ Lat. (vulg.) *monicus*, (e.) *monachus*: 'szerzetes' [< gör. (kés.) *μοναχός* 'egyedülálló; szerzetes, remete'] és ném. (ófn.) *munih*, (kfn.) *munich*, *munch* 'szerzetes', – ném. *Mönch* 'egy katolikus rendhez tartozó, remete' [< lat. (vulg.) *monicus* (↑)]. ☐ Megfelelői: ang. *monk*; ol. *monaco*; cseh *mnich*; stb.: 'szerzetes'. ☐ A szó köznévként nem adatolt. ☐ Szláv nyelvekből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 MNy. 34: 133; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *manó*, *miskár*, *monarchia*, *monogram*, *monokli*, *monológ*, *monopólium*, *monostor*, *monoton*

monokli Δ **A:** 1853 *monoklis* [sz.] (Divatcsarnok 1/24: [1]); 1855 *Monoclek* (NSz.) **J:** 'fél szemre való szemüveg | Einglas'

■ Nemzetközi szó. | ☐ Ném. *Monokel*; ang. *monocle*; fr. *monocle*; stb.: 'monokli'. A franciából terjedt el [< lat. *monoculus* 'félszemű']. ☐ A magyarba a német, esetleg még a francia nyelvből kerülhetett. ☐ A *-li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb.

📖 MNy. 56: 201; TESz.; EWUng. • Vö. *monoh*, *okulár*

monológ **A:** 1803/ *Monologok* (NSz.); 1813 *monológja* (NSz.) **J:** 'drámában a szereplő által egyedül előadott szövegrész | Monolog'

monologizál **A:** 1823 *monologizált* (Koszorú 1823/3: 43); 1898 *monológizált* (NSz.) **J:** 'egymagában beszél | monologisieren'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Monolog*; ang. *monologue*: 'monológ'; fr. *monologue* 'monológ; monodrámá'; stb.; – a franciában keletkezett [tudatos szóalkotás a gör. *μονολόγος* 'saját magával beszélő' és a gör. *μονολογία* 'magánbeszéd' alapján] | ném. *monologisieren*; ang. *monologize*; fr. *monologuer*; stb.: 'monologizál, magában beszél'. A francia nyelvi hatás által váltak elterjedté. (⇒Δ) A magyarba elsősorban a németből kerültek át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *logika, monoh*

monologizál → *monológ*

monopolista → *monopólium*

monopólium **A:** 1790/ *monopóliuma* (MNy. 69: 367); 1792 *monopoliumokat* (NSz.) **J:** 1. 1790/ 'valamire való kizárólagos (pl. egyedurásági) jog | alleiniges Vorrecht, Recht auf Alleinvertrieb' (MNy. 69: 367) (↑); 2. 1792 'kiváltság; egyeduralkodó jelleg | Privileg, Sonderrecht; Alleinherrschaft' (NSz.) (↑); 3. 1893 'tőkés nagyvállalatok szövetsége | Vereinigung von Großunternehmen zur Beherrschung des Marktes und der Produktion' (PallasLex. *Egyeduráság* a.)

monopolizál **A:** 1795 *monopolizálni* [sz.] (NSz.); 1898 *monopolizálták* (NSz.) **J:** 'kizárólagos jogává tesz, monopóliumot szerez | monopolisieren'

monopolista **A:** 1796 *monopolistáknak* (NSz.) **J:** 'monopóliummal rendelkező személy | Monopolist'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **monopólium** latin jövevénytörzs. | (≡) Lat. *monopolium* 'kizárólagos értékesítés' [< gör. *μονοπώλιον* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Monopol*; ang. *monopoly*; fr. *monopole*; stb.: 'monopólium, kizárólagos jog'.

■ A **monopolizál, monopolista** nemzetközi szók. | (≡) Vö. ném. *monopolisieren*; ang. *monopolize*; fr. *monopoliser*; stb.: 'monopolizál' | ném. *Monopolist*; ang. *monopolist*; fr. *monopoliste*; stb.: 'monopolista'. A franciában keletkeztek [< fr. *monopole* (↑)]. Az angolból terjedtek el. (⇒Δ) A magyarba főleg a németből kerültek. (Δ) A *monopolizál* végződéséhez vö. *fanatizál* (→*fanatikus*), *monologizál* (→*monológ*) stb. A *monopolista* végződése latinosítás eredménye.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *monoh*

monopolizál → *monopólium*

monostor **A:** 1219 *Kewrywmunustura* [HN.] (NévtD. 1: 22); 1256 *Paradanmonustura* [HN.] (Oklsz.); [1258–1270/] *Palmonustora* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 898); 1270/ *Bothmonustra* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 709); 1283/ *Colosmonostra* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 353); 1329 *Zeermonostora* [HN.] (SzFÉvk. 1970: 110); 1346 *Colosmonstura* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./

monofioraba (JókK. 75); 1403 *Bakmonastra* [HN.] (Nyr. 111: 30); 1555 *monostromában* [?✍] (RMKT. 3: 369); 1559 *monofioromaba* (Székely I.: Krón. 162b) **J:** 'középkori alapítású szerzetesrendek központi kolostora | Zentralkloster von Mönchsorden mittelalterlicher Stiftung'

■ Latin jövevényt, német (feln.) közvetítéssel is. | (≡) Lat. (e.h.) *monasterium*, (k.) *monasteria*, (vulg.) *monisterium*: 'kolostor'; – vö. még ném. *Münster* 'székesegyház, püspöki templom', (óbajor) *munusturi*, *munsturi* 'a kolostor (apátsági) temploma', (ófn.) *munistiri*, *monasteri* 'kolostor', (kfn.) *munster* 'ua.'. A latinba a gör. *μοναστήριον* 'ua.', tkp. 'a magány helye, remetelak' szóból került. (≈) Megfelelői: ang. *monastery*; fr. *monastère*; stb.: 'kolostor'. (⊕) A magyarban a német alak volt az uralkodó, amely egy szóvégi redukált magánhangzós változathoz jött létre. A szó belseji *s*-hez vö. →*árestál* stb.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; Benkő-Eml. 250; EWUng. • Vö. *kolostor*, *monoh*

monoton **A:** 1806 ? *Monotomos* [sz.] (NSz.); 1835 *monotón* (MNY. 66: 239); 1842 *monoton* (NSz.) **J:** 'egyhangú | monotón'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *monoton*; ang. *monotone*; fr. *monotone*; stb.: 'monoton'. Vö. még lat. (kés.h.) *monotonus* 'ua.' [< gör. *μονότονος* 'ua.', tkp. 'egyedüli feszültségű']. A latin nyelvi hatás által vált elterjedté. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a németből került át. A *monotomos* a latinra (↑) mehet vissza. (⊖) Idetartozik: *monotónia* 'egyhangúság' (1783: ItK. 88: 343), ez vagy közvetlenül a lat. (k.) *monotonia* 'ua.' vagy a ném. *Monotonie* 'ua.' szóból jött létre latinositott végződéssel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *monoh*, *tónus*

monstrum **A:** 1552 *monstrum* (NySz.); 1568 *monstromok* (NySz.) **J:** 1. 1552 'szörny; alakatlan, idomtalan lény | Ungeheuer; Mißgeburt' (NySz.) (↑); 2. 1854/ 'hatalmas, idomtalan tárgy | Riesending, Ungetüm' (NSz.)

■ Latin jövevényt. | (≡) Lat. *monstrum* 'természetellenes jelenség, szörnyeteg' [vö. lat. *monere* 'megint, figyelmeztet']. (≈) Megfelelői: ném. *Monstrum*; fr. *monstre*; stb.: 'monstrum, szörny'. (⊕) A szó belseji *s*-hez vö. →*árestál* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *demonstráció*, *memória*, *mond*, *monitor*, *monumentum*, *mustra*

monszun **A:** 1801 *Monson* (NytudÉrt. 93: 25); 1817 *Monszunoknak*, *Moszszunoknak* (NytudÉrt. 93: 25); 1869 *monszúnokat* (NSz.) **J:** 'a tenger és a szárazföld között évszakonként változó irányban fújó szél | Monsun'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Monsun*; ang. *monsoon*; fr. *mousson*: 'monszun'; port. *monção* 'ua.', (R.) 'ua.; a hajózáshoz kedvező évszak'. A portugál nyelvi hatás által vált elterjedté [< arab *mausim* 'kedvező időjárás, előnyös évszak']. (⇒⊕) A magyarba német és angol közvetítéssel került.

📖 TESz.; NytudÉrt. 93: 25; EWUng.

monumentális → *monumentum*

monumentum **A:** 1620 *monumentumot* (MNY. 69: 367); 1791 *monumentom* (NSz.); 1807/ *monumentet* (NSz.) **J:** 'emlékmű | Monument'

monumentális **A:** 1840 *monumentalis* (Honművész 1840. szept. 17.: 605); 1876 *monumentális* (NSz.) **J:** **1.** 1840 'nagyszabású | großartig' (Honművész 1840. szept. 17.: 605) (↑); **2.** 1865 'emlékeztető jelként szolgáló; emlékszerű | als Denkzeichen dienend; denkmalartig' (Babos: KözhSzt.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *monumentum* 'emlékeztető jel, műemlék' [vö. lat. *monere* 'emlékezik, emlékeztet'] | lat. *monumentalis* 'emlékszerű, emlékül szolgáló', (h.) 'nagyszerű, pompás, remek'. (≈) Megfelelői: ném. *Monument, monumental*; fr. *monument, monumental*; stb.: 'emlékmű, szobor, műemlék; monumentális, hatalmas, óriási'. (△) A *monumentum* szó *monument* változata és a *monumentális* 1. jelentése német hatást mutat. A *monumentális* szóvégi *s*-éhez vö. →*április* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *monstrum*

mony × **A:** 1138/ *Monoudí, Munas* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 131–132), de vö. →*mogyoró*; 1211 *Monios* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1405 k. *mon* (SchlSzt. 444.) **J:** **1.** 1138/ ? 'here | Hoden' (MNY. 32: 131–132) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzt. 444.) (↑); **2.** 1380 'tojás | Ei' (MNY. 10: 79); **3.** [főleg *harang*~] 1577 'a harang nyelve | Schwengel der Glocke' (KolGl.); **4.** 1728 'ondó | Sperma' (Oklsz.); **5.** 1742 'hím vessző | Penis' (MNY. 37: 129) **Sz:** ~**os** 1138/ [szN.] (MNY. 32: 131–132) (↑) | ~**ók** 1686 *monyók* 'hím, nagy monyú (állat) | männlich, mit großen Hoden (Tier)' (Oklsz.)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (T.AK.) *man* 'here'; osztj. (V.) *mon* 'hím vessző'; cser. (B.) *muno* 'tojás; here'; md. (E.M.) *mona* 'here'; finn *muna* 'ua.; tojás'; lp. (norv.) *månne, mōnne* '(madár)tojás'; – jen. *mona* 'tojás'; szelk. *māne* 'hím vessző'; kam. *munāj, munuj* 'tojás'; stb. [uráli **muna* 'tojás; here']. (△) A 3. jelentés metafora, a 4., 5. jelentés metonímia.

📖 Szinnyei: NyH.; Collinder: CompGr. 134; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *mogyoró, paponya*

mopsz → *mopszli*

mopszli **A:** 1761 *Mopfzl* (MNY. 34: 177); 1808 *Mupfzli* (MNY. 34: 178); 1808/ *Mopszlival* (NSz.) **J:** 'egy fajta szobakutya | Mops'

mopsz Δ **A:** 1786 *Mopszát* (NSz.) **J:** 'mopszli | Mops'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. (B.) *mopsel*, (baj.-osztj.) *mopsel*: 'kicsi kutya fajta' | ném. *Mops* 'ua.' [germán eredetű; vö. ang. *mop*; holl. (R.) *moppen*; stb.: 'eltorzul az arca']. (≈) Megfelelői: holl. *mop, mops*; fr. *mops*; szb hv. *mops*; stb.: 'ua.'. (△) A szavak a bécsi német közvetítésével kerülhettek a magyarba.

📖 MNY. 34: 177; TESz.; EWUng.

mór¹ **A:** 1570 *Maurusoknac* (Nyr. 94: 483); 1773 *maur* (NSz.); 1779/ *mórusok* (NSz.); 1783 *Mór* (NSz.) **J:** <FN> 1570 'a Spanyolországot meghódító (afrikai) arab népcsoport a 8. században' | *Maure* 'als Eroberer Spaniens im 8. Jh.' (Nyr. 94: 483) (↑) | <MN> 1573 'a Spanyolországot meghódító (afrikai) arab népcsoporttal kapcsolatos, rájuk vonatkozó' | *maurisch* (Nyr. 94: 483)

■ Latin jövevényszó, később nemzetközi szó is. | (≡) Lat. *Mauri* [többes szám], *Maurus*, (k.) *Morus*: 'mór (ember)' [< gör. *Μαῦροι* [többes szám], *Μαῦρος* 'ua.']; – ném. *Mohr* 'néger

(ember)' *Maure* 'a Spanyolországot meghódító dél-afrikaiakhoz tartozó; mauritániai lakos'; fr. *Maure* 'mór (ember)'; ol. *moro* 'ua.'; stb. (⇒) A magyarba nemzetközi szóként főleg német közvetítéssel kerülhetett; vö. még →*alán* stb. (⊂) Egyéb megnevezése: (R.) *maurita* 'szerecsen, mór' (1570: RMKtár. 36: 199), elvonás a *Mauritánia* 'Mauritánia' [HN.]-ből (1570: RMKtár. 36: 197).

TESz.; Farkas: GLEl. *maurus* a.; EWUng. • Vö. *morit*

mór² × **A:** 1628 *mor* (MNY. 89: 128); 1733 *mórbul* (MNY. 89: 128); 1890 *múr* (Ethn. 1: 175) **J:** 1. 1628 'szalmás sárból rakott fal, fecskerakás | Lehmwand' (MNY. 89: 128) (↑); 2. 1733 'vályogtégla | Lehmziegel' (MNY. 89: 128) (↑); 3. 1775 'agyagos sár mint építőanyag | Lehm mit Wasserzugabe als Baustoff' (NSz.) – De vö. 1772 *Mór Téglából* 'vályogtégla | Lehmziegel' (MNY. 73: 342)

■ Egy összetételi előtag önállósodásával jött létre. | (⊃) A *mórtégla* (↑) szóból, amely a ném. *Mauerziegel* '(égetett) vályog építőkő, agyag stb.' részfordítása. Az utótaghoz vö. →*tégla*. A 3. jelentés lehetett az eredeti, a többi metonímia.

TESz.; MNY. 73: 341; EWUng. • Vö. *tégla*

moraj → *morog*

morál → *morális*

mórál × **A:** 1552 *mórál* (Heltai: Dial. G8a) **J:** 1. 1552 '(magát fitogtatva) sétál, járkál; tétlenül kószál, lófrál | (sich zur Schau tragend) herumgehen; untätig herumschweifen' (Heltai: Dial. G8a) (↑); 2. 1938 'időz | verweilen' (ÜMTsz.)

mórikál × **A:** 1787 *mórikálgatá* [sz.] (NSz.) **J:** 1. [rendszerint ~ja magát] 1787 'kényeskedve kelleti v. illegeti magát | affektierend herumschwänzel'n' (NSz.) (↑); 2. [el~] 1909 'elidőz | verweilen' (Nyr. 38: 377)

mórikáz × **A:** 1859 *mórikázott* (Hölgyfutár 1859. júl. 9.: 668); 1872 *mórikázott* (NSz.) **J:** 1. 1872 'illegeti magát | sich in den Hüften wiegen' (NSz.) (↑); 2. [el~] 1956 'elidőz | verweilen' (MNYj. 3: 206)

■ A szócsalád alapja, a **mórál** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *morari* 'időzik, tartózkodik, marad; kés(leked)jik; késleltet, halogat' [< lat. *mora* 'késedelem, késés; halasztás, haladék; időtartam; szünet']. (⊃) A jelentésfejlődéshez a magyarban vö. →*flangíroz*.

■ A **mórikál** és a **mórikáz** származékszavak. | (⊃) Képzőhelyettesítéssel keletkeztek a *mórál* alapján, játszi szóalkotásként.

Nyr. 39: 371; NytudÉrt. 30: 47; TESz.; EWUng.

morális **A:** 1620 *moralis* (MNY. 74: 510); 1793 *morálissa* (NSz.) **J:** <MN> 1620 'erkölcsi, erkölcsös | sittlich, moralisch' (MNY. 74: 510) (↑) | <FN> 1769 'erkölcsösség, erkölcsiség | Sittlichkeit, Moralität' (NSz.)

moralizál **A:** 1772 *moralizálhassanak* [sz.] (NSz.); 1792 *moralizáljon* (NSz.) **J:** 'erkölcsi elveket fejteget | moralisieren'

morál **A:** 1789 *morált* (Gáldi: Szótir. 30) **J:** 'erkölcs, erkölcsiség | Moral'

moralista **A:** 1789/ *moralista* (Kazinczy: Lev. 1: 345); 1792 *Moralisták* (NSz.); 1793 *Moralisztáitok* (NSz.) **J:** 'szigorú erkölcsiséget hirdető személy | Moralist'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagjai, a **morális**, **moralizál** latin jövevényszók. | (≡) Lat. *moralis* 'szokások, erkölccsel kapcsolatos, erkölcsi' [< lat. *mos* 'illem, szokás'] | lat. (k.) *moralizare*, (e.) *moralisare*: 'illemet oktat'. (≈) Megfelelői: ném. *moralisch*, *moralisieren*; fr. *moral*, *moraliser*; stb.: 'erkölcsi', 'moralizál'. A *morális* szóvégi *s*-éhez a magyarban vö. →*brutális* stb.

■ A **morál**, **moralista** nemzetközi szók. | (≡) Vö. ném. *Moral*; ang. *morals* [többes szám]; fr. *morale*; stb.: 'erkölcs, morál' | ném. *Moralist*; ang. *moralist*; fr. *moraliste*; stb.: 'erkölcstanító'; – vö. még lat. (e.h.) *moralista* 'erkölcssteológus, erkölcstanító'. A francia, ill. angol nyelvi hatás által vált elterjedté.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⇒) A magyarba a latinból (*moralista*), ill. németből (*morál*) került.

📖 TESz.; NyTudÉrt. 93: 44; EWUng. • Vö. *demoralizál*, *mód*, *móres*

moralista → *morális*

moralizál → *morális*

morc **A:** 1773 *Morcz* (MNY. 60: 371); 1810 *Martzoskodom* [sz.] (NSz.); 1875 *morcsos* [sz.] (Nyr. 4: 377) **J:** <MN> 1773 'komor, mogorva | düster, bärbeißig' (MNY. 60: 371) (↑) | <FN> 1897 'méreg, dac | Zorn, Trotz' (Nyr. 26: 525) **Sz:** ~**os** 1810 [sz.] 'komor, mogorva, zord | düster, bärbeißig' (NSz.) (↑)

■ Elvonással keletkezett. | (△) A *morcan* 'morog' szóból (amely a →*moccan* változata) a →*mord* hatására. A *morcos* származékszó a bizalmas nyelvhasználatban gyakrabban fordul elő mint a *morc*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *moccan*

mord **A:** 1495 e. *mord* (GuaryK. 28); 1575 *mart* (Heltai: Krón. 60v.) **J:** 1. 1495 e. 'komor, mogorva | düster, bärbeißig; unbarmherzig' (GuaryK. 28) (↑); 2. 1725 'csípős, keserű | scharf, bitter' (NSz.); 3. 1935 'borús <idő> | trüb <Wetter>' (Csúry: SzamSz.)

■ Elvonással keletkezett. | (△) A *mordul* (→*morog*) szóból.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *morog*

mordály **Δ A:** 1165 *Murdar* [szN.] (ÓMOlv. 44); 1211 *Mordal* [szN.] (OkISz.); 1519 k. *mordaliul* (DebrK. 134); 1558 *mordálypuska* [?] (MNY. 64: 95); 1571 *Morda* puska (MNY. 64: 95); 1653 *mordélt* (NySz.); 1763 *Mordány* (NSz.) **J:** 1. [jelzői értékben is] 1165 ? 'gyilkos; kegyetlen, álnok ember | Mörder; grausamer, hinterlistiger Mensch' (ÓMOlv. 44) (↑), 1519 k. 'ua.' (DebrK. 134) (↑); 2. 1528 'gyilkos fegyver; tör | mörderische Waffe; Dolch' (MNY. 61: 488); 3. 1763 'pisztoly | Pistole' (NSz.) (↑)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.baj.-osztr.) *mordære*, *mordär*, *mordar* 'gyilkos, bűnöző', – ném. *Mörder* 'gyilkos' [< ném. *Mord* 'szándékos emberölés']. (≈) Megfelelői: szln. (R.) *mordrar*; cseh (N.) *mordýř*; stb.: 'gyilkos'. (△) A szóvégi *ly*-hez vö.

→*borbély*, →*erkély* stb. A 2. jelentés önállósodással keletkezett a *mordálypuska* 'gyilkos fegyver' (↓) szóból. A 3. jelentés metonímia a 2. jelentés alapján. (⊖) Idetartozik a (R.) *mordályégető* 'gyújtogató; romboló személy' (1709–1712: Nyr. 83: 341), tükörfordítás a ném. *Mordbrenner* 'gyújtogató és gyilkos'. (⊕) A magyar összetétel második tagjához vö. →*ég*¹.

📖 NyIrK. 12: 201; MNy. 64: 283; TESz., *mordályégető* a. is; EWUng. • Vö. *morotva*, *szaltó*

mordul → *morog*

mordvin **A:** 1783 *Morduin* (NSz.); 1816 *Mordwinok* (Hübner: Lex. 3: 538) **J:** <MN> 1783 'a mordvinokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | mordwinisch' (NSz.) (↑) | <FN> 1816 'mordvin ember | Mordwine' (Hübner: Lex. 3: 538) (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Mordwine*; ang. *Mordvin*; fr. *Mordve*; or. *мордвин*, *мордѡа* [többes szám]; stb.: 'mordvin (ember)'. Vö. még lat. (k.) *Mordui*, *Morduini* 'ua.'. A forrás tisztázatlan. Az orosz nyelvi hatás által vált elterjedtté; vö. még zürj. *mort*; votj. *murt*: 'ember'. A mordvinok saját népneve a md. (E.) *eřza* 'erza', (M.) *mokša* 'moksa', a két fő népcsoport, ill. a fő nyelvjárások alapján. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a németből került át. (⊖) A (R.) *mordva* 'mordvin' (1805: Tompa J.: MűvArch. 85) az or. *мордѡа* (↑) szóra, a (R.) *mordván* 'ua.' (1864: NSz.) a lat. (k.) *Morduani* [többes szám] 'ua.' szóra mennek vissza.

📖 Zsirai: FgrIsm. 31; TESz.; ZPhSprK. 32: 326; Benkő-Eml. 315; EWUng.

more **Δ A:** 1443 ? *Móré* [✓] [SZN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 538); 1552/ ? *more* [SZN.] (Tinódi: Cronica Ilb); 1645 *more* (NySz.); 1836 *moré* (NSz.); 1848 *mórének* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1443 ? 'cigány férfi | Zigeuner' (Csánki: TörtFöldr. 1: 538) (↑), 1787 'ua.' (NSz.); **2.** 1443 ? '(juhászbojtárnak, szolgának felfogadott) román fiú, legény | rumänischer Junge (als (Schaf)knecht gedungen)' (Csánki: TörtFöldr. 1: 538) (↑), 1881 'ua.' (Nyr. 10: 23) | <ISZ> 1803 'hé!, koma! (főleg cigány férfiak megszólítására) | he, heda (als Anrede haupts. an Zigeuner)' (NSz.)

■ Cigány és román jövevényszó. | (≡) Cig. *more*, *măre* 'hé!, ejha!'; rom. *măre* 'hé, te!, hallod?, ejha!'. Forrása: újgör. *μωρέ* 'hallgass csak!'. (≈) Megfelelői: blg. (N.) *mópe* 'hé te!, hallod-e?'; szbhv. *more* 'ua.'; szlk. *more* 'cigány <megszólításként>' stb. (⊕) A főnévi 1. jelentés a cigányból, a főnévi 2. jelentés a románból származik; az indulatszavak jelentései részben a cigányból, részben a románból jönnek.

📖 TESz.; EWUng.

móres **Δ A:** 1591/ *moresi* (MNy. 69: 367); 17. sz. *mórest* (Thaly: VÉ. 2: 233) **J:** 'illendőség, becsület | Anstand'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *mores* 'illem, erkölcs', ez a lat. *mos* 'illem, szokás' [többes szám] a [ismeretlen eredetű]. (≈) Megfelelői: ném. *Mores* [többes szám]; ang. *mores* [többes szám]; stb.: 'illendőség; becsület'. (⊕) A szóvégi *s*-hez vö. →*aktuális*, →*április* stb. Ma jobbra különböző szó szerkezetekben használatos, mint pl. *móresre tanít* 'megfegyelmez', *ismeri, tudja a mórest* 'ismeri az illendőséget' stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *morális*

morfinista → *morfium*

morfinizmus → *morfium*

morfium **A:** 1821 *morphiumból* (TudGyűjt. 5/7: 107); 1854 *Morphium* [ES. NEM M.] (Forst.); 1876 *morfium*-porral (NSz.); 1898 *morfiom*-oltással (NSz.) **J:** 'az ópium egyik hatóanyaga | Morphin'

morfinizmus **A:** 1876 *morphinismus* (OrvH. 1876. júl. 23.: [1]); 1888 *morfinizmus* (NSz.) **J:** 'a morfium élvezetének beteges szenvedélye; a kábítószer-szenvedély egyik fajtája | Morphinismus'

morfinista **A:** 1880 *morphinista* (MNV. 1880. dec. 12.: 811); 1904 *morfinista* (Radó: IdSz.) **J:** 'szenvedélyes morfiumélvező | Morphinist'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **morfium** latin (tud.) jövevényszó. | (≡) Lat. (tud.) *morphium* 'morfium' [vö. lat. *Morpheus* [SZN.] 'a mitológiai álomisten egyik fiának neve' < gör. *Μορφεύς* [SZN.] 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Morphium*; cseh *morfium*; stb.: 'morfin, morfium'.

■ A **morfinizmus** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *Morphinismus*; ang. *morphinism*; fr. *morphinisme*; stb.: 'morfinizmus'. (⇒) A magyarba főleg a németből került.

■ A **morfinista** német jövevényszó. | (≡) Vö. ném. *Morphinist* 'morfiumfüggő'. (≈) Megfelelői: cseh *morfinista*; or. *морфинист*; stb.: 'morfinista'. (△) A szóvég latinosítás eredménye.

📖 TESz.; EWUng.

morfondíroz **A:** 1832 *morfondírozások* [sz.] (ItK. 6: 485); 1839 *morfondéroz* (MTsz.); 1867 *morfondíroz* (CzF.); 1901 *morfondérozik* [□] (Nyr. 30: 390) **J:** 1. 1832 'töpreng, tűnődik | grübeln, vor sich hinbrüten' (ItK. 6: 485) (↑); 2. 1900 'duzzog, dörmög; búslakodik | schmollen; sich grämen' (Tolnai: MagySz.)

■ Jövevényszó, valószínűleg a németből. | (≡) Ném. (R.) *morfondieren* 'megfázik; megdermed, megszilárdul, befagy' [< fr. *morfondre* 'ua.; hasztalanul vár, álldogál, ácsorog']. (≈) Megfelelői: szlk. *morfondírovať*, *morfondovať* 'tépelődik, töpreng'. (△) A magyar szó hangalakja kétségtávol a németből való átvételre utal, viszont a magyar, ill. a német jelentés közti különbséget nehéz magyarázni.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fundál*

mórikál → *mórál*

mórikáz → *mórál*

móring × **A:** 1587 *morjnghoberth* (Úriszék 91); 1749 *móring* (NySz.) **J:** 1. 1587 'örökség, hagyaték | Erbschaft' (Úriszék 91) (↑); 2. 1646 'jegyajándék, jegyruha | vor der Hochzeit gesicherte Morgengabe' (MNY. 3: 465); 3. 1764 'hozomány, kelengye | Mitgift, Aussteuer' (NSz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *morigng*, (h. baj.-osztr.) *màring*: 'reggel; holnap', – ném. *morgen* 'a ma utáni napon', *Morgen* 'a nap kezdete' [germán eredetű; vö. ang. *morning* 'reggel'; holl. *morgen* 'ua.; holnap'; stb.]. Vö. még ném. *Morgengabe* 'a férj ajándéka a feleségnek az esküvő utáni reggelen'. (≈) Megfelelői (talán a magyarból): szbhv. (N.) *moring*; szln. (V.) *môringa*: 'nászajándék'. (△) A magyar szó hangalakja kétségtől a bajor-osztrák átvételre utal, bár az ennek megfelelő jelentés a németben csak a *Morgengabe* összetételben adatolt. Az 1. jelentés az adás jelentéstani mozzanata alapján az eredeti 2. jelentésből keletkezhetett a magyarban.

📖 TESz.; EWUng.

morit † **A:** 1348 *Moryt* (Oklsz.) **J:** 'egy fajta sötétbarna kelme | Art Tuch'

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (vel.) *moréto* 'sötétszínű, sötétbarna', (v.-ven.) *morét*, *moréto* 'ua.', (R.) *lana moretta* 'egy fajta sötétbarna kelme' [< ol. *moro* 'barna']. Vö. lat. (k.) *moreta*, *moretum* 'egy fajta sötétbarna kelme'.

📖 Pellegrini-Eml. 674; EWUng. • Vö. *mór*¹

morkoláb¹ † **A:** 1495 *Morkolab* [SZN.] (Neumann: Registrum 3023.); 1539 *markolápságnak* [*b-s*] [✍] [sz.] (RMKT. 2: 27) **J:** 'örgróf | Markgraf'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. (kfn.) *marcgrâve*, *margrâve*; fr. *margrave*; ol. *margravio*; szbhv. *markgrof*; cseh *markgrabě*; stb.: 'örgróf'. Vö. még lat. (k.) *marcrabius*, *margravius* 'ua.'. A németből terjedt el [< ném. (kfn.) *marc* 'határvidék, határmente' + *grâve* 'gróf']. (⇒△) A magyarba főleg a német latinságból került át. A *morkoláb* hangalakja a →*porkoláb* analógiájára keletkezhetett. (△) A németből való közvetlen származtatása téves.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *geréb*¹, *margó*

morkoláb² × **A:** 1759 *morkoláb* (NSz.); NYJ. *markaláb* (MTsz.) **J:** 'képzeletbeli lény, mumus | Schreckgespenst'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg német (feln.) jövevényszó. | (≡) Vö. ném. (N.R.) *markolf*, *markollef*, (baj.-osztr.) *markgrof*: 'szajkó' [< ném. *Markolf*, *Morolf* [SZN.] 'egy ismert középkori mókamester neve']. (≈) Megfelelői: cseh (R.) *markolt* 'durva humorú földműves'; le. *marcholt* 'ua.', (R.) *marchult* 'kísértet; vámpír; egy fajta madár'. (△) A magyar szó hangalakja a →*morkoláb*¹ hatására keletkezhetett. A 'madár' > 'kísértet' jelentésfejlődéshez vö. a lengyel adatokat (↑). (⊖) Ugyanerre a német személynévre mennek vissza: *Markalf* [SZN.] (1577: Mlrlx. 3: 23); (R.) *markalf* 'mókamester' (1792: NySz.).

📖 TESz.; EWUng.

mormog → *mormol*

mormol **A:** 1772 *mormol* (NSz.); 1812 *murmoltak* (NSz.); 1836 *marmolva* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1772 'morajló hangot ad | brausen' (NSz.) (↑); 2. 1772/ 'zúgolódik, morgolódik | murren (Person)' (NSz.); 3. 1776 'halkan, egyhangúan dünnyög | brummeln (Person)' # (NSz.); 4. 1787 'állat) dörög, brummog | brummen' (NSz.)

mormog **A:** 1788 *mormogással* [sz.] (Pais-Eml. 591); 1810 *murmog* (NSz.) **J:** 1. 1788 ? 'halkan, dörmögve beszél, dünnyög | brummeln (Person)' # (Pais-Eml. 591) (↑), 1790 'ua.' (NSz.); 2. 1788 ? 'zúgolódik, morgolódik | murren' (Pais-Eml. 591) (↑), 1810 'ua.' (NSz.) (↑); 3. 1794 'morajló hangot ad | brausen' (NSz.); 4. 1817 '⟨állat⟩ morog, dörmög | brummen' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A szótó a →*morog* szócsaládjának tövével azonos. A szóvég gyakorító képző. A szó belseji *m* vagy mozzanatos képző vagy a hangutánzás egy eleme. Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak: lat. *murmurare* 'morog'; ném. *murmeln* 'morog'; stb.

📖 Ruzsiczky: KazTájsz. 302; TESz.; EWUng. • Vö. *morog, morzsa*

mormota **A:** 1793 *Marmotta* (NSz.); 1794 *mármot* (NSz.); 1799 *marmótát* (NSz.); 1881 *mormota* (NSz.) **J:** 1. 1793 'Európa havasaiban élő, ürgénél nagyobb, feketésbarna színű, földbe ásott üregben téli álmat alvó rágszáló állat | Murmeltier (Marmota marmota)' (NSz.) (↑); 2. 1891 'álomszuszék, hétalvó | Langschläfer' (NSz.)

■ Latin (tud.) jövevényszó. | ≡ Lat. (tud.) *Arctomys marmota*, *Marmota marmota* 'mormota' [lat. (k.) *mormotana* 'mormota', a < lat. *mus montanus* vagy *mus montis* (murem *montis* [tárgyeset]) 'ua.', tkp. 'hegyi egér' szóból ered; vö. még ol. (R.) *murmontana* 'mormota']. ≈ Megfelelői: ang. *marmot*; fr. *marmotte*; stb.: 'ua.'. ⊕ A *mormota* alak az olyan onomatopoetikus igék, mint a →*mormol*, →*morog* stb. hatására keletkezhetett. A 2. jelentés a mormoták hosszú téli álmával magyarázható. – A (R.) *murmiltir* 'ua.' (1731: Nyr. 30: 471), *murmütér* 'ua.' (1793: NSz.) a ném. *Murmeltier* 'ua.' szóból keletkeztek.

📖 Nyr. 30: 471; TESz.; EWUng. • Vö. *mundér*

morog [1] **A:** 1290 *Murgo* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 724); 1372 u./ *morognak* (JókK. 95, [csonkolt szövegrészletben]); 1784 *murrogni* [sz.] (Baróti Szabó: Kisdedsz. 53) **J:** 1. 1372 u./ 'zúgolódik; zsörtölődve, magában dünnyög | murren; murmeln (Person)' # (JókK. 153); 2. 1519 '⟨állat⟩ barátságtalan, mély, berregésszerű hangot hallat | brummen (Tier)' # (JordK. 30); 3. 1636 'korog (gyomor, has) | knurren' (NySz.); 4. 1772/ 'morajló, mélyen zúgó hangot ad | brausen' (NSz.) **Sz:** **morgás** 1372 k./ *morgas* (JókK. 153) | **morgatta** 1416 u./² *mozgattoc* <HAT-I IGENÉV> (MünchK. 92vb) | **morgódik** 1493 k. *morgodonk* (FestK. 409) | **morgolódik** 1519 *morgolodnak* vala (JordK. 536)

mordul **A:** 1550 *mordulás* [?✍] [sz.] (RMKT. 6: 24) **J:** 1. [ma főleg rá~] 1550 'durván, haragosan (rá)förmed vkire | jmdm barsch anheerrschen' # (RMKT. 6: 24) (↑); 2. 1604 'morogni kezd; egyszeri, morgó hangot ad | beginnen zu brummen; einmal brummen' # (Szenczi Molnár: Dict.)

moraj **A:** 1805 *morajja* (RMKtár. 39: 197) **J:** 1. 1805 'természeti erők előidézte mélyen zúgó, tompa hang | Brausen' # (RMKtár. 39: 197) (↑); 2. 1811 ? 'tömeg zaja | Murren eines Menschenhaufens' # (Kazinczy: Lev. 8: 328), 1854 'ua.' (NSz.) **Sz:** ~lik 1854 *morajlott* (NSz.)

■ A szócsalád alapjai, az igék onomatopoetikus eredetűek. | ⊕ A szótó a →*mormol* szócsaládjának tövével azonos. A szóvég -g gyakorító képző, -dul kezdő-visszaható igeképző. – A *moraj* az -aj névszóképzős szócsalád igéi alapján keletkezett; vö. *robaj* (→*robog*), *ropaj* (→*ropp*) stb. ⊕⇒ Valószínűleg a magyarból: szbhv. (N.) *morogati* 'morog'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mord, mormol, morzsa, papramorgó*

morotva **A:** 1113 *mortua* [HN.] (MNL (OL) DL. 273052); 1181/ *Morothwa* [HN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 43); 1256 *mortua* (Oklsz.); 1337 *Muruthwa* [HN.] (Oklsz.); 1621

Marotva (Szenczi Molnár: Dict. *Difficiles* a.) **J:** 1. 1113 ? '(halas)tó (elzáró berendezéssel) | Teich (mit Sperre)' (MNL (OL) Dl. 273052) (↑), 1604 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict. *Difficiles* a.); 2. 1499 'vmely folyó holt ága, medre | toter Arm eines Flusses' (Oklsz.); 3. 1588–1589 'tengeröböl; lagúna | Meeresbucht; Lagune' (MNY. 75: 509)

■ Jövevényszó egy szláv szószerkezet alapján. | ⊕ Vö. szbhv. (N.) *mrtva voda* 'álló, poshadt víz'; szlk. (N.) *mrtvá voda* 'egy folyó lápos holtága'; or. (N.) *měpmвая вода* 'állóvíz; stb.' [a szószerkezet jelzője indoeurópai eredetű; vö. óind *mrtás* 'halott'; lat. *mortuus* 'holt'; stb.]. Vö. még blg. *mьpmуца* 'álló, poshadt víz'; szbhv. (N.) *mrtvaja* 'egy folyó holtága' stb. ⊕ Az 1. és 3. jelentés metafora a 2. jelentés alapján. – A 2. jelentés földrajzi szakszóként él, egyébként elavult és csak helynevekben őrződött meg.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 343; TESz.; NytudÉrt. 92: 75; MNY. 80: 74; EWUng. • Vö. *mordály, szaltó, vodka*

morva A: 1575 *Morua* orfzággra (Heltai: Krón. 25b); 1897 *murvák* (NSz.) **J:** <FN> 1575 'morva ember | Mährer' (Heltai: Krón. 25b) (↑) | <MN> 1575 'a morvákka kapcsolatos, rájuk vonatkozó | mährisch' (Heltai: Krón. 25b) (↑) – De vö. 1491 *morway* 'a morvákka kapcsolatos, rájuk vonatkozó | mährisch' (Oklsz.)

■ Köznévve vált tulajdonnév. | ⊕ A magyar *Morva* 'Morava' [HN.]-ből keletkezett (1533 *Morua*: (Murm. 429.)); vö. még az adatokat 1491-ből (↑). Ez a *Morva* folyó neve alapján keletkezett: [1200 k.] *Moroa* [HN.], *Moroua* [HN.] (An. 57., 35.); vö. cseh *Morava* [HN.]; szlk. *Morava* [HN.]: 'Morva folyó'.

📖 TESz.; EWUng.

morvány × A: 1395 k. *moruan* (BesztSzej. 1253.); 1429 *Moruanysos* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1708 *Morvány* kaláts (Pápai Páriz: Dict. *Öbēlias* a.); 1816 *Murvány*-kaláts (Gyarmathi: Voc.) **J:** 'egy fajta sütemény; lakodalmi fonott kalács | Art Backwerk; Hochzeitsstriezel'

■ Szlovák jövevényszó. | ⊕ Szlk. (N.) *mrván* 'egy fajta fonott kalács; fonat alakú sajt' [tisztázatlan eredetű]. Vö. még cseh (N.) *marvan* 'egy fajta hajdinalisztból készült élesztős sütemény'. ⊕ A palóc vidék tájszava. ~ Esetleg idetartozik: 1348 *Marwan* [HN.] (Nyr. 110: 493); vö. cseh *Marvan* [szN.].

📖 Kniezsa: SzlJsz. 343; TESz.; EWUng.

morzsa A: 1327 ? *Morsaa* [szN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 137); 1598 *morsa* (NySz.); 1763 *morzsát* (NSz.); 1763 *Morza* (NSz.); NYJ. *murzsa* (MTsz.) **J:** 1. 1327 ? 'jelentéktelenül kicsiny, kevés valami | etw unbedeutend Kleines' (Györffy: ÁMTF. 1: 137) (↑), 1598 'ua.' (NySz.) (↑); 2. 1598 'vminek, főleg kenyérnek, pékárúnak, sült tésztának apró törmeléke | Krümchen' # (NySz.) (↑); 3. 1685 'vminek könnyen morzsálódó része | bröckeliger, krümeliger Teil einer Sache' (NySz.); 4. 1863/ 'panírozóliszt | Paniermehl' (NSz.) **Sz:** ~1 1600 k. *morsálj* belé (Radvánszky: Szak. 168)

morzsol A: 1372 u./ *morzalekat* [sz.] (JókK. 130); 1405 k. *mōfalec* [sz.] (SchlSzej. 1870.); 1519 ? el *morfoltanak* [talán egy visszaható *morzsollik* ige alakja: *l-lik*] [sz.] (JordK. 306); 1604 *Marfolō* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Trito* a.); 1777 *morzsollyuk* [*l-j*] (NSz.); 1838 *Murzsolni* [sz.] (Tsz.) **J:** 1. 1372 k./ 'apró darabokra dörzsöl, mállaszt, széttördel | bröseln, zerbröckeln' # (JókK. 130) (↑); 2. 1550 e. 'vmely eszközzel apróra tör, zúz | zerstoßen' (MNY. 57: 357); 3. 1578 'majszol, rág(csál), ropogtat | knabbern' (Bornemisza: ÖrdKís. 182); 4. 1796 'száraz kukoricaszemeket a csőről) dörzsöléssel leválaszt | abkörnen' (Balassa I.: Kukorica 312); 5.

1851 'időt unalommal eltölt | sich langweilend die Zeit zubringen' (NSz.); **6.** 1852/ 'mormol | murmeln' (NSz.) **Sz: morzsalék** 1372 u./ *morzalekat* 'vminek kisebb-nagyobb törmeléke; darabka | Stück, Bröckchen; Krümchen, Krümel' (JókK. 130) | ~**odik** 1519 el *morzolottanak* (JordK. 305)

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **morzsol** belső keletkezésű, keletkezésmódja azonban vitatott. | **1.** Származékszó. | ⊕ A →*mar*¹ 'szétmorzsol; öröl, tör' szóból keletkezett gyakorító képzővel. **2.** Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A tö végső soron a →*mormol*, →*morog* szócsaládjának tövével lehetett azonos. A szóvég gyakorító képző.

■ A **morzsa** származékszó. | ⊕ A *morzsa* a *morzsol* szó *morzsalék* származékából elvonással jöhetett létre. Azonban nem kizárt, hogy ez a szó a *morzsol* alapján (vagy esetleg vele párhuzamosan) létrejött főnevesült folyamatos melléknévi igenév -a képzővel (vö. →*csusza*, →*hulla*). Az 1., ill. a 4. jelentés metafora, ill. metonímia a 2. jelentés alapján.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A →*mar* feltehetőleg az alapnyelv onomatopoetikus rétegéhez tartozik, a két jelentés között nincs éles ellentét. A 4. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján; ez a jelentés sokáig az irodalmi nyelvben is használatos volt. Az elvont 5. jelentés tulajdonképpen az azt megelőző négy jelentésből magyarázható. A 6. jelentés a →*mormol* hatását tükrözi.

📖 MNy. 59: 159; TESz. *morzsalék* a., *morzsol* a.; EWUng. • Vö. *császár*-, *mar*¹, *mormol*, *morog*

morzsol → *morzsa*

mos A: 1214/ ? *Mufou* [sz.] [HN.] (VárReg. 312.); 13. sz. eleje/ *mufia* (KT.); [1237–1240] ? *Mosov* [sz.] [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 2: 6); 1260 *Mosdovd* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 424) **J:** **1.** 13. sz. eleje/ 'mosdat | jmdn waschen' (KT.) (↑); **2.** 1269 'vízben, tisztító hatású folyadékban tisztít; más műszaki eljárással tisztít | waschen, läutern' # (Oklsz.); **3.** 1358–1359 '(<víz, folyadék>) állandóan nedvesítve mállaszt | bespülen, unterspülen' # (MNy. 16: 38); **4.** [többnyire el~] 1495 e. 'eltüntet; másba beleolvaszt | verwischen; verschmelzen' # (GuaryK. 97); **5.** 1804/ 'szid; megver | schimpfen; prügeln' (NSz.) **Sz: ~dik** 1260 [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 424) (↑) | ~**dó** 1260 [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 424) (↑); 1490 *mosdo* 'mos(ako)dásra való, kagyló formájú tál | Waschbecken' (Oklsz.) | ~**ás** 1358–1359 *Kuzepmusas* [HN.] (MNy. 16: 38) | ~**datlan** 1376 *Mosdatlan* [SZN.] (MNy. 3: 465) | ~**ogat** 1519 *mofogata* megh 'többször, aprólékosan lemos, megmos, mosdat | waschen, gründlich abwaschen (Iter)' (JordK. 765); 1776 ? 'edényt elmos | Geschirr waschen' (NSz.); 1793 'ua.' (NSz.) | ~**atlan** 1604 *Mofatlan* (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**akodik** 1792 *Mofakodni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdédSz.) | ~**oda** 1852 *mosodákból* 'olyan hely, ahol az aranyat tartalmazó homokból, iszapból az arany különválasztását, kimosását végzik | ' (PNapló 1852. júl. 23.: [4]); 1853 *mosodák* 'ruhanemű (gépi erejű) mosását, tisztítását vállaló helyiség, kamra, üzem | ' (PNapló 1853. júl. 2.: [3]) | ~**akszik** 1880 *mosakszik* (PestiH. 1880. jún. 5.: 4); 1948 *mosakszik* (Ország: AngMKsz. *wash* a.)

■ Örökség az uráli korból. | ⊕ Zűrj. (Lu.) *miskj*-, votj. (Sz.) *misk*-, *mišk*-, cser. (KH.) *mâška*-, md. (E.) *muške*-, (M.) *muško*-, észt *mõske*-, – jur. *māsā*-, szelk. *mysa*-, kam. *baza*-, *buzā*-, stb.: 'mos, megmos' [uráli **muške*- vagy **moške*-. 'ua.']. ⊕ Megfelelői: lat. *mergere* 'sülyed, elmerül; lemerül, alámerül, belemárt'; litv. *mazgóti* 'mos, öblít'; stb. ⊕ A szó belseji *šk* > m. *s* hangváltozáshoz vö. →*késa*, →*vas*. Az 5. jelentéshez vö. →*szapul*.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; MSFOu. 151: 286; IUSprK. 40; EWUng. • Vö. *moslák*, *mosómedve*

moslék **A:** 1510 *moslekat* (MargL. 25); 1645 ? *mosólék* (NySz.); 1748 *maslékra* (NSz.); 1748 *mosólékos* [sz.] (NySz.); 1784 *mosolyékos* [sz.] (Baróti Szabó: KisdédSz.) **J:** 1. 1510 'piszkos mosdóvíz; szennyos lé | schmutziges Badewasser; Abwasser' (MargL. 25) (↑); 2. [jelzői értékben is] 1538 'alávaló, hitvány személy | niederträchtige Person; garstige Sache' (LevT. 1: 6); 3. 1560 k. 'állatok, főleg disznók etetésére való mosogatólé, ételmaradék stb. felhasználásával készült híg étel | Spülicht' # (GyöngySzt. 3594.); 4. 1562 'vminek az alja, hitvány része, söpredéke, salakja | Abschaum, Auswurf' (NySz.)

■ Származékszó. | ☐ A → *mos* 'mos, megmos' szóból keletkezett *-lék* névszóképzővel. Az eredeti változat három szótagos volt. A *moslék* alak a második nyílt szótagban bekövetkezett hangzókieséssel keletkezett. Melléknévvé jelzői funkcióban vált; vö. → *gaz*, → *piszok* stb.

📖 NytudÉrt. 46: 154; TESz.; EWUng. • Vö. *mos*

mosoly → *mosolyog*

mosolyodik → *mosolyog*

mosolyog [1] **A:** 1416 *Mosolgo* [sz.] [SZN.] (OkLSz.); 1508 meg *mosol'gia* (DöbrK. 16); 1508 *mosol'ogvala* (NádK. 327); 1787 *mósojogva* [sz.] (NSz.) **J:** 'csukott v. félig nyílt száját (derűs) érzélem kifejezésére egy kissé széthúzza | lächeln' #

mosolyul † **A:** 1456 k. *mufulula* (SermDom. 2: 446); 1510 *mosoluhuan* (MargL. 25); 1531 *mosolywlwan* [sz.] (ÉrsK. 389) **J:** '(el)mosolyodik | zu lächeln anfangen'

mosolyodik **A:** 1519 *mofolodeek* [▽] (CornK. 320); 1519 k. *mosolioduan* [sz.] (DebrK. 179); 1787 *mosojodással* [sz.] (NSz.) **J:** [többszörre *el~* ik-vel] 'mosolyogni kezd | zu lächeln anfangen' #

mosoly **A:** 1763 *Mosoly* [?✍] (Szily: NyÚSz.) **J:** 'derűs érzélemnek, vidámságnak hangtalan kifejeződése, ill. tükröződése az arcvonásokon (különösen a száj és a szem körül) | Lächeln' #

■ A szócsalád alapjai, az igék bizonytalan eredetűek, esetleg örökségek, ugor kori tövek magyar képzőkkel. | ☐ A tőhöz vö. vog. (T.) *mās-*, (P.) *mus-* 'mosolyog' [ugor **muć3-* ~ **muś3-*: 'ua.']. ☐ Az egyeztetés csak akkor lehetséges, ha ugor kori szó belseji **ć* ~ **ś* váltakozással számolunk; ebben az esetben a magyar szó egy **ć* (vö. → *hős*, → *les* stb.), a vogul egy **ś* hangot tartalmazó töből származik. Szintén lehetséges lenne, hogy az egyeztetett szavak egymástól függetlenek, esetleg onomatopoeitikus eredetű nyelvi képződmények. A szó belseji *ly* egy *-l* (> *-ly*) gyakorító képzőnek tűnik. A szóvégek különféle igeképzők.

■ A **mosoly** elvonás eredménye. | ☐ Az igékből lett elvonva.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *bazsalyog*, *somolyog*

mosolyul → *mosolyog*

mosómedve **A:** 1823 *mosó medve* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Waschbär* a.); 1879 *Mosómedvebőrök* (NSz.) **J:** 'medvére emlékeztető, kutya nagyságú észak-amerikai ragadozó emlős | Waschbär'

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Waschbär* 'egy fajta medveszerű, kistestű vadállat'; összetétel a *waschen* 'mos' és a *Bär* 'medve' szavak alapján. (≈) Megfelelői: ang. *washbear* 'mosómedve'; fr. *raton laveur* 'ua.', tkp. 'mosópatkány'; stb. (△) A magyarban: *mosó* 'mosó, megmosó' (< →*mos*) + →*medve* összetételi tagokból áll.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *medve, mos*

most **A:** 1416 u./² *moft* (MünchK. 33vb); 1493 k. *mast* (FestK. 400); 1865 *Mos'* (NSz.); 1873 *Mostég* (NSz.); NYJ. *moszt* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1416 u./² 'a jelennel azonos időben, ebben az időben | jetzt, derzeit' # (MünchK. 33vb) (↑); 2. 1490 'éppen | gerade' (SzalkGl. 181.); 3. [*most ... most*] 1664 'egyszer ... másszor | mal ... mal' (Lippay: PosoniK. 1: 50)

mostan **A:** 1416 u./² *moftā* (MünchK. 107vb); 1493 k. *mastan* (FestK. 79); 1551 *mostant* (LevT. 2: 23); 1748 *Mostonság* [sz.] (NSz.); 1846 *Mostangat* (NSz.); 1899 *mosténg* (NSz.); NYJ. *mastand, mastannék, mostën, mosting* (ÚMTsz.); *mostanég* (MTsz.) **J:** 'ebben az időben | jetzt, derzeit' **Sz:** ~i 1493 k. *mastany* (FestK. 48) | ~ság 1519 k. *mastansaggal* 'manapság | heutzutage' (DebrK. 623) **R:** ~ában 1510 *maftanaban* 'manapság | heutzutage' (PéldK. 68)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | (△) A szócsalád alapja, a *most* a (R.) →*ma* 'most' szóból keletkezett -*st* módhatározóraggal nyomatékosító szerepben; vö. →*bízást, örömost* (→*öröm*) stb.

■ A **mostan** származékszó. | (△) A *most*-ból fejlődött ki -*n* helyraggal (időhatározórag funkciójában); vö. →*majdan*. – A különböző változatok -*d*, -*g*, -*k* szóvégei nyomatékosító elemek; vö. →*itt*, →*ott* stb.

📖 Nyr. 39: 364; MNy. 52: 39; TESz.; EWUng. • Vö. *ma, monnó*

mostan → *most*

mostoha **A:** 1395 k. *mozthaha* (BesztSzj. 39.); 1470 *Moftohanÿaul* [*a-a*] (SermDom. 2: 156); 1508 *Mwfthoha* annokot (MNy. 9: 86); 1533 *Mostha* atya (Murm. 2209.); 1586 *mastoha* anniat (Úriszék 217); 1794 *mustuha* (NSz.) **J:** <FN> 1395 k. 'nem vér szerinti anya | Stiefmutter' (BesztSzj. 39.) (↑) | <MN> 1640 'szeretetlen, rideg; kedvezőtlen, barátságtalan | lieblos, unfreundlich; unwirtlich, ungünstig' (Kreszn.)

■ Bolgár jövevényszó. | (≡) Blg. *mauxexa* 'mostohaanya; az amely ellenséges, gonosz'; vö. [blg. *mamu* 'anya']. Vö. még szlk. *macocha* 'mostohaanya; méhkirálynő, amely megtermékenyítetlen petéket rak'; or. *mauxexa* 'mostohaanya; az amely ellenséges, kellemetlen'; stb. (△) A változatok hangrendi kiegyenlítődéssel keletkeztek. A melléknévi jelentés a mostohaanyák közmondásbeli ridegsége alapján keletkezett.

📖 Nyr. 32: 264; NyK. 39: 31; Kniezsa: SzlJsz. 344; TESz.; EWUng. • Vö. *mátka, mostoha-*

mostoha-

I. ~anya **A:** 1470 *moftohanÿaul* (SermDom. 2: 156) **J:** 'nem vér szerinti anya | Stiefmutter' # | ~fiú **A:** 1533 *Mostha fiu* (Murm. 2211.) **J:** 'nem vér szerinti fia vkinek | Stiefsohn' # | ~leány **A:** 1533 *Mostha lian* (Murm. 2212.) **J:** 'nem vér szerinti lánya vkinek | Stieftochter' # | ILYENEK MÉG: ~**atya** 'nem vér szerinti apa | Stiefvater' (1533: Murm. 2209.); ~**apa** 'ua.' (1538: Pesti: Nomenclatura G2); ~**gyermek** 'nem vér szerinti gyermeke vkinek {átvitt értelemben is} | Stiefkind {auch abst}' (1643: NySz.)

II. ~lapu × **A:** 1590 *mostoha lapu* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 30) **J:** 'martilapu | Huflattich (Tussilago farfara)'

■ Összetett szavak előtagja, azonos a →*mostoha* szóval. | ☐ Az 1. csoportba azok a szavak tartoznak, amelyek nem vérrokonságot jelölnek. A martilapu *mostohalapu* megnevezésének oka nem teljesen tisztázott.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *anya, fiú, leány, lapu, mostoha*

moszat **A:** 1818 *moszat* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Byssus* a.) **J:** 1. 1818 'vízben v. nyirkos helyen tömegesen élő, egyszerű telepes növény, alga | Alge (Algae)' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Byssus* a.) (↑); 2. 1838 'nedves kosz, piszok, sár | feuchter Schmutz' (Tsz. *Moszatos* a.)

■ Szóhasadás eredménye. | ☐ A →*maszat* szóból keletkezett. A megnevezés azon alapul, hogy az algával teli víz piszkosnak tűnik, ill. a tömegesen úszó kis algák szennyrétegnek látszanak. – A nyelvújítás korában vált növénytani szakszóvá.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *maszat*

mószzerol **A:** 1890 *mószzeroljanak* (PestiH. 1890. júl. 24.: 11); 1906 *bemószzeroltam* (Zolnay–Gedényi); 1911 *bemoszerolni* [sz.] (Zolnay–Gedényi) **J:** [rendszerint *be~*] 'beárul, elárul, kiad | anzeigen, anschwärzen'

■ Német jövevényszó. | ☐ Ném. (argó) *massern, mosern* 'elárul, kiad, megmond' [< ném. (argó) *masser, moser* 'áruló, besúgó' < jidd. *môser, mosser* 'ua.; szószátyár, fecsegő ember']. ☐ A szó leginkább a bizalmas nyelvhasználatban fordul elő.

📖 ÉKsz.; EWUng.

moszkitó **A:** 1801 *Muskito* legyet (NSz.); 1836 *moszkitók* (NSz.); 1884–1885 *moszkitó* (NSz.) **J:** 'forró égövi, csípésével betegségeket terjesztő trópusi szúnyogfajta | Moskito'

■ Nemzetközi szó. | ☐ Ném. *Moskito*, (R.) *moskieten* [többes szám]; ang. *mosquito*; fr. *moustique*, (R.) *mousquite*; sp. *mosquito*; stb.: 'szúnyog, moszkitó, légy', a németet kivéve mindenhol 'szúnyog' is. A spanyolból terjedt el [< sp. *mosca* 'légy' (lat. *musca* 'ua.'). ☐ A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *méh¹, muskatér, muslica*

moszkovita → *muszka*

moszlim → *muzulmán*

moszt × **A:** 1416 u.¹ lèn *muztal* (BécsiK. 130); 1781 *mosztját* (NSz.) **J:** 1. 1416 u.¹ 'zúzalék, törmelék; csepű | Abfalle' (BécsiK. 130) (↑); 2. 1416 u.¹ 'törköly | Treber' (BécsiK. 184); 3. 1781 'korpa | Kleie' (NSz.) (↑); 4. 1784 'csutka, magház; torzsa | Kernhaus; Strunk' (Baróti Szabó: *Kisdedsz.* 54); 5. 1893 'fűrészpor | Sägemehl' (MTsz. *fűrész* a.) **Sz:** ~**ol** 1787 [sz.] 'szétmállik, rothad; elhull, szemétté válik | zerfallen; abfallen' (NSz.); 1816 'szétzúz, apróra tör; szétmorzsol, elmorzsol | zerstoßen; zerbröckeln' (Gyarmathi: *Voc.* 99 [c: 107])

■ Vándorszó. | (≡) Ném. (kfn.) *most* 'must', (kor. úfn. h.) 'a szőlő gyümölcshúsa'; fr. (ófr.) *most*, *must* 'must'; ol. (v.-ven.) *móst* 'ua.', (bre.) *most* 'ua.'; szbhv. (N.) *möst* 'ua.'; cseh (R.) *mest* 'ua.'; stb. Vö. még lat. *mustum* 'ua.' [önállósodás a lat. *vinum mustum* 'ua.', tkp. 'fiatal bor' szavakból]. Vö. még lat. (k.) *mustolium* 'gyümölcskeverék'. (⇒) A magyarba német és olasz közvetítéssel került. (⊕) A 2. jelentés lehetett az eredeti. (⊖) Valószínűleg idetartozik: *mosztika* 'csutka, magház; gyümölcshéj' (1629: ErdEml. 8: 510), esetleg a *moszt* származékszava. (⊕) A *moszt* magyarázata a *mosztol* (↑) szóból való elvonásként és összefüggése a →*maszat*, →*moszat* szavakkal kevésbé valószínű.

📖 TESz., *mosztika* a. is, *mosztol* a. is; Mollay: NMÉR. *muszt* a.; EWUng. • Vö. *moh*¹, *must*, *mustár*, *muszol*, *smucig*, *vincellér*

motel A: 1958 *MOTEL* (NSz.) **J:** 'országút menti, fürdőhelyi autósszálló | Motel'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Motel*; ang. *motel*; fr. *motel*; stb.: 'hotel az országutak mentén'. Az amerikai angolból terjedt el [szóösszevonás az ang. *motorists' hotel* 'hotel az autósok számára' szavakból]. (⇒) A magyarba angol és német közvetítéssel került.

📖 ÚMLex. 5: 54; MNy. 57: 472; TESz.; EWUng. • Vö. *hotel*, *motor*

motivál → *motívum*

motívum A: 1583 *motivum* (MNy. 89: 128); 1826–1827/ *Motivnak* (NSz.); 1827 *motívumokat* (NSz.) **J:** 1. 1583 'indítóok, indíték | *Beweggrund*' (MNy. 89: 128) (↑); 2. 1826–1827/ 'vmely mű alapgondolata, jellemző alkotórésze | *Motiv eines Kunstwerkes*' (NSz.) (↑); 3. 1842 'jellegzetes, visszatérő zenei egység | *musikalisches Motiv*' (NSz.)

motivál A: 1809/ *motiváló* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1809/ 'megokol | *begründen*' (NSz.) (↑); 2. 1847 'vmilyen motívumot alkalmaz | *irgendein Motiv anwenden*' (NSz.)

■ A szócsalád időrendben korábbi tagja, a **motívum** latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.h.) *motivum* 'indíték' [< lat. *motivus* 'mozgó, mozgatható, járó' < lat. *movere* 'mozog, kavar']. (≈) Megfelelői: ném. *Motiv*; fr. *motif*; stb.: 'indíték; motívum <művészet, zene>'. A művészetre vonatkozó jelentések a franciában keletkeztek. (⊕) A *motiv* változat és a 2., 3. jelentés német hatást mutat. A (R.) *motiva* 'motívum' (1627/: MNy. 79: 246) a latin többes számú alaknak felel meg.

■ A **motivál** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *motivieren*; ang. *motivate*; fr. *motiver*; stb.: 'ösztönöz, motivál'. A francia nyelvi hatás által vált elterjedtté. (⇒) A magyarba főleg a német nyelvből került. (⊕) A szóvéghöz vö. *fűgál* (→*funkció*), →*guberál* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *automobil*, *lokomotív*, *momentum*, *motor*

motolla A: 1405 k. *motola* (SchlSzej. 2110.); 1557 *matola* (Oklsz.); 1585 *Mótola* (Cal. 48); 1604 *Motóla* (Szenczi Molnár: Dict. *Alabrum* a.); 1669 *motollára* (NySz.); NYJ. *matulla* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1405 k. 'rúd alakú v. kerékszerű fonalgombolyító eszköz | *Weife, in Form eines Stabs; Garnhaspel*' (SchlSzej. 2110.) (↑); 2. [jelzői értékben is] 1893 'virgonc, életteli, élénk, jókedvű személy | *lebhaft, muntere Person*' (MTsz.)

■ Szláv jövevényszó, esetleg a nyugati szlávból. | (≡) Blg. *момовила*; szbhv. *motovilo*; szln. *motovilo*; – szlk. *motovidlo*; or. *момовило*; stb.: 'fonalmotolla, fonalcsevélő; motringológép,

csévéelőgép, motolla' [< szláv **motovi*- 'gombolyít, csévé, motollál' < szláv **mot*- 'forgat, teker, csavar' + **vi*- 'teker, csavar fon']. ⊕ A 2. jelentés metafora.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 344; TESz.; EWUng. • Vö. *métely, villa*¹

motor A: 1857/ *motor* (NSz.); NYJ. *motrok* (Nyr. 66: 120) **J:** 1. 1857/ 'hajtóerő | Triebkraft' (NSz.) (↑); 2. 1865 'erőgép | Kraftmaschine' # (Babos: KözhSzt. *motio* a.); 3. 1924 'motorkerékpár | Motorrad' # (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Motor*; ang. *motor*; fr. *moteur*; stb.: 'motor', a németben 'hajtóerő; motorkerékpár' is. Ezek a lat. *motor* 'mozgató' [< lat. *movere* 'mozgat, mozdít'] szóra mennek vissza. ⊕ A magyarba elsősorban a németből került át. ⊕ A népnyelvi *motrok* változat a [4]-es tőtipus hatására utal.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *elektro-, motel, motívum*

motoszkál A: 1847 *motozkál* (Arany J.: ÖM. 3: 15); 1880 *Motoszkál* (NSz.) **J:** 1. 1847 'kotorász, babrál | herumstöbern, herumtappen' (Arany J.: ÖM. 3: 15) (↑); 2. [rendszerint ~ *a fejében vmi*] 1880 'vmi gondolat motoz vkiben v. vkinek a fejében | es geht einem etw im Kopf herum' # (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A → *motoz* 'átkutat, átvizsgál' szóból keletkezett gyakorító képzővel. ⊖ Ugyanebből az alapszóból más gyakorító képzővel: *motozkáz* 'ját vmi a fejében' (1824: NSz.). A (N.) *motoszka* 'hóbort, rigolya, szeszély' (1878/: NSz.) a *motoszkál* szóból keletkezett elvonással.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *motoz*

motoz A: 1585 *Motozok* (Cal. 253); 1787 *matoztatni* [sz.] (NSz.); 1787 *motóztuk* (MKurir 469) **J:** 1. [ma főleg *meg*~] 1585 'átvizsgál, keresgél | durchsuchen, durchstöbern' # (Cal. 253) (↑); 2. 1604 'simogat; hízeleg, becézget | streicheln; schmeicheln' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1756 'pizsmog, babrál | pusseln' (NSz.); 4. [főleg ~ *a fejében*] 1842 'vmi motoszkál benne, vmely gondolat foglalkoztatja, jár az agyában | es geht einem etw im Kopf herum' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A → *mat* ~ *mot* szóból keletkezett gyakorító képzővel. ⊖ Ugyanebből az alapszóból más gyakorító képzővel: (N.) *motol, motorász*, 'keres' (MTsz.).

📖 Bárczi: Szók.; TESz. *motoz*¹ a.; EWUng. • Vö. *mat, motoszkál*

mottó A: 1791/ *Mottót* (NSz.) **J:** 'jelmondat, jelige | Motto'

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Motto*; ang. *motto*; ol. *motto*; stb.: 'jelmondat, jelige, mottó', az olaszban 'tréfás szólás, móka' is. Az olaszból terjedt el [< lat. (kés.) *muttum* 'mukkanás, mukk' < lat. (kés.) *muttire* 'megmukkan, sugdolózik, susog']. ⊕ A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng.

motyó A: 1787 *motyómat* (NSz.); 1865 ? *matyó* (NSz.); NYJ. *matyó* (ÚMTsz.) **J:** '(batyuba kötött) holmi, cókómok; batyu | Siebensachen; Bündel, Bagage'

■ Valószínűleg belső keletkezésű, feltehetőleg egy fiktív tövű származékszó szófajváltása. | ⊕ Főnevesült melléknévi igenév lehet -ó képzővel. A szótő a → *batyu* tövével lehet

összefüggésben.

TESz.; EWUng. • Vö. *batyu*

motyog A: 1786 *Motyog* (NSz.); 1872 *Mutyog* (Nyr. 1: 280); 1878 *muttyog* (Nyr. 7: 187); NYJ. *matyog* (MTsz.) J: 1. 1786 'tesz-vesz, pizmog | kramen, pusseln' (NSz.) (↑); 2. 1808 'halkan, érthetetlenül beszél | leise, unverständlich sprechen, mummeln' # (NSz.); 3. 1875 'tipeg, totyog | trippeln, trottn' (Nyr. 4: 379)

motyorog [1] A: 1887 *motyorog* (Nyr. 16: 383); NYJ. *mutyorgó* [sz.] (ÚMTsz.) J: 1. 1887 'halkan, érthetetlenül beszél, motyog | mummeln' (Nyr. 16: 383) (↑); 2. 1914 'tesz-vesz, babrál | kramen, pusseln' (Nyr. 43: 45)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A szótő a →*matyó* tövével lehet összefüggésben. A szóvég gyakorító képző. A *motyorog* 1. jelentése és a *matat* (→*mat*) 2. jelentése a *motyog* hatását tükrözik, amellyel egy etimológiai összefüggés sem teljesen kizárt.

TESz.; EWUng. • Vö. *matyó*, *tutyimutyi*

motyorog → *motyog*

mozaik A: 1791 *mozaikás* [sz.] (NSz.); 1792 *Mosaik* (NSz.); 1795 *Mozaikkal* (NSz.); 1806 *múzaiika* (NSz.) J: 'apró színes kövekből, üvegdarabokból stb. összeállított kép | Mosaik'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Mosaik*; ang. *mosaic*; fr. *mosaïque*; ol. *mosaico*, *musaico*; stb.: 'mozaik'. Az olaszból terjedt el [< lat. (k.) *musaicum (opus)* 'mozaik', tkp. 'múzsai mű']. (⇒⊕) A magyarba elsősorban német közvetítéssel került át. (⊕) A szóvégi *a*-s változatok valószínűleg latinositás eredményei.

TESz.; EWUng. • Vö. *múzsza*

mozdít → *mozog*

mozdony A: 1835 *mozgonynak* (Társalkodó 1835. jan. 24.: 26); 1840–1849/ *mozdonynyal* (NSz.) J: 1. 1835 'a vonat hajtóműve | Lokomotive' # (Társalkodó 1835. jan. 24.: 26) (↑); 2. 1847 'indíték, motívum; mozgató erő | Motiv; Triebkraft' (NSz.); 3. 1861 'mozgó gépezet | Getriebe, Triebwerk' (NSz.); 4. 1868 'mozgató alkatrész; mozgató szerkezet | bewegendes Element, bewegende Konstruktion' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A *mozdul*, *mozdít* (→*mozog*) kikövetkeztetett tövéből keletkezett *-ny* névszóképzővel; hasonló szemlélethez vö. →*lokomotív*. Egyéb, régi megnevezések: *gőzsekér*, *műköny vontató* 'mozdony' (1846: MNy. 46: 350). (⊖) Idetartoznak (ugyaneből a töből létrehozva): (R.) *mozton* 'mozgás, elmozdulás; hajtóerő, gépezet, hajtómű' (1798: NSz.); *mozvány* 'ua.' (1807: NSz.); *mozgony* 'ua.' (1835: Tzs. *Triebwerk* a.). (⊕) Nyelvújítási származékszó.

TESz.; EWUng. • Vö. *mozog*

mozdul → *mozog*

mozgat → *mozog*

mozi **A:** 1907 *moziról* (MNY. 11: 323); 1909/ *muziba* (NSz.) **J:** 'filmszínház | Kino' #

■ Játszi szóalkotás. | ☐ Szórövidítés a *mozgóképszínház* 'mozi' (1914: NSz.) összetétel előtagjából (a → *mozog* + → *kép*¹ + → *színház* folyamatos melléknévi igeneve) keletkezett -i kicsinyítő képzővel. A képzésmódhoz vö. *cigi* (→ *cigaretta*), *diri* (→ *direktor*) stb. Az első két taghoz vö. *mozgókép* (1882/: NSz.). Ehhez hasonló szóalkotáshoz vö. ném. *Kinematograph* 'filmkamera' > *Kino* 'mozi'; ang. *moving picture* 'mozgókép' > *movie* 'mozi'.

📖 MNY. 11: 323; TESz.; EWUng. • Vö. *kép*¹, *mozog*, *szín*-²

mozog [1] **A:** 1416 ? *Muzgo* [sz.] [szN.] (MNY. 58: 415); 1416 u./¹ *mozgáfat* [sz.] (BécsiK. 42); 1493 k. *mozognak* (FestK. 35) **J:** 'folyamatosan helyet v. helyzetet változtat, mozdul, moccan | fortlaufend sich bewegen; sich rühren, sich regen' # **Sz:** **mozgolódik** 1577 *mozgolodafoktul* [sz.] (OrvK. 84) | **mozgékony** 1828 *Mozgékony* (Szily: NyÚSz.) | **mozgalom** 1830 *mozgalmak* (Fejér: Henrik 26); 1835 'mozgás, tevékenység | Bewegung, Tätigkeiten' (Kunoss: Gyal. *Motus* a.); 1839 'szervezett társadalmi tevékenység, társadalmi szervezet | (gesellschaftliche) Bewegung, Organisation' (NSz.) | **mozgósít** 1855 *mozgósítása* [sz.] (NSz.)

mozdul **A:** 1416 u./¹ *mozdola* (BécsiK. 60); 1517 *mozdulatlal* [v: *mozdulatlan*] [sz.] (DomK. 165r) **J:** 'hirtelen mozogni kezd | plötzlich sich bewegen, sich rühren' # **Sz:** ~**at** 1416 u./² *mozdola'ttat* (MünchK. 88vb) | ~**hatatlan** 1470 *mozdolhattatlanfag* [sz.] (SermDom. 2: 699) | ~**hatatlanság** 1470 (SermDom. 2: 699) | ~**atlan** 1517 (DomK. 165r) (↑)

mozgat **A:** 1416 u./¹ *mozgattatnac* [sz.] (BécsiK. 132) **J:** 'mozgásra bír | bewegen' #

mozdít **A:** 1416 u./² *mozdeitani* [sz.] (MünchK. 28va); 1568 *mozdetczak* (NySz.); 1577 *megmozditani* [sz.] (KolGl.) **J:** 'hely(zet)változtatásra, (el)mozdulásra készletet vmit | bewegen, rühren' #

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség; uráli kori tő magyar képzéssel. | ☐ A tőhöz vö. jur. *mančarā-* 'inog, ingadozik, leng, mozog; dolgozik'; jen. *mod'oda-*, *mozora-* 'megmozdul, megmoccan'; szelk. *mootja-*, *moottja-* 'sántít, sántikál, biceg' [uráli **mδńć-* vagy **mδć-*: 'mozog, megmozdul, elmozdul'; onomatopoetikus eredetű]. ☐ A magyarázat csak egy uráli szó belseji **ńć* ~ **ć* hangcsere feltételeként érvényes, így a magyar szó az alak **ć*-vel való továbbfejlesztése lehet (vö. → *ázik*, → *rezeg*). A magyarázat nehézsége a távoli megfelelések, valamint a szó onomatopoetikus természete. A szóvégek különféle igeképzők. ☐ Esetleg idetartozik az eredeti igetőnek a főnevesült folyamatos melléknévi igeneveként: 1237–1240 *Mozov* [szN.] (PRT. 1: 774).

📖 JSFOu. 30/5: 67; MNY. 58: 415; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *elő*-¹, *izeg-mozog*, *moccan*, *mozdony*, *mozi*

mozzanat **A:** 1830/ *mozzanatai* (NSz.) **J:** **1.** 1830/ 'apró változás, történés | kleine Veränderung, kleines Geschehen' (NSz.) (↑); **2.** 1833 'pillanat; egy kis időszak | Augenblick; kleine Zeitspanne' (Szily: NyÚSz.); **3.** 1833 ? 'vminek (apró) részlete, összetevője, tényezője | wichtiger Umstand' # (Szily: NyÚSz.), 1876 'ua.' (NSz.)

■ Valószínűleg szóképzés latin mintára, származékszó. | ☐ Vö. lat. *momentum* 'pillanat; indíték; (fontos) körülmény'; ez a lat. *movere* 'mozgat, mozdit' szóra megy vissza. ☐ A

magyarban tudatos szóalkotással keletkezett a *mozzan* (→*moccan*) szóból -at névszóképzővel.

☞ Nyelvújítási szóalkotás.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *moccan*

mozsár A: 1405 k. *mofar* (SchlSzj. 1126.); 1528 *Mazarpathanthyw* (MNY. 31: 195); 1585 k. *Mosáár* (Gl.); 1645 *morsár* (NySz.); 1676 *mázár* (NySz.); 1781/ *mosarak* (NSz.); 1801 *mazsarban* (NSz.); NYJ. *mudzsár* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1405 k. 'fából, fémből stb. készült edény, amelyben vmit apróra törnek | Gefäß zum Zerkleinern harter Stoffe' (SchlSzj. 1126.) (↑); **2.** 1515 u. 'köles | Hirse' (Gl.); **3.** 1605 'rövid csövű, meredek röppályával tüzelő löveg | Steilfeuergeschütz' (Radvánszky: Csal. 2: 118)

■ Német (feln.) jövevényszó. | ☞ Ném. (kfn.) *morsār, morsær*, – ném. *Mörser*: 'edény összezúzásra, morzsolásra; löveg, ágyú' [< lat. *mortarium* 'mozsár <edényként>', tkp. 'edény összetörésre']. ☞ Megfelelői (esetleg a magyaron keresztül): szbhv. (N.) *mōžār* 'löveg, ágyú', (R. Kaj) *moždar* 'mozsár <edényként>'; szln. (N.R.) *mōžar* 'ua.; löveg, ágyú'; szlk. *mažiar* 'ua.'; stb. ☞ A német hangtani fejlődés alapján az átvétel a 14. században mehetett végbe. A 2. jelentés metonímia; a köles megnevezése és összetörése közti összefüggéshez vö. (N.) *lūkōtt* 'köles' (< (N.) *lūk* '(kölest) összetör'). A 3. jelentéshez vö. 1489 *mosar patanghw* 'meredek röppályával tüzelő ágyú', tkp. 'mozsárágyú' (OklSz.).

📖 TESz.; Hadrovics: UeISk. 370; EWUng. • Vö. *malter*

mög × A: 1208/ *Wodmege* [HN.] (OklSz. *vad* a.), de vö. →*meg*¹; 1224 ? *mugmulochu* [o: *Mugmulotho*] [HN.] (HOkm. 4: 11); 1263/ *Egurmeugh* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 8: 54); 1272 *Higmugi* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 775); 1276/ *gyamege* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 277) **J: 1.** 1263/ 'vmi mögött levő terület | Hinterraum, Hintergrund' (Wenzel: ÁÚO. 8: 54) (↑); **2.** 16. sz. ? 'kanca, tehén, koca stb. nemi szerve | Geschlechtsorgan der Stute, der Kuh usw.' (MNY. 54: 532), 1839 'ua.' (MNY. 54: 531)

■ Örökség a finnugor korból. | ☞ ? Vog. (AK.) *mānt, māntas* 'hosszában, mentében, át, alatt'; ? zürj. (Lu.) *mīš, mīšt* 'idő' után'; cser. (KH.) *mənye* 'után'; md. (E.) *mejle*, (M.) *melä* 'később, azután, után'; finn *myös* 'is, még, azonkívül', *myötä* 'együttal, után'; lp. (norv.) *mānne* [összetételben] 'hát-, hátsó', *mānne* 'után <időben>', később, óta; után, mögött' [fgr. **miñä* vagy **müñä*: 'vminek a háta, vmi mögött levő rész']. ☞ A fgr. **η* > m. g hangváltozáshoz vö. →*fog*¹, →*jég* stb. A 2. jelentés a →*megy*² szóval való vegyülés során keletkezett.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *meg*¹, *mögött*

mögé → *mögött*

mögött A: 1372 u./ *megett* (JókK. 131); 1519 *móghót* (JordK. 813); 1808 *mögött* (NSz.); 1816 *Mөгөтт* (NSz.) **J: <NÉVUTÓ> 1.** 1372 u./ 'túlsó, hátsó részének közelében | hinter <mit Dat>' # (JókK. 131) (↑); **2.** [*hát(a) ~*] 1598 'távollétében, tudtán kívül | in der Abwesenheit (eines anderen), hinter seinem Rücken' (NySz.) | <HSZ> **1.** [személyragokkal] 1565 'mögötte levő helyen | hinter mir, dir usw.' (NySz.); **2.** 1604 'hátral | hinten' (Szenczi Molnár: Dict.)

mögé A: 1372 u./ *mege* (JókK. 21); 1416 u./¹ *mөгэ* (BécsiK. 78); 1416 u./² *èn mөгem* (MünchK. 44rb); 1513 *hatadmөгee* (CzechK. 69); 1792 *megi* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Meg* a.); 1816 *Mөгэ* (NSz.) **J: <NÉVUTÓ> 1.** 1372 u./ 'túlsó, hátsó oldalára | hinter <mit Akk>' # (JókK. 21) (↑); **2.** 1568 'mögött | hinter <mit Dat>' (NySz.); **3.** [*hát(a) ~*] 1598 'távollétében, tudtán kívül |

in der Abwesenheit (eines anderen), hinter seinem Rücken' (NySz.) | <HSZ> **1.** 1416 u./¹ 'hátra | nach hinten' (BécsiK. 78) (↑); **2.** [személyragokkal] 1416 u./² 'mögötte levő helyre | hinter mich, dich usw.' # (MünchK. 44rb)

mögül **A:** 1416 u./¹ *megöl* (BécsiK. 110); 1470 *megel* (SermDom. 2: 755); 1508 *haatmegül* (NádK. 246); 1519 *mógól* (JordK. 301); 1588 *mögül* (NySz.) **J:** <HSZ> **1.** 1416 u./¹ 'hátulról; hátul | von hinten; hinten' (BécsiK. 110) (↑); **2.** [személyragokkal] 1804 'mögötte levő helyről | hinter mir, dir usw. hervor' # (NSz.) | <NÉVUTÓ> **1.** 1416 u./² 'háta mögött levő helyről | hinter ... <mit Dat> hervor' # (MünchK. 15rb); **2.** 1416 u./² 'mögött | hinter <mit Dat>' (MünchK. 62vb); **3.** 1590 'mögé | hinter <mit Akk>' (NySz.); **4.** [*hát ~*] 1673 'távollétében, tudtán kívül | in der Abwesenheit (eines anderen), hinter seinem Rücken' (NySz.)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ⊕ A →*mög* 'háttér' szóból keletkezett *-t* helyraggal, *-é* latívuszraggal, *-l* ablatívuszraggal. A *mögé* alaktni keletkezéséhez vö. még →*meg*¹. A *mögé* alak tartalmazza az E/3. személyű *-é* birtokos személyjelet is, amely a latívuszragban rejtve marad. Emellett az alak mellett létrejött egy külön paradigmasor egyéb birtokos személyjelekkel (*-m*, *-d* stb.). A szócsalád tagjai birtokos szerkezetben az eredeti jelentés, ill. a birtokos viszony elhalványulásával névutóvá, ill. határozószóvá váltak. A szó eredetileg helymeghatározásra szolgált, elvont jelentése ebből a funkcióból alakult ki.

📖 Berrár: TörtMondt. 59; TESz.; MNy. 66: 37, 39; EWUng. • Vö. *meg*¹, *mög*

mögül → *mögött*

mucsai **A:** 1887 *mucsai* (BorsszemJ. 1887. okt. 16.: 6); 1924 *mucsai* (Szirmay: TolvSz. 38) **J:** <MN> 1924 'faragatlan, elmaradott, parlagi | hinterwäldlerisch, zurückgeblieben' (Szirmay: TolvSz. 38) (↑) | <FN> 1924 'faragatlan, elmaradott, parlagi személy | Hinterwäldler' (Szirmay: TolvSz. 38) (↑)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A megnevezés olyan helyneveken alapulhat mint pl. *Mocsa* ([1237–1240] *Macha* [HN.]: (PRT. 1: 777)) vagy *Mucsi* [HN.] (1403 *Mulsche* [HN.]: (Csánki: TörtFöldr. 3: 442)). A szóvég *-i* melléknévképző. Más falvak neveiből képzett származékszavak hasonló jelentéséhez vö. →*alpári*. – A szó sokkal korábbi lehet, mint a rendelkezésünkre álló első adat.

📖 TESz.; EWUng.

muff Δ **A:** 1833 *muffal* (Honművész 1833. dec. 22.: 614); 1851 *muffomba* (NSz.); 1896 *muffokba* (NSz.); NYJ. *muft* [□] (ÚMTsz.) **J:** 'szörméből készült, többnyire henger alakú kézmelegítő, karmantyú | Muff als Handwärmer'

■ Német jövevényszó. | ≡ Ném. *Muff*, (B.) *muff*: 'szörméből készült kézmelegítő' [< holl. *mof* 'ua.']. ≈ Megfelelői: ang. *muff*; szbhv. *muf*; stb.: 'ua.'. ⇒ ⊕ A szó a bécsi német közvetítésével kerülhetett a magyarba. ~ Idetartozik: (R.) *mufely* 'olvasztótégely' (1644–1671/: NySz.), a ném. *Muffel* 'samottból készült üreges tárgy, egy kerámia kemence alkatrésze' szóból jött létre.

📖 TESz.; EWUng.

mufti Δ **A:** 1620/ *mufti* (MNy. 79: 246) **J:** '(vallási kérdésekben véleményt mondó) muszlim jogtudós | Mufti'

■ Oszmán-török jövevényszó. | (≡) Oszm. *müfti*, (N.) *müftü*: 'mufti' [< arab *muftī* 'ua.']. Vö. még lat. (h.) *muftius* 'ua.'. (≈) Megfelelői: ném. *Mufti*; fr. *moufti*; stb.: 'főbíró az iszlám közösségekben'. (△) A *főmufti* 'magas rangú, vezető mufti' (1613: TörtTár 1881: 8), 'előljáró, főnök, vezető <tréfás>' (1877: NSz.) összetétel, amelynek előtagja a →*fő*.

📖 TESz. *főmufti* a.; Kakuk: ÉIOsm. 293; EWUng.

mufurc A: 1900 *mufurc* (Zolnay–Gedényi) J: <FN> 1. 1900 'újonc | Rekrut' (Zolnay–Gedényi) (↑); 2. 1921 'kisdiák, zöldfülű kamasz | Schuljunge, Grünschnabel' (Zolnay–Gedényi); 3. 1921 'jelentéktelen v. ügyetlen ember | unbedeutender od. ungeschickter Mensch' (Zolnay–Gedényi) | <MN> 1. 1907 'mogorva, zsörtölődő | mürrisch' (NyF. 40: 63); 2. 1947 'bolondos | närrisch' (ÚMTsz.)

■ Valószínűleg származékszó egy fiktív töből. | (△) A szótó a →*bufa* szócsalád tövével függhet össze. A szóvég játszi névszóképző. Emellett a magyarázatot mellett szól a *bufi* ~ *mufti* 'buta, együgyű, dőre; faragatlan' (1816: Gyarmathi: Voc.), 'kerek képű, pufók' (1831: Kreszn.), 'önfejű, akaratos' (1893: MTsz.) tájszó is, amely ugyanabból a töből keletkezett játszi szóalkotással a →*mufti* hatására. (≈) Tisztázatlan idetartozású: (R.) *mufti* 'kötéltáncos' (1585: Cal. 442).

📖 TESz., *mufti*¹ a. is; EWUng. • Vö. *bufa*

muhar A: [1230/] ? *Mohor* [szN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 227); 1283 ? *Mohar* [szN.] (OkI Sz.); 1326 *Kyusmuhar* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 81); 1395 k. *mochar* (BesztSzj. 376.); 1435 k. *mochor* (SoprSz. 213.); NYJ. *Muha* (ÚMTsz.) J: 1. [1230/] ? 'korábban különféle fészkes, pázsitfűféle stb. növénynek, ma egy rendszerint másodvetésként vetett, szárazságot jól tűrő takarmánynövénynek nevéként' | <zur Benennung versch. Korbblütler, Süßgräser usw., heute zur Benennung des Fennichs>' (Györffy: ÁMTF. 1: 227) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 376.) (↑); 2. 1902/ 'moha | Moos (Setaria)' (ÚMTsz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *muhar*, (N.) *mohar*, *muar*, *mukar*, *muvar*; szlk. *mohár*; or. (N.) *moxáp*; stb.: 'muhar, mohar' [ismeretlen eredetű]. (△) A *muha* változat és a 2. jelentés a *moha* (→*moh*¹) hatására keletkezett.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 695; TESz.; EWUng. • Vö. *bor-*

muki Δ A: 1927 *muki* (Zolnay–Gedényi) J: 'pasas | Kerl <scherzhaft>'

■ Köznévvé vált tulajdonnév. | (△) A *Muki* (1819: NSz.) személynévből keletkezett [< ném. (B.) *Muki* [szN.] a < ném. *Nepomuk* [szN.] becéző alakja]. Ehhez hasonló személynévekből kialakult tréfás köznevekhez vö. →*maca*, →*pali* stb. – A *muksi* 'férfi, fickó, pasas' (1930: Zolnay–Gedényi) és a *muksó* 'ua.' (1957: Zolnay–Gedényi) a szó játszi továbbképzései. (≈) Ugyanerre az etimonra megy vissza: *muki* 'helyi érdekű vasút; kis mozdony' (1901: Zolnay–Gedényi); ez ugyancsak játszi szóalkotással jött létre.

📖 MNy. 10: 106; Nyr. 87: 474; TESz.; EWUng.

mukk → *mukkan*

mukkan A: 1780 *mukkantam* (NSz.); 1784 *makkanni* (Baróti Szabó: KisdedSz. 57) J: 'szóra nyitja a száját | (sich) mucken, (sich) mucksen' #

mukk A: 1803 *mukkot* (NSz.); 1808 *Muk* (Sándor I.: Toldalék) J: [többnyire az *egy ~ot se(m) szól* szókapcsolatban] 'mukkanás, egy szó, egy hang | Mucks' #

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **mukkan** onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A szótó a →*makog*, →*mókus* tövével függ össze. A szóvég mozzanatos képző. A szó belseji *u-s* alak térhódításához a ném. *mucken* 'egy félig elfojtott hangot ad ki; morog' szó is hozzájárulhatott.

■ A **mukk** elvonás. | (⊕) Valószínűleg a *mukkan*-ból keletkezett elvonással.

📖 FilKözl. 14: 494; TESz.; EWUng. • Vö. *makog*, *mókus*, *ukmukfukk*

mulat A: 1212/ ? *Monmulathow* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 328); 1372 u./ el *mulatuala* (JókK. 21); 1552 *mulottákel* (Heltai: Dial. A2b); NYJ. *mullat* (MTsz.) J: 1. 1212/ ? 'időt eltölt; vhol időz, tartózkodik | die Zeit verbringen; (ver)weilen' (Györffy: ÁMTF. 1: 328) (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 61); 2. 1372 u./ 'hagy megtörténni; elvisel, eltűr | geschehen lassen; erdulden' (JókK. 21) (↑); 3. 1416 u./² 'figyelman kívül hagy, elmulaszt, elhalaszt | versäumen' (MünchK. 74va); 4. 1456 k. 'szórakozással tölti idejét | sich belustigen, sich unterhalten' # (SermDom. 1: 473); 5. [*el~*] 1527 ? 'vminek az elmúlását okozza | vergehen lassen' (ÉrdyK. 394), 1536 'ua.' (Pesti: Fab. 69a); 6. 1748 'mulattat, szórakoztat | unterhalten, belustigen' (NySz.); 7. [*vkin*, *vmin ~*, (R.) *~ja magát*] 1858/ 'nevet, derül *vkin*, *vmin* | sich belustigen, lachen über jmdn od. etw' # (NSz.) Sz: ~**ó** 1212/ ? [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 328) (↑); 1493 k. *mwalthohaleketh* <FOLY MN-I IGENÉV> (FestK. 384); 1776 'étterem, vendéglátóhely | Gaststätte' (NSz.) | ~**ás** 1456 k. *mulatafra* (SermDom. 1: 473) | ~**ság** 1493 k. *mwalthaagra* (FestK. 384) | ~**ozik** 1583 *mulatozo* [sz.] (NySz.) | ~**tat** 1585 [sz.] 'késleltet | verzögern' (Cal. 676); 1720 'szórakoztat, mulatságot szerez | unterhalten, belustigen' (NSz.) | ~**ságos** 1636 *mulatságos* (NySz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*múlik* 'elmúlik, eltelik [idő]; elmegy, elmúlik stb.' keletkezett -at műveltető igeképzővel. A 4. jelentéshez különböző szószerkezetek, mint pl. az *időt jól, kellemesen, szórakozással mulat* is hozzájárulhattak.

📖 NyF. 35: 35; TESz.; EWUng. • Vö. *múlik*, *nemulass*

mulatt A: 1795 *Mulatták* (NSz.); 1796 *Mulattok* (NSz.); 1799 *Mulat* (Molnár J.: MKönyvHáz 12: 132); 1808 *Mulátók* (NSz.) J: 'fehér és néger szülők utóda | Mulatte'

■ Nemzetközi szó. | (⊕) Ném. *Mulatte*, (R.) *mulata*, *mulato*, *mulatt*; ang. *mulatto*; port. *mulato*; sp. *mulato*; stb.: 'mulatt'. A portugál vagy spanyol nyelvi hatás által vált elterjedté [*<*port. *mulo* 'számáröszvér', ill. a sp. *mulo* 'ua.' (lat. *mulus* 'ua.') szavakra megy vissza]. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mulya*

múlik A: 12. sz. vége/ *mulchotia* [sz.] (HB.); 1372 u./ el *mulýkuala* [▽] (JókK. 3); NYJ. *mullik* (ÚMTsz.) J: 1. 12. sz. vége/ 'elhalad vhol, elmegy vmi mellett; elkerül vmit | vorbeigehen, vorübergehen; vermeiden' (HB.) (↑); 2. 1372 u./ '⟨idő, időbeli folyamat⟩ halad, telik | vergehen ⟨Zeit⟩' # (JókK. 28); 3. 1372 u./ 'eltűnik; megszűnik (létezni) | vergehen, aufhören (zu sein)' # (JókK. 62); 4. [*felülmúl*] 1416 u./¹ 'legyőz, megelőz | übertreffen' # (BécsiK. 144); 5. 1474 'elmulaszt, nem tesz meg | versäumen' (BirkK. 4); 6. [főleg múlt időben] 1519 'vmely életkoron, időszakon túlhalad, túljut | nach einem Lebensalter od. einer Periode sein' # (JordK. 516); 7. 1529 e. 'halasztódik | Verzug erleiden' (VirgK. 60); 8. [*vkin*, *vmin ~ik*, (R.) *el~ik*] 1598 'miatta nem történik meg, halasztódik | es liegt an jmdm, es kommt auf etw an' # (NySz.) Sz:

~**ás** 1416 u./¹ *èsmulafaiglan* (BécsiK. 7) | ~**atta** 1416 u./¹ *elmulatta* <HAT-I IGENÉV> (BécsiK. 8) | ~**t-** [birtokos személyjellel] 1416 u./² *èlèuè multat* 'elmúlás, elmenés, eltelés | Vorbeigehen' (MünchK. 77rb) | ~**t** 1495 e. el *mult* <BEF MN-I IGENÉV> (GuaryK. 10); 1829 'a múlt | Vergangenheit' (NSz.) | **mulandó** 1527 el *mulandok* [sz.] (JókK. 133) | **mulaszt** 1643 *elmulasztani* [sz.] (LevT. 2: 240) | ~**ékony** 1805 *múlékony* (NSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *mal-* 'egybefolyik, múlik, befejeződik, elmúlik'; md. (E.M.) *mol'e-* 'megy, jár; odamegy, odajut'; lp. (norv.) *møllâ-* 'vmi előtt, mellett elhalad' [fgr. **mulz-* 'elmegy, elhalad, elmúlik']. (⊕) A *múlt* származékszó olyan szószerkezetekből keletkezett önállósodással, mint a *múlt idő*, *múlt esztendő* stb.

📖 MNy. 8: 324; TESz.; MSzFE.; Bárczi: HBEI. 141; EWUng. • Vö. *mulat*, *múlván*

múlva → *múlván*

múlván Δ A: 1525/ *mulván* (TörtTár 1908: 83) J: 'vmi múlva, vmi után | nach'

múlva A: 1552 *mulua* (Heltai: Dial. E2a) J: 'vmi múltán, vmi után | nach' #

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (⊕) A → *múlik* 'elmúlik, eltelik' -*ván*, ill. -*va* képzős határozói igenevéből keletkezett névutó. A határozói igenévhez vö. 1372 u./ el *muluan* 'elmúlt' (JókK. 28), 1416 u./² 'vmi előtt, mellett elhaladó' (MünchK. 36va); 1519 u. el *mulua* 'elmúlt' (DebrK. 19).

📖 TESz. *múlik* a.; EWUng. • Vö. *múlik*

mulya A: 1171 ? *Mulad* [sz.] [HN.] (ÓMOlv. 47); 1340 ? *Mullyath* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 304); 1484 ? *Mwlyad* [sz.] [HN.] (Kassai: Gyökerésző 3: 384); 1834 *Mulya*-ember (Kassai: Gyökerésző 3: 384); 1851 *muja* (NSz.); 1867 *mula* (CzF.) J: <FN> 1171 ? 'ösztér | Maultier, Maulesel' (ÓMOlv. 47) (↑), 1867 'ua.' (CzF.) (↑) | <MN> 1834 'mamlasz, mafla, bárgyú | tölpelhaft' (Kassai: Gyökerésző 3: 384) (↑)

■ Vándorszó. | (≡) Lat. *mula* 'szamáröszvér kancája'; ném. (kfn.) *müle* 'szamáröszvér'; ol. *mula* 'szamáröszvér kancája; hóbortos, bogaras személy', *mulo* 'szamáröszvér, korcs, fattyú; önfejű, akaratos'; szbhv. *mula* 'szamáröszvér'; szlk. *mula* 'ua.'; cseh *mul* 'ua.'; stb. Vö. még lat. *mulus* 'ua.; <szitokszóként is>'; gör. (kgör.) *μοῦλος* 'szamáröszvér'. Forrása: bizonytalan, esetleg egy ázsiai nyelvből. (⇒⊕) A magyarba kettős átvétellel kerülhetett; átadó nyelvként több is szóba jöhet. (⊕) A korai honosításra a helynevekből lehet következtetni. (⊖) Idetartoznak: (N.) *mulykó* 'buta, bárgyú, bamba, esetlen' (1825: NSz.), *mulyók* 'ua.' (1898: Dobos: DiákSz. *málé* a.), ezek a *mulya* származékszavai.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 695; NytudÉrt. 38: 111; TESz.; EWUng. • Vö. *mulatt*

múmia A: 1577 k. *Mummia*, *Mumyath* (OrvK. 257, 35); 1805/ *Múmiák* (NSz.); 1834 *múmjaváza* (NSz.) J: 1. 1577 k. 'gyantás anyag, folyadék mint gyógyszer | harziger Stoff, harzige Flüssigkeiten als Heilmittel' (OrvK. 257, 35) (↑); 2. 1748 'konzerváló eljárásokkal – szárítással v. balzsamozással – épségben tartott tetem | Mumie' (NySz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.h.) *mum(m)ia* 'gyantás, illatos folyadék; bebalzsamozott holttest'. Forrása: arab *mūmiyā*, *mūmiyya* 'aszfaltos, gyantás massa; bebalzsamozott holttest', amely az úpperzsa *mūm* 'viasz' szóra megy vissza. (≈) Megfelelői: ném. *Mumie*; fr. *momie*; stb.: 'múmia'.

mumpsz **A:** 1830 *Mumps* (Hahnemann: OrgGyógyműv. 115); 1930 *mumusz* (Csorba: IdSz.); 1940 *mumpsz* (Balassa J.: MNySzót.) **J:** 'fertőző fültőmirigy-gyulladás | Mumps'

■ Angol jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | (≡) Ang. *mumps* 'a fültőmirigyek gyulladása', (R.) 'barátságtalanság, ridegség, bosszúság, kellemetlenség'; – vö. még ném. *Mumps* 'a fültőmirigyek gyulladása'. Az angolban a *mump* 'bosszús, kedvetlen, rosszkedvű', (R.) 'mammog, majszol' szóból jött létre.

mumus **A:** 1796 *mumussal* (Nyr. 88: 475); 1800/ *mummusok* (NSz.); 1843 *mumás* (NSz.) **J:** 'rém, ijesztő alak | Popanz'

■ Származékszó. | (△) A *mumu* 'madárijesztő, mumus' (1786: Nyr. 88: 475). Onomatopoetikus eredetű, morgás szerű hang utánzása a kisgyermek megijesztésére. A szóvég kicsinyítő képző. A szó belseji gemináta *m* a ném. (au.) *Mummel(mann)* 'madárijesztő, mumus' szó hatását mutatja. Hasonlóan más nyelvekben is: ol. (lomb.) *momo* 'ördög'; rom. *momăie* 'mumusként emlegetett személy'; újgör. *μαμοῦνα* 'ua.'; stb. Vö. még gör. *Μώμος* 'fantázialény, a gúny és megrovás megszemélyesítője'. (⊖) Egyéb megnevezések: *bubus* (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.). – A *Momus* [SZN.] 'kísértet, rém, fantázialény neveként' (1770: NSz.) a lat. (k.) *Momus* [SZN.] 'szellem, fantázialény mint név' szóra megy vissza.

mundér **Δ A:** 1703 *mundért* (MNy. 89: 128); 1705 *mundirral* (Horváth M.: NEI.); 1707 *mundirbul* (Horváth M.: NEI.); 1761 *mondéromat* (NSz.); 1854 *Montért* (NSz.) **J:** 1. 1703 'egyenruha; katonaköpeny, katonazubbony | Uniform; Soldatenmantel' (MNy. 89: 128) (↑); 2. 1798 'vminek a külseje, külszíne, hámja, burka, köntöse; héj {pl. krumplié, gyümölcsé stb.} | Äußerer, Hülle von etw; Schale {der Kartoffel, des Obstes}' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 270); 3. 1882 'öltözet, ruha | Bekleidung; Überzieher' (NSz.)

mundéroz **Δ A:** 1707 *mundéroztat* [sz.] (MNy. 51: 220); 1708 *mundírozó-commissarius* [sz.] (Horváth M.: NEI.); 1796 *montirozni* [sz.] (NSz.) **J:** 'egyenruhával ellát | mit Uniform versehen'

■ A szócsalád alapja, a **mundéroz** német jövevényszó. | (≡) Ném. *montieren* 'felszerel, elhelyez, felállít, összeszerel', (R.) *mondiren*, *muntiren* 'felszerel; egyenruhával ellát' [< fr. *monter* 'ellát, felállít, felszerel, berendez stb.']. (⇒△) A szó valószínűleg a bajor-osztrák katonai nyelv közvetítésével került a magyarba.

■ A **mundér** elvonás eredménye. | (△) A *mundéroz*-ból keletkezett, valószínűleg a →*mondúr* hatására.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartoznak: (R.) *mundérung* 'felszerelés' (1692: Horváth M.: NEI.), ez a ném. *Montierung* 'ua.; összeszerelés' átvétele; (R.) *mundérom* 'felszerelés' (1692: Horváth M.: NEI.), ez esetleg a *mundér* latinosítása; a (R.) *mundérol* 'felszerel' (1704: Pusztai) képzőcserével keletkezett a *mundéroz*-ból. (⊖) Tisztázatlan idetartozású: *mundér* 'a széna egy fajta mértéke' (1847: MNy. 71: 123).

mundéroz → *mundér*

muníció Δ **A:** 1558 *monicioja* (Horváth M.: NEI.); 1608 *munitio* (MNY. 63: 490); 1817 *munitzióval* (NSz.); NYJ. *munencijóut* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1558 'lőpor, puskapor | Schießpulver' (Horváth M.: NEI.) (↑); 2. 1629 ? 'hadianyag; élelem, eleség | Kriegsmaterial; Proviant' (Horváth M.: NEI.), 1644 'ua.' (MNY. 49: 506)

■ Latin jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | ⊕ Lat. *munitio* 'rögzítés, megerősítés, erőd; berendezés, felszerelés vmivel', (k.) 'élelem, élelmiszer', (h.) 'lőszerszükséglet'; – vö. még ném. *Munition* 'ua.'. A latinban a *munire* 'megerősít, rögzít, megszilárdít; ellát, felszerel vmivel'. ⊗ Megfelelői: fr. *munitio*; ol. *munizione*; stb.: 'lőszerszükséglet'.

📖 TESz.; EWUng.

munka **A:** 1138/ *Munca* [SZN.] (MNY. 32: 132); 1193 *Muncad* [HN.] (MNL (OL) DL. 27); 12. sz. vége/ *muncaf* [SZ.] (HB.); 1211 *Moncat* [SZ.] [SZN.] (OkISz.); 1217 *Mucad* [SZ.] [SZN.] (OkISz.); 1818 *múka* (NSz.) **J:** 1. 1138/ ? 'kín, gyötrelmes | Qual, Marter, Folter' (MNY. 32: 132) (↑), [1200 k.] 'ua.' (An. 12.); 2. 1372 u./ 'tudatos, célszerű emberi tevékenység | Arbeit' # (JókK. 107); 3. 1519 'mű | Werk' # (JordK. 800); 4. 1529 e. 'bér | Lohn' (VirgK. 12) **Sz:** ~s 1138/ *Muncas* [SZN.] (MNY. 32: 205); [1200 k.] [HN.] 'gyötrelmes | qualvoll' (An. 12.); 1416 u./² 'az, aki dolgozik | Arbeitender, Arbeiter' (MünchK. 16ra) | ~l 13. sz. eleje/ [m]uncallec (KTSz.) | ~lkodik 1416 u./¹ *munkalkodnac* (BécsiK. 272) | ~lkodatta 1416 u./² *mükalkodattoc* (MünchK. 42ra) | ~lat 1529 e. *munkalatokual* (VirgK. 129) | ~sság 1673 *munkasságockal* 'foglalatoskodás, tevékenység | Tätigkeit, Wirksamkeit' (NySz.); 1883/ 'a munkások összessége | Arbeiterschaft' (NSz.)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Óe. szl. *moka* 'kín, szenvedés'; szbhv. *muka* 'ua.; rossz, baj, csapás, gond; fáradság, vesződés, fáradozás; stb.', (R.) 'bánat, aggodalom, gond, sérelem; dühöngés, tombolás; baj, vesződés, nehézség'; szlk. *muka* 'kín, szenvedés'; or. *myka* 'ua.'; stb. [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. ném. (ófn.) *mengan* 'vegyít, összekever'; litv. *mánkyti* 'nyom, sajtol, présel; kínozt, gyötört'; stb.]. ⊕ A *munka* alak szó belseji *n*-je vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvvaltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*abroncs*, →*dorong* stb. A szó belseji nazális nélküli változat valamivel későbbi átvétel (vö. →*mészáros*). Az 1. és 2. jelentés viszonyához vö. gör. *πόνοϛ* '(nehéz) munka; kínlódás, szenvedés; stb.'; lat. *labor* 'fájdalom, bánat, fáradság, szükség, szorultság; munka'; stb. A 3., 4. jelentés metonímia a 2. jelentés alapján. A *munkás* származékszó melléknévi jelentése (↑ [1200 k.]) Anonymus Gestájában a *Munkács* [HN.] népetimológias vonásokat tartalmazó eredetének magyarázatában jelenik meg.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 346; MNY. 58: 416; NytudÉrt. 38: 90; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383

murc → *murcos*

murci → *murcos*

murcos × **A:** 1560 k. *mwrchos* (GyöngySzt. 1067.); 1810 k. *mortzos* (NSz.); 1838 *Mortyos* (Tsz.); 1872 *morcsos* (NSz.) **J:** <MN> 1560 k. 'sáros, piszkos | kotig, schmutzig' (GyöngySzt.

1067.) (↑) | <FN> **1.** 1912 'koszoló, maszatoló (gyerek) | Schmutzfink (Kind)' (ÚMTsz.); **2.** 1961 'murci | Rauscher' (ÉrtSz.)

murc × **A:** 1832 ? *Murcz* (Kreszn.); 1875 *murczot* (Nyr. 4: 174) **J:** <FN> **1.** 1832 ? 'piszkos (ember) | Schmutz' (Kreszn.), 1915 'ua.' (ÚMTsz.); **2.** 1875 'must | Rauscher; Most' (Nyr. 4: 174)

murci **A:** 1863 *murcifélékből* (NSz.) **J:** 'erjedésben lévő újbór; must | Rauscher; Most'

■ A szócsalád alapja, **murcos** valószínűleg belső keletkezésű, esetleg származékszó egy fiktív tőből. | ⊕ A szótó bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű az erjesztés neszének és az erjedő bor állapotának kifejezésére. A szótó a →*mocsok* tövével lehet összefüggésben; vö. a *morcos* változattal is. A végződés -s melléknévképző lehet.

■ A **murc** elvonás. | ⊕ A *murc* az időrend alapján a *murcos*-ból keletkezett elvonásnak tűnik.

■ A **murci** származékszó. | ⊕ A *murci* a *murc* szóból jött létre -i kicsinyítő képzővel.

📖 Nyr. 80: 374; TESz., *murci* a. is; EWUng. • Vö. *mocsok*

muri Δ **A:** 1862 *Murizni* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1862 'veszekedés, láрма; botrányos jelenet, patális | treit, Lärm; Krawall' (NSz.) (↑); **2.** 1877 'mulatság, mulatozás | (ausgelassene) Abendunterhaltung, Zecherei' (Pais-Eml. 591); **3.** 1893/ 'hűhó, nagy felhajtás | Aufmachung' (NSz.); **4.** 1911 'tolvajbanda | Diebsbande' (RTolvSz.); **5.** 1930 'baj, riadalom | Unheil, Schrecken' (Nyr. 59: 220)

■ Német jövevényszó. | ≡ Ném. (argó) *muri* 'rablás, lopás', *maure*, *moire* 'félelem, szorongás, rettegés; köztudomásúvá vált lopás', *more*, *mori* 'láрма, zaj, csoportosulás, dulakodás'; jidd. *maure*, *moire* 'félelem' [< héber *mōrā* 'ua.']. Vö. még ném. (argó) *more machen* 'larmázik, zajong <a meglopott személy>'. ⊕ A 2., 4. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján. Hasonló jelentésváltozáshoz vö. →*balhé*, →*buli*.

📖 MNy. 47: 295, 48: 222; TESz.; EWUng.

murok [4] **A:** 1516 u. *mwrk* (Nyr. 34: 201); 1525 k. *Morz* [ɔ: *Mork*] (MNy. 11: 80); 1577 k. *Murok* (OrvK. 616); 1610 k. *Murkon* [□] (MNy. 11: 134); 1669 *morkony* [□] (MNy. 69: 425); 1747 *Múrok* (MNy. 22: 68) **J:** **1.** 1516 u. 'pasztikák, paszternák | Pastinak' (Nyr. 34: 201) (↑); **2.** 1577 k. 'sárgarépa | Möhre' (OrvK. 616) (↑)

■ Szlav jövevényszó. | ≡ Szbhv. *mrkva* 'murok, sárgarépa', (R.) *pitoma mrkva* 'pasztinák'; szlk. *mrkva*, (N.) *mrkev* 'murok, sárgarépa'; or. *морковь* 'ua.'; stb. [tisztázatlan eredetű]. ⊕ A magyarba átkerült alak **m̃rky*. Az átvétel a magyar szövégi rövid magánhangzó eltűnése előtt megtörténhetett; vö. →*jászol*, →*reték* stb. A *murkon*, *morkony* változat végződése nem világos. ⊕⇒ Részben a magyarból: rom. (N.) *moróc* 'ua.'

📖 MNy. 6: 60; Kniezsa: SzlJsz. 348; TESz.; EWUng. • Vö. *merkőce*

murva **A:** 1332/ ? *Morouas* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 527); 1553/ *Morvát* (RMKT. 6: 173); 1641 széna *murvát* (NySz.); 1792 *Murugy*, *muruggya* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1832 *Murha* (NSz.); 1838 *Murnya* (Tzs.); NYJ. *murja* (MTsz.) **J:** **1.** 1332/ ? 'széna-, szalma-, nádtörmelék | Heu-, Stroh- od. Rohrabfall' (Györffy: ÁMTF. 2: 527) (↑), 1553/ 'ua.' (RMKT. 6: 173) (↑); **2.** 1786 'zúzalékos kő v. kavics, sóder | Schotter' (NSz.); **3.** 1903 'a keresztrakás után összekapart gabona, kaparéka | nach dem Aufmandeln zusammengeharktes Getreide' (NyF. 9: 47)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szln. *mrva* 'széna; darab', (N.) *mrve* [többes szám] 'szénamurva; fűrészpör, faliszt'; szlk. *mrva* 'széna- v. szalmatörmelék stb.', (N.) 'szálka; morzsa; kőzúzalék, sóder'; ukr. (N.) *mépba* 'széttaposott, hasznavehetetlen szalma'; stb. [szláv eredetű; vö. szláv **merviti* 'szétdörzsöt, (szét)morzsol']. (⊕) A *murugya* változat keletkezés módja nem világos. Az 1. jelentés és a leginkább használatos 2. jelentés szláv keletkezésű. A 3. jelentés metafora az 1., 2. jelentés alapján. (⊖) Idetartozik: *muruggya* 'rőzse; kacat, holmi, limlom' (1879: Nyr. 8: 332), ill. 'hamis, csúnya, csúf; bamba, esetlen, otromba' (1898: Nyr. 27: 524); amely jelentésselkülönüléssel, ill. szófajváltással keletkezett a *muruggya* változatból.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 348; TESz.; EWUng.

muska A: 1487 ? *Mwskapathaka* [HN.] (Oklsz.); 1560 k. *muska* (GyöngySzt. 3023.); 1675 *muszka* (ItK. 14: 210) **J:** 1. 1560 k. 'apró légy, muslica | kleine Fliege; Taufliege' (GyöngySzt. 3023.) (↑); 2. 1564 'gabonaféreg, zsiszik | Kornwurm' (Slavica 2: 98)

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *muška* 'kis légy; egy fajta repülő rovar', (R.) *vínová muška* 'muslica', *obilna (zbožná) muška* 'gabonaféreg' [vö. szlk. *mucha* 'légy']. Vö. még le. *muszka*; or. *myuka*; stb.: 'kis légy'. (⊕) A jelentésen kívül a szóföldrajzi okok is a származtatás mellett szólnak. – A *muszka* változat esetleg a →*muszka* hatására keletkezett.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 349; Slavica 2: 98; TESz.; EWUng. • Vö. *muslica*

muskatér Δ A: 1605 *műskater* puska (MNy. 80: 256); 1605 *muskatéros* [sz.] (Horváth M.: NEL.); 1605 *Muskotyr* puska (Oklsz.); 1633 *Muskatélios* [sz.] (Horváth M.: NEL.); 1647 *muskaterosok* [sz.] (Horváth M.: NEL.); 1666 *muskatárokat* (Horváth M.: NEL.); 1670 *muskatélos* [sz.] (Horváth M.: NEL.); 1785 *muskáterosok* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1605 'kanócos puskával felszerelt gyalogos katona | Muskettier' (MNy. 80: 256) (↑); 2. 1605 ? 'kanócos puska, muskéta | Muskete' (Horváth M.: NEL.), 1638 'ua.' (Oklsz.) **Sz:** ~os 1605 'kanócos puskával felszerelt gyalogos katona | Muskettier' (MNy. 80: 256) (↑)

muskéta Δ A: 1606 *Mwsketa* (MNy. 80: 256); 1620/ *muskáta* (MNy. 79: 246); 1636 *muskátok*, *muskétákat* (Horváth M.: NEL.); 1645 *Musket* (MNy. 80: 256); 1832 *muszkétákból* (NSz.) **J:** 'kanócos puska | Muskete' **Sz:** ~s 1644 *muskétás* (Horváth M.: NEL.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. *Muskettier*, (kor. úfn.) *muschketirer*: 'egy muskétával felszerelt gyalogos katona' [< fr. *mousquetaire* 'ua.'] | ném. *Muskete* 'elavult kanócos fegyver' [részben az ol. *moschetto* 'ua.', részben a fr. *mousquet* 'ua.' szóból]. (≈) Megfelelői: ang. *musketeer*, *musket*; or. *myukemöp*, *myukem*; stb.: 'muskétás', 'muskéta'. (⊕) A *muskatér* 2. jelentése önállósodással jött létre a *muskatérpuska* 'sörétes puska kanóccal' (↑). A *muskatéros* származékhoz vö. →*csaplár*, →*esztergár* stb. A *muskéta* szövégi a hangjához vö. →*cérna*, →*ciha* stb.

📖 TESz. *muskéta* a.; EWUng. • Vö. *moszkító*

muskátli A: 1844 *muskatlikat* (PestiD. 1844. okt. 27.: 53); 1858/ *muskátlit* (NSz.); NYJ. *muskándli* (ÚMTsz.); *muszkátli* (NyÍrk. 11: 77) **J:** 'egy fajta dísznövény, amelynek bársonyos, kerekded, jellegzetes szagú levele és nagy, gömbös, téglapiros, rózsaszín v. fehér virágzata van | Pelargonie (Pelargonium (zonale))' #

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. (N.) *muskatl*, (baj.-osztr.) *muškatl*: 'futómuskátli' [< ném. *Muskat* 'szerecsendió']. A növény megnevezését pézsmailata magyarázza. (⊖) Idetartoznak: (R.) *muskari*, *muskáti* 'futómuskátli' (1664: Wagner: Phras. 55), *muskáta* 'nehézságú golyaorr'

(1783: NSz.), ezek a ném. *Muskat* (↑) hatására keletkeztek. Magyarítási kísérlet: *pézsma virág*, tkp. 'pézsma cserje' (1664: Wagner: Phras. 54).

📖 Rapaics: MagyVir. 369; TESz.; EWUng. • Vö. *muskotály*

muskéta → *muskatér*

muskotály **A:** 1540 *Muskatal* zeulew wezzewt (KL. 216.); 1545 *Muskotal* alma (Oklsz.); 1560 k. *Muskotaly* szeőleó (GyöngySzt. 1651.); 1608 *Muskotal* alma (Oklsz.); 1788 *moskatal* (NSz.); 1818 *muskota* (NSz.); 1838 *Muskolat*bor (Tzs.); 1859 *Muskotárt* (NSz.); 1863 *mocskotár*, *mocskotár*, *muskatáj* (Krizsa [szerk.] Vadr. 509) **J:** <MN> 1540 'különleges illatú, zamatú <gyümölcs, szőlő, bor, dohány> | nach Moschus riechend <Obst, Trauben, Wein, Tabak>' (KL. 216.) (↑) | <FN> **1.** 1585 'szerecsendió | Muskatnuß' (Cal. 675); **2.** 1590 'különleges illatú, zamatú szőlő | Muskatellertraube' (Kovács I.: LevAd.)

■ Német (feln.) jövevénytörzs. | (≡) Ném. (kfn.) *muscâtel* 'egy fajta édes olasz bor', (R.) *muscatell* 'ua.', (h. baj.-osztr.) *muškatöllä* 'egy fajta fehér szőlő', – ném. *Muskateller* 'ua.'; egy fajta édes bor' [< ol. *moscatello* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ang. *muscatel* 'ua.'; fr. *muscadelle* 'egy fajta körte, pézsmára hasonlító illattal'; stb. (△) **A** (R.) *muskatelló* 'muskotálybor' (1626: Nyr. 73: 82) az olaszból (↑) jött létre. – Az 1395 k. *muſkath* 'egy fajta bor' (BesztSzej. 815.) talán egy *muskátbor* 'ua.' típusú összetételből keletkezett önállósodással, amely a ném. *Muskatwein* 'ua.' részfordítása lehet.

📖 MNy. 2: 151; TESz.; EWUng. • Vö. *muskátli*

muslica **A:** 1395 k. *mullice* [? ♂: *muſlice*] (BesztSzej. 1139.); 1405 k. *muſlica* (SchlSzej. 1725.); 1416 u.³ *muzlika* (AporK. 113); 1702 *muſzlitzáknak* (NySz.); 1787 *muſlitzáktól* (NSz.); 1805 *muzlicza* (NSz.); 1817 *muſzlinczák* (TudGyűjt. 1: 41) **J:** **1.** 1395 k. 'egy fajta apró, kártevő rovar | Art kleines, schädliches Insekt' (BesztSzej. 1139.) (↑); **2.** 1647 'apró légy, szúnyog | kleine Fliege, Stechmücke' (NySz.); **3.** 1708 'borlégy, ecetlégy | Taufliche' # (Pápai Páriz: Dict. *Muſzlitz* a.)

■ Jövevénytörzs egy déli szláv nyelvből. | (≡) Blg. *myuuyua* 'kis légy'; szbhv. *mušica* 'ua.', *mušica octena* 'muslica'; szln. *mušica* 'kis légy', *vinske mušice* [többes szám] 'muslica' [< szláv **much* 'légy']. (≈) Megfelelői: albán *mushicë* 'kis szúnyog, légy'; rom. *mușita* 'muslica; levéltetű'; stb. (△) **A** a szó belseji *l* keletkezés módja tisztázatlan. Az 1. jelentés metafora az eredeti 2., 3. jelentés alapján.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 349; TESz.; EWUng. • Vö. *méh*¹, *moszkító*, *muska*

must **A:** 1395 k. *muſt* (BesztSzej. 818.) **J:** **1.** 1395 k. 'kisajtolt szőlőlé | Most' # (BesztSzej. 818.) (↑); **2.** 1405 k. 'nektárféle édes ital | nektarartiges süßes Getränk' (SchlSzej. 1497.)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. (kfn.) *most*, (baj.-osztr.) *mošt*; fr. (ófr.) *most*, *must*; ol. (lomb.) *múšt*, (rom.) *múšt*; szbhv. *mošt*; szln. *mošt* stb.: 'must'. Vö. még lat. *mustum* 'ua.' [eredetéhez vö. →*moszt*]. (⇒△) **A** a magyarba német és olasz, esetleg francia (ófr.) közvetítéssel került. (△) **A** 2. jelentés metafora.

📖 MNy. 27: 122, 36: 234; TESz.; EWUng. • Vö. *moszt*

mustár A: 1416 u.² *muftar* mag (MünchK. 23va); NYJ. *mustohár* (Bálint: SzegSz.) **J:** 1. 1416 u.² 'a keresztesvirágúak családjába tartozó növény, amelynek magját ételízesítőként használják | Senfpflanze' (MünchK. 23va) (↑); 2. 1797 'e növény magjából és besűrített mustból stb. készített ételízesítő | Tafelsenf' # (NSz.)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. (kfn.) *mostert*, *musthart* 'mustár <mint ételízesítő>', (N.) *mostert* 'ua.'; fr. *moutarde* 'mustár <növény, fűszer>', (ófr.) *mostarde* 'mustár <mint ételízesítő>'; ol. (bol.) *mustarda* 'mustár <növény, fűszer>', (rom.) *mustèrda* 'ua.', (vel.) *mostarda* 'ua.'; szbhv. *mustarda* 'feketemustár'; le. *musztarda* 'mustár'; stb. A franciából terjedt el [< fr. (ófr.) *most*, *must* 'must']. (⇒△) Átadó nyelvként főleg a francia és az olasz jöhet szóba. △ A szóvégi *d*, ill. *da* korai megszűnése egy magyar fejlődésre enged következtetni, ahol ezt a végződést kicsinyítő képzőnek tartották; vö. →*medve*, →*jegenye* stb. A 2. jelentés azonban sokkal korábbi lehet, mint első adatolása.

📖 MNy. 10: 401; Bárczi: FrJsz. 17; TESz.; EWUng. • Vö. *moszt*

mustra A: 1553–1559 *mufta* (RMNy. 2/2: 27); 1650 *mustorál* (NySz.); 1696 *mostrálná* [sz.] (NySz.); 1794 *Mústrául* (NSz.); NYJ. *mostura* (ÚMTsz.) **J:** <FN> 1. 1553–1559 'mintadarab, mutatvány | Muster, Warenprobe, Probestück' (RMNy. 2/2: 27) (↑); 2. 1584 'szemle | Besichtigung' (MNy. 61: 476); 3. 1867 'selejt | Ausgemustertes, Ausschuß' (CzF.); 4. 1867 'szigorú bánás, fenyíték | Rüge, Zurechtweisung' (CzF.); 5. 1901 'hadgyakorlat | Musterung (Milit)' (NyK. 31: 413); 6. 1936 'juhok selejtezése | Ausmerzung von Schafen; ausgemerztes Vieh' (Csűry: SzamSz.) | <MN> 1. 1828 'kiselejtezésre való, kiselejtezett | zur Ausmusterung bestimmt; ausgemerzt' (NSz.); 2. 1872 'mintaként szolgáló; kiváló, kitűnő | musterhaft; hervorragend' (NSz.) **Sz:** ~1 1565 meg *műstralnak* (MNy. 56: 262)

■ Olasz (É.) jövevényt. | (≡) Ol. (rom.) *mustra* 'bemutatás <áru>', (bol.) *mostra* 'kiállítás, közszemlére tétel', (fri.) *mōstre* 'ellenőrzés, szemle, megszemlélés', (R.) *mustra* 'bemutatás <áru>; katonai szemle, dísszemle, parádé, felvonulás a lovagi tornánál', – ol. *mostra* 'kiállítás, kirakat; minta' [< ol. *mostrare* 'mutat, bemutat, prezentál' (lat. *monstrare* 'ua.')]. (≈) Megfelelői: ném. *Muster* 'modell, sablon, minta', (kor. úfn.) *mustre* 'minta, próba', *muster* 'megszemlél, szemlét tart'; ang. *muster* 'felvonulás, díszmenet; mintadarab'; stb. △ A magyar változatok az észak-olasz változatok szó belseji *š*-sel való átvételét igazolják, a *mostura*, *mustora* változatok bizonyosan a mássalhangzótorlódás feloldásával keletkeztek. (◊) Idetartozik: *monstra* 'megtekintés, megszemlélés' (1550: Tinódi: Cronica a3b), amely a lat. (h.) *monstra* 'ua.' szóból jött létre.

📖 MNyTK. 73: 12; Nyr. 71: 19; TESz.; EWUng. • Vö. *monstrum*

muszáj A: 1805 *muftaj* (MNy. 57: 348); 1810 k. *Mufzáj* (MNy. 57: 348); 1817 *muszaj*n (NSz.) **J:** <MN> 1. [főleg állítmányként] 1805 'feltétlenül szükséges; kénytelen | nötig; gezwungen' (MNy. 57: 348) (↑); 2. 1859 'kényszerűségből eredő, kényszerű | notgedrungen' (NSz.) | <FN> 1835 'kényszerűség | Muß' (NSz.)

■ Jövevényt. egy német szószerkezet alapján. | (≡) Ném. (*es*) *muß sein* 'kénytelen, mást nem lehet, mint' [< ném. *müssen* 'muszáj']. – Az idegen nyelvű szókapcsolatok egyetlen egy szóban való átvételéhez vö. →*kótyavetye*. Alkalomadtán igeiként is használatos; vö. *muszájt* 'kell <E/3. személyben>' (1888: NSz.). Az alkalmazás oka az a körülmény, hogy a szó névszói állítmányi szerepben néha igei toldalékokat kap; vö. →*szabad*.

📖 MNy. 43: 142, 57: 347; TESz.; EWUng.

muszka **A:** 1538 ? *Muzka* [szn.] (MNY. 10: 277); 1559 *Mofzkuakot* (Székely I.: Krón. 225a); 1578 *Moszka* (MNY. 74: 511); 1581 *mwskwak* (OkISz.); 1604 *Mufzkác* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** <FN> **1.** 1538 ? 'orosz ember | Russe' (MNY. 10: 277) (↑), 1559 'ua.' (Székely I.: Krón. 225a) (↑); **2.** 1910 'orosz hal, ruszli | mariniertes Hering' (Nyr. 39: 82) | <MN> 1559 'az oroszokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | russisch' (Székely I.: Krón. 150b)

moszkovita **A:** 1787 *Moskovita* (MNY. 71: 123); 1848 *moszkvitát* (NSz.) **J:** **1.** 1787 'orosz ember | Russe' (MNY. 71: 123) (↑); **2.** 1957 'ortodox sztálinista a Szovjetunióban | orthodoxer Stalinist aus der Sowjetunion' (NSz.)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **muszka** egy összetételi előtag köznevesülésével jött létre. | ⊕ A *Muszkaország* 'Oroszország' jelentéshez vö. 1559 *Mufzka orfzagba*: (Székely I.: Krón. 150b). Az első tag valójában az or. *Москва* 'Moszkva' [< or. *Москва* 'Moszkva folyója'] nevével azonos. – Hasonló szemlélethez, mint a *Muszkaország* vö. (R.) *Bécsország* 'Ausztria' (1538 *bechország*: (Pesti: Nomenclatura R1)). ⊕ A szó belseji v eltűnéséhez vö. →*pitvar*, →*zsálya* stb. – A 2. jelentés önállósodás útján alakult ki a *muszkaszardinia* 'ruszli <hal>' (1895: PallasLex. *Hering* a.); (N.) *muszkahal* 'ua.' (1901: ÚMTsz.).

■ A **moszkovita** nemzetközi szó. | ⊖ Vö. ném. *Moskowiter*; ang. *muscovite*; fr. *moscovite*; stb.: 'orosz ember; moszkvai lakos; ortodox kommunista'.

📖 MNY. 5: 342; Kniezsa: SzlJsz. 350; TESz.; EWUng. • Vö. *ország*

muszlin **A:** 1749 *muselin* (D. Éltés: FrSz. 77); 1750 k. *Moselinbul*, *Moselyénbül* (MNY. 80: 256); 1773 *Musselinnel* (Tóth I.: MDivatsz. 39); 1774 *Musulinbul* (Bálint: SzegSz.); 1775 *muszelin* (MNY. 65: 345); 1776 *Musolin* Keszkenő (MNY. 65: 345); 1787 *muszlin* (MNY. 65: 345); 1870 *musszelin* (NSz.) **J:** 'vékony falú, ritkás szövésű kelmefajta | Musselin'

■ Vándorszó. | ⊖ Ném. *Musselin*; ol. *mussolina*, (R.) *mussolino*, *mosolino*, (giul.) *mussolin*; fr. *mousseline*; szbhv. *muslin*; le. *mušlin*; stb.: 'muszlin'. Az olaszban keletkezett [az arab *Maušil* 'Moszul' alapján]. Az elnevezés onnan ered, hogy ezt a szövetet Moszul városában állították elő. Főleg a franciából terjedt el. ⊕ A magyarba leginkább a németből és a franciából került, esetleg olasz közvetítéssel is.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *muszuj*

muszol × **A:** 1617 Meg *muszollya* [l-j]; *muszultátnak* [sz.] (NySz.); 1774 *muszkoló* [sz.] (NSz.) **J:** 'szőlőt, esetleg más gyümölcsöt összezúz, pépesít | Most herstellen'

■ Német jövevényszó. | ⊖ Ném. (baj.-osztr.) *mosteln*, (h. baj.-osztr.) *məaustl̩n*: 'mustot készít' [< ném. *Most* 'kiforratlan gyümölcsle, must']. ⊕ A magyar szó egy feltehető hazai bajor-osztrák *muss* 'l̩n' átvétele lehet.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *moszt*

muszuj × **A:** 1691 *muszulylyok* (MonÍrók. 34: 9); 1693 *muszulnak* (MonÍrók. 23: 622); 1736 *muszolyból* (MonÍrók. 11: 465); 1840 *Muszuj* (NSz.) **J:** **1.** 1691 'egy fajta kelme | Art Gewebe' (MonÍrók. 34: 9) (↑); **2.** 1840 'rácba szedett, széles szegélyű szoknya | faltiger Frauenrock mit breitem Saum' (NSz.) (↑)

■ Oszmán-török eredetű, román közvetítéssel is. | ⊖ Oszm. (R.) *mosulī* 'moszuli vászon', *mosulīn* 'muszlin'; – vö. még rom. (R.) *musul* 'egy fajta szövet'. Az oszmánban önállósodás az oszm. (R.) *musil bezi*, *mosil bezi*, (N.) *musulbez* 'moszuli anyag' szavakból (vö. még

→*muszlin*). ⊕ A 2. jelentés metonímia. ⇒ A részben románból való átvétel mellett szólnak a szóföldrajzi és kereskedelemtörténeti utalások Erdélyből.

TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 291; EWUng. • Vö. *muszlin*

mut † A: 1218 ? *Muta* [sz.] [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 393); 13. sz. eleje/ *mutut* (KTSz.); [1237–1240] *megemuto* [sz.] (PRT. 1: 784) J: 'mutat | zeigen; bezeichnen; beweisen'

mutat A: 1372 u./ *mutata*, *muttatnja* [sz.] (JókK. 4, 6) J: 1. 1372 u./ 'színlel, tettet | vortäuschen' # (JókK. 4, 6) (↑); 2. 1372 u./ 'jelöl, jelez; jelent | bezeichnen; sehen, beobachten lassen' (JókK. 6); 3. 1372 u./ '(be)bizonyít; tanúsít | beweisen, bezeugen' # (JókK. 23); 4. 1372 u./ 'példát ad, követendő módon tesz vmit | Beispiel geben' # (JókK. 15); 5. 1372 u./ ? 'mozdulatával a figyelmet ráirányítja vmire | zeigen' # (JókK. 152), 1405 k. 'ua.' (SchlSzej. 400.); 6. 1843 'vmilyennek látszik, vhogyan fest; tetszetősen hat | aussehen, von gefälligem Aussehen sein' (NSz.) Sz: ~**ás** 1372 u./ *mutatafyual* (JókK. 152) | ~**ó** 1405 k. <FOLY MN-I IGENÉV> (SchlSzej. 400.); 1585 'mutogatópálca, magyarázó, értelmező | Zeiger, Deuter' (Cal. 672); 1807 'jegyzék, lajstrom | Register' (NSz.) | ~**kozik** 1653 *mutatkozás* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | ~**vány** 1792 *mutatványjaival* (MNY. 9: 90) | ~**ós** 1837 *mutatós* (Honművész 1837. ápr. 20.: 254); 1875 *mutatós* 'tetszetős, meggyerő, vonzó | wohlgefällig, ansprechend' (NSz.)

mutogat A: 1470 *mutogathvan* [sz.] (SermDom. 2: 374) J: 'ismételten v. nyilvánosan megmutat | wiederholt od. öffentlich zeigen' #

■ A szócsalád alapja, a **mut** bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból, magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. osztj. (R.) *mujwəti* 'rejtély, talány; sors, végzet'; zürj. (Sz.) *mojd-* 'mesét mond, mesél'; votj. (K.) *mad'* 'mesél, mesét mond; rejtvényt ad fel vkinek'; cser. (KH.) *moa-* 'talál'; md. (E.M.) *mje-* 'ua.'; finn *muista-* 'emlékezik; ért, tud, ismer' [fgr. **muja-* '(meg)érint, tapint']. ⊕ A szó belseji **j* vokalizációjához vö. →*fű*, →*úszik* stb. A szóvég valószínűleg *-t* műveltető képző; vö. →*fűt*, *it* (→*szik*) stb. A magyarázat gyenge pontját az a körülmény jelenti, hogy a magyarban a *-t* műveltető képző csak hosszú magánhangzóra kerülhet, amelynek itt feltételezett rövidülése így tisztázatlan. A jelentésváltozás az alábbi lehetett: '(meg)érint, tapint' > 'megtapogat, megért, felfog, tud, ismer, emlékszik' > 'tudtára, értésére ad vkinek vmit, tudat vkivel vmit, emlékszik, figyelmeztet' > '(meg)mutat'. A jelentéstanához vö. finn *osata* 'tud, ismer, ért' : *osoittaa* '(meg)mutat'; ném. *weisen* '(meg)mutat' : *Weise* 'bölcsh' : *wissen* 'tud, ismer'; stb.

■ A **mutat** származékszó. | ⊕ A *mut*-ból keletkezett műveltető képzővel.

■ A **mutogat** származékszó. | ⊕ A *mut*-ból keletkezett gyakorító képzővel.

FUF. 18: 181; NyK. 71: 102; TESz. *mutat* a.; MSzFE. *mutat* a.; Benkő: ÁrpSzöv. 184, 185; EWUng. • Vö. *kép-*, *ős-*

mutál A: 1416 u./² *kepmutaloc* [sz.] (MünchK. 12ra); 1588 meg ... *mutáltassam* [sz.] (MNY. 89: 255) J: 1. 1416 u./² 'megváltoztat, módosít | verändern' (MünchK. 12ra) (↑); 2. 1891 '(serdülő fiú hangja) mélyebb színezetűvé változik, ill. a fiú ebben a korban van | im Stimmbruch sein, Stimmwechsel haben' # (Füredi: IdSz.)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *mutare* 'megváltozik, elmozdít' [indoeurópai eredetű; vö. óind *mēthati*, *mīthāti* 'kicserél'; gót *maidjan* 'cserél, hamisít'; stb.]. ⊗ Megfelelői: ném. *mutieren*; fr. *muer*; stb.: 'változik a hangja, mutál'.

TESz.; EWUng. • Vö. *kép-*, *kommunista*

mutat → *mut*

muter **A:** 1840 *Mutter*-tekerő-kulcs (HOKlSzt. 103); 1867 *mújder* (NSz.); 1872 *Muterfogó* (Nyr. 1: 333); NYJ. *Mujdër* (Nyr. 45: 141) **J:** 1. 1840 'anyacsavar, csavartok | Schraubenmutter' (HOKlSzt. 103) (↑); 2. 1854 'anya, mama | Mutter' (NSz.); 3. 1897 'nagyanya; öregasszony | Großmutter; alte Frau' (Nyr. 26: 525); 4. 1916 'anyós | Schwiegermutter' (Nyr. 45: 141); 5. 1957 'a bordélyház tulajdonosnője; kerítőnő | Bordellwirtin; Kupplerin' (Bálint: SzegSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Mutter* 'a nő a gyerekeihez képest; anyacsavar', (R.) 'a házigazda felesége; idős nő', (baj.-osztr.) *muəda* 'anya', (h. baj.-osztr.) *muidə* 'ua.' [indoeurópai eredetű; vö. óind *mātār-*; lat. *mater*; ang. *mother*; stb.: 'ua.']. (⊕) A változatok többszöri átvételre utalnak. Az 1. jelentés a magyarországi német kézművesek nyelvéből származik. A szónak ma leginkább csak a 2. jelentése él a bizalmas nyelvhasználatban.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *matéria, mátká, míder*

mutogat → *mut*

mutyi Δ **A:** 1838–1845 *mutyiz* [sz.] (MNyTK. 107: 29); NYJ. *mugyi* (ÚMTsz.) **J:** '⟨kártyában, közös vállalkozásban⟩ felezés; e vállalkozásban részt vevő egyik személy | Halbierung (im Kartenspiel, in einer gemeinschaftlichen Unternehmung); einer der Teilnehmer an dieser Unternehmung' **Sz:** ~**zik** 1838–1845 (MNyTK. 107: 29) (↑) **R:** ~**ban** 1862 *mutyiban* 'felerészben, felesbe | halbpárt' (NSz.); 1886 'titkos(an) | heimlich' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg francia jövevényszó, valószínűleg német közvetítéssel is. | (≡) Vö. fr. *moitié* 'vminek a fele, fél'; – vö. még ném. (R.) *moitié* 'ua.'. A franciában a lat. *medietas*, *medietatem* [tárgyeset] 'közép' szó alapján keletkezett. (⊕) Ennek a származtatásnak hangtani nehézségei vannak; a magyar hangalak esetleg a →*tutyimutyi* hatására keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *médium*

muzeális → *múzeum*

múzeum **A:** 1634/ *museumot* (MNy. 79: 246); 1788–1789 *Múzséumról* (NSz.); 1813/ *Muzéum* (NSz.); 1814 *Muzeum* (NSz.); 1854/ *múzeuma* (NSz.); NYJ. *muziomnak* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1634/ 'dolgozó-, tanulószoba | Studierzimmer' (MNy. 79: 246) (↑); 2. 1788–1789 'megőrzésre méltó tárgyak gyűjtésével és kiállításával foglalkozó intézmény | Museum' # (NSz.) (↑)

muzeális **A:** 1874 *muzeális* (TermtudKözl. 1874. okt. 1.: 372); 1934 *múzeális* (NSz.); 1957 *muzeális* (Bakos F.: IdSz.) **J:** 'múzeumi | museal'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **múzeum** latin jövevényszó, valószínűleg német közvetítéssel is. | (≡) Lat. *museum*, *musium* 'a múzsák tartózkodási helye; könyvtár, akadémia', (h.) 'tanulószoba'; – vö. még ném. *Museum* 'ua.', (R.) 'dolgozószoba'. A latinba a gör. *μυσεῖον* 'a múzsák temploma, tartózkodási helye; magasabb képző(intézet)' szóból került. (≈) Megfelelői: ang. *museum*; fr. *musée*; stb.: 'múzeum'; ebben a jelentésben elsőként az angolból mutatható ki. (⊕) A korábbi változatok hangzóközi *zs*-jének kiejtéséhez vö. →*bazsalikom* stb.; a *z*-s alakhoz vö. →*bazilika* stb.

■ A **muzeális** jövevénytípus. | (≡) Valószínűleg a ném. *museal* 'a múzeumhoz tartozó' szóból ered, latinositott végződéssel. (≈) Megfelelői: ol. *museale*; le. *muzealny*; stb.: 'ua.'

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *múza*

muzulmán A: 1530–1540 *buzloman* (MonÍrók. 3: 179); 1573 *muszulmánok*, *muszulmányokbul* [?♣] (Szalay: ErdPorta 66, 65); 1594 *bufzorman* (Eckhardt: Tel. 60); 1619/ *muzulmán* (MNY. 74: 511); 1638 *musliman* (Kakuk: ÉIOsm. 296); 1748 *Musurman* (NySz.); 1791 *Musulmannusok* (NSz.); 1792 *Muselmánnoknak* (NSz.); 1843 *muzlemin* (NSz.); 1845 *müzülmanosan* [sz.] (NSz.) J: <FN> 1530–1540 'mohamedán ember | Muslim' (MonÍrók. 3: 179) (↑) | <MN> 1660–1661/ 'az iszlámmal és híveivel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | muslimisch' (Zrínyi: MM. 2: 175)

moszlim Δ A: 1628 *moszlim* [?♣] (MonTME. 4: 78); 1681 *mozlim* (Kakuk: ÉIOsm. 295); 1837 *mozlem* (NSz.); 1881 *mozelim* (NSz.) J: <FN> 1628 'mohamedán ember | Muslim' (MonTME. 4: 78) (↑) | <MN> 1848 'az iszlámmal és híveivel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | muslimisch' (NSz.)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Muselman(n)*; fr. *musulman*; szbhv. *musliman*; or. (R.) *мусульмáн*, *музульмáн*; oszm. *müsülman*, (R.) *musulman*, *müsülman*, *musliman*; stb.: 'muzulmán'; – vö. még lat. (k.) *musulmanus*; – az oszmánban az újperzsa *muslimān* [többes szám] 'ua.' szóból ered [< arab *muslim* 'ua.'] | ném. *Moslem*, *Muslim*; ang. *Moslem*; rom. (R.) *moslim*; cseh *muslim*; oszm. *müslim*; stb.: 'muzulmán vallású (ember)'. Forrása: arab *muslim* (↑). (⇒) A magyarba különböző nyelvekből került (*muzulmán*); oszmán és német (*moszlim*) közvetítéssel.

📖 TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 295; EWUng. • Vö. *böszörmény*

múza A: 1585 *musa* (Cal. 682); 1651/ *Músa* (Zrínyi: MM. 1: 9); 1771 *Mú'sáink* (NSz.); 1816 *Múzák* (NSz.); NYJ. *mozsám*, *Mézsám* (ÚMTsz.) J: 1. 1585 'dal, ének; vers | Lied; Gedicht' (Cal. 682) (↑); 2. 1604 'a művészetek és tudományok kilenc ógörög istennője közül vmelyik | Muse; zu künstlerischem Schaffen inspirierendes weibliches Wesen' (Szenczi Molnár: Dict. Erato a.); 3. 1787 'művészi ihlet | Inspiration' (NySz.)

■ Latin jövevénytípus. | (≡) Lat. *Musa* 'egy a kilenc múza közül a mitológiában; vers, dal, költészet' [< gör. *Μοῦσα* 'a művészet és a tudomány istennője', *μοῦσα* 'vers, dal, költészet']. (≈) Megfelelői: ném. *Muse*; fr. *Muse*, *muse*; stb.: 'múza'. (△) A hangzóközi *zs*-hez vö. →*bazsalikom* stb.; a *z*-s alakhoz vö. →*bazilika* stb.

📖 TESz.; Farkas: GLEl.; EWUng. • Vö. *mozaik*, *múzeum*, *muzsika*

muzsdaly × A: 1317/ *musdal* (Györffy: ÁMTF. 1: 325); 1818 *Músdalynak* (NSz.) J: 'kocsánytalan tölgy | Traubeneiche (*Quercus petraea*)'

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Összefüggése a →*magyal* szóval tisztázatlan.

📖 MNY. 40: 228; TESz.; MNY. 71: 167; EWUng.

muzsik Δ A: 1854/ *muzsikokat* (NSz.) J: 'paraszt a cári Oroszországban | russischer Bauer'

■ Orosz jövevénytípus. | (≡) Or. *му́жик* 'földműves <főleg a cári Oroszországban>', (R.) 'házi szolga', (N.) 'fajankó, neveletlen tuskó; férj; férfi' [< or. *му́ж* 'férj; férfi']. (≈) Megfelelői: ném. *Muschik*; fr. *moujik*; stb.: 'orosz földműves'. (△) A szó az irodalmi nyelv közvetítésével került a magyarba.

muzsika A: 1549/ *Mufikat* (Tinódi: Cronica e4a); 1787 *músikával* (NSz.); 1793/ *muzsikának* (NSz.); 1823 *muzikája* (NSz.); 1863 *mozsikát* (Kriza [szerk.] Vadr. 362) **J:** 1. 1549/ 'zene | Musik' # (Tinódi: Cronica e4a) (↑); 2. 1575 'ének-zene (mint tantárgy) | Musik (als Lehrgegenstand)' (Heltai: Krón. 177b); 3. 1766 'hangszer | Musikinstrument' (NSz.) **Sz:** ~1 1577 k. *Musicaltaffon* [sz.] (OrvK. 23) | ~s 1585 *musikás* 'zenész | Musiker' (Cal. 190)

muzsikusz A: 1594 *musikusok* (Oklsz.); 1604 *Mufikos* (Szenczi Molnár: Dict. *Clínias* a.); 1787 *Muzsikuszoknál* (NSz.); 1787 *Músikuszak* (NSz.) **J:** 'zenész | Musiker' #

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *musica* 'zene', (h.) *musica*, *musice* 'ua.; ének, éneklés, zenélés' [< gör. μουσική (τέχνη) 'múzsai művészet, különösen a zene'] | lat. *musicus* 'zenei, zene-; zenész' [< gör. μουσικός 'a múzsákat, a múzsai művészeteket illető, azokra vonatkozó']. (≈) Megfelelői: ném. *Musik*; fr. *musique*; stb.: 'zene'. (⊕) A hangzóközi *zs*-hez vö. →*bazsalikom*, →*eklézsia* stb. A *muzsika* 3. jelentése olyan összetételéből önállósodott, mint pl. *muzsikaszerszám* 'hangszer' (1585: Cal. 214); *muzsika-eszköz* 'ua.' (1764: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *múzsza*

muzsikusz → *muzsika*

mű [7/1] A: 1181/ ? *Mies* [sz.] [HN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 43); 13. sz. eleje/ *minleffed* [o: *miuleffed*] [sz.] (KTSz.); 1302/ *Mezmeuelew* [sz.] [SZN.] (Oklsz. *méz-művelő* a.); 1405 k. *mies* [sz.] (SchlSj. 1310.); 1416 u./¹ *miv* (BécsiK. 293); 1474 *mivnek* (BirkK. 7); 1506 *mouelkødetith* [sz.] (WinklK. 164); 1546 *myhelte* [sz.] (LevT. 1: 63) **J:** 1. 13. sz. eleje/ 'cselekedet, tevékenység; munka, munkálkodás | Handlung; Arbeit, Wirksamkeit' (KTSz.) (↑); 2. 1416 u./¹ 'készítmény, alkotás; holmi, dolog | Erzeugnis, Werk; Zeug, Sache' # (BécsiK. 198); 3. 1416 u./¹ 'növényi termés | Frucht' (BécsiK. 275); 4. 1544 'mesterség, ipari szakma | Handwerk' (LevT. 1: 26); 5. 1780 'gyár, üzem | Fabrik' (NSz.); 6. 1961 'mesterségesen készített, nem természetes, nem valódi | Kunst-, künstlich, falsch' # (ÉrtSz.) **Sz:** ~**vel** 13. sz. eleje/ [sz.] (KTSz.) (↑) | ~**velkedik** 1372 u./ *mýuelkedyk* 'cselekszik | handeln' (JókK. 44) | ~**velkedés** 1372 u./ *mýuelkedefeben* (JókK. 22) | ~**velkedet** 1372 u./ *mýuelkedetýt* (JókK. 16) | ~**ves** 1395 k. *mýuefnek* 'iparos, kézműves | Handwerker' (BesztSj. 1248.); 1585 'fáradtságos | mühevoll' (Cal. 733 [o: 731]) | ~**velt** 1405 k. *miuelth* 'megmunkált, munkával nyert | durch Arbeit erworben' (SchlSj. 1014.); 1806 'műveltséggel rendelkező | gebildet' (NSz.) | ~**veltelen** 1405 k. 'meg nem munkált, munka nélkül nyert | ohne Arbeit erworben' (SchlSj. 1015.) | ~**velés** 1456 k. *feldmiueles* (SermDom. 1: 349) | ~**veletlen** 1519 *mywelethlen* 'meg nem munkált, munka nélkül nyert | ohne Arbeit erworben' (JordK. 304); 1785 'műveltséggel nem rendelkező | ungebildet' (NSz.) | ~**velet** 1776–1821 *Művelet* (NSz.) | ~**velődik** 1793 *mívelődnék* (NSz.) | ~**veltség** 1806 *miveltségének* (NSz.) | ~**velődés** 1806/ *mívelődést* (NSz.) | ~**kődik** 1830 *Működni* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | ~**vi** 1837 *művi* (HasznMul. 1837. aug. 16.: 108); 1847 *művi* 'művészi(es) | kunstvoll, Kunst-' (NSz.); 1937 'művészi, mesterséges; műteti, sebészi | künstlich; operativ (Med)' (Sauvageot: MFrSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség az uráli korból. | (≡) Vö. Jur. *mī-*, *mē-* 'csinál, tesz, megvalósít, teljesít (pl. asztalosmunkát), épít'; jen. *mē-* 'csinál, tesz, cselekszik'; tvg. *mēpa-* 'ua.'; szelk. *mē-*, *mī-* 'ua.' [uráli **meke* 'dolog, holmi; tett, cselekedet, cselekvés, munka; tesz, csinál, cselekszik, dolgozik']. (≈) Megfelelői: óind *māyā* 'mester(fogás), rendkívüli képesség, csodatévő erő'; av. *māiīā-* 'varázserő, bűvös erő'. (⊕) A magyarázat gyengéje, hogy a magyar szónak csupán a szamojéd nyelvekben van elfogadható rokon nyelvi megfelelője. A szó belseji

*k < m. Ø hangváltozáshoz vö. →év, →jó² stb. Az ősmagyarban a szónak *miy* alakja lehetett, amelyből a későbbi v-s, ill. ü-s tövű szavakhoz való tartozása magyarázható. A régi *művelet* (ige) származékszó -et műveltető igeképzővel a *művel* származékszóból keletkezett. Az 5. jelentés valószínűleg a ném. *Werk* 'üzem, vállalat; termék' hatását mutatja. A 6. jelentés főleg összetételi előtagként él (vö. →mű⁻¹. →mű⁻²). (△) Az alánból való származtatása kevésbé valószínű.

JSFOu. 30/5: 67; Collinder: FUV.; TESz.; MSzFE.; MSFOu. 151: 288; Benkő: ÁrpSzöv. 185, 186; EWUng. • Vö. -beli, fa-, jár-, kőműves, mező⁻¹, mű⁻¹, mű⁻², műt, művész, ön⁻²

mű⁻¹

~**hely** **A:** 1533 *Mihel* (Murm. 1779.); 1748 *méhelben* (NySz.) **J:** 1. 1533 'ipari munka végzésére való helyiség | Werkstatt' # (Murm. 1779.) (↑); 2. 1904 'szerkesztés, szerkesztőség, irodalmi, ill. szellemi tevékenység színhelye | Redaktion, literarische Werkstatt' (PKSz.) | ~**szer** **A:** 1538 *Mjzer* (Pesti: Nomenclatura M3) **J:** 1. 1538 'szerszám; finomabb munkaeszköz | Werkzeug; Instrument' # (Pesti: Nomenclatura M3) (↑); 2. 1780 'anyag | Stoff' (NSz.); 3. 1790 'szerv | Organ, Sinneswerkzeug' (Nyr. 10: 309); 4. 1793 'bonyolultabb szerkezet, készülék | Apparat' (NSz.) | ~**szerszám** **A:** 1565 *műszerszám* [?] (NySz.) **J:** 'eszköz, finomabb munkaeszköz | Werkzeug'

■ Összetételi előtag, azonos a →mű szóval. | (△) Az előtag ezekben az összetételekben a 'működés, tevékenység, hatásosság', illetve 'munka, mű, alkotás' jelentésben áll, valamint jelzői értéke van.

Nyr. 82: 21; TESz.; EWUng. • Vö. *hely, mű, szer², szerszám*

mű⁻²

I. ~szó **A:** 1806 *műszavak* (NyK. 35: 197) **J:** 'szakkifejezés, szakszó | Fachwort' | ~**nyelv** **A:** 1814 *műnyelve* (NSz.) **J:** 'szaknyelv, szakmai nyelv | Fachsprache' | ILYENK MÉG: ~**iskola** 'szakmunkásképző, szakiskola | Fachschule' (1858: NSz.); ~**munkás** 'szakmunkás | Facharbeiter' (1890: NSz.)

II. ~értő **A:** 1818 *Műértő* (NSz.) **J:** 'a művészethez értő személy | Kunstverständiger' | ~**barát** **A:** 1831 *műbarát* (NSz.) **J:** 'művészetkedvelő személy | Kunstfreund' | ~**remek** **A:** 1832 *mű-remekjei* (NSz.) **J:** 'kiváló művészeti alkotás | Kunstwerk' | ~**emlék** **A:** 1835 *műemlék* (Honművész 1835. okt. 25.: 689); 1839 *műemlékek* (NSz.) **J:** 'értékes, régi műalkotás, különösen építmény, szobor | Kunstdenkmal' # | ILYENK MÉG: ~**alkotás** 'művészeti alkotás, remekmű | Kunstwerk' (1823: NSz.); ~**kereskedő** 'művészeti alkotás, remekmű | Kunstwerk' (1832: NSz.); ~**kedvelő** 'művészetkedvelő személy | Kunstliebhaber' (1832: NSz.)

III. ~egyetem **A:** 1838 *műegyetem* (Tzs.) **J:** 'műszaki egyetem | technische Universität'

IV. ~út **A:** 1838 *műutat* (Jelenkor 1838. dec. 5.: 385); 1839 *műutat* (NSz.) **J:** 'burkolt útpályás országút; közút | Landstraße mit befestigter Fahrbahn; Chaussee' # | ~**fog** **A:** 1845 *műfogaknál* (PestiH. 1845. máj. 6.: 300); 1857 *műfogakat* (NSz.) **J:** 'hiányzó fog pótlására készített hamis fog | Kunstzahn' # | ~**selyem** **A:** 1887 *Mű-selyem-festő* (BpHírlap 1887. szept. 19.: 8); 1921 *műselyemgyár* (NSz.) **J:** 'mesterséges úton, cellulózból készített, a selyemhez hasonló anyag | Kunstseide' | ILYENK MÉG: ~**nyelv** 'művészi nyelv; mesterséges nyelv | kunstvolle Sprache; Kunstsprache' (1835: Tzs.); ~**hold** 'mesterséges hold, szatellit | künstlicher Satellit' (1946: MNemzet 1946. febr. 9.: 3)

■ Tükörfordítások előtagja, azonos a →mű szóval. | (△) A tükörfordítások összetételek, amelyek német mintára keletkeztek; vö. ném. (R.) *kunstwort* 'szakkifejezés', (R.) *kunstsprache* 'szaknyelv, szakmai nyelv; mesterséges nyelv', *Kunstverständige(r)* 'műértő személy',

Kunstfreund 'műbarát, műpártoló', *Kunstwerk* 'műalkotás, művészeti alkotás', (R.) *kunststraße* 'műút'; stb. Az előtagnak 'szak-' (1. csoport), 'művi-' (2. csoport), ill. 'művészi' (4. csoport) jelentései vannak. A *műegyetem* az 1. csoport összetételeinek analógiájára keletkezett. ☞ Nyelvvívítási szó.

☞ Nyr. 82: 21; TESz. *mű-* a.; EWUng. • Vö. *barát, egyetemben, emlékezik, ért, fog², mű, nyelv, remek, selyem, szó, út*

műt **A:** 1833 *műtő* [sz.] (Szily: NyÚSz.) **J:** 'operál | operieren' **Sz:** ~**ő** 1833 ? 'sebész orvos | Chirurg' (Szily: NyÚSz.) (↑); 1847 'ua.' (NSz.); 1851 'műtétet használt, ahhoz kellő | Operations-, zur Operation nötig' (NSz.); 1868 'műtétet végző | operierend' (NSz.); 1937 'műtétet céljára berendezett helyiség | Operationssaal' (Sauvageot: MFrSz.) | ~**ős** 1914 *műtősök* (Est 1914. júl. 29.: 8)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☞ A →*mű* 'tett, cselekvés, cselekedet' szóból -*t* igeképzővel a →*fűt*, →*fojt* stb. analógiájára. Az *operál* (→*operáció*) magyarosítására alkották meg, amelyet tévesen idegen szóként értelmeztek. ☞ Nyelvvívítási szóalkotás.

☞ MNy. 57: 484; TESz.; EWUng. • Vö. *mű*

mütyürke **A:** 1908 *mütyürkéssel, mütyürke* (MNYomd. 1908. máj. 1.: 134); 1953 *mütyürke* (Ország: MAngSz.); NYJ. *mütyürke* (ÚMTsz.) **J:** 'apró dísz tárgy, díszítmény; apró dolog | (irgendein) kleines Zierwerk; kleines Ding'

■ Származékszó egy fiktív töből játszi szóalkotással. | ☞ A szótó bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű. A szóvég -*ke* kicsinyítő képző. A szó belseji *r* ugyancsak névszóképzőnek tűnik. A szó alaktani felépítéséhez a *picurka* (→*piciny*) is hozzájárulhatott. – A *mütyür* '(vmilyen) kis dísz tárgy; kis dolog' (1962: NSz.) valószínűleg a *mütyürke* szóból keletkezett elvonással.

☞ TESz.; EWUng.

művelkedetbeli → -*beli*

művész **A:** 1787 *faművész* (Szily: NyÚSz.); 1794/ *Mívésznek* (NSz.) **J:** **1.** 1787 'mesterember | Handwerker' (Szily: NyÚSz.) (↑); **2.** 1794/ 'műalkotást létrehozó v. azt előadó személy | Künstler' # (NSz.) (↑); **3.** [jelzői értékben] 1876 'nem mindennapi ügyességet tanúsító (személy) | außerordentlich geschickt (Person)' (NSz.) **Sz:** ~**et** 1808 'mesterség | Kunst (als Handwerk, Geschicklichkeit, Gewerbe)' (Szily: NyÚSz.); 1823 'művészi díszítés | kunstvolle Verzierung' (NSz.); 1827 'esztétikai hatású | Kunst (als künstlerisches Schaffen bzw. Gesamtheit seiner Werke)' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☞ A *műv-* (→*mű*) töváltozatból -*ész* névszóképzővel keletkezett. Az 1. jelentéshez vö. *műves* 'mesterember, kézműves' (→*mű*). A 2. jelentés eredetileg főleg a képzőművészekre vonatkozott. ☞ Nyelvvívítási származékszó.

☞ Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *mű, szép*²